Kebikeç

insan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

ISSN 1300-2864

DOSYA

YOL

Hüseyin Aras • B. Gökçe Ayan • Hilal Aydın • Bülent Danışoğlu
Mehmet Demiryürek • Jak Den Exter • Fatih Dikmen • Mehmet Yavuz Erler
Bedi Gümüşlü • Gökçe Günel • İrfan Karakoç • Ali Sait Liman • Utku Perktaş
Erman Tamur • Seda Uyanık • Ümit Uzmay • M. Bülent Varlık • Orhun Yakın
Mustafa Yeni • Bülent Yılmaz • Tülay Yılmaz

29

Kebikeç

insan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

29 · 2010 **ISSN 1300-2864**

Sahibi
Mehtap Yüksel

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Ahmet Yüksel

Yayın yönetmeni
Kudret Emiroğlu

Yayın ve hakem kurulu
Suavi Aydın (Hacettepe Üniversitesi)
Mehmet Ölmez (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Oktay Özel (Bilkent Üniversitesi)
Ergi Deniz Özsoy (Hacettepe Üniversitesi)
Andreas Schachner (Ludwig-Maximilions-Universitat Munchen)
Horst Unbehaun (Georg-Simon-Ohm-Hochschule Nürnberg)
Süha Ünsal, M. Bülent Varlık, Etem Coşkun, Ömer Türkoğlu

Danışma Kurulu
Jak den Exter, A. Sami Güneyçal, Selim İlkin, Uygur Kocabaşoğlu, **Sami Önal (1938-2008)**, İlhan Tekeli, Metin Turan

Kebikeç hakemli dergidir, *Türkologischer Anzeiger* Viyana tarafından taranmaktadır.

Kebikeç'in bu sayısı kayıt altında **400** adet basılmış ve numaralandırılmıştır.

Kebikeç Dergisi İdarehanesi
Esat Cad. Hacıyolu Sok. 3/A
06640 Küçükesat / Ankara
Tel: (312) 425 93 76
Fax: (312) 42593 77
İnternet: www.sanatkitabevi.com.tr
e-mail: kudret@kebikec.org

İstanbul Temsilcisi
Ümit Uzmay (216) 326 99 72
uzmay@kebikec.org

İzmir Temsilcisi
Onur Kınlı (232) 388 00/2268
onurknl@yahoo.com

Eskişehir Temsilcisi
Kemal Yakut (222) 335 05
80/4026
kyakut@anadolu.edu.tr

Altı ayda bir yayınlanır.
Yerel Süreli Yayın

Fiyatı
40,- TL

Abone Koşulları
İki sayı için: Yurt içi 80.- TL Yurt dışı: 60.- $, 50.- €
T. İş Bankası, A.Yüksel
4218- 3432220 (TL) 4218- 6177022 (€)

Baskı
Sarıyıldız Ofset
İvogsan Ağaç Sanayi Sitesi
523. Sokak No: 31 Ostim/ANKARA
Tel: (312) 395 99 94-95 Faks: (312) 394 77 49

Sayfa Düzeni: Bilge Eimroğlu

İÇİNDEKİLER

Sunuş
Kudret EMİROĞLU

Türk Tarihçiliğinde İlk Ekonomik Tarih Denemesi ve Tepkiler
Bedi GÜMÜŞLÜ
7 – 20

20. Yüzyılın Darwin'i: ERNST MAYR (1904-2005)
Yaşamı ve Biyoloji'ye Katkıları
Fatih DİKMEN, B. Gökçe AYAN, Tülay YILMAZ ve Utku PERKTAŞ
21 – 34

Osmanlı'da İdari Yapının Teftişi İçin Bir Örnek: Ankara'da Yeni Bir Liva Teşkiline Dair Hazırlanan Rapor (1909)
Mehmet Yavuz ERLER
35 – 56

Ankara'da Mahal İsimlerine Yansıyan Tarih
Erman TAMUR
57 – 71

Kıbrıs Şer'iye Sicillerine Göre Nizam-ı Cedid Islahatı ve Kıbrıs
Mehmet DEMİRYÜREK
73 – 117

Dosya: YOL

Bülent Yılmaz'la Mühendislik Şantije ve Yol
Hüseyin ARAS
119 – 131

Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Anadolu'da İpek Yolu - Kervansaraylar - Köprüler
Gökçe GÜNEL
133 – 146

İleti İbn Battûta Anadolu Yollarında Neler Yedi?
M. Bülent VARLIK
147 – 152

Anadolu Yollarında Bir Amerikalı Misyoner

Bülent DANIŞOĞLU
153 – 170

Trabzon Erzurum İmtidadî Buharlı Nakliyat Anonim Şirketi
Mustafa YENİ
171 – 181

Hikmet Ferdun Es'in Bizi Götürdüğü Âlemler
Ümit UZMAY
183 – 194

Anadolu'nun Keçi Yolları Üzerinde Patikalanan Trekking Hakkında Düşüntülerim
Jak Den EXTER
195 – 214

"Paris-Texas"tan "Palermo'da Yüzleşme"ye:
Zamanın Akışında Wim Wenders Sineması
Ya Da Rock Müzik Eşliğinde "Road Movies"
Ali Sait LİMAN
215 – 231

Alıp Başımı Gideceğim Buralardan: Sam Peckinpah'dan Bir Yol Filmi Klasiği "*Bana Onun Kellesini Getirin*"
Orhun YAKIN
233 – 253

Seyahatin Temeli, Kutsanan Metnin Şefâati
Evliya Çelebi'nin Rüyası Üzerine Bir Üslup Çalışması
İrfan KARAKOÇ
255 – 263

Seyahatnâme'de Hikâye Tekniği Üzerine
Seda UYANIK
265 – 272

Seyahatnâme'nin Dünyasına Aralanan Kapı: *Çağının Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi*
Hilal AYDIN
273 – 280

Sunuş

Yol veya "abluka"lar üstüne çeşitlemeler yapmadan "sunuş"umuza başlayalım. Yaklaşık altı ay sonra *Kebikeç'*in sonbahar sayısında gene Yol Dosyası ile buluştuğumuzda bakalım yol ve abluka denklemi ne kadar güncel kalmış, ne kadar yapısal bir hal almış, o zaman konuşmak üzere…

Evet, iki dosya halinde düşündüğümüz yol konusunun bu sayısı, biraz da Kebikeççilerin geçen iki sayıdaki dosya konumuz olan 'sinema'cılığının devamı oldu. Üstelik tabii ki bitmiş değil, gelecek sayımızda da sinemada yol konusunun devam edeceğini şimdiden söyleyelim.

Sinemayı böyle öne çıkartırken, dosyamızın peşinden Evliya Çelebi sevgisinin getirdiği, Çelebi'ye edebi yaklaşımlarda bulunan yazılarımızı da analım. Evliya üstüne yapılan sempozyum kitabının tanıtımı da böylece bu yazılara eklemlenerek, severek üstlendiğimiz bir görev oldu.

Görevlerimiz çok… Mehmet Yavuz ERLER'in 1909'da yazılmış, idari bölünüş önerileri dahil müfettişler raporu üstüne makalesi ile Erman TAMUR'un Ankara mahal isimleriyle ilgili makalesi, bu sayıda da Ankara için üstümüze düşenlerden…

Bedi GÜMÜŞLÜ'nün "Türk Tarihçiliğinde İlk Ekonomik Tarih Denemesi Ve Tepkiler" makalesi, konuyu ve Mustafa Akdağ'ı gündeme getirmekle aslında tarihçiliğimizin bütününe ilişkin, yapılması gereken, önemli tartışma ve saptamaların kapısını aralıyor.

Nizam-ı Cedit hakkındaki bilgilerimizi, askeri bir deneme olmaktan çok daha etkili ve toplumsal bir boyutu da olduğunu kavramanın aracı olarak okunduğunda, Kıbrıs'tan Mehmet DEMİRYÜREK'in Kıbrıs şeriye sicilleri üstünden Nizam-ı Cedit araştırmasından öğreneceklerimiz çok.

2005 yılında (belki çoğumuz için bulmadan) kaybettiğimiz Ernst Mayr hakkındaki tanıtım/değerlendirme yazısı da böylece bu sayımızdaki yerini buluyor. Yüz bir yaşında, arkasında kuram ve saha araştırmalarında özgün, felsefi ve bilimsel bir birikim ve yol bırakarak – biyolog olunca bu dünyadan diyemiyorum – aramızdan ayrılan Mayr'ı, Fatih DİKMEN, B. Gökçe AYAN, Tülay YILMAZ ve Utku PERKTAŞ'ın kaleminden okuyacaksınız.

Yol dosyasının ikincisinde ve nice dosya konularında buluşmak üzere, saygılarımızla…

Kudret Emiroğlu

Türk Tarihçiliğinde İlk Ekonomik Tarih Denemesi ve Tepkiler

Bedi GÜMÜŞLÜ

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, Avrupa'da Türk tarihine yaklaşım, genel olarak Oryantalizmin etkilerini taşımakta ve Doğu, ilginç, ancak uygar olmayan bir kültür olarak algılanmaktaydı. Yakın tarih konusunda ise, örneğin Osmanlı Devleti, özellikle Gibbons, Gibb, Pirenne ve diğer bazı batılı tarihçilerin yaklaşımlarının etkisinde, "göçebe Türklerin" eseri değil, Bizans kültür ve uygarlığının devamı olarak ele alınmıştır. Belki bu nedenle, Türk tarihçiliğinde bilimsel yaklaşımların ortaya çıktığı ilk alan bu devletin tarihi olmuştur. Çünkü Osmanlı devletinin kuruluşunun Bizans'ın etkisiyle ortaya çıkan bir gelişme veya o zamana kadar Türk tarihçiliğinde etkili olan anlayışla, efsanevi veya gizemli bir yaklaşımla ele alınmasına karşı verilecek bilimsel bir cevap kalıcı etkiler yaratabilirdi. Söz konusu cevabı Fuat Köprülü 1934'de yayınlanan "Osmanlı Devletinin Kuruluşu" adlı eserinde vermiş ve Osmanlı'nın kuruluşunu Selçuklu etkisi ve ekonomik-sosyal nedenlerle açıklamaya çalışmıştır.[1] Gerçi Köprülü'den önce, Yusuf Akçura, Osmanlı Devleti'nin kurumlarının Türklük ve İslamiyet'in etkileriyle şekillendiğini belirtmiştir.[2] Ancak Akçura'nın tezi, Osmanlı Devleti ile diğer Türk devletleri arasındaki bağlantıyı Selçuklulara değil, Cengiz İmparatorluğu'na dayandırmasıyla açıklanması çok zor bir yaklaşımı ifade etmekteydi. Bu nedenle ondan çok Köprülü'nün yaklaşımı önemsenmiş ve etkili olmuştur.

Köprülü'nün tarih anlayışı, Tanzimat'la birlikte ortaya çıkan batı tarzı

1.Köprülü'nün Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda Selçuklu etkisinin belirleyici olduğunu savunduğu makale ve çalışmalarının bazıları, "Türkiye Tarihi" (1923), "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülahazalar" (1931) ve aynı konuyla dolaylı bağlantısı olan, "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" (1918) dır.

2. Berktay (1984: 2460)'a göre, Akçura bu düşüncesini, Paris'te verdiği "Osmanlı Sultanlığının Kurumları Üzerine Bir Deneme" adlı doktora mezuniyet tezinde savunmuştur. (Tarih belirtilmemiş, ancak bunun Akçura'nın Paris'te bulunduğu 1900 ile 1903 arasında olması gerekir).

yeni bir tarihçiliğin evriminin etkisini taşımakta, ancak ondan oldukça farklı ve ileri bir noktayı ifade etmekteydi. Bilindiği gibi, Tanzimat sonrası etkiler, daha çok imparatorluk-hanedan tarihçiliğinden ulus-devlet tarihçiliğine geçişle ilgiliydi. Köprülü ise sadece yöntemde değil, amaç, kapsam ve içerikle ilgili de yenilikler getirmiş, böylece çalışmaları sonraki Türk tarihçiliğini önemli ölçüde etkilemiştir.

Köprülü'nün öğrencilerinden Mustafa Akdağ'ın 1959'da yayınladığı ve adını hocasının verdiği, "*Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*" adlı eseri Selçuklu Osmanlı ilişkisinin devamlılığını ve bu dönemden itibaren Türkiye'deki tarihsel gelişmelerin ekonomik ve sosyal nedenleri ile sonuçlarını açıklamaya çalışan çalışması bu yaklaşımın önemli bir adımı olarak Türk tarihçiliğinde yerini almıştır. Ancak Akdağ bundan çok önce, 1949 ve 1950'de *Belleten*'de iki bölüm olarak yayınladığı, "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkışafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti" adlı makalesinde, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve gelişmesini ekonomik etmenlere bağlayan bir tez öne sürmüştür. "Marmara İktisadi Ünitesi" olarak bilinen bu tezin savunulduğu makale, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ekonomik ve sosyal nedenlerin önemini ve belirleyiciliğini işaret etmesiyle, Türk tarihçiliğinde ilk ekonomik ve sosyal tarih denemelerinden biri olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bu tezin yarattığı etki yazarının beklediği gibi olumlu olmamış, dönemin yeni ve önemli tarihçilerinden Halil İnalcık tarafından sertçe eleştirilmiştir. Akdağ ise bu eleştirilere yanıt vermediği ve Marmara İktisadi Ünitesi terimini daha sonra kullanmadığı halde, çalışmalarına aynı anlayışla devam etmiştir.

Mustafa Akdağ söz konusu makalesinde, Osmanlı Devleti'nin kuruluş zamanlarında Anadolu, Balkanlar ve Bizans ülkelerinin ekonomik, sosyal ve siyasi durumu ile Osmanlı beyliğinin iç yapısını, beyliğin devlete dönüşüm sürecinin ekonomik tahlilini ve devletin sonraki dönemlerde karşı karşıya kaldığı ekonomik sorunları neden ve sonuçlarıyla açıklamayı denemiştir. Bu makaleden önceki çalışmaları daha çok ikinci elden kaynaklara dayanmaktaydı ve söz konusu tez ile ilgisi bulunmamaktaydı. Bunların başlıkları, "Tımar Rejiminin Bozuluşu"(1945), "Celali İsyanlarının Başlaması"(1945) ve "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu"(1947)dur. Bunlardan ikincisi DTCF'deki doktora tezidir. Makalelerin başlıklarından da anlaşılacağı gibi, Akdağ daha çok Osmanlının bozulan kurumları üzerinde çalışmaya başlamış ve bir bakıma tarih yazımındaki temel ilkesinin eleştirel bir ağırlığı olduğunu ortaya koymuştu. Yöntemi ise, kendi deyişiyle, "iktisadi hadiselerin sosyal ve siyasi bütün gelişmeler üzerindeki etkisi" (Akdağ 1945b: 26) üzerine kurulmuştur.

Bu anlayışla yazılan ve Akdağ'ın ilk kapsamlı çalışması olan makale, Umumi Ekonomik Durum, İmparatorluğun Vergi Sistemi, İktisadi Darlığın Cemiyet Bünyesindeki Tesirleri ve Zirai İktisadiyatta Buhran başlıklı

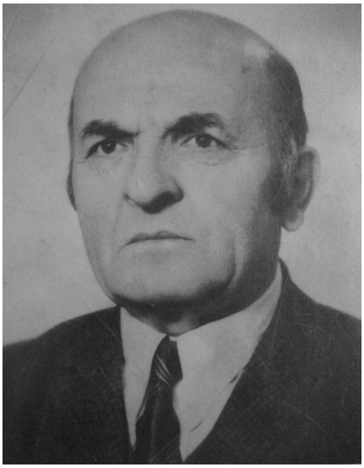

Mustafa Akdağ

bölümlerden oluşmaktaydı. İlk başlık altında, Osmanlı Devleti'nin kuruluş zeminini hazırlayan ekonomik koşulları açıklamayı deneyen Akdağ, diğer bölümlerde bu zemin üzerine oturan devletin karşılaştığı bazı ekonomik ve sosyal sorunlara değinmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu ve güçlenmesini sağlayan ve Marmara İktisadi Ünitesi olarak adlandırdığı tezi kısaca şöyle açıklamak mümkündür:

1071 Malazgirt Savaşından itibaren Anadolu'ya yerleşmeye başlayan ve kısa sürede burada beylikler, ardından Büyük Selçuklular'a bağlı bir devlet kuran Türkler, Anadolu'nun sosyal ve siyasi yapısında köklü değişiklikler yaratmış ve kurdukları ilk devlet olan Anadolu Selçuklu Devleti zamanında Anadolu'ya görülmedik bir canlılık katmış, ürettikleri bir çok tarımsal ve hayvansal ürünü Anadolu'nun eski halkına satarak, bir yandan da doğu mallarını kervanlarla Bizans pazarlarına getirerek ve Rum halkın ürettiği malları satın alarak Bizans şehir ve kasabalarında yaşayan halkın ekonomik açıdan ayakta kalmasını sağlamışlardır. Çünkü Anadolu Selçuklu Devleti'nin son zamanlarında Bizans büyük ekonomik sıkıntılar içindeydi ve bu, halkı doğrudan ilgilendiriyordu. Giderek ekonomik gereklilikler temelinde özellikle Marmara ve çevresinde, yani "Bitinya" olarak bilinen bölgede, Marmara İktisadi Ünitesi'ni oluşturarak birbirleriyle kaynaşan Türkler ve Rumlar, bu ilişkileriyle ülkenin gelecekteki siyasi çizgisinin ekonomik ve sosyal temellerini oluşturmuşlardır. 13. yüzyılın sonlarına doğru dünyanın ekonomik ve siyasi şartlarının da etkisiyle önemli bir krize düşen Bizans için, artık Anadolu'da Türkler ve Rumlar arasındaki ilişkiler bir çıkış noktası olmuş ve "Marmara etrafının Rum halkı hudut sahalarındaki Türk ahali ile iktisadi bir ünite teşkil etmek suretiyle kendilerini ancak kurtarabilmişlerdi" (Akdağ 1949: 501). Çünkü Akdağ'a göre, Rum halk "Türklerden mahsul alıyorlar ve mukabilinde işledikleri eşyayı satıyorlardı. Bu yaylacı Türk müşterilerin ihtiyacına cevap verecek şekilde sanatlarını tadil etmek ve onlarla dost yaşamak için kendileri için bir hayat zarureti haline gelmişti (Akdağ 1949: 501).

Böylece Anadolu'nun batısında oluşan bu ekonomik birim giderek bütün Anadolu'yu etkisine almıştır. Akdağ, bunun Doğu Akdeniz'de cereyan eden olaylarla yakın ilgisini ise, şöyle açıklanmaktadır: " Bir taraftan haçlı seferlerinin yarattıkları Latin prensliklerinin Müslümanlar tarafından yıkılması, diğer taraftan, papanın Müslüman memleketleriyle Hıristiyanları

ticaret etmekten men etmeye çalışması, şark ile garp arasında ticareti zorlaştırıyordu" (Akdağ 1949: 501).

Bunun yanında, Akdağ'a göre, Avrupa'da o dönemde doğan burjuvazi, ileri bir sanayi yaratma faaliyeti ve ürettiği malların artık kendisine yetmesiyle doğuya daha az ihtiyaç duymaya başlamış, doğuyla ilişki daha çok hammadde alımına dönüşmüş ve istismar ticareti ile doğu ülkelerinden çıkan malların Avrupa'da satımı engellenmişti. Ayrıca Papa'nın Müslümanlarla ticareti yasaklaması doğu ile batı arasındaki ticari ilişkileri iyice zayıflatmış ve bu bağı tek başına Anadolu'daki söz konusu iktisadi ünite devam ettirmiştir. "Şarki Akdeniz(in) Avrupa karşısında kendi kendini tamamlayan bir iktisadi ünite olmaya çalış(ması)" (Akdağ 1949: 502) bu açıdan da önemlidir.

Sonuçta dünyadaki ekonomik ve sosyal koşulların Anadolu'ya yansıması ve buranın da iç dinamikleriyle Anadolu'nun kuzey batısında, o dönemlerin öteden beri çekim alanı olan Marmara ve çevresindeki iktisadi ünite giderek daha çok önem kazanmıştır. Burada kurulan Osmanlı Devleti de bu bölgenin taşıdığı ekonomik ve sosyal avantajları kullanmıştır. Böylece Marmara İktisadi Ünitesi, Osmanlı Devleti'nin "kuruluş ve tekamülünde zemin vazifesini görmüş(tür)" (Akdağ 1949: 507).

Akdağ, Marmara İktisadi Ünitesi'nin Anadolu içindeki temelini Türk yarı göçebeler ile bu bölgedeki şehir ve köylerde yaşayan Rum halk arasında ekonomik zorunluluklarla kurulan yakınlaşmaya bağlaması yanında, bu yakınlaşmanın ortaya çıkardığı yeni sosyal ve siyasi ilişkiler ve sonuçları daha geniş alanlara ve uzun dönemlere yaymaktadır. Ona göre, Osmanlıların Balkanlarda ilerlemesinde yerel halkın direnişi ile karşılaşmamasının (da) temelinde, buraların da sözkonusu iktisadi üniteye bağlılığı yatmaktadır (Akdağ 1949: 507).

Akdağ, Balkanlar'a geçirilen Türkler'in buraların verimli ovalarında yarattıkları ekonomik canlılığın hem üretim hem de ticareti olumlu etkilediğini belirtmiş, zamanla Marmara İktisadi Ünitesi'nin sınırları ile birlikte işlevi ve etkisinin de genişlediğini ileri sürmüştür: "Devlet normal genişliğe kavuştuktan sonra, bu devletin kuruluş ve tekamülünde zemin vazifesini görmüş olduğunu söylediğimiz Marmara iktisadi ünitesini tabii olarak, "Osmanlı memleketleri büyük iktisadi ünitesi" şeklinde mütalaa etmek icabeder" (Akdağ 1949: 507).

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişme döneminde kendi kendine yetecek bütün ekonomik unsurlara sahip olduğu için daha sonra "Büyük İktisadi Ünite" kavramını kullandığını belirten Akdağ, bu uygun coğrafik, ekonomik ve sosyal koşullara karşın, sonraki yüzyıllarda Osmanlı ekonomisinin tıkanmasını, bu ünite dışındaki etkilerle, batıdan (ve nispeten doğudan) gelen ticari baskılarla açıklamaktadır (Akdağ 1949: 509-514).

Akdağ'ın tezi özetle böyledir. Bu tezi destekleyen bazı görüşleri ve sunduğu bazı verileri daha sonraki çalışmalarında kullanmışsa da, Marmara

İktisadi Ünitesi terimini bir daha kullanmamıştır.

Akdağ bu tezin yer aldığı iki bölümlü makaleyi daha sonra "*Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*" adını verdiği iki ciltlik eserinin üçüncü cildi olarak yayınlamayı düşünmüş[3] ancak bunu da gerçekleştirememiştir. Belki bu makalesinin-dolayısıyla tezinin beklediği gibi olumlu karşılanmamasının sonucudur.

Gerçekten de söz konusu makale Türk tarihçiliğinde sessiz kalınmak suretiyle neredeyse yok sayılmış, sadece Halil İnalcık'ın 1951'de *Belleten*'de yayınlanan ve sert eleştiriler içeren bir makalesi ile cevaplanmıştır.

Eleştiriler

Akdağ'ın makalesine yurt dışından, 1950'de B. Spuler'in *Oriens*'de, aynı tarihte H. Hadzıbegic'in Saraybosna'da yayınlanan bir dergide kısaca tanıtım yazıları dışında herhangi bir tepki gelmemiş (İnalcık 1951: 629), yurt içinde ise, yukarıda belirtildiği gibi, Halil İnalcık'ın, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkışafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle" adlı makalesi ile doğrudan bir yanıt gelmiştir.

Gerçi İnalcık'ın söz konusu yanıtından çok sonra, 1965'de Osman Turan, aslında konuyla ilgili olmayan bir makalesinde, Akdağ'ın çalışmasına birkaç cümleyle değinmiş ve aşağılayıcı bir tarzda, Akdağ'ı, "kifayetsiz materyalist bir görüşe sahip olmakla" suçlayarak, onun "sakat ve karışık görüşleri" ile bir "fikir hercümerci" içinde bulunduğunu söylemiştir. Turan, bundan sonra Akdağ'a, ekonomik ve sosyal tarihin karmaşık konularını bırakıp, siyasi tarihin daha basit konularıyla ilgilenmesinin kendisi için daha hayırlı olacağını söylemiştir (Turan 1965: 659). [4]

Bu yaklaşımın bilimsel bir değeri olmadığından, İnalcık'ın Akdağ'a eleştirileri üzerinde durmakta yarar vardır. İnalcık'ın eleştirileri şu noktalar üzerinde toplanmıştır:

1- Akdağ Marmara İktisadi Ünitesi tezini öne sürerken dönemle ilgili kaynaklardan yeterince yararlanmamış, böylece bir çok bilgiyi ihmal etmiş, bazı önemli etüdleri yapmamıştır.

2- Akdağ'ın tezi iktisadi münasebetleri" abartmakta, yeni bir ekonomik ve siyasal sistemin temeli olarak sadece ekonomik nedenler gösterilerek bir çok farklı etmen göz ardı edilmektedir.

3- Söz konusu dönemin bazı ekonomik, sosyal, coğrafi, demografik, siyasi gelişmeleri ve olguları hakkında bilgi veren veriler; bu verileri taşıyan kaynaklar, sadece söz konusu teze hizmet etmek üzere bilerek yanlış

3 Akdağ'ın bu düşüncesine, DTCF Dekanı iken, sicil dosyasında, çalışmaları hakkında verdiği 1964 tarihli resmi bir raporda rastlanmıştır.

4 Osman Turan'ın söz konusu makalesi, "Selçuklular Hakkında Yeni Bir Neşir Münasebetiyle" başlığını taşımaktadır (Bkz. Turan 1965).

kullanılmış, bu nedenle bir çok çelişkiye düşülmüştür.

4- Bunların sonucunda, Akdağ sadece tezinde değil, dönemin bir çok gelişmesinin açıklanmasında ve yorumlanmasında yanlış hükümlere varmıştır.

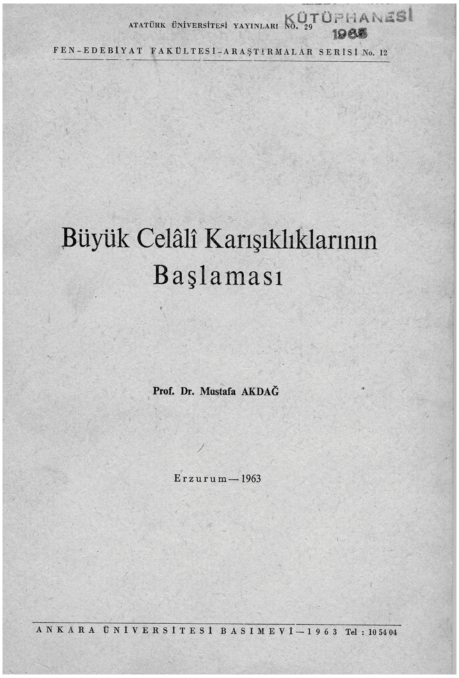
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI NO. 29

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ-ARAŞTIRMALAR SERİSİ No. 12

Büyük Celâlî Karışıklıklarının Başlaması

Prof. Dr. Mustafa AKDAĞ

Erzurum—1963

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ—1963 Tel: 10 54 04

Bu bağlamlarda Akdağ'ı eleştiren İnalcık, bir faraziyenin çelişkili hükümler içermedikçe, eksiklikleri ve yanlışları olsa da yararlı olabileceğini, ama söz konusu tezin çelişkili olmasından dolayı yararsız ve bütün neden ve sonuçlarıyla gerçek dışı olduğunu savunmuştur. İnalcık'ın, alaylı bir ifadeyle, "Bir imparatorluk kuran sihirli Marmara İktisadi Ünitesi" (İnalcık 1951: 634) tezine yönelttiği eleştiriler şöyledir:

Akdağ, Osmanlı Beyliğinin kuruluş sürecinde, Marmara çevresinde yaşayan yaylacı Türkler ile buradaki Rum halk arasında kurulan ekonomik ve sosyal ilişkileri abartmaktadır. Ayrıca Akdağ'ın sanayici Rum şehirleri olarak nitelediği ve söz konusu ünitenin ekonomik ve sosyal merkezleri olan şehirler (İzmit, Bilecik, İznik, Bursa, Alaşehir) Akdağ'ın ileri sürdüğünün aksine, Bizans, Batı ve klasik dönem Osmanlı kaynaklarına göre, zengin ve kalabalık şehirler değillerdi. Dolayısıyla burada kurulan yeni ticari ilişkilerin Bizans'ın içinde bulunduğu ekonomik bunalıma çare olması beklenemezdi (İnalcık 1951: 636-639).

İnalcık, bunun ardından, iktisadi gelişmenin bir devletin kuruluşunda rol oynayan çok etmen arasında "ne yegane, ne de en mühim bir amil teşkil etmediğini" belirterek, Köprülü ve Wittek'in, Bizans-Selçuklu sınırında Türkler tarafından oluşturulan uc toplumu ve kültürüne esas olan "ananevi gazi ruhunun" Osmanlı Devleti'nin kuruluşundaki önemine dikkat çekmektedir (İnalcık 1951: 641).

İnalcık'ın diğer bir eleştiri noktasını ise Akdağ'ın Balkanlar'ın Marmara ve çevresine ekonomik olarak bağımlı olduğu düşüncesi oluşturmaktadır. İnalcık, Anadolu ile Balkanlar arasında hiçbir zaman büyük önem taşıyan bir ticaret yolu olmadığını ileri sürerek, Marmara ve çevresinin bu iki alan (Balkanlar ile Anadolu) arasında birleştirici bir rol oynamasının mümkün olmadığını, Balkanlar'ın dünya ticaretine açılması için yeterli

sayıda önemli şehre sahip olduğunu belirtmektedir. Bu şehirlerin arasında, İstanbul, Selanik, Raguza ve Edirne'yi sayan İnalcık, Akdağ'ın teorisine göre bu şehirler arasında da Marmara İktisadi Ünitesi'ne benzer bir ünitenin oluşması gerektiğini belirtmekte, XIV. asırda, Bursa ile Rumeli arasındaki ticari-iktisadi bağların, Raguza ve Selanik'le ve Batı alemi ile- aynı bölge arasındaki bağlardan daha kuvvetli olduğunu iddia edebilmek için fazla bir şey bilinmediğini ve Raguza veya Selanik'in bir Balkan imparatorluğunun iktisadi temeli olacak bir "ünite" doğuramadıkları halde "Marmara Ünitesi" nin bu mazhariyete nasıl eriştiğini" sormaktadır (İnalcık 1951: 645).

İnalcık'ın eleştirdiği başka bir nokta, 12. yüzyılın sonlarından itibaren Batı'nın Doğu'yla ticari ilişkilerinin istismarcı olarak nitelenmesiyle ilgilidir. İnalcık bunun bir tarih hatası olduğunu, Avrupa'da sanayileşme sonrası ortaya çıkan bir olgunun Akdağ tarafından Ortaçağ'a taşındığın söylemektedir (İnalcık 1951: 648).

Başka bir eleştiri konusu ise, Akdağ'ın savunduğu, Anadolu'daki ekonomik durgunluktur. Akdağ'a göre, bu durgunluk, Anadolu'nun çeşitli yerlerinden Osmanlılarca fethedilen yeni topraklara göçü hızlandırmış ve söz konusu ünitenin oluşumuna katkıda bulunmuştur. İnalcık ise bu nüfus hareketlerinin büyük bir kısmının Anadolu'dan değil, İran ve Orta Asya'dan geldiğini söylemektedir (İnalcık 1951: 649).

Marmara İktisadi Ünitesi'nin zamanla imparatorluk genel ünitesine dönüştüğünü ve böylece Osmanlı Devleti'nin kendine yeter bir ekonomik yapıya sahip olduğunu savunan Akdağ'a, daha sonra devletin neden ekonomik sıkıntılara düştüğünü ve para darlığı çektiğini soran İnalcık, "Osmanlı ticaretinin aktif mi, pasif mi olduğu meselesi tetkik ve münakaşa olunmadan bu ticaretin pasif olduğu kabul edilmiş ve böylece para darlığı ve iktisadi inhitat nazariyesi desteklenmek istemiştir" (İnalcık : 1951: 652) diyerek, tezin bu yanının da eksik kaldığın savunmuştur.

İnalcık bu belirtilenlerle, hem sunulan gerekçeler, hem de ulaşılan sonuçlar açısından Akdağ'ın tezinin, yetersiz, eksik, çelişkili ve hatalı olduğunu, tez sahibinin kullandığı bütün olguları çarpıttığını ve ulaşılan sonuçların bilimsellikten ve mantıktan uzak olduğunu belirtmiştir.

Eleştiriler Üzerine

Marmara İktisadi Ünitesi tezi, Türk ta-rihinin araştırılması ve yazılmasında önemli yenilikler getiren bir ça-lışmada savunulmuştur. Ekonomik ve sosyal tarih alanında ilk örneklerden biri olan bu çalışma bazı eksiklikler ve hatalar taşıyor olsa bile İnalcık'ın ileri sürdüğü kadar açıklayıcılıktan uzak ve anlamsız değildir. İnalcık'ın eleştirileri bağlamında tezi yaklaşıldığında, ilk olarak Akdağ'ın çalışma sırasında yeterli kaynak kullanıp kullanmadığı üzerinde durmak gerekir.

Akdağ çalışmasında dönemin dünya ticareti konusunu ve Bizans

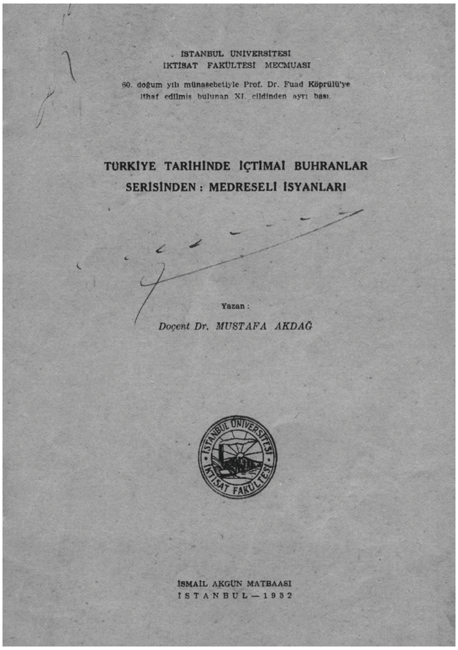
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
İKTİSAT FAKÜLTESİ MECMUASI
60. doğum yılı münasebetiyle Prof. Dr. Fuad Köprülü'ye ithaf edilmiş bulunan XI. cildinden ayrı basım.

TÜRKİYE TARİHİNDE İÇTİMAİ BUHRANLAR
SERİSİNDEN : MEDRESELİ İSYANLARI

Yazan :
Doçent Dr. MUSTAFA AKDAĞ

İSMAİL AKGÜN MATBAASI
İSTANBUL — 1952

ile Osmanlı tarihlerinin önemli gelişmelerini, özellikle Heyd, Iorga, Vasiliev ile Aşıkpaşazade, Neşri ve bazı seyahatnamelerden yararlanarak yorumlamıştır. Bunların bir dönemin ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmelerinin yorumlanmasında ve yeni bir kuram geliştirilmesinde yeterli olmadığı açıktır. Gerçi Akdağ'ın başka araştırmalardan da yararlanmış olduğu görülmektedir. 1932'de yayınlanan, Türkçe'ye ise ancak yakın bir zamanda, 2000'lere doğru çevrilen, özellikle Anadolu'nun sözkonusu dönemdeki sosyal ve siyasi yapısı ile Osmanlı Beyliğinin gelişmesinde bulunduğu bölgenin etkisini vurgulayan, Langer ve Blake'in çalışması buna örnek gösterilebilir.[5] Bu makalede Marmara çevresindeki Rum köylülerin Osmanlıların gelişi ile "efendi değiştirmekten" memnun oldukları (Langer 2005: 209) belirtilmekte, bölgenin gelişme için uygun yapısı vurgulanmaktadır. Buna dayanarak, "Ertuğrul ve halkının yerleştiği bölgenin özel topografik koşullarını gözönünde bulundurursak ilk Osmanlı fetihlerinin izlediği yolu anlamamız büyük ölçüde kolaylaşır" denilmekte, kesişen ticari yollar, nehir vadilerinin zengin bitki örtüsü, Uludağ, Bursa ve Yenişehir çevresindeki zengin ve işlek ovalar bu topografik özellikler içinde sıralanmaktadır (Langer 2000: 211).

Yine de Akdağ'ın, kendisine çok berrak gelen bir konuda daha fazla kaynak arayışına girme gereği duymadığı ve düşüncelerinden çok emin olduğu görünmektedir. Belki de en büyük eksikliği budur. Ancak söz konusu dönemin ardından gelen süreci, yani Osmanlı Devleti'nin bir imparatorluğa dönüşmesiyle ilgili gelişmeleri ele alırken kullandığı kaynaklar genişlemektedir. Bundan sonra, belki de Akdağ'ın temel çalışma kaynakları olarak nitelenmesi gereken, mühimme defterleri ve fermanlar gibi ilk elden kaynaklar daha çok kullanılmakta, başka araştırmalara da daha çok başvurulmaktadır. Ancak bilindiği gibi, çokça kaynak kullanmak da bazen bir anlam taşımamaktadır. Bu özellikle, tarihçinin kaynakları sadece kendi savını desteklemek amacıyla kullanmasıyla ilgilidir ve Akdağ'ın bu çalışmasında bununla ilgili ciddi sorunları vardır.

Köprülü'nün daha çok Selçuklu-Osmanlı bağlantısına odaklanarak dini, siyasi, demografik ve ekonomik faktörlerle açıklamaya çalıştığı erken Osmanlı dönemiyle ilgili çalışmasından sonra, Akdağ, söz konusu çalışmasında özellikle

5 "The Rise of the Ottoman Turks and Its Historical Background" başlığını taşıyan çalışmanın orijinali *American Historical Review*'de yayınlanmıştır.

ekonomik faktörlerin etkisini vurgulamıştır. Ancak devletin kuruluşundan sonraki dönem için yaptığı değerlendirmelerde farklı bir bakış açısı söz konusu olmuş, "Osmanlı İmparatorluğu(nun) siyasi sahadaki tekamülü ile yan yana yürüyen bir iktisadi tekamüle kavuş(tuğunu)" (Akdağ 1949: 509) belirtmiştir. Ekonomik etkenlerin tarihsel bir sürecin bir aşamasında öne çıkıp, başka bir aşamada yerlerini farklı etmenlere bırakmasının tutarsız bir bakış açısı olduğu düşünüldüğünde, Akdağ'ın bu konuda da çelişkiye düştüğü söylenebilir. Ne var ki, bu, İnalcık'ın ileri sürdüğünün aksine, Akdağ'ın Osmanlı Devleti'nin kuruluşu dahil, her konuda gelişmeleri tek bir nedene indirgemediğini göstermekte, ama İnalcık'ın ileri sürdüğü "tenakuz" iddiasını güçlendirmektedir.

Zaten üzerinde durulması gereken bir başka konu da, Akdağ'ın tezini temelden etkileyecek bazı çelişkilerin olup olmadığıdır. Akdağ Marmara İktisadi Ünitesi'nin oluşumunu ele alırken, bir çok yerde, Rumların güney Marmara ve çevresindeki Osmanlı istilasını faydalı bularak desteklediklerini belirtmektedir. Aynı zamanda incelediği dönemde yaşayan insanların da söz konusu ünitenin bilincinde oldukların ileri sürecek kadar görüşlerinden emindir. Ona göre, "Selçuki rejiminin erimesinden sonra, Eskişehir çevresinden Marmara kıyılarına doğru hareket eden Osmanlı Beyleri, Marmara İktisadi Ünitesi'nin ihtiyacı olan siyasi birliği sağlamış oldukları için, Marmara sahili Rum halkı Türkler'i memnuniyetle kabul et(mişlerdi)" (Akdağ: 1950: 326).

İnalcık da, hem bunun, hem de Osmanlı fetihleriyle Bizans şehirlerinde ortaya çıkan nüfus boşalmalarının nasıl aynı teori içinde yer aldıklarını sormakta ve bunun ciddi bir çelişki olduğun söylemektedir (İnalcık 1951: 633).

Akdağ'ın, bu konudaki açıklaması, Bizans şehirlerinin arka arkaya Türklerin eline geçmesiyle, buralarda yaşayan insanların bir kısmının savaşlarda ölmesi, bir kısmının kaçması, ya da esir edilmesi sonucunda boşlukların meydana geldiği ve böylece zapt edilen şehirlerin Türkleştiği (Akdağ 1949: 504) şeklidedir. Akdağ'a göre, bu şehirlere gelen Türkler ile Hıristiyanlar arasındaki, ekonomik çıkarlara dayalı iyi ilişkiler bundan sonra başlamaktadır. Oysa bu ilişkinin bu kadar alın bir nitelik taşımadığı artık büyük ölçüde bellidir.

Bu noktada İnalcık'ın saptamalarının yerinde olduğu görülmektedir. Ancak hem buna, hem de Akdağ tarafından bazı çelişkili bilgiler sunulmasına rağmen, Osmanlı Beyliğinin diğer beyliklerin arasından sıyrılmasını olanaklı hale getiren etmenlerden birinin, beyliğin ekonomik olarak önemli bir bölgede kurulmuş olması fikrine dayanan bu tez mantıklı görünmektedir.

Belki de Akdağ'ın savunduğu tezin ihmal ettiği temel şey, dönemin Anadolu'sunda birbirinden farklı yaşam tarzlarına; ekonomilere, sosyal kurumlara, dinlere, dolayısıyla kültürel, dini, psikolojik faktörlere sahip

Türk ve Rum halklarının ekonomik çıkarlar söz konusu olduğunda birbirine benzer davranışlar göstermediğinin ve koşullarının şemalarla açıklanmasının mümkün olmamasıdır. Aşıkpaşazade'nin ve ona dayanarak Köprülü'nün önemle vurguladığı, Türklerin fetihçi karakterinin yeterince önemsenmemesi de tezin eksiklerinden biridir. Zaten ekonomik altyapının diğer bir çok etmeni belirlediği fikriyle yapılan çalışmalardaki temel eksiklikler de başka bazı faktörlerin ihmal edilmesi olmaktadır. Ya her şey, ya da hiçbir şey mantığı sonunda çözümsüzlüğe uğramaktadır. Bu tezde Akdağ'ın tıkanma noktalarından önemli bir kısmı bununla ilgilidir.

Son yıllarda yapılan çalışmalarda, Osmanlı Devleti'nin kurulduğu Kuzey Batı Anadolu'da Rum halk ile yaylacı Türkler arasındaki ilişkilerin Osmanlı Beyliği'nin gelişiminde önemli rol üstlendiği, bu bölgenin (Bitinya) Roma devrinden itibaren Anadolu'ya açılan yolların kilit noktasında, önemli bir ticaret, tarım ve sanayi bölgesi olduğu üzerinde durulmakta, dolayısıyla Akdağ'ın bazı önermeleri doğrulanmaktadır. Örneğin, Bitinya'nın çok geniş bir köy ve kent ağından oluştuğunu belirten Lefort, bölgenin ortaçağdaki durumu ile bugününü şu şekilde karşılaştırmaktadır: "Bölgenin verimliliği her dönemde övülmüş, yüceltilmiştir. Bitinya çok sulak bir bölgedir. Günümüzde İstanbul'un sebze deposu gibidir, vaktiyle Konstantinopolis'in bahçesi olduğu gibi. Bitinya'nın yeri de çok güzeldir. Deniz kıyısında, Konstantinopolis'in karşısında, Anadolu yaylasının eteğindedir. Bu bölgede ortaçağda bugünkü kadar değerli sabit veriler ve iktisadi bir potansiyel vardı (Lefort 2000: 106).

Dönemin Bizans tarihçisi Pahimeres'in verdiği bilgilere dayanarak, aynı yazar, 13. yüzyıl ortalarındaki refahtan ve "geniş toprakları ve büyük sürüleri olan köylülerden" ve zenginliğin bütün bölgeye yayılmış olduğundan söz etmektedir (Lefort 2000: 107-112).

Lefort'un belki de Akdağ'ın tezinde yer alan, bölgenin yerli halkının bölgeye gelen yaylacı Türklerle ilişkisi konusunda da tezi doğrular nitelikteki bazı önermeleri önemlidir; "Pahimeres fethin önemli evreleri hakkında çeşitli çözümlemeler ortaya koyar: 1260'lı yıllarda Paflagonya[6]'da büyük vergiler konar; zor duruma düşen köylüler kendilerini rehber ve müttefik olarak kullanan Türklerin safına geçerler ya da göç ederler (Lefort 2000: 113). Bu konuda Lindner'in de Akdağ'ın tezindeki bazı olgularla paralel sonuçları vardır; Bitinya'nın tarıma elverişli toprağı ve her türlü ürünün yetiştirilmesi için elverişliliğinden söz eden Lindner (2000: 70), "bir çok Bitinyalı için Osmanlı'yı kabul etmenin, hatta buna gönüllü olmanın çekici gelmesi"nden söz etmektedir. Bunun nedeni, Osman Bey'in (ve sonra haleflerinin) yönetimdeki adaleti ile "değişik çevre ve kültür gruplarının haklarını korumak için gerekli zemini oluşturacak biçimde davranması"dır (Lindner 2000: 62).

Gerçi Lindner biraz daha ileri giderek, Osman Bey için, "Çok dilli, çok dinli bir grubun içinden yükselen başarılı bir Bitinyalı" (Lindner 2000:

6 Paflagonya Bitinya'nın doğusundaki bölgedir ve ilk dönemden itibaren Osmanlı Beyliği'nin yayılma alanı içinde yer almıştır.

77) tanımını yapmakta ve "Osman Bey kendini yaratan bir insandı. O Moğol sınırındaki göçebelerin çıkarını olduğu kadar (güvende olmasa da) yerleşik Bitinya Bizanslılarının da çıkarlarını koruyan umut verici girişimlerin yaratıcısı idi" demektedir (Lindner 2000: 87).

Aynı şekilde, İnalcık da, Osmanlı Beyliği'nin başlangıçtaki uç beyliği karakterini oluşturan etmenler içinde "çok çeşitli dinsel, kültürel ve etnik unsurların" önemini vurgulamış ve bu değişik unsurların oluşturduğu toplumun daha önceki İslam imparatorluklarının geleneğini izlemesine rağmen, özgün çizgilerinin Osmanlıların kendi eseri olduğunu belirtmiştir (İnalcık 2004: 47).

Mustafa Akdağ'ın Marmara İktisadi Ünitesi tezi, Osmanlı'nın kuruluşunun aydınlatılmasında, Gibbons, Wittek, Köprülü veya daha yakın bir zamana ait Kafadar gibi isimlerin teorileri kadar olmasa da, günümüzde önemli bir tez olarak görülmektedir; örneğin, Yunus Koç'a göre, bu tez, Osmanlı'nın teşekkülü meselesinin "ekonomik boyutuna temas eden ancak yeterince geliştirilemeyen çok önemli bir girişim olarak dikkat çekmektedir" (Koç 2000: 38). Koç'un yanısıra, Öz ve Divitçioğlu da, Osmanlı'nın ortaya çıkışında Akdağ'ın tezine atıfta bulunmaktadır. Öz (2000a: 25)'e göre, Mustafa Akdağ'ın tezi, her ne kadar İnalcık tarafından eleştirilmişse de, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu tartışmalarında mutlaka anılması gereken" bir çalışmadır. Divitçioğlu da "Osmanlı'nın oluş ön koşulunu hazırlayan" bu tezi önemsemektedir (Divitçioğlu 2000: 17).

Başka bir örnek, Akdağ'ın tezinde yer alan önemli olgulardan, uluslar arası ekonomik durum konusunda, Akdağ'ın tezi ile Tabakoğlu arasındaki paralelliklerdir. Tabakoğlu da, Osmanlı Beyliği'nin gelişiminde dünyanın içinde bulunduğu ekonomik koşullar ile Anadolu ve beyliğin bulunduğu bölge arasında bağ kurarak, ekonomik faktörlerin Osmanlıların gelişimindeki etkisini vurgulamıştır (Tabakoğlu 2000: 129-138).

Ayrıca son zamanlarda projeler dahilinde beyliğin kurulduğu bölgenin alan çalışması olarak seçilmesi ve münhasıran kuruluş dönemi yapısını ele almayı hedefleyen çalışmalar da bulunmaktadır (Koç 2000: 38). [7]

Belki bütün bunlarla Akdağ'ın Marmara İktisadi Ünitesi tezinin en azından yöntem olarak, ama bir ölçüde içerik açısından da doğrulanan kısımları olduğunu söylemek mümkündür.

Yine de, yeni anlayış ve yöntemlerle yapılan tarih araştırmaları ile geçmiş hakkında daha çok bilgi sahibi olabildiğimiz günümüzde, Mustafa Akdağ'ın Marmara İktisadi Ünitesi tezini savunduğu çalışma ve benzerleri

---

7 Bu çalışmalara örnek olarak, Türk Tarih Kurumu'nun, Anadolu Türk kültür ve sosyal hayatını ve Türkiye'nin demografik yapısını araştırmaya yönelik, "Türkiye'nin Sosyal ve Kültürel Tarihi Projesi" örnek gösterilebilir. Türk toplumunu oluşturan temel unsurları ortaya çıkartmayı amaçlayan projede, bugüne kadar arşivlerde yapılan çalışmalar sonucunda 41.298 aşiretin tespit edildiği belirtilmektedir. Proje kapsamında Anadolu'nun çeşitli yerleriyle ilgili yapılan çalışmalarla birlikte, Marmara ve çevresiyle ilgili olarak, örneğin, Fatma Acun'un, "Karahisar-ı Şarki ve Koyluhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569)" adlı çalışması basılmıştır. (Daha geniş bilgi için, bkz. http/www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=17).

bize kaba görünebilir; fazlaca şematize, eksik bilgilere dayalı, gereğinden çok iddialı gibi nitelemelerle bu çalışmaları kolayca mahkum etmek mümkündür. Oysa bu çalışma ve içinde savunulan tez bütün eksikliklerine karşın, Türkiye'nin geçmişinin önemli bir parçası olan Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve genişleme sürecini kendine özgü bir nesnellikle anlamaya çalışmaktadır. Ayrıca dönemin epey yaygın efsaneci yaklaşımları içinde belki de bugünün bilimsel tarih çalışmalarının özelliklerinin ortaya çıktığı çalışmalardan biri olarak değerlendirilmeyi fazlasıyla hak etmektedir.

Akdağ'ın söz konusu makalesinin Türk tarihçiliğinde ekonomik tarih denemelerinin ilklerinden biri olarak ele alınması konusunda ise, bu alanın daha önemli isimleri olan ve Akdağ'la çağdaşı Barkan ve İnalcık'ın daha çok Osmanlı'nın hukuksal metinleri ve uygulamaları ile maliye, toprak düzeni gibi olguları ele aldıklarını hatırlamakta yarar vardır. Akdağ'ın yeniliği, doğrudan ekonomik altyapıyı temel almasıdır. Bunun sonucu olarak, makalede toplumsal kategori oluşturma şekilleri ve sosyal davranışlar da ekonomik bir temel ile inşa edilmeye çalışılmıştır.

Ancak Akdağ, ekonomik altyapının toplumsal değişmede belirleyici olduğunu savunan bazı Marksist tarihçilerden kendine özgü yapısıyla ayrılmaktadır. Örneğin Sencer Divitçioğlu'nun Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu Marks ve Engels'in Doğu toplumlarında devlet örgütlenmesi üzerine kaleme aldıklarını neredeyse bir şablon gibi kullanarak açıklamaya çalışması yerine, ekonomik nedenleri öne alarak ve doğrudan Anadolu'daki olguları kendine özgü yapıları (kendi deyimiyle, "özgenlikleri") ile ve bu koşullarla dönemin uluslar arası durumunu bir araya getirmeye çalışarak açıklamayı denemiştir.

Akdağ'ın bu çalışmasına (veya buna benzer çalışmalara) yapılacak eleştirilerin bu perspektifle yapılması gerekir. Bu, kuşkusuz ki, Akdağ'ın kimi eksiklikleri ve hatalarını kapatmayacaktır, ama çalışması geçmişe yaklaşımın farklı bir örneği olarak tarihçilere ışık tutabilecektir.

Kaynaklar

Akdağ, Mustafa (1945a). Tımar Rejiminin Bozuluşu, *AÜ DTCF Dergisi,* III/4: 419–431.

Akdağ, Mustafa (1945b). Celali İsyanlarının Başlaması, *AÜ DTCF Dergisi*, IV/ I: 23-37.

Akdağ, Mustafa (1947). Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu, *AÜ DTCF Dergisi,* V / 3: 291–409.

Akdağ, Mustafa (1949-1950). Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkışafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti I ve II, *Belleten*, XIII, 51: 497-567 ve XIV, 55: 319-405.

Berktay, Halil (1984), Tarih Çalışmaları, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye*

Ansiklopedisi, IX, 78: 2456-2478, İstanbul: İletişim Yayınları

Divitçioğlu, Sencer (2000) *Osmanlı Beyliği'nin Kuruluşu*, 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İnalcık, Halil (1951) Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik Münasebetiyle, *Belleten*, XV, 57-60: 629-684.

İnalcık, Halil (2004) *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* 1300-1600, C. I, (Çev. Berktay, H.), Ankara : Eren Yayınları.

Koç, Yunus (2000) Osmanlı Beyliği'nin Teşekkülü, Beylikten Cihan Devletine, *Milliyetçilik ve Milliyetçilik Tarihi Araştırmaları VII. İlmi Kongresi*, 36-43.

Köprülü, M. Fuat (1923) *Türkiye Tarihi*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.

Köprülü, M. Fuat (1931) *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülahazalar*, İstanbul: Evkaf Matbaası.

Köprülü, M. Fuat (1966) *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Köprülü, M. Fuat (1994) *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 5. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Langer, William L. ve P. Blake, Robert (2005) "Osmanlı Türklerinin Doğuşu ve Tarihsel Arkaplanı", *Söğüt'ten İstanbul'a; Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, *(Makaleler)*, Der. Oktay Özel, Mehmet Öz. 2. Basım, 177-224, Ankara: İmge Kitabevi.

Lefort, Jacques (1997) "13. Yüzyılda Bitinya", *Osmanlı Beyliği 1300-1389*, (Makaleler), Ed. E. A. Zachariadou, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Lindner, R. Paul (2000) *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar,* (Çev.: Günay M.), Ankara: İmge Kitabevi.

Ocak, A. Yaşar ve DİĞERLERİ (Ed.) (2000) *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Efsaneler ve Gerçekler*, Ankara: İmge Kitabevi.

Öz, Mehmet (2000) Tarihi ve Sosyolojik Açıdan Osmanlı Beyliği, Beylikten Cihan Devletine, *Milliyetçilik ve Milliyetçilik Tarihi Araştırmaları VII. İlmi Kongresi,* 144-151.

Öz, Mehmet ve Özel, Oktay (2005) *Söğüt'ten İstanbul'a; Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Makaleler), Ankara: İmge Kitabevi.

Tabakoğlu, Ahmet (2000) Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun İçtimai ve İktisadi Dinamikleri, Beylikten Cihan Devletine, *Milliyetçilik ve Milliyetçilik Tarihi Araştırmaları VII. İlmi Kongresi*, 113-142.

Turan, Osman (1965) Selçuklular Hakkında Yeni Bir Neşir Münasebetiyle, *Belleten*, XXIX, 116: 639-660.

Yediyıldız, Bahaeddin ve Hacaloğlu, Yücel (Yay. Haz.) (2000) Beylikten Cihan Devletine, *Milliyetçilik ve Milliyetçilik Tarihi Araştırmaları VII. İlmi Kongresi,* (Tebliğler ve Tartışmalar), Ankara: Türk Yurdu Yayını.

Zachariadou, Elizabeth A. (Ed.) (1997) *Osmanlı Beyliği* (1300-1389), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Özet: Mustafa Akdağ'ın 1949 ve 1950'de iki bölüm halinde yayınladığı, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkışafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti" adlı makalesi, Türk tarihçiliğinde ilk ekonomik tarih denemelerinden biri olarak ele alınmaktadır. Makalede, Osmanlı Beyliği'nin diğer Türk beylikleri ve Bizans'ın arasından sıyrılışı, beyliğin ortaya çıktığı bölgede daha çok ekonomik etkilerle ortaya çıkmış "Marmara İktisadi Ünitesi"ne bağlanmaktadır. Bu teze göre, Marmara ve çevresi bir çok ekonomik avantaja sahipti. Bunun yanında burada yaşayan Rum halk ile gelen yaylacı Türkler arasında karşılıklı ekonomik çıkarların etkisiyle bir uyum ortaya çıkmış ve bu durum Osmanlı Beyliği'nin güçlenmesini sağlamıştır. Makalede savunulan bu tez, dönemin tarihçilerince genellikle sessiz kalınarak yok sayılmış, sadece Halil İnalcık tarafından sertçe eleştirilmiştir. Mustafa Akdağ bu eleştiriyi yanıtlamamış, ancak bu tezden, terim olarak daha sonra söz etmemiştir. Günümüzde Akdağ'ın tezinin bazı özelliklerini doğrulayan bir çok araştırma yayınlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal ve ekonomik tarih, Marmara İktisadi Ünitesi, Mustafa Akdağ.

The First Economic History Study in Turkish History Studies and Reactions

Abstract: Mustafa Akdağ's article "The Economic Position of Ottoman Empire in the Periods of Foundation and Great Expension", published as two seperate chapter in 1949 and 1950 is accepted to be one of the the first economic historical articles in Turkish historical studies. In the article the triumph of the Ottoman Empire over the other Turkish Beyliks and Byzantine Empire was claimed to be related to the "Marmara Economic Unit", which apperaed in the region mostly due to the economic factors. According to this thesis, Marmara and the surroinding area had many economic advantages. In addition, the profit-aimed relationship between Greek living in the region and the immigrant Turks created a harmony and this caused the Ottoman Beylik to be more powerful. This thesis supported in the article was considered unimportant and gained no significant reaction. It was criticisized strongly by Halil İnalcık, one of the historians of the time. Mustafa Akdağ did not reply to that criticism and he did not mention about his thesis anymore. Today, however, many studies in favor of some main characteristics of Akdağ's thesis have been published.

Key Words: Social and economic history, Marmara Economic Unit, Mustafa Akdağ.

20. Yüzyılın Darwin'i: Ernst Mayr (1904-2005)*
Yaşamı ve Biyoloji'ye Katkıları

Fatih DİKMEN
B. Gökçe AYAN
Tülay YILMAZ
Utku PERKTAŞ

Darwin'in elçisi ya da "20. yüzyılın Darwin'i" yakıştırmaları geçen yüzyıl boyunca, evrim kuramının geliştirilmesini, ilerletilmesini ve aynı zamanda da yayılmasını sağlayan Ernst Mayr'ı anlatmak için kullanılan benzetmelerden sadece birkaçıdır. Fakat onu anlatmak için sadece bunları söylemek yeterli değildir. Çünkü o, benimsediği yaşam tarzıyla ve hayata bakışıyla her yaştan insana örnek olabilecek nitelikte bir bilim insanıdır.

101 yıllık yaşamına ve 80 yıllık meslek hayatına 750'yi aşkın makale, 21 kitap ve yaklaşık 120 kitap derlemesi, biyoloji dalında üç büyük ödül (Balzan Ödülü, Japonya Ödülü, Crafoord Ödülü) 17 onursal doktora derecesi ve 35 madalya sığdıran bu büyük üstat 52 derneğin de onursal üyeliğini yapmıştır. Çalışmaları, eleştirileri ve görüşleri biyolojinin 6 farklı alanını (ornitoloji, sistematik zooloji, zoocoğrafya, evrimsel biyoloji, biyolojinin tarihi ve felsefesi) etkilemiştir.

Biyoloji ve evrim gibi alanlarda böylesine katkılar sağlamış bir insanın Türkiye'de çok tanınmıyor olması nedeniyle bu derleme yazısı hazırlanmıştır. Burada öncelikle onun yaşam hikayesi anlatılacak ardından da biyolojiye katkıları ele alınmaya çalışılacaktır.

I. Yaşamı

Ernst Mayr, 5 Haziran 1904 yılında Almanya'da üç kardeşin ortancası olarak dünyaya gelmiştir. Çocukluk yıllarında çok farklı bir özelliği göze çarpmaz. Başarılı ama biraz asosyal bir çocukluk geçirmiştir. Sınıfın en yüksek notlarına sahip olmakla birlikte, diğer çocuklar gibi resim müzik gibi uğraşlar ile pek ilgilenmemiştir.

---

*Bu metin 2007 yılında Hacettepe Üniversitesi, Fen Fakültesi, Biyoloji Bölümü'nde tüm yazarların katılımıyla öğrenci ve akademisyenlerle paylaşılmıştır.

Mayr'ın önemli bir bilim insanı olması yolunda ailesinin rolü yadsınamayacak derecede büyüktür. Baba Otto Mayr, çocuklarını doğayla ilgilemeleri için teşvik etmiştir. Erken yaşlarda ortaya çıkan gözlem yeteneği, not tutma alışkanlığı, Pazar günleri ailecek yaptıkları doğa yürüyüşleri ve aylık popüler doğa tarihi dergisi *Kosmoz* üyeliği, Mayr'ın gelecekteki bilimsel yaşamına yön verecek deneyimlerinin bir başlangıcı olmuştur. Yazmayı çok sevdiği için, gözlemlediği her şeyi çocukluğundan itibaren not etmiştir.

Daha henüz 13 yaşındayken, 1917 yılında, babasını kanser nedeniyle kaybetmiş ve bu olay, genç Ernst'i ve ailesini derinden etkilemiştir. Mayr bu olaydan sonra hayatında oluşan boşluğu doldurmak için kendisini bilime ve doğaya adamıştır. 14'lü yaşlara geldiğinde sınıf arkadaşlarının onunla kuş konusundaki bilgilerini yarıştırmaya çalışmaları, onu kuş gözlemi yapma konusunda teşvik etmiş ve yaşadığı yer olan Dresden'de havanın uygun olduğu her gün kuş gözlemlemeye gitmiştir. Bu yaşlardan itibaren tek bir hayvan üzerine gözlem yapmaya başlaması, Mayr'ın bilimsel yaşamını önemli ölçüde etkileyecek bir faktör olarak karşımıza çıkar. 1922'de, bir lise öğrencisiyken, Saksonya Kuş Bilimciler Kurumu'na (*Saxony Ornithologists' Association*) üye olmuştur. Buradaki toplantılar sırasında tanıştığı Rudolf Zimmermann, lise dönemi boyunca Mayr'a ornitoloji konusunda öğretmenlik yapmıştır.

Mayr 1923-25 yılları arasında Greifswald Üniversitesi'nde tıp eğitimi almıştır. Mayr'ın tıp eğitimi kararının ardında yatan nedenlerden ilki babasını erken yaşta kaybetmesine neden olan kanser konusunda çalışmak istemesi, ikincisi ise ailesinde her nesilde en az bir doktorun bulunmasıyla mesleğin gelenekselleşmesidir. Greifswald Üniversitesi'ni tercih etmesinin diğer bir önemli nedeni ise kampüs çevresinde kuş gözlemlemeye elverişli alanların bulunmasıdır. Ancak üniversite yılları o kadar da kolay geçmemiştir. Bu dönemde çeşitli sıkıntılara katlanmış olmasına rağmen tıp eğitimini başarıyla sürdürmüştür.

1923 yılında Moritzburg'da, bir saha araştırması sırasında 78 yıldır gözlenmemiş *Netta rufina* isimli ördeği teşhis etmesi sayesinde Mayr'ın hayatı bir kez daha dönüm noktasına girmiştir. Bu heyecanını paylaştığı kişilerden Dr. Raimund Schelcher, Mayr'a Dr. Erwin Stresemann'la görüşmesini tavsiye etmiştir.

Stresemann dönemin Almanya'sında oldukça ünlü ve sözü geçen bir ornitologdur. 1921-72 yılları arasında Berlin Doğa Tarihi Müzesi'nin (Museums für Naturkunde Berlin) ornitoloji bölümü müdürlüğü, Alman Ornitologlar Topluluğu'nun (Deutsche Ornithologen-Gesellschaft) genel sekreterliği, başkanlığı ve onursal başkanlığı görevlerini üstlenmiştir. Yeni sistematik prensipleri, biyolojik tür ve allopatrik türleşme perspektifi ile zoocoğrafi fauna dinamikleri Mayr'ın ilk kez Stresemann'dan edindiği bilgiler ve düşünceler olmuştur. Mayr, daha sonraki yıllarda, biyolojik tür ve türleşme üzerine yaptığı sentezindeki temellerin Stresemann'a ait olduğunu tekrar tekrar vurgulayacaktır.

Erwin Stresemann'la tanışmasının ardından Mayr'ın bilimsel hayatı

başlamıştır. Stresemann, Mayr'ın hevesinden ve bilgisinden çok etkilenmiştir ve bu nedenle ona müzenin ornitoloji bölümünde yarıyıl tatillerinde gönüllü olarak çalışmasını önermiştir. Ernst Mayr bu olayı yıllar sonra şu cümlelerle ifade etmiştir: "Sanki biri bana cennetin anahtarını vermiş gibiydi." Mayr, orayı o kadar çok sevmiştir ki, notlarında müzeden hep "sevgili zooloji müzesi" diye bahseder.

1925 yılının Şubat ayında Berlin'de müzeyi ziyaret etmeye gittiği bir gün Stresemann ona zoolojiye geçmesini ve ornitolog olmasını teklif etmiştir. Tıp doktorluğunu, ömür boyu yapabileceği bir meslek olarak görmeyen Mayr için bu, reddedilemeyecek bir teklif olmuştur. Greifswald'daki son sömestrini zooloji öğrencisi olarak tamamlayan Mayr, sonbaharda Berlin Üniversitesi'ne geçmiştir.

Berlin Üniversitesi'nde aldığı eğitimin ardından, 16 ay gibi kısa bir sürede "Küçük isketenin (*Serinus serinus*) Avrupa'daki yayılımı" konulu tezini 21 yaşında, hem de çok nadir verilen "*summa cum laude* (*en yüksek onur*)" notu ile tamamlayarak Yeni Gine'ye yapılan gezide yer almıştır. Bu yolculuk sırasında kazandığı deneyimler, türleşme üzerine yapacağı sentez ve gelecekteki bilimsel yaşamı açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu yolculuğun ardından Mayr için kapılar açılmaya başlayacaktır. Yeni Gine tecrübesi sayesinde, 1929 yılında Amerikan Doğa Tarihi Müzesi'nin düzenlediği Solomon Adaları Yolculuğu'na katılmıştır. Yolculuk dönüşünde Mayr, Lord Rothschild'den Tring müzesinde çalışması için bir teklif almıştır. Müze müdürlüğü döneminde ilişkili türlerin farklı adalarda yaşayan örnekleriyle çalışarak, türleşme üzerine olan fikirlerini artık bilimsel verilerle desteklemeye başlamıştır.

Solomon Adaları'nda toplanan örneklerin kataloglarının yapılması üzerine Amerikan Doğa Tarihi Müzesi'nde görev yaptığı dönem sonrasında Tring Müzesi'ne geri döndüğünde; Rothshcild'in yaşadığı finansal sıkıntılardan dolayı, müzedeki çok değerli kuş koleksiyonlarının çoğunun Amerikan Doğa Tarihi Müzesi'ne satıldığını öğrenir. O sıralarda İkinci Dünya Savaşı sürecindeki Nazi Almanya'sından soğumuş olmasının da etkisi ve Amerika'da daha serbest bir akademik ortam yakalayacağını bilmesi ile Mayr, hayatın ona sunduğu alternatife karşı çıkmaz ve böylece New York yılları başlamış olur. Amerikan Doğa Tarihi Müzesi'ne geçen Mayr, gelecek yirmi yıl boyunca, Rothschild-Whitney koleksiyonları müdürlüğü mevkisinde çalışır. New York yıllarının Mayr için diğer bir önemi ise hayat arkadaşı olacağı Margarete ile buradaki bir yılbaşı partisinde tanışmasıdır.

Mayr, 1939 yılında türleşme üzerine yayınladığı ilk makalesinin sunumunu yapmıştır. Sunumun içeriği ve Mayr'ın anlatım tarzının büyük ilgi çekmesi üzerine ünlü Jessup Lectures'da, botanikçi E. Anderson ile birlikte dersler vermek üzere Columbia Üniversitesi'ne davet edilmiştir. Burada verdiği dersler, 1942 yılında yayınlanan 'Sistematik ve Türlerin Kökeni (*Systematics and the Origin of Species*) adlı klasik kitabı için iyi bir hazırlık oluşturmuştur.

Ernst Mayr

Bu gelişmeler sırasında, Mayr evrimsel biyolojiyle ilgili atılımlar da yapmaya başlamıştır. 1946 yılında, Amerika Evrimsel Çalışma Topluluğu'nun sekreterliğini, 1947–1949 yılları arasında topluluğun dergisi *Evolution*'ın editörlüğünü yapmış ve 1950'de başkanlığa yükselmiştir. O dönemde, evrimsel biyolojiyle ilgili bu çalışmalarından dolayı birçok üniversiteden davetler almış olsa da o, Harvard Üniversitesi'nin 1953'te yaptığı Alexander Agassiz profesörlüğü teklifini kabul etmiştir. 1961 yılından itibaren ise, Harvard Üniversitesi'ne bağlı Karşılaştırmalı Zooloji Müzesi'nde dokuz yıl müdürlük görevini üstlenmiştir. Akademik ve sosyal alanlardaki tüm çabalarının neticesinde, evrimsel biyolojinin Amerika'da ayrı bir alan olarak kabul edilip çalışılmaya başlanmasına öncülük etmiştir.

Bu yıllarda Mayr, doğada türlerin rolü, ikiz (sibling) türler, izolasyon mekanizmaları, türleşme süreci, genler arasındaki etkileşim ve onların değişken seçicilik değerleri, genotip bütünlüğü, doğal seçilimin iki basamaklı doğası (kazara ve planlanmış seçilim) gibi biyolojide çok tartışılan problemlere ağırlık vermiştir.

Harvard Üniversitesi'nden emekli olduktan sonra, 1950'lerden beri ilgilendiği, biyolojinin tarihi ve felsefesiyle ilgili çalışmalarına yoğunlaşmıştır. Yazdığı kitap ve makalelerde diğer fen bilimlerine kıyasla biyolojinin otonomisini vurgulamış ve sonuçta biyolojinin tarihi ile felsefesini birleştiren sentezlerini öldüğü son güne kadar savunmaya devam etmiştir.

Ernst Mayr, yaşamının son gününe kadar işlerini yürütmede aynı kararlılığı göstermiştir. 96 yaşına geldiğinde bile masasında 'yapılacaklar' yazılı olan bir parça kâğıt bulunmaktadır. Bu kâğıtta 20'nin üzerinde yapılacak proje yazılıdır.

Ernst Mayr bu gezegende yaşamını devam ettirmek için gerekli olan sıradan aktivitelerle uğraşmaktan hiçbir zaman pek hoşlanmamıştır. Neyse ki, yaşamının bu kısmını eşi, 55 yıllık bir evlilik süresince idare etmiştir.

Mayr'ın bilim dünyasından emekliliği 3 Şubat 2005'te, ancak ölüm ile gerçekleşmiştir. 101 yaşına kadar hayatını tümüyle dolu dolu yaşamış Ernst Mayr'ın meraklı gözlerinde bilim, çocukluktan ölene kadar okunabilen bir ışıltı olmuştur. O, yaşamının her anına anlamlı işler sığdırmış, genç bilim insanlarına deneyimlerini aktarmaktan, onlara yol göstermekten hiçbir zaman kaçınmamıştır. Gençliği ve yaşlılığı, öğrenciliği ve öğretmenliği yani kısaca

bütün hayatı Ernst Mayr'ı gelecek nesillerin örnek alması gereken benzersiz bir insan yapmıştır.

II. Biyolojiye Katkıları: Tür Kavramı, Modern Sentez ve Biyoloji Felsefesi

Mayr'ın Almanya'dan Amerika'ya uzanan hayat hikayesine baktığınızda, bir insanı başarıya götürebilecek pek çok rastlantının ve şansın onun yanında olduğunu çok rahat görebilirsiniz. Ancak Mayr'ın en önemli özelliği, ne bu şansların büyüklüğü ne de dehası ve buluşlarıdır. Onun en önemli özelliği müthiş sentez yeteneğidir. Yani, başkalarının aktardıkları tecrübeleri yorumlayıp bunlardan yeni ve daha kullanışlı bilgiler yaratmasıdır.

Mayr'ın 1924'te, daha üniversitede tıp fakültesi öğrencisiyken Stresemann'a yazdığı mektubun satır araları, onun, günün hep bir adım ötesini görebilme gücünü ve geçmişte yayınlanan neredeyse her makaleyi, geleceği inşa edebilmek için kullanabildiğini gösterir. Bu mektubunda bireysel varyasyonun, daha da doğrusu genel olarak varyasyonun önemine ve türleşmeye dair pek çok mekanizmaya nasıl da aşina olduğunu gösteren küçük gözlemler aktarır. Ayrıca bu gözlemlerine dair çizimi de mektuba eklemiştir.

Mayr bundan neredeyse 20 yıl sonra tüm bunları derleyecek, hatta 40-50 yıl sonra ise nümerik taksonomiye dair metotların sistematikteki yerini, 1969'daki *Principles of Systematic Zoology* - Sistematik Zoolojinin Prensipleri kitabında daha net biçimde belirtecektir. İşte bu hem tecrübelerin kullanılması, hem de yeni kazanılan tecrübelerin aktarılmasıdır, sentezdir.

Mayr, 1932'de Columbia Üniversitesi'ndeki genetikçiler ile temasa geçer. Burada özellikle, kuşlarda gözlemlediği bazı karakterlerin coğrafi varyasyona bağlı olarak hormonal veya genetik farklılaşması ile ilgili ortak çalışmalara katılır. Yine bu yıllarda Dobzhansky ile temasa geçerek, ondan ve diğer genetikçilerden edindiği bilgilerle 1939'da, "Kuşlarda Türleşme Fenomeni" derslerini vermeye başlar. Zaten bundan kısa bir süre sonra da 1942'deki *Systematics and the Origin of Species* kitabının temellerini atacak olan Jesup derslerini vermeye başlar.

Mayr, Dobzhansky ile 1935 yılındaki ilk tanışması sonrasında onun çalışmalarından çok etkilenir. Çünkü yıllardır genetikçilerin, taksonomistlerin karşılaştıkları özellikle de türleşme ve varyasyona (özellikle coğrafi varyasyona) ilişkin problemlere kayıtsız kalmaları, Mayr'ı hep rahatsız etmiştir. Dobzhansky'nin bu konuda böcekler ile yaptığı çalışmalar, Mayr'ı derinden etkiler ve sevindirir. Hatta öyle ki, kendi belirttiğine göre bir daha hayatta kimseye yapmadığı bir şeyi yapar ve ona bir "hayran mektubu" yazar. Böylelikle başlayan ve pekişen dostlukları ve işbirlikleri, Dobzhansky 1975'te ölene dek devam eder. Dobzhansky'nin derslerine katılmak ve onunla belli konularda tartışma fırsatı bulmak, Mayr'a çok farklı bakış açıları katar. Kendi deyimi ile ondan modern evrimsel genetik konusunda çok şey öğrenmiştir ve arta kalmış son Lamarkçı kısımlarını, Dobzhansky'nin ona sunduğu evrimsel genetik perspektifi temizlemiştir. Bu dostluk özelikle modern sentezin

inşasında büyük rol oynamıştır.

1859'daki ilk Darwin devrimi ardından, 1937-1950 yılları arasındaki Fisher, Haldane, Wright ve Dobzhansky gibi populasyon genetikçileri ile Simpson ve Mayr gibi sistematikçilerin çalışmaları ve daha pek çok bilim insanının bu konudaki katkıları neticesinde "İkinci Darwin devrimi" ya da "Evrimsel Sentez - Modern Sentez" gerçekleşmiştir.

Bu noktada Dobzhansky, 1920-1937 arasındaki çalışmaları ile ilk defa genetikçiler ile naturalist-sistematikçiler arasındaki köprüyü kurmuştur. Ardından Mayr'ın 1942'deki tür ve türleşme konusundaki katkıları, Huxley'in 1942'deki genel evrim mekanizmaları konusundaki derlemesi, Simpson'un 1944'te paleontoloji alanındaki çalışmaları, Rensch'in 1947'deki makroevrim derlemesi ve Stebbins'in 1950'deki botanik alanındaki eseri modern sentezin yapı taşlarını oluşturmuştur.

Ancak, bunlar arasında özellikle Dobzhansky'nin ve Mayr'ın çalışmaları, populasyon genetiğinin, populasyon düşüncesinin, varyasyonun ve biyolojik tür kavramının sistematikteki öneminin bilim dünyasında ve özellikle sistematikçiler arasında daha iyi anlaşılabilmesini sağlamıştır. Özellikle de tür ve türleşme yani biyolojik tür kavramının gelişmesi bakımından Mayr'ın 1942'deki eserinin rolü büyüktür.

Bu konularda Mayr'ın ilk gerçek sentez girişimi, 1942'de *Systematics and the Origin of Species* isimli kitabı yazmak olmuştur. Kitap temelde, "yeni sistematiğin" bir özetleyicisi ve net bir dille anlatıcısıdır. O dönemde yazılmış en iyi derlemelerden biri olmuştur. Kısa bir süre içinde, getirdiği yeni açıklamalar ve yeni metotlar ile o dönemdeki sistematikçilerin dikkate almak mecburiyetinde olacakları bir başyapıt halini almıştır. Zaten yayınlandığı dönemde Mayr'ı da, bu konudaki en iyi sentezi yapmış olması ile öven pek çok geri bildirim gelmiştir. Ama kitabın içeriğini oluşturanlar aslında yeni fikirler değildir. Hatta modern sentezin mimarlarından Fisher, bu konuda otuzlu yıllarda bir kitap yazmış ve yeni sistematiğe dair pek çok önemli bilgi ve yöntemi ortaya koymuştur. Ancak Fisher'in dar bir kapsam ile ele aldığı yöntem ve bilgiler, Mayr'ın sentezi ile daha da netleşebilmiş ve özellikle genç bilim insanlarının ve genç taksonomistlerin, tabiri caiz ise "dimağ"larını açmıştır.

Dediğimiz gibi bu düşünceler orijinallikten aslında çok uzaktır. O kadar uzak ki, kökleri aslında Darwin'e ve sonraki dönemlere kadar dayanmaktadır. Ancak bu konuda Darwin'in yaptığı açılım, yani canlı dünyasında mekaniklikten ziyade değişebilen bir doğa olduğunu ortaya koyması, o zamana dek "tip"e bağlı tek düze bir anlayış içindeki sistematikçilerin de uyanabilmesini sağlamaya başlamıştır. Ama bu uyanış çok çabuk gerçekleşmemiştir. Öyle ki, Mayr'ın Stresemann ile tanıştığı dönemlerde bile, geleneksel yöntemler oldukça yaygındır. Fakat Mayr'ın şansı, Stressman'ın ekolünde Darwin'in açtığı yolun yolcuları ile tanışma ve onlarla entelektüel fikir alış-verişinde bulunma fırsatı yakalamış olmasıydı. Belki de bu ortam, onun türleri populasyonlar olarak ele alarak, bunlarda tür kavramları test edebilmesini ve bu sayede biyolojik tür

Alttür: Bir türün coğrafi dağılım alanı içerisinde, coğrafi süreksizlik sonucu birbirinden ayrılmış taksonomik farklılıklara sahip populasyonları için kullanılmıştır.
Irk (varyete): Önceleri, bazı durumlarda alttür yerine kullanılmış olsa da günümüzde morfolojide gözlemlenen ancak genetik temeli olmayan her türlü değişiklik içeren heterojen gruplar için kullanılmıştır.
Monotipik tür: Tek bir alttür (=nominant) içeren tür.
Politipik tür: Coğrafi olarak birbirinden ayrılmış birden fazla alttüre sahip tür.

kavramının bilim dünyasında anlaşılmasına en büyük katkıları yapabilecek felsefeye erişmesini sağlamıştır.

1942'deki kitabıyla Mayr'ın sistematik ve biyoloji alanına yeni bir anlayış getirdiği kesindir. Biyolojik tür kavramı içine genetik, doğa tarihi, biyocoğrafya ve filogenetik gibi kavramları yerleştirmiş ve tüm bunları allopatrik türleşme teorisi içinde birleştirebilmiştir.

1942 ile belki, ABD bilim tarihinin önemli bir yapı taşı yerine oturmuş oldu. Artık taksonomist, doğada sadece örnekleri toplayıp teşhis eden bir koleksiyoner değil, aynı zamanda populasyonlar arasındaki değişimi test eden bir evrimsel biyolog veya naturalisttir. Yeni sistematiğin de zaten vermek istediği felsefe budur. Ancak Mayr kitabında bu felsefenin yanı sıra yeni sistematikte kullanılması gereken yöntemleri de belirtmiştir.

İkinci Sentez: Evrimsel Biyoloji

1947'de Princeton'da gerçekleşen konferans ardından, genetikçiler, paleontologlar ve sistematikçiler, evrimsel biyolojinin artık ayrı bir disiplin olduğu konusunda fikir birliğine varmıştı. Mayr da, Evrim Çalışma Topluluğu'nu kurması ve onun dergisi olan "Evolution"un kurucu editörlüğünü yapmaya başlaması ile evrimsel çalışmalarının merkezinde yer almaya başlamıştı. Bundan sonraki yıllarda, varyasyon, populasyon düşüncesi, tür kavramı, evrimin iki yönlü doğası (anagenez ve kladogenez) ve daha pek çok evrimsel sürece dair yayınları ile evrimsel biyoloji alanının gelişimine olağan üstü bir katkı sağlamıştır.

1960-1979 yılları arasında, hem verdiği bir seri konferans ile hem de yayınları ile evrimsel biyolojiye büyük katkılar yapmayı sürdürmüştür. Özellikle 1963 yılında yayınladığı kitabı *Animal Species and Evolution* ile modern evrim kuramı kavramları konusunda mükemmel bir sentez meydana getirmiştir. Ayrıca kitabında, allopatrik türleşmeye ilişkin kanıtları çok detaylı biçimde sunmuştur. Mayr, genel olarak türleşme ile ilgili bugünkü bildiğimiz tüm temel konular hakkında detaylı açıklamaları bu kitapta yapmıştır. Bunların yanında, kurucu etkisi (founder effect) ve dar boğaz etkisi (bottle-neck effect) gibi kavramları üstü kapalı biçimde tarif ederek genetik ve sistematiğin mükemmel bir sentezini yapmıştır. Bu kitap da, 1942'deki kitabı gibi pek çok otorite tarafından daha ilk yılında klasikler arasına sokulmuştur. Zira yine, modern biyolojiye ve evrim teorisine dair pek çok konu, türleşme kapsamında

birleştirilerek yani sentezlenerek ele alınmıştır.

Üçüncü Sentezi: Biyoloji Felsefesi

Mayr indirgemeciliğe kesinlikle karşıdır ve fizikteki indirgemeciliğin biyolojiye uygulanmaya çalışılmasından çok rahatsızlık duyar. Zira bu perspektif hem düşünme gücünüzü hem de bakış açınızı daraltmaktadır. Elbette böyle bir indirgemeci yaklaşım, fizik gibi sınırlı elementler ile uğraşan bir bilim dalında çok güzel sonuçlar verebilir. Ancak biyoloji gibi neredeyse 10 milyon veya daha da fazla canlı türü barındıran ve bunların da her birinin genomlarının az çok farklı olduğu bir sistemde, indirgemeci yaklaşım ile bu çeşitliliğin açıklanamayacağını savunur. Biyoloji içinde ancak hücre bilim, genetik ve fizyoloji gibi alt dalların böyle bir indirgemeci yaklaşım ile ele alınabileceğini belirtir. Özellikle genetikçilerin, böyle bir indirgemeci temele dayalı çalışma metodolojileri yüzünden, evrimsel biyoloji alanına beklenenden daha az katkı yapmış olmalarını pek çok defa eleştirmiştir. Her defasında, karşılaştırmalı genom çalışmalarının artması ve buradan çıkan sonuçların modern evrim anlayışı içinde yorumlanmasının önemi konusunda fikirler beyan etmiştir.

Mayr'ın felsefe ile ilgilenmesi her ne kadar doktora yıllarında başlamış olsa da aslında Mayr ailesinde felsefenin yeri çok farklıydı. Babasının çok geniş kütüphanesinin büyük bir kısmı felsefe ve tarih kitapları ile doluydu. Ancak Ernst Mayr, çocukluğunda ve gençliğinde bunlar ile hiç ilgilenmedi. Berlin Üniversitesi'nde doktorasını verebilmek için felsefe ile ilgili zor bir sınavı geçmek zorundaydı. Fakat bu yıllarda katıldığı Kant'ın felsefesine dair seminerler ve bu seminerlerden aldığı "A" notu onu tatmin etmemişti ki, o yıllardan itibaren biyolojiye en yakın felsefecileri araştırmaya başladı. Otuzlarda Yeni Gine'ye yaptığı seyahatlerde yanında iki tane felsefe kitabı vardı. Bunları bitirdiğinde bile Mayr'a göre hala bir sorun vardı. Ne Kant, ne de tavsiye üzerine okumaya başladığı Driesch ve Bergson'un felsefe kitapları onun biyolojide aradığı felsefeye cevap vermiyordu. Mayr, bu yıllara ilişkin olarak: "geleneksel bilim felsefesinin tamamen mantıksal, matematiksel ve fizik bilimleri temeline oturtulmuş olduğunu fark etmekle büyük düş kırıklığına uğramıştım…" diye bahseder ölmeden 1 yıl önce, 100 yaşında kaleme aldığı son kitabı, *What Makes Biology Unique* içinde.

Koleksiyonlar ile ilgilendiği 40'lardan sonraki yirmi ve daha fazla yılda Mayr'ın felsefeyi görmezden geldiğini ya da görmezden geliyormuş gibi yaptığını fark ediyoruz. Ancak bu süreçte de her zaman biyolojinin ayrı bir felsefesi olduğuna kendisini inandırmış ve hatta 1973'te Ruse ve 1993'te Sober'in "Biyoloji Felsefesi" başlığı altındaki eserlerini, eskiler gibi yine aynı şekilde fizik temelli bir epistemolojik çerçeve kullandıkları gerekçesiyle beğenmemiştir. Zira Mayr daha 1970'te "bir gün bilim dünyasında, fizikten ziyade biyolojideki bulgulardan köken alacak yepyeni bir felsefe doğacağını" belirterek, aslında biyolojinin fizik ve matematik gibi bilimlere dayalı geleneksel bilim felsefesinden farklı bir felsefeyi barındırdığının altını çizmiştir.

İşte bu nedenle de, 1970'li yıllardan itibaren Mayr artan bir ilgi ile felsefeyi takip etmiş ve biyoloji felsefesi ve biyoloji tarihine dair ciddi çalışmalar yapmaya başlamıştır. Bunlar içinden belki de en göze çarpanı, 1982'de basılan *Growth of Biological Thought* isimli biyoloji felsefesine ilişkin ilk kitabıdır.

Daha sonraki yıllarda, felsefi olarak da evrimsel biyoloji alanını irdelemiş ve evrimsel biyolojinin, kozalite, teleoloji, esasçılık gibi felsefi yapı taşlarını açıklayarak aslında genel olarak biyolojinin otonom bir bilim dalı olduğunu göstermiştir ki bu sonuncusu zaten Mayr'a biyoloji felsefesinin kurucusu unvanını getiren, onun son sentezidir. Aslında Mayr'ı, biyoloji felsefesinin kurucusu olarak değil de biyoloji felsefesinin nasıl bir şey olmaması gerektiğini gösteren ve bu konuda yeni ufuklar açan biri olarak ele almak çok daha doğru olacaktır.

III. Sistematiğe Katkıları: Biyolojik Tür Kavramı Üzerine Fikirlerin Gelişimi

Ernst Mayr, Berlin'de Erwin Stresemann danışmanlığında doktorasını aldıktan hemen sonra, İngiltere Doğa Tarihi müzesindeki Rothschild koleksiyonunun yönetimini Avrupa'nın deneyimli ornitologlarından Ernst Hartert'ten devralmıştır. Hartert, o zamanlar henüz 25 yaşında olan genç Mayr'a açıklayıcı ve önemli bir mektup yazmıştır. Mektubunda kuşlardaki türleşme sürecini çalışmak için dünyada hiç bir yerin Solomon Adaları kadar dikkat çekici olmadığını vurgulamıştır. Bu gelişme sonrasında Ernst Mayr, 1920-1939 yılları arasında Melanezya'daki kuşlar üzerine keşif çalışmalarını yönetmiş, 1928 yılında Batı Papua'da yaptığı çalışma sonucunda ise iki yeni kuş türünü içeren yaklaşık 2700 kuş örneğini koleksiyona kazandırmıştır. Papua Yeni Gine'deki Huan bölgesinde çalışmalarına devam eden Mayr, 1929 yılında başlayan Whitney Güney Denizi keşif gezsinin bir üyesi olarak Solomon adalarında Hartert'in hipotezini test edebilme şansı bulmuştur.

Mayr, 1930 yılında Almanya'ya geri dönmüş olmasına rağmen Ocak 1931 tarihine kadar, Amerikan Doğa Tarihi Müzesi (ADTM)'nde çalışmış ve aynı zamanda Whitney keşif gezileri sırasında toplanan kuşlara ilişkin bilimsel dökümanlar hazırlamıştır (Bock 1994). Hemen hemen bu tarihlerde, Avrupa'nın sistematik ornitoloji alanındaki araştırma gücünde de değişimler görülmeye başlanmıştır. İlk olarak maddi sıkıntı içinde olan Lord Walter Rothschild, kendisine ait olan ve özellikle Avrupa, Asya ve Afrika kuşlarına ait değerli örnekler içeren kuş koleksiyonunun önemli bir kısmını Şubat 1932 tarihinde ADTM'ye satmıştır (Rothschild, 1983). Tüm bu gelişmeler, ADTM'de Güneybatı Pasifik kuşlarına ait örneklerin oldukça önemli miktarda artmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu koleksiyon, Güneybatı Pasifik kuşlarını ve buradaki türleşme süreçlerini incelemek açısından önemli bir olanak sunmuştur. Ernst Mayr, kafasındaki hipotezleri ve bu bölgedeki faunanın sıra dışı özelliklerini keşfetmek adına önüne çıkan bu fırsatı iyi değerlendirerek, bu sıra dışı koleksiyonun sorumluluğunu üstlenmiştir. İşte bu gelişmeler ile Mayr'ın sistematik alanındaki ve daha önemlisi evrimsel

Güneybatı Pasifik ve metin içerisinde adı geçen coğrafi yerleri gösteren harita.

biyolojideki ilk entelektüel kariyeri de oluşmaya başlamıştır.

Mayr, ADTM'deki ilk yılında 14 bilimsel makale yayınlamıştır. Bunlardan bazıları daha önceki yıllarda Berlin'de yaptığı araştırmalara ilişkin çalışmaları da içeren makalelerdir. ADTM'deki 22 yıllık çalışma süresi boyunca, 200'den fazla bilimsel makale üretmiştir. Bunlardan dört tanesi kitap olarak yayınlanmıştır. Whitney keşif gezisi sırasında toplanan koleksiyona ilişkin Mayr'ın ilk makalesi Renkli Yalıçapkını (*Todiramphus chloris*) tür kompleksi üzerinedir. Bu çalışmasıyla Mayr "üsttür-superspecies" fikrini ilk kez ortaya atmıştır ve coğrafi varyasyon ve türleşme süreci hakkında yeni bir bakış açısını ortaya koymuştur. Mayr'ın bu alandaki başarılarını anlamak için ilk olarak tür kavramının zaman içerisindeki değişimine ve sonrasında da Mayr'ın doğadaki materyal kaynağına, yani Güneybatı Pasifik kuşlarına bir miktar ayrıntılı bakmaya ihtiyaç vardır.

Tür Sistematiğinin Kısa Tarihi: 20. Yüzyılın Başlarında Tür Sistematiği

1920'li yıllara kadar, Darwin'in evrim teorisi biyolojik düşünce içinde iyi bir şekilde korunmuş fakat sistematik biyoloji içerisine tam olarak oturtulamamıştır. Biyolojik evrimin en önemli ayağını oluşturan ve evrimleşmeyi doğrudan algılayabildiğimiz tek süreç olan türleşme hakkında öne sürülecek yeni fikirlerin gelişimi için evrim düşüncesinin tekrar elden geçirilmesi, modern biyolojinin gelişimi içerisinde de uzun soluklu bir çaba olarak yer almıştır. Türleşme mekanizmaları ve bununla ilgili tüm kavramlarda özellikle 20. yüzyılda müthiş bulgular elde edilmiştir. Bu

konudaki öncül adımları Amerikalı Elliott Coues ve Robert Ridgway 1870 ve 1880'li yıllarda coğrafi ırklardan (varyete) ilk kez bahsederek atmışlardır. Irk (varyete) bir türün değişik populasyonları arasında gözlemlenen farklılıklara dayanan bir kavramdır. Söz konusu türün farklılıklara sahip her populasyonu ayrı bir ırk olarak ele alınmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, özellikle geniş dağılıma sahip olan türlerin farklı populasyonlarıyla ilgili örneklerin toplanmasıyla sistematik biyoloji içerisine yeni kavramlar girmeye başlamıştır (bkz. Mayr 1970). 1890'da Seebohm ve Hartert yeni bir kavramı, alttürü, populasyonlar arasındaki dereceli geçişler olarak tanımlamışlardır. Yani türleşme sürecinde birbirlerinden coğrafi (allopatrik) olarak ayrılmış populasyonlardan bahsedilmektedir. Alttür kavramının önerilmesinden sonra, özellikle geniş dağılımlara sahip türlerin populasyonları arasında gözlenen farklılıklar monotipik tür kavramından uzaklaşmaya neden olmuş ve politipik tür kavramına da zemin hazırlamıştır (Mayr 1970). 1920'li yıllara kadar politipik tür tanımı literatüre kazandırılmamış ve ancak 1920'den sonra bu kavram ortaya atılmıştır. 1900'lerin başından itibaren, Mendel kanunlarının tekrar keşfi ve de Vries'in mutasyon teorisi ışığı altında türlerin büyük mutasyonlar sonucunda sıçramalarla oluştuğuna ilişkin fikirler ortaya atılmış ve türleşme ile ilgili bu fikirler 1930'lu yıllara kadar tartışılmaya devam edilmiştir.

Mayr, bu dönemlerde türleşme sürecindeki mevcut sorunları daha iyi tartışmak ve çözüme ulaştırmak için coğrafi varyasyon çalışmalarına ivme kazandırılmasının gerekli olduğunu düşünmektedir. Bu amaç doğrultusunda, tür zenginliği ve önemli coğrafi yapısıyla dikkat çeken Güneybatı Pasifik kuşları gibi geniş bölgesel bir koleksiyonu incelemek Mayr'a değişik bakış açıları ve konu üzerine farklı çözümler sunma imkanı vermiştir.

Güneybatı Pasifik Kuş Faunası

Güneybatı Pasifik Bölgesi, Avustralya, Polenezya, Mikronezya ve Endonezya takım adalarını kapsayan alan olarak tanımlanabilir (Şekil 1). Bu bölge kuş zenginliği bakımından oldukça dikkat çekici olup 108 familya ve yaklaşık 1900 farklı kuş türünü bünyesinde barındırmaktadır (Dickinson 2003). Bu yüksek tür sayısını içeren 108 familyanın yaklaşık 35 tanesi ise endemiktir. Takım adalardaki tür sayısının bu derece fazla olması uyumsal açılıma, ana kıtadan yeterince uzak olmasına ve dolayısıyla coğrafi izolasyona bağlanabilir. Bu nedenle özgün evimsel bakış açısı yakalamak için oldukça önemli bir coğrafya olan bu bölge sıklıkla bilimsel çalışmalara da konu olmuştur (Diamond et al. 1976, Mayr ve Diamond 1976, Yom-Tov et al. 1999).

Coğrafi (Allopatrik) farklılaşma: Mayr'ın yaptığı çalışmalar arasında ilk kez *üsttür* kavramını tanımladığı Renkli Yalıçapkını (*Todiramphus chloris*) türü üzerine gerçekleştirdiği araştırma birçok ilginç çalışmasından sadece bir tanesidir. Renkli Yalıçapkını evrimsel süreç içinde çeşitlenmenin en iyi örneklerinden biri olarak belirtilebilir. 76 farklı formun görüldüğü bu tür grubu içinde 11 farklı tür tanımlanmıştır (detaylar için bkz. Mayr 1931). Böl-

gede türün mevcut alttürleri arasında renk ve vücut büyüklüğü karakterleri önemli düzeyde varyasyon sergilemektedir. Bu varyasyon düzeyleri Mayr'da farklı soruların belirmesine neden olmuştur. "Bu tip sorunlara sahip gruplarda tür problemi nasıl çözümlenebilir? Tür nedir?" Coğrafi olarak birbirinden ayrı olan varyeteler için sorun çok büyük olmamasına karşın, üreme alanlarının çakıştığı durumlarda bu varyetelerin farklı iki tür mü yoksa aynı türün morfolojik olarak farklılaşmış tipleri mi olduklarına ilişkin "tür sorunu" kendini daha önemli düzeyde ortaya çıkarmıştır. Bu noktada Mayr, Dobzhansky (1935)'nin de tanımladığı biçimiyle "üreme izolasyonu" kriterini kullanarak tür sorununa yaklaşmıştır. Böylece "Biyolojik Tür Kavramı" için ilk adım atılmıştır. Bu adımın ilk sonuçları da, altyapısı Pasifik Bölgesi kuşları üzerine yaptığı çalışmalarla şekillendirilen, biyolojik tür kavramının ilk kez pek çok yönüyle ve sistematiğe uyarlanabilir yöntemleri ile önerildiği, Mayr'ın başyapıtı *Systematics and the Origin of Species* isimli kitabında verilmiştir.

Systematics and the Origin of Species içerisinde verilen bilgilerin büyük çoğunluğu, Mayr tarafından Güneybatı Pasifik kuşları üzerine yapılan araştırmaların sonuçlarına dayanmaktadır. Daha sonra bu kitaptaki bilgiler, Mayr tarafından kaleme alınan ve sırasıyla 1963 ve 1970 yıllarında yayımlanan iki farklı kitap içerisinde değiştirilerek tekrar ele alınmıştır (bkz. Mayr 1963, 1970). Bu kitapların çatısını oluşturan temel nokta Biyolojik Tür Kavramı'dır. Bu kavramın ortaya atılması sürecinde Mayr, sistematik biyolojideki öncüllerinin aksine, Dobzhansky'den edindiği populasyon genetiği perspektifini de kendi taksonomik yorumlarına katmıştır. Mayr tarafından öne sürülen Biyolojik Tür Kavramı'nın özgünlüğü, genetik alışverişe izin vermeyen üreme izolasyonunun kavram içine doğru yerleştirilmesidir. Dolayısıyla Mayr morfoloji dışında, önemli bir kriteri tür tanımı içine sokarak ve bunu ikna edici deliller ile açıklayarak hem sistematik alanına hem de biyolojik tür kavramına önemli bir katkı sunmuştur.

Kaynaklar

Bock W. 1994. "Ernst Mayr, naturalist: His contributions to systematics and evolution." *Biology and Philosophy* 9: 267-327.

Dobzhansky T. 1935. "A critique of the species concepts in biology." *Philosophy of Science* 2: 344-355.

Diamond J.M., Gilpin M.E. ve **Mayr E.** 1976. "Species distance relation for birds of birds for Solomon Archipelago, and the paradox of the great speciators." *Proceedings of the. National Academy of Sciences*. 73: 2160-2164.

Dickinson, E.C. 2003. The *Howard and Monroe Complete Checklist of the Birds of the World*, 3. ed. Princeton University Press, USA.

Haffer J. 2007. *Ornithology, Evolution, and Philosophy: The Life and Science of Ernst Mayr 1904–2005*. Springer-Verlag New York.

Mayr E. 1931. "Birds collected during the Whitney South Sea Expedition.

XII. Notes on *Halcyon chloris* and some of its subspecies." *American Museum Novitates*, no. 649.
Mayr E. 1942. *Systematics and the origin of species from the viewpoint of a zoologist.* Columbia University Press, New York.
Mayr E. 1963. *Animal Species and Evolution*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
Mayr E. 1970. *Populations, Species, and Evolution. An abridgment of Animal Species and Evolution*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
Mayr E. 2004. *What Makes Biology Unique: Considerations on the autonomy of a scientific discipline*. Cambridge University Press.
Mayr E. ve **Diamond JM.** 1976. "Birds on islands in the sky: Origin of the montane avifauna of Northern Melenesia." *Proceedings of the National Academy of Sciences* 73: 1765-1769.
Rothschild M. 1983. *Dear Lord Rothschild*: *Birds, Butterflies, and History.* ISI Press, Philedelphia.
Yom-Tov Y, Yom-Tov S ve **Moller H.** 1999. "Competition, Coexistence, and Adaptation amongst Rodent Invaders to Pacific and New Zealand Islands." *Journal of Biogeography*. 26: 947-958.

Özet: Modern sentez, basit bir teori ya da hipotez değildir. Yayınlanmış teorilerin, çalışılan hipotezlerin, gözlemsel ve deneysel kanıtların birleşimiyle evrimsel sürecin açıklanmaya çalışılmasıdır. 80 yıllık akademik yaşantısının hemen hepsini bu çaba doğrultusunda çalışarak geçiren ve modern sentez ile birlikte, biyoloji felsefesinin kurucusu olarak nitelenen, gelmiş geçmiş en büyük bilim insanlarından birisi olan Ernst Mayr'ın öğretilerinin özellikle biyologlar tarafından bilinmesi ve anlaşılması çok önemlidir. Bu doğrultuda hem bu büyük bilim insanını anmak hem de onun öğretilerini kısmen de olsa özetlemek amacıyla yapılan bu derleme çalışmasında Mayr'ın öncelikle hayatı ve kişiliği farklı bir perspektiften ele alınmış ve hayatında onu başarıya götüren kaldırım taşları irdelenmiştir. Daha sonra 1926'lardan itibaren başlayan ve 101 yaşında öldüğü son güne kadar, hem eleştirileri ile hem de müthiş sentez gücü ile biyoloji dünyasına yaptığı katkılar ele alınmıştır. Mayr'ın belki de en büyük katkısı sayılabilecek olan "Biyolojik Tür" kavramının geliştirilmesi hikâyesi, özellikle onun 1926-1953 yılları arasındaki ornitolog kimliği ile birleştirilerek irdelenmeye ve aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Ernst Mayr, biyografi, modern sentez, biyolojik tür kavramı, biyoloji felsefesi

Ernst Mayr (1904-2005): Darwin of the 20th Century

Abstract: Modern synthesis is not a simple theory or even just a hypothesis. It is the roof of the many theories and testing hypothesis that focused on understanding the evolutionary processes. At this point, Ernst Mayr, who spent all his academic life of 80 years on explaining and studying these issues stands clearly as a dominant figure in

academia. He was one of the main architectures of both modern philosophy of biology and modern synthesis. Because of the fact that he is one of the greatest scientists ever in biology, all biologist and biology students have to try to understand his findings and philosophy. To analyze the thinking and responding patterns of such kind of elite scientist would give different point of views for the young scientists. The main aim of this review is to explain and summarize in general, what Mayr did and said in his long academic life. His contributions to biology starting from 1926 till 2005 was reviewed under his great synthesis power. Then the story of Biological Species Concept, which is his most important contribution to biology, was discussed with his ornithological point of view between 1926 and 1953.

Keywords: Ernst Mayr, biography, modern synthesis, biological species concept, philosophy of biology

Osmanlı'da İdari Yapının Teftişi İçin Bir Örnek: Ankara'da Yeni Bir Liva Teşkiline Dair Hazırlanan Rapor (1909)

Mehmet Yavuz ERLER*

İttihat ve Terakki yönetiminin Osmanlı'da 1908 sonrası, milli coğrafyanın oluşumunda yoğun çalışmalarda bulunduğunu iddia etmek yersiz olmayacaktır. Bu kapsamda bazı ilçeler bir araya getirilerek yeni müstakil liva ve liva merkezleri oluşturulmuştur. Bazen de irili ufaklı köyler bir araya getirilerek nahiye ya da kazaların oluşumu gerçekleştirilmiştir. Gerekçe merkezi otoritenin taşrada etkin kılınması ya da atanmayı bekleyen vali ve kaymakam adayları için yeni iş sahalarının açılması şeklinde algılanmakla beraber öteden beri var olan idari yapının yeniden tasarımlandığı gerçeğini de yadsımamak gerekir.

Ali ve Fuat paşaların girişimleri ile 1858'de oluşturulan idari taksimattaki ıslahat çalışmaları ileriki yıllarda meyvelerini vermeye başlamıştır. 1858 sonrasında en ufak adli vakalar için bile İstanbul'a müracaat zorunluluğu ortadan kalkmış ve pek çok konu yerel idarelerin takdir yetkisine bırakılmıştır. Bu kapsamda oluşturulan 1870 tarihli "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi (29 Şevval 1287–9 Kanun-i Sani 1286)" düzenleme Osmanlı taşra yönetimini, İstanbul'dan onay beklemesizin yerel konuların hallinde yetkili kılmaktaydı. Özellikle valilerin görev alanları bulundukları vilayetteki mülki (idari), mali, maarif (eğitim), nafıa (bayındırlık), zaptiye (belediye ve asayiş), cezaiye ve hukukiye konularını da içine alacak şekilde geliştirilmişti (Yaman, 1940: 1470–1475). Özellikle idari anlamda yetkili kılınan valilerin senede bir veya iki defa (en az üçer ay aralıklarla) bulundukları vilayetin teftişini gerçekleştirdikleri ve yetkili oldukları alanlardaki tespitlerini İstanbul'a göndermeleri gerekli kılınmıştı. Bu teftiş gezilerinde yönetimde oluşan güçlükler dikkate alınarak yeni yönetim merkezleri yani yeni vilayet, kaza ya da nahiye oluşumlarına dair bilgiler İstanbul'a aktarılmaktaydı.

Ankara ve Eskişehir yöresinde gerçekleştirilen ve genel olarak devletin

* Doç. Dr. Mehmet Yavuz ERLER, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kurupelit/Samsun. E-mail: myerler@omu.edu.tr

tüm vilayetlerinde var olan kurumsallaşmış teftişler sonrası İstanbul'daki yetkililere bilgi verilmiştir. İstanbul'daki yetkililer ise, konunun yerinde tespiti ve değerlendirilmesi amacıyla İstanbul'dan özel bir teftiş heyetini 1909 yılında Ankara ve Eskişehir'de çalışmak üzere görevlendirmiştir. Teftiş Heyeti'nin çalışmaları ilgili valilikler vasıtasıyla Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Çalışmamızda, miras alınan siyasi coğrafyadaki değişimi konu alan 1909 yılına ait bu teftiş raporu değerlendirilecektir. Her ne kadar raporda öne sürülen idari taksimattaki değişim önerisi istenilen zaman aralığında gerçekleştirilmemiş ise de, bu alanda yapılacak bir değişimde nelerin irdelendiğini ortaya koymak açısından önemli bilgiler içerir. Bu bilgiler Osmanlı valilerinin görev yetki ve sahasını da ortaya koyduğundan titizlikle değerlendirilmeyi bekler.

Anlaşılacağı üzere yeni idare merkezlerinin oluşmasına yönelik tespitler öncelikli olarak Bursa ve Ankara valilerinin gerçekleştirdiği düzenli teftişler sonrasında belirlenmişti. Ankara Valiliği tarafından vilayet merkezine bağlı Mihaliç (bugün Eskişehir'e bağlı Mihalıççık, raporda hem Mihaliç hem de Mihalıççık olarak yer almaktadır.), Sivrihisar ve Haymana kazalarına gerçekleştirilen teftiş gezisi sonrasında elde edilen veriler 12 Ağustos 1909 yılında İstanbul'a ulaştırılmıştı. Aynı kapsamda idari açıdan teftiş edilen bir başka bölge de Bursa (Hüdavendigar) Vilayeti olmuştur. Bursa Valiliği, idari anlamda kendine bağlı olan Eskişehir ve civarında bir dizi incelemelerde bulunarak yeni bir idari yapının gerekliliğini İstanbul'a iletmişti (BOA. DH. MUİ: 1325 R.). Bu gelişmeler üzerine İstanbul'daki Dâhiliye Nezareti, Ankara Valiliği'nce hazırlanacak olan bir teftiş kurulunu, idari anlamda bir inceleme gezisi gerçekleştirmek üzere görevlendirmiştir. Ankara Valiliği adına Ankara Valisi olan Tevfik Bey bu inceleme gezisine katılmış ve raporunu Dâhiliye Nezareti'ne sunmuştur. Konuyla ilgili olarak Umumi Erkan-ı Harbiye Dairesi'nden de görüş istenmiştir. Harp Dairesi tarafından 1 Ekim 1909 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne sunulan yazıda idari anlamda yeni bir yönetsel birimin oluşumunun gerekliliği üzerinde durulmuştur (BOA. DH. MUİ: 1325 R.). Tevfik Bey'in bir yıllık görev süresi 1910 yılında yerine atanan Ali Münif Bey nedeniyle sona erdiğinden idari anlamda yapılması tasarlanan bölünme ve yeni bir yönetsel birimin oluşumuna yönelik girişim takipsizliğe uğramıştır. Teftiş raporundaki öneriler 1914 yılında Ankara'da valilik görevini yerine getiren Mazhar Bey döneminde hayata geçirilecektir (Güler, 2007: 56).

Çalışmamıza konu olan raporu hazırlayan Teftiş heyeti, yeni bir Liva kurulmasına yönelik tespitlerini 1909 yılında Dâhiliye Nezareti'ne göndermiştir. Ankara Valiliği Mektubi Kalemi tarafından, Nezaret'e gönderilen teftiş heyetine ait tahrirat raporundaki başlıklar, valinin sorumluluğu dâhilinde olan alanları tespitte yardımcı olmaktadır. Teftiş Heyeti'nin raporunda yer alan başlıkları şu şekilde sıralamak mümkündür (BOA. DH. MUİ: 1325 R.):

1. Çeşitli Milletlerin Birbirleriyle Olan İlişkileri
2. Memurların Durumu
3. Ulaşım Durumu
4. Eğitim Durumu

5. Mali Durum ve Doğal Kaynaklardan Yararlanma
6. Belediye İşleri
7. Adli Durum
8. Yeni Bir İdari Yapının Kurulması Gerekliliği

Teftiş Heyeti'nin raporunda oluşturulan başlıklardan Osmanlı taşrasındaki üst düzey yöneticilerinden biri olan valilerin nüfus, memurlar, ulaşım, eğitim, mali yapı ve yöre kaynaklarının kullanımı, belediye ve adliye gibi konulardan sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. Teftiş Heyeti tarafından gerçekleştirilen incelemelerde valinin sorumluluk sahasındaki işlemlerin yoğunluğu nedeniyle, bunları layıkıyla yerine getirme noktasında yetersiz kalacağı tahmin edilmiştir. Raporda yer alan ve valilerle gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen veriler, idari taksimatta bir önceliği de belirlemede yardımcı olmaktadır. Bu durum yeni bir idari taksimatla sorumluluk sahasını daraltma yönünde valilerin ilk adımı atma yetkisine de sahip olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Ankara ve Bursa valileri de teftiş heyeti yetkililerine görev sahalarının genişliği nedeniyle ortaya çıkan sıkıntıları belirterek bazı idari birimlerin liva konumuna bazılarının da kaymakamlık ya da nahiye olarak yeniden yapılandırılmasına dair değerlendirmelerini aktarmışlardır. Raporda yer alan veriler başlıklar altında incelendiğinde, valinin ve Teftiş Heyeti'nin saptamalarını ve yeni bir idari saha oluşumundaki ölçütlerini değerlendirme imkânı sağlayacaktır.

1. Nüfus (Çeşitli Dini Grupların Birbirleriyle Olan İlişkileri)

Mülki idarenin yönetim sahasında gerçekleştirdiği teftişlerde demografik yapıyla doğrudan ilgilendikleri anlaşılmaktadır. Osmanlı mülki yöneticisi demografik yapı ile ilgili kıstaslarını şu başlıklar altında değerlendirmektedir:

a) Millet (ya da Din) : Ankara Valiliği'nce hazırlanan raporda dikkat çeken en önemli husus demografik yapının bağlı olduğu dinsel gruplanmadır. Bu gruplama şekli, Osmanlının mensup olunan dine veya mezheplere dayalı olarak demografik yapıyı tasnifte kullandığı bir uygulamadır. Ankara Vilayeti merkezine bağlı olan Mihalıççık Kazası'nın demografik yapısına yönelik değerlendirmelerde Mihalıççık merkezinde birkaç dükkân işleten Yahudi ile Romanya'dan "hicret" ederek gelen ve Mihalıççık'a bağlı bir köy oluşturan Yahudilerin demografik yapı içindeki varlığı rapor edilmiştir (BOA. DH. MUİ: 1325 R.).

Yahudilerin Romanya'dan "hicret" etmeleri bir zorlama ile yüz yüze kaldıkları gerçeğini dile getirir. Ancak bu zorlama Osmanlı vatandaşı kabul edilen Yahudilerin Rus ya da Avusturyalı işgal güçleri tarafından taciz edildikleri olasılığını da beraberinde taşır. Gerçekten de 1876 yılında başlayan Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Berlin Anlaşması (1878) Romanya topraklarındaki Osmanlının politik etkisini sona erdirmiştir. Berlin Anlaşması öncesinde Romanya'da yönetimi ele alan Liberal John Bratianu Yahudiler üzerindeki baskısını artırmıştı. Bu dönemde Osmanlı'ya

1928'de Haymana

sığınan bazı Yahudilerin Rusya ve Osmanlı arasında diplomatik krizin oluşmaması adına Tuna Nehri'ne atılarak boğulmalarına sebebiyet verildiği ileri sürülmektedir. Ancak Romanya'dan Osmanlı'ya sığınan Yahudilerin önemli bir kısmı 1878–1905 yılları asında muhtemelen Mihaliç Kazası'na gelerek bir köy oluşturacak nüfusa sahip olmuşlardır. Özellikle 1878–1894 yılları arasında yaklaşık olarak 40.000 Yahudi'nin Rus Çarlığı ve Avusturya-Macaristan'ın baskıları yüzünden Romanya'dan hicret ettiği tahmin edilmektedir (http: //www.jewishencyclopedia.com, 2009). Teftiş raporuna en yakın tarihli nüfus sayımında, yani 1914 yılında Mihaliç'de 328 Yahudi'nin yaşadığı kaydedilmiştir (Karpat, 1985: 182). Valiliğin teftiş raporunda Mihalıççık Kazası bünyesinde Yahudilerin dışında başka bir unsurun yer almadığı ve halkın tamamının Müslüman olduğu belirtilmiştir. Rapordaki "başka bir yerinde anasır-ı gayr-ı Müslime bulunmadığı..." şeklindeki ifade demografik yapı içinde mülki idarenin asli unsur olarak kabul ettiği nüfus kesiminin Müslümanlar olduğunu kanıtlar. Valiliğin tespitlerinde, Sivrihisar nüfusunun üçte biri ve Haymana Kazası'nın ise dörtte biri "nüfus-u gayr-ı müslimeyi ihtiva" etmektedir. Sivrihisar ve Haymana kazalarında Müslüman nüfusa oranla miktarları belirlenen Müslüman olmayan unsurların, herhangi bir asayiş olayına karışmadıkları, sakin bir hayat tarzı sürdükleri yönündeki değerlendirmeler yerel idare tarafından Hıristiyan nüfusun hangi durumlarda hoşnutlukla kabul edilebildiğini de kanıtlar. Hıristiyanlara ilişkin olarak "menfaatlerine düşkün değillerdir" ifadesi de demografik yapının bu unsuruna dair karakteristik tahlillerin ne denli önemli olduğunu dile getirir. Hâlbuki demografik yapıdaki Müslümanlar için bu türden karakter tahlilleri yapılmasına gerek duyulmamıştır. Sivrihisar'da Hıristiyanların topluca

yaşadıkları bir mahallenin varlığı da rapor edilmektedir. Yine diğer unsurların toplu halde yaşayıp yaşamadıkları dikkat çekmezken, mülki idarenin teftişinde bir mahalle oluşturan Hıristiyanlar dikkat çekmiştir. Haymana'da bulunan Hıristiyanların ise buraya ticaret maksadıyla gelen yabancı ülke vatandaşları olduğu yönündeki değerlendirme de dikkat çeker. O halde bu tarihi veri, Hıristiyan nüfusa dair bir anlamda meslek ve köken araştırmasının yapıldığı şeklinde ele alınabilir. Ancak bu tarzda bir araştırmanın Müslüman unsura yönelik yapılmadığı ve yalnızca demografik yapı içinde Müslüman olarak değerlendirmeye tabi tutulduğu anlaşılır (BOA. DH. MUİ: 1325 R.).

O halde Osmanlı mülki idaresi içindeki anlayış gereği olarak demografik yapının asli unsuru olarak algılanan Müslümanlar devlet açısından bir güvence olarak ele alınırken, diğer dinlere mensup olanlar, yabancı ülke vatandaşları ve göçmenler Osmanlı Devleti'nin vatandaşı ya da demografik yapısının bir parsçı olmalarına rağmen dikkatle ve endişeyle tahlil edilmeye çalışılmıştır.

b) Etnisite (Etnik Köken): Teftiş Heyeti'nin Haymana Kazası'nda gerçekleştirdiği demografik yapıya ilişkin bir diğer araştırmada Kürtlerden bahsedilmektedir. Muhakeme ve İdare seçimlerine Kürtlerin üye olarak alınmaması nedeniyle Kürtlerin müracaatta bulundukları ifade edilmektedir. Raporda, mülki idareciler bunu bir hata olarak kabul etmekte ve sorunun giderilmesi için bir takım önerileri değerlendirmektedir. Haymana Kazası Muhakeme ve İdare üyelerinin vaktiyle seçildiği, bu üyelerin de görevlerini sonlandıracak herhangi bir gerekçenin olmadığı tespit edilmiştir. Üye seçimlerinde ortaya çıkan bu hatanın giderilmesi zamana bırakılmıştır. Teftiş Heyeti raporunda asli unsuru oluşturan Müslüman vatandaşlar arasında etnik bir nitelendirme yaparak, Kürt unsuru ve vatandaşlık haklarından yararlanamamış olmalarına ilişkin bir ifadeye yer vermiştir (BOA. DH. MUİ: 1325 R.).

Demografik yapıya ilişkin olarak ele alınan bir diğer konu da devlet memurlarıyla ilişkilidir. Görev yaptıkları bölgenin nüfusuna dâhil olan memurların dini kimliklerine göre kendi aralarında ayrışmaları mülki idarecilerin dikkatini çekmiştir. Sivrihisar Kazası'nda bulunan devlet memurlarının birbirlerinden birer saat uzaklıkta bulunan iki ayrı mevkide Hıristiyan memurlar ve Müslüman memurlar şeklinde yerleştikleri belirtilmektedir. Bu durumun devletin birlik ve beraberliğine gölge düşürdüğü ve bir an evvel böylesi bir ikamet düzenin ortadan kaldırılması talep edilmiştir (BOA. DH. MUİ: 1325 R.). Özetle demografik yapı içindeki farklılıkların giderilerek birlik ve beraberliğin sağlanması yönündeki çalışmaların, Osmanlı mülki idaresinin öncelikleri arasında yer aldığını iddia etmek yersiz olmayacaktır.

2. Memurların Durumu

Osmanlı idari teftiş memurlarının incelediği konulardan birisi de meslektaşların yönetimdeki yeterliliklerinin değerlendirilmesi olmuştur.

Mihalıççık ve Sivrihisar'da görev yapan memurların idari yönetime ilişkin mesleki tecrübesizlikleri tespit edilmiştir. Ancak bu memurların yerel yönetimle ilgili eğitimleri sonrasında yararlı olacakları belirtilmektedir. Mihalıççık ve Sivrihisar Kazası'nda bazı görevlere ehliyeti bulunmayan memurların yerine yapılacak yeni atamalarla kısa sürede yerel idarenin istenen düzeye getirilebileceği anlaşılmaktadır.

Teftiş Heyeti'nin Haymana Kazası'nda çalışan memurlara ilişkin raporu ise olumsuzluklarla doludur. Haymana Kazası memurlarının yerel yönetim konusunda tamamen yetersiz oldukları belirlenmiştir. Haymana Kaymakamı'nın idari düzenlemedeki yetersizliği memurları da etkilemiştir. Yerel yönetimi üstlenecek olan idari mekanizmadaki ehliyetsiz görevliler nedeniyle bürokratik işlemlerin de sıhhatsiz bir şekilde uygulandığı belirlenmiştir. Yerel idare konusunda deneyimsiz, yeteneksiz ve liyakatsiz memurların varlığı, Haymana Kazası'nda istenilen düzeyde bir yönetimin gelişimini engellemiştir. Haymana Kazası, 1909 yılında 200 köye sahip bir yerleşim olarak tanımlanmıştır. Haymana Kazası'nın geniş idari sorumluluk sahası içinde yer alan Kürtler de "idaresi kolay olmayan bir kavim" şeklinde nitelendirilmektedir. Haymana Kazası'nın sahip olduğu geniş idari sorumluluk sahası ve yöredeki yoğun Kürt nüfusunu yönetecek yetenekli idareci ve memur kadrosundan yoksunluğu, sorunların ve merkezi idareye yönelik şikâyetlerin de artışına zemin hazırlamıştır. Teftiş Heyeti'nin, Haymana Kazası'ndaki sorunların giderilmesi için önerdiği çözüm yine idari içeriklidir. Teftiş Heyeti tarafından, Haymana Kazası'na vakit geciktirilmeksizin yetenekli bir kaymakamın atanarak yörede bozulan idari yapıyı normal işlerliğine kavuşturması önerilmiştir (BOA. DH. MUİ: 1325 R.). Anlaşılacağı üzere geniş idari sahanın ve sorunlu kabul edilen bir nüfus unsurunun kontrolündeki en önemli bürokratik çözüm, yetenekli bir idarecinin varlığında aranmıştır.

3. Ulaşım Durumu

Berlin-Medine demiryolunun Mihalıççık, Sivrihisar ve Haymana kazalarına ait boş ve kullanılmayan araziden geçtiği belirtilmektedir. Bu durum Mihalıççık, Sivrihisar ve Haymana kazalarında bulunan yerleşim merkezlerinin, demiryolunun sağladığı ulaşım kolaylığından yararlanamamalarına neden olmuştur. Demiryolu üzerinde oluşturulacak istasyonlara kaza merkezlerinden itibaren şose yolların yapımı ya da mevcut yolların yenilenmesine çalışılmıştır. Böylece kaza merkezleri ile demiryolu istasyonları arasında yapılacak şose yolların geçtiği arazinin değerlenmesi ve bu yollara yakın konumdaki çiftçilerin mahsullerini demiryoluna ulaştırarak ürünlerini daha iyi fiyatlarla satabilmeleri mümkün kılınmış olacaktır. Teftiş Heyeti'nin incelemelerinde Haymana, Mihalıççık ve Sivrihisar'dan demiryolu istasyonlarına giden yolların şose olmadıkları tespit edilmiştir (BOA. DH. MUİ: 1325 R.). Konuyla ilgili olarak Teftiş Heyeti'nin tanımladığı yollar aşağıdaki başlıklar altında değerlendirilmiştir:

a) Sivrihisar-Sarıköy İstasyonu Yolu: Sivrihisar Kazası'ndan demiryolunun

bulunduğu Sarıköy İstasyonu'na 40 km uzunluğunda bir yolla ulaşılmaktadır. Sivrihisar Kazası'ndan demiryolu istasyonuna gi-den toprak yolun ancak 5 km kadar bir bölümü şose tarzında düzenlenmiştir. Yolun tamamının şose tarzında yapılması ulaşı-mı kolaylaştıracağı gibi iklime bağlı olarak çamu-ra dönüşen toprak yolun olumsuzluklarından da kurtulmuş olunacaktır. Sivrihisar Kazası'ndan demiryolu istasyonuna giden yolcular ve yük arabaları, yağmurlu havalarda çamurla kaplanan yolda hareket etmeleri ve özellikle ağır yükler taşıyan arabaların çamura saplanmaları ulaşımı olumsuz etkilemiş olmalıdır (BOA. DH. MUİ: 1325 R.).

Sarıköy İstasyonu'ndan çıkan bir yol Mihaliççik'e ve Nallıhan Kazası'na bir diğer yol da Beypazarı'na ulaşmaktadır. Anlaşılacağı üzere Sarıköy İstasyonu, Sivrihisar, Nallıhan ve Beypazarı yerleşim merkezlerinin birbirleri ile olan irtibatlarını sağlayan yolların da geçiş noktasını oluşturmuştur. Bu üç kazanın ulaşımını sağlayan ve Sarıköy İstasyonu'nda kesişen şose yolun birkaç kilometrelik kısmı da kumdan oluşan dolgu malzemesi hiç kullanılmadığı için çökme yapmıştır. Ayrıca bu yol üzerinde döşenen taşların aralarının açık olması da ulaşımı olumsuz etkilemiştir. Sarıköy İstasyonu'ndan Sivrihisar, Nallıhan ve Beypazarı'na giden şose yolların yenilenmesi için 12.000 kuruşluk bir bütçenin ayrılması gerekmiştir. Nafıa Nezareti'ne bağlı bulunan Nafıa Ser Mühendisliği de gerekli olan yol keşfinin ve bedelinin tespiti için Mühendis Salim Efendi'yi görevlendirmiştir. Teftiş komisyonu görevlendirilen mühendisin tamiri istenen yolun yapımına başlayamadığını belirtmektedir. Yerel idareler yolun yapımı için gerekli olan iş gücünü sağlamadıkları gibi önerilen yol yapım bedelinin de gerekenden fazla bir miktar olduğu tespit edilmiştir. Teftiş komisyonu tarafından, Sarıköy İstasyonu'na giden yolların yenilenmesi için verilmesi planlanan meblağın yeniden kontrol edilerek düşürülmesi ve çalışmaların bir an evvel başlatılması talep edilmiştir (BOA. DH. MUİ: 1325 R.).

b) Haymana-Polatlı İstasyonu Yolu: Haymana Kazası ile Polatlı İstasyonu arasındaki yürüme altı saat uzunluğundaki şose yolun önemli bir kısmının bozuk olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Haymana-Polatlı İstasyonu arasında yapılan yolun oldukça dolambaçlı bir şekilde yapılması ulaşımın uzamasına neden olmaktadır. Özellikle yaz mevsimlerinde hava şartlarının uygun olması durumunda şose tarzında yapılan uzun yol değil de en uygun mesafedeki arazi ulaşım amaçlı olarak kullanılmıştır. Ancak kış şartlarında ve ağır yükün naklinde bu dolambaçlı ve uzun yolun kullanıldığı belirlenmiştir (BOA. DH. MUİ: 1325 R.).

Haymana Kazası'nda bulunan Polatlı İstasyonu'nun, ulaşım ağı sayesinde büyük bir ticaret merkezi olarak geliştiği tespit edilmiştir. Polatlı İstasyonu'ndan gerçekleştirilen hububat sevkiyatının ise Ankara merkezinden sonra vilayetin ikinci büyük merkezi olduğu belirlenmiştir. Haymana, Mihalıççık, Nallıhan ve Beypazarı'nın hububatı Polatlı İstasyonu sayesinde dışarıya satılabilmiştir. Bu durum bazı tüccarların Polatlı İstasyonu karşısında yer alan yüksek bir tepe üzerinde daimi surette ikamet için inşaat ruhsatı

talebinde bulunmalarına neden olmuştur. Ancak bu müracaatlar 1906'larda dikkatlice değerlendirilmeden geri çevrilmiştir. Teftiş komisyonunun ise, 1909 yılında bu tepe üzerinde tüccarlara ait bir yerleşim biriminin oluşumuna müsaade edilmesi yönünde tavsiyede bulunduğu anlaşılmaktadır (BOA. DH. MUİ: 1325 R.).

Demiryolu istasyonlarına ulaşan şose yolların yapımı ile birlikte ulaşımın eskiye nazaran daha iyi şartlarda gerçekleşeceği belirtilmektedir. Böylelikle Mihalıççık, Sivrihisar ve Haymana kazalarının ulaşım sayesinde ticari açıdan gelişeceği tahmin edilmiştir. Teftiş komisyonunun tespitlerine göre, yörede oluşturulacak şose yollarda halkın otomobil kullanma isteğinin de bir hayli yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Yöre halkının otomobil edinebilecek varlığa sahip olmalarına rağmen yolların yetersizliği bu arzularını yerine getirmelerine engel oluşturmuştur (BOA. DH. MUİ: 1325 R.).

4. Eğitim Durumu

Ankara Vilayeti'nde yer alan yerleşim mahallerinde bulunan bütün okullarda yeni usuller ile eğitim yapılmaktadır. Köylere kadar yayılmış olan okullar yeni usul eğitimin uygulanmasında beklenen düzeyde olmasa da yeterli oranda hizmet vermektedir. İlköğretimin bu denli yaygın uygulanıyor olması, mevcut hukuki sistemin belirlediği mevzuat doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Kanunen, ilköğretimin bütün yerleşim mahalerinde yaygınlaştırılması gerekli bulunmuştur.

İdari anlamda eğitimin yayınlaştırılması ve mevcut eğitim binalarına ihtiyaç oranında yenilerinin eklenmesi vali, mutasarrıf ve kaymakamların sorumluluklarından biri olarak ele alınmıştır. Teftiş heyeti bu nedenle mülki idarenin Maarif Nezareti'nin kararlarına ilişkin olarak neler yapması gerektiği yönünde de araştırmalarda bulunmuştur. Bu araştırmalar sonucunda kurulması planlanan liva ve nahiyelerde neler yapılması gerektiği de belirlenmiştir (BOA. DH. MUİ: 1325 R.).

a) Eğitimin vilayet genelinde yeni usullerle geniş kapsamlı uygulanabilmesi amacıyla yeterli miktarda eğitmene ihtiyaç duyulmuştur. Yeterli oranda eğitmenin yetiştirilmesi için Ankara Vilayet merkezinde bulunan Muallim Mektebi'nin (Öğretmen Okulu) öğrenci kapasitesinin ve dersliklerinin geliştirilmesi gerekli bulunmuştur. Ayrıca, Ankara Vilayeti'ne bağlı olan dört sancak merkezinde de birer Öğretmen Okulu açılması öngörülmektedir. Sancak merkezlerinde açılacak olan Öğretmen Okullarında 50 adet yatılı ve 50 adet de dışarıdan olmak üzere 100 öğrencinin öğretmen olarak yetiştirilmesi planlanmıştır (BOA. DH. MUİ: 1325 R.). Böylelikle mevcut ilköğretim binaları ile nüfusun ihtiyacına uygun olarak yeniden inşa edilecek binalar için yeterli öğretmen kadrosu tamamlanmış olacaktır. Anlaşılacağı üzere vilayetteki eğitmen kadro, vilayet bünyesinde açılan okullardan temin edilmiştir. Bu durum eğitmen kadronun yöre halkından olması olasılığını da artırmaktadır. Eğitmen kadronun vilayet bünyesinde açılan okullardan mezun olan öğrencilerle temin edilmesi; Osmanlı taşra vilayetlerinde eğitmen

Beypazarı

kadronun yöresel olma durumunu da belirginleştirmektedir.

b) Ankara Vilayeti'nde bulunan şehir ve kasaba merkezlerinde artan nüfusun ihtiyaç duyduğu okulların açılması yönünde karar alınmıştır. Böylelikle mevcut ilköğretim binalarına ilave olarak açılacak olan yeni okulların yapımı bölge idarecilerinin sorumluluğuna bırakılmıştır (BOA. DH. MUİ: 1325 R.).

c) Ankara Vilayeti'nde bulunan konar-göçer aşiret çocuklarının eğitimini sağlamak üzere seyyar öğretmen atanması uygulanmasına gidilmiştir. Aşiretlerle birlikte gerektiğinde yerleşim yerini değiştirecek ve çoğunlukla açılacak çadırlarda eğitim işini gerçekleştirecek eğitmenlerin sıhhatli bir şekilde görev yapmalarının sağlanması işi de bölge idarecilerinin sorumluluğuna bırakılmıştır (BOA. DH. MUİ: 1325 R.). Maarif Nezareti ya da Vilayet Maarif Meclisleri seyyar öğretmenlerin atamasını gerçekleştirse bile aşiretlerin bu öğretmenleri bünyelerine kabul etmeleri gerekmektedir. Aşiretler bünyesine tayin edilecek öğretmenin aşiret mensupları tarafından pratikte sahiplenilmesi ise, bölge idarecisinin aşiretler nezdinde gerçekleştireceği ikili ilişki ve sözlü anlaşmalara bağlı kalmaktadır. Devleti temsil eden idari mekanizma ile kavgalı aşiretlerin, yine devleti temsil eden seyyar öğretmenleri bünyelerine kabullenme olasılığı, teorideki varsayımlarla doğru orantılı değildir.

d) Maarif Nezareti'nin genel uygulaması olarak nüfusu 150 aileden fazla olan köylerde mevcuda ilave olarak birer ilköğretim okulunun daha açılmasını karara bağlamıştır. Teftiş Heyeti Ankara Vilayeti içinde nüfusu 150 aileyi aşan 131 köy tespit etmiştir. Bu köylerde mevcut ilköğretim binasına ilave olarak yeni bir okulun daha açılması gerekli bulunmuştur (BOA. DH. MUİ: 1325

R.).

e) Ankara Vilayeti'nde bulunan okullar bünyesindeki gerek eğitmen gerekse öğrencilerin eğitim-öğretime katılımları ile eğitimin kalitesini kontrol için, her kaza merkezinde birer "Maarif-i İbtidadiye Müfettişi" görevlendirilmesine karar verilmiştir. Teftiş Heyeti, Maarif Nezareti'nin müfettiş bulundurma kuralının Ankara Vilayeti'ndeki uygulamasını da kontrol etmiştir (BOA. DH. MUİ: 1325 R.).

f) Teftiş Heyeti, liva ve nahiye yapılmak istenen yerleşim mahallerindeki incelemeleri neticesinde eğitimle ilgili şu tespitlerde bulunmuştur: Bütün yerleşim yerlerinde nüfusun ihtiyacı doğrultusunda mevcut ilköğretim binalarına ilave olarak yapılacak yeni okul binaları uygulaması değerlendirilmiştir. Mihalıççık Kazası'nın merkezi olan Kuyucak Kasabası yeni gelişmekte olan bir yerleşim mahalli olduğundan burada bulunan erkek ve kız ilköğretim okul binaları yerleşim mahallindeki nüfusunun ihtiyaçlarını karşılamada yeterli bulunmuştur. Ancak mevcut uygulama gereği tahsisatı yapılan yeni okul binalarına ait ödeneklerle Kuyucak Kasabası'nda yeni okul binası yapımı gereksiz bulunmuştur. Kuyucak Kasabası için açılacak okul binalarına ayrılan ödenekle Hıristiyan çocuklarına din ve dil dersi verecek öğretmenlerin görevlendirilmesine karar verilmiştir. Ayrıca yine bu bütçe ile nüfusu 150 aileyi aşan iki köye birer eğitmen görevlendirilmesi uygun bulunmuştur. Ancak bu köylerdeki halkın kendi ilköğretim binalarını kendi imkânları ile yapmaları şarta bağlanmıştır.

g) Teftiş Heyeti'nin tespitlerine göre nüfusu 150 aileyi aşan köylerde zaten birer ilköğretim binası mevcuttur. Maarif Nezareti'nin aldığı karar gereğince bu köylere ihtiyaç oranında açılacak yeni binalarla ilgili de bazı düzenlemeler yapılmıştır. Teftiş Heyeti köylerdeki mevcut okul binalarının durumunu şu şekilde özetlemektedir: Köylerdeki mevcut İlköğretim binaları 3 metre genişliğinde 5 metre uzunluğunda basık tavanlı ve 70–80 öğrenciyi içine alabilecek genişlikte inşa edilmiştir. Nüfusu 150 aileyi aşan köylerde inşa edilecek yeni okul binalarının boyutları ise şu şekilde belirlenmiştir: Yeni yapılacak ilköğretim binaları 6 metre genişliğinde 8 metre uzunluğunda kız ve erkeklere ait iki derslikten oluşacaktır. Dersliklerin arası iki bölmeli salonla ayrılacak ve derslik kapılarını kontrol edecek bir noktada öğretmenlere ait bir oda tesis edilecektir. Ayrıca okul binalarının birkaç dönümlük bir arazi üzerine yapılması öngörülmektedir. Okul binasının zemini ve çatı arasındaki yükseklik 5 metre olarak planlanmıştır. Okulda bulunan pencereler ise geniş ve aynı hizada birbirinin devamı şeklinde yapılacaktır. Gerek köylerde bulunan okulların tadilatı gerekse yeni yapılacak okulların inşasının köy halkı tarafından gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. İdari yetkililerden ise, yöre köylülerini okul yapımı için bağışta bulunmaya teşvik etmeleri talep edilmektedir. Ayrıca köylüler tarafından bağışlanacak arazinin de okul inşaatı için öngörülen ölçülere uygunluğunun kontrolü istenmiştir. Önceki okul binalarının belirlenen ölçülere uygunsuz olarak inşaatından tecrübe edilmiş olacak ki, yeni yapımı planlanan binalarının inşaatı esnasında da yöre

idarecilerinin inşaatın uygunluğunu kontrol etmeleri talep edilmiştir. Liva ya da nahiye olarak yeniden düzenlenmesi planlanan Mihalıççık, Sivrihisar ve Haymana kazalarında 150 aileden fazla nüfusa sahip köyler bulunduğu belirtilmiş ve buralara da yeni usul okul binalarının halk tarafından yaptırılması gerekli bulunmuştur (BOA. DH. MUİ: 1325 R.).
h) Kasaba merkezlerinde açılacak okul binalarının yapımı için gerekli bütçenin devlet tarafından finanse edilmesi uygun bulunmuştur. Ancak okul arsasının halk tarafından bağışı şartının idareciler tarafından uygulanması istenmiştir. Kasaba merkezlerindeki okul binası ise, 15 metre genişliğinde, 20 metre uzunluğunda dört adet dersliği olan ve zeminden yeterli miktarda yüksekliğe sahip bir katlı binalar olarak tanımlanmıştır (BOA. DH. MUİ: 1325 R.).
i) Mihalıççık Kazası'nda yer alan okul binaları, teftiş heyeti tarafından yeterli bulunmuştur. Sivrihisar'daki okul binaları ise eğitim-öğretim açısından yeterli bulunmamıştır. Sivrihisar'da bulunan dört adet erkek ve bir adet kız ilköğretim okulundan ikisi eğitim için uygun bulunmuştur. Kazada bulunan okullardan ikisinin de elden geçirilmek suretiyle eğitime uygun hale getirilebileceği tespit edilmiştir. Ancak kızlara ait okulun tamirinin mümkün olmadığı ve yeniden inşa edilmesi gerektiği rapor edilmiştir. Bu amaçla bağışlanan arazi üzerine yeni bir okul binası yapımına karar verilmişse de kazada bulunan Hıristiyanların kendi imkânları ile oluşturdukları başka okullara gitme eğilimleri nedeniyle bu binanın yapımı bir müddetliğine geciktirilmiştir. Kazada mevcut okullara devam eden Hıristiyanların başka okullara yönelmelerinin mevcut binalarda boşluklara neden olacağı hesaplanarak yeni binanın yapımı bir müddetliğine geciktirilmiştir (BOA. DH. MUİ: 1325 R.).
j) Haymana'da bulunan ilköğretim okulu ile Rüştiye (orta öğretim) binasının birlikte inşa edilmesi planlanmıştır. Haymana Belediyesi'ne ait olan ağaçlık ve kaplıca suyunun bolca olduğu bir arsa üzerine inşa edilmesi planlanan bu okulların birkaç dönümlük bir arsada yer alması uygun bulunmuştur. Okul binalarının geniş bir arazi üzerinde inşa edilmesine gerekçe olarak da şunlar belirtilmiştir: Ayrı bir ders olarak teneffüs zamanlarında öğrencilerin bahçede her öğrenciye tahsis edilecek ufak tarlacıklarda fidan dikimi ve çiçek yetiştirmeleri sağlanarak tarımla ilgili bilgilerinin artırılması ve çiftçiliğe özendirilmeleri hedeflenmiştir (BOA. DH. MUİ: 1325 R.).

5. Mali Durum ve Doğal Kaynaklardan Yararlanma

Osmanlı Devleti teftiş memurları idari yapının denetimi esnasında yöredeki ekonomik yaşam ve doğal kaynakları da dikkate almışlardır. Ankara Vilayeti'nde ekonomik girişimlerin arttığı tespit edilmiştir. Ekonomik girişim ruhunun uyandığına dair elde edilen en önemli veri olarak da, açılmakta olan otomobil şirketleri gösterilmiştir. Ancak Ankara'da bulunan şose yolların otomobil işletmeciliği için yetersiz oluşu, bu girişimi engelleyen ve devletin sorumluluğunda halledilmesi gereken bir alt yapı sorunu olarak rapor edilmiştir.

Ankara Vilayeti'nde ekonomiyi geliştirmek amacıyla bir baraj inşası da

ele alınan konular arasındadır. Sivrihisar Kazası'na altı saat uzaklıkta bulunan Düden suyunun üst tarafına bir set inşası ile 20–25.000 dönüm arazinin sulanması planlanmıştır. Ankara valiliğince bu setin inşası için 36 kişiden oluşan bir şirketin müracaatı kabul edilmiştir. Ancak set inşa edilecek alan ve sulayacağı arazi üzerinde yerleştirilen göçmenlerin tasfiyesi için gerekli inceleme ve uygulamaların yapılması işi yine idari yöneticilere devredilmiştir.

Ankara'da bulunan ormanlık alanların korunması işinin de mülki idaricilerin sorumluluğu altında oluğu anlaşılmaktadır. Ekonomik gelir kaynağı olarak tespit edilen ormanların korunması için, alan sınırlaması çalışmalarının yapıldığına dair bazı tespitler belirlenmiştir. Haymana Kazası'nda Belediye'ye ait olan büyük meşe ağaçları ile kaplı ormanın alanını tespit etmek ve kaçak kesimlere karşı korumak amacıyla sınırlandırılması kararı alınmıştır. Bu karar gereğince meşe ormanının çevresine her 1000–1500 metrede bir, kireç ve harç kullanılarak işaret direkleri oluşturulması ve bu sayede orman alanının devlet güvencesi altında olduğunun kamuoyunca anlaşılmasının sağlanması planlanmıştır. Mihaliç Kazası'nda da ormanlık alanların varlığı tespit edilmiştir. Mihalıççık Kazası'nda yer alan çam ormanlarına Ak Köprü emlak ve arazisi de ilave edildiğinde önemi bir kat daha artmıştır. Mihaliç'de yer alan ormanlık alanların ise yeterli miktarda korucu görevlendirilerek korunması kararlaştırılmıştır. Haymana'da uygulandığı şekliyle Mihaliç ormanlarının da sınırlarının belirlenmesine yönelik talimatlar ilgili mercilere iletilmiştir.

Mihalıççık Kazası merkezi olan Kuyucak Kazası'nın ormanlarında işletilen kil madeninin ekonomik bir değeri olduğu vurgulanmıştır. Yörede türü ve miktarı belirtilmeyen başka madenlerin de çıkarıldığı belirlenmiştir. Teftiş raporunda belirtilmeyen diğer madenlerden biri olan kromu tespit etmek mümkün olmuştur. Mihaliç Kazası'nın Kavak köyünde bulunan krom madenin işletme hakları altmış sene müddetle Yazıcı Yuvanaki, Şişmanoğlu Kosti ve Anastas efendilere ihale edildiği anlaşılmaktadır (*Ankara Vilayet Gazetesi*, 31 Ağustos 1896). Ayrıca yörenin ekonomik açıdan geliştirilmesi için devlet tarafından bölgeden alınmakta olan ağnam, aşar ve emlak gelirlerinin gerçekleştirilecek olan ekonomik projelere aktarıldığı tespit edilmiştir. Mihalıççık Kazası'nın bir liva merkezi olması durumunda yıllık getirisi 6.000 liraya ulaşan Ak Köprü Emlak-ı Hümayunu'na ait kaynakların daha iyi değerlendirilebileceği ve işletmenin gelirinin artırabileceği belirtilmektedir.

Ankara Vilayeti bünyesinde yer alan kaplıcaların da birer ekonomik getirisi olduğu belirtilmektedir. Ancak kaplıcaların iyi idare edilememesi nedeniyle yeterince gelir elde edilemediği saptanmıştır. Kaplıcaların sağlık açısından faydalı olabileceğine dair tıbbi anlamda bir tespitin yapılmamış olması da bir eksiklik olarak değerlendirilmiştir. Teftiş Heyeti yörede yer alan kaplıcalara dair şu bilgileri aktarmıştır: Mihalıççık ve Beypazarı kazalarında iki, Sivrihisar-Haymana yolu üzerinde Romalılar ve Selçuklular döneminde kullanılan bir ve Haymana Kazası merkezinde yer alan bir diğer kaplıca ile birlikte toplam dört adet işletmeye uygun kaplıcanın olduğu belirlenmiştir. Sivrihisar-Haymana üzerinde yer alan kaplıcanın Roma ve Selçuklular

döneminde yapılan bir takım bina ve tesislerle geliştirildiği, kaplıca civarında yer alan harabe ve bina kalıntılarından tespit edilmiştir. Ankara Vilayeti kazalarında yer alan kaplıcalardan alınan su numuneleri Tıbbiye Nezareti'ne gönderilerek bileşimlerinin tahlil edilmesi sağlanmıştır. Kaplıcaların civarında yer alan tesislerin ziyaretçiler için yeterliliklerinin tespiti de teftiş heyeti tarafından incelenmiştir. Yarıkçı Hamamı adındaki kaplıca tesisinin yeterli olduğu beyan edilmesine rağmen, Teftiş Heyeti'nin tespitleri bu beyanların gerçeği yansıtmadığını ortaya koymuştur. Teftiş heyeti incelemelerinde Yarıkçı Hamamı'nı şu şekilde tanımlamaktadır: "Hamam, 1.30 metre yüksekliğinde, damı ve duvarı çamurdan yapılmış ve bazen oda bazen de ahır tarzında inşa edilen gayet sefil bir yapıdır." Haymana Belediyesi'ne, Yarıkçı Hamamı'nın yer aldığı kaplıcada yapılacak düzenlemeler konusunda talimatların verildiği anlaşılır. Öncelikli olarak burada daha düzenli bir Han inşası gerekli bulunmuştur. Kaplıcanın on dakika uzağında büyük çam ağaçlarından oluşan ormanlık alanların bulunduğu, ancak Kaplıca civarında gölgelik dahi bir ağacın olmadığı belirtilmiştir. Teftiş Heyeti'nin talimatıyla Kaplıca ve çevresine ağaç dikilmesi için gerekli çalışmalar Haymana Kaymakamlığı tarafından başlatılmıştır. Haymana Belediyesi'nden ise Kaplıcadan dakikada çıkan yarım ton suyun 100–150 litresinin erkek ve kadın kaplıcalarına bırakılması ve geri kalan suyun da Belediye'ce oluşturulacak özel evlerde bulunan banyolara aktarılması talep edilmiştir.

Teftiş Heyeti, Ankara Vilayeti'ndeki ekonomik yapının geliştirilmesi için yöredeki maden rezervlerinin keşfini içeren bir çalışmaya da öncülük etmiştir. Bazı özel teşebbüs sahiplerinin ve halkın maden keşfi için istekli olduğu belirtilmiştir. Maden bulma çalışmalarına giren şahısların ya da şirketlerin işlerini kolaylaştırmak için tahsis edilen görevli memurların ücretlerinin araştırıcıdan değil, devlet tarafından karşılanması sağlanmıştır. Böylelikle maden araştırıcılarının önündeki bürokratik engeller ve maddi masrafları azaltılarak, bunlar özendirilmeye çalışılmıştır. Mihalıççık Kazası merkezine dört saat uzaklıktaki çorak bir ovada bulunan Mihalıççık Kil Madeni de Teftiş Heyeti tarafından incelenmiştir. Kil madeninin sıhhatli bir şekilde işletilmediği için maden ocaklarında göçüklerin bulunduğu tespit edilmiştir. Kil madeni civarında yer alan dağlık alanda da milyonlarca metreküp kil madeninin olduğu tespit edilmiştir. Mihalıççık Kil Madeni'nin senede 15.000 lira gelir getirdiği ve burada elde edilen kilin Ankara, Hüdavendigar, Kastamonu ve Konya vilayetlerinin ihtiyacını karşıladığı belirtilmektedir. Teftiş Heyeti sahada yaptığı incelemede, tespit ettiği dağlık alanlardaki kil madeninin sıhhatli bir şekilde işletilmesiyle birlikte, 15.000 liralık gelirin kolayca birkaç misline çıkabileceğini vurgulamıştır. Teftiş Heyeti, Mihalıççık Kil Madeni'nden yeterli bir şekilde yararlanılabilmesi için, işletmesinin özel bir şirkete devredilmesi gerektiğini belirtmiştir. Teftiş Heyeti'nin Kil Madeni'nin gerek sıhhatli bir şekilde işletilmesi gerekse elde edilen kilin pazarlanması konusunda bir özel şirkete devrine yönelik önerisi ve talebi Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'ne bildirilmiştir. Teftiş Heyeti

Mihalıççık Kil Madeni civarında yaptığı araştırmalarda bir su kaynağına rastlamış ve bu suyun çamaşır lekelerini gidermede yöre sakinleri tarafından kullanıldığını tespit etmiştir. Tespit edilen su kaynağından alınan numuneden yararlı bir sonuç alınmıştır. Teftiş Heyeti'nin tespitlerine göre; leke çıkarma konusunda yararlı olan bu suya dair *Ankara Gazetesi*'nde bir ilan çıkarılmış ve İstanbul gazetelerinde de bu ilana yer verilmiştir. Gazete ilanlarını okuyan Beşiktaş'taki bir madenci bu suyun işletmesine talip olmuştur. İşletmeye talip olan şahsın gerekli bürokratik işlemleri tamamlayana kadar geçen süre içinde suyun değerlendirilmesi işi, Mihaliç Kaymakamlığı'na bırakılmıştır. Ayrıca Mihaliç Kaymakamı'na leke çıkaran suyun şişelenerek satılması için gerekli olan şişeleri bir an evvel İstanbul'dan temin etmesi yönünde talimat verilmiştir (BOA. DH. MUİ: 1325 R.).

Yöreden elde edilen kil madenin değerlendirilmesine yönelik önceki senelerde de bazı teşebbüslerin yapıldığı tespit edilmiştir. Mihaliççik Kazası'nda bulunan kil madeni için 1895 yılında bir fabrika kurulması yönünde çalışmaların gerçekleştirildiği anlaşılır. Kil madeni ile bir miktar sabunun karıştırılarak çamaşırlar için ucuza temizlik maddesi üretecek bir fabrikanın kurulması planlanmıştır. Hatta bunun için İstanbul'dan bir de sabuncu ustası getirtilmiştir (*Ankara Gazetesi*, 20 Mayıs 1895). Ancak Teftiş Heyeti'nin raporundan anlaşılacağı üzere bu proje hayata geçirilememiştir.

Teftiş raporunda yeraltı zenginliklerinden bahsedilirken krom ve gümüş madeninden bahsedilmemektedir. Bu durum kasabaya bir saat uzaklıktaki krom ve gümüş madeninden yeterli oranda bir gelir elde edilemediğinin kanıtı olsa gerektir. Gerçektende 1907 yılında yayınlanmış olan *Ankara Vilayet Salnamesi*'nde nakliyenin güçlüğü nedeniyle bu maden rezervlerinden yeterince istifade edilemediği belirtilmiştir (*Ankara Vilayet Salnamesi*, 1325 (1907): 126–127).

6. Belediye İşleri

Teftiş Heyeti, belediye etkinliklerinin kontrolünü de mülki idarenin sorumluluk alanında değerlendirmiştir. Şehir ve kasabaların düzenli bir şekilde imarı önemli bir görev olarak ele alınmıştır. Ancak Heyet raporundan, Ankara'da incelenen yerleşim merkezlerindeki belediye işlerinin ihmal edildiği anlaşılmaktadır. Yerel idarenin ihmalkârlıkları sonucunda yeni gelişmekte olan Mihalıççık Kasabası içindeki mahalle ve sokak yollarının düzensiz olduğu, evlerin ve bazı kamu binalarının gelişigüzel inşa edildikleri ve düzenli bir yerleşim anlayışından uzak bir yapılanmanın meydana gelmekte olduğu belirtilmektedir. Gelişmeye müsait bir durumda olan Mihalıççık Kasabası'nın bir an evvel bir plan dâhilinde gelişmesi gerekli bulunmuştur. Mihalıççık Kasabası'nda oluşturulacak olan cadde, mahalle, sokak yollarının belirlenmesi ve altyapısını kâğıt üzerinde belirleyecek bir kasaba imar krokisi için harita çiziminden anlayan bir kalfa görevlendirilmiştir. Sivrihisar Kasabası'nın yerleşim planını çizen bir kalfanın çalışmaları yeterli bulunarak, Mihalıççık için yapılacak plan için de bu şahsın görevlendirilmesi yoluna gidilmiştir.

Mihalıççık kasabasının planı oluşturulduğunda, Demiryolu Kumpanyası'nın mühendisleri ile diğer mühendislerin bir araya gelerek kasabada yapılacak yollar ve yönleri hakkında yeniden görüşmeleri kararlaştırılmıştır. Ayrıca kasabada yapılacak yeni binaların da bir imar planı doğrultusunda yapılması kararlaştırılmıştır. Haymana'da yerleşim planını hazırlayacak bir uzman bulunamamıştır. Haymana yerleşim planını hazırlayacak bir uzman bulununcaya kadar, binaların inşası işinde uyulacak bir talimat yerel idarecilere iletilmiştir (BOA. DH. MUİ: 1325 R.).

7. Adli Durum

Mülki idarenin sorumluluk alanlarından biri de adli yapının işleyişini temin etmektir. Yöre kırsalındaki emniyetin sağlanması, yerleşim merkezlerindeki güvenliğin temini de kaymakam ve valilerin sorumluluklarına dâhil edilmiştir. Yerleşim merkezleri ya da kırsalında işlenen suçların failleri ve mahkemelere intikal eden davaların sıhhatli bir şekilde yargılanmaları süreci de mülki idarenin denetimi altına alınmıştır. Ankara'da mülki teftiş amacıyla bulunan yetkililer, pek çok faili bulunamayan suçların bulunduğunu tespit etmiştir. Bazı davalara ilişkin ceza kararı verilmiş olan suçluların ise kolluk kuvvetlerinin takipsizliği nedeniyle uygulamasının yapılmamış olduğu belirlenmiştir. Suçluların yakalanmasından sorumlu kolluk kuvvetleri ve yargılanmalarından sorumlu adli yetkililerin yoğun bir şekilde çalışarak sorunların giderilmesi talimatı verilmiştir. Yörede bulunan mülki yetkililerin de bu sorunların giderilmesinde daha dikkatli davranmaları tavsiye edilmiştir (BOA. DH. MUİ: 1325 R.).

8. Yeni Bir İdari Yapının Kurulması Gerekliliği

Ankara Vilayeti'nde bulunan mülki idarecileri teftiş eden heyetin yedi alanda belirlediğimiz sorumluluklar konusunda incelemelerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak, Teftiş Heyeti'nin incelemelerine esas oluşturan yeni bir idari yönetim biriminin kurulması gereğine ilişkin incelemelerini doğrudan yöre idarecilerinin sorumluluk alanı olarak değerlendirmek hatalı olacaktır. Şunu da belirtmek gerekir ki, yeni bir idari yapının oluşumuna dair gereklilik yöre idarecilerinin sorumluluk sahalarındaki yetkinliklerinin sınanması ve burada tespit edilen eksikliklerin giderilmesi yönünde ortaya çıkan idari bir tedbir olarak değerlendirilmiştir. Kısacası Ankara'da teftiş edilen idari yapı ve idareciler görevlerini layıkıyla icra etmiş olsalardı, yeni bir idari yönetim biriminin oluşumuna yönelik kararlara gerek kalmamış olacaktı. Anlaşılacağı üzere Teftiş Heyeti'nin yöre idarecilerinin sorumlulukları çerçevesinde yaptığı incelemelerde tespit edilen eksikliklerin asıl nedeni, yönetsel alanların genişliği ve yöneticilerin sorumluluklarının fazlalığı şeklinde değerlendirilmiştir. Sorunun çözümü doğrultusunda Teftiş Heyeti'nin önerisi, yönetim birimlerinin sorumluluk sahalarının daraltılması olmuştur. Yetki alanın daraltılması ise, yeni bir idari birim oluşturularak mevcut idari yapının yetki sahasının bir bölümünü oluşturulacak yeni yapıya

devretme yoluyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda birkaç farklı alternatifin getirilmesi de yörenin ihtiyaçları dikkate alınarak gerçekleştirilen bir durum tespiti olarak değerlendirilmelidir. Merkezi yapının talimatıyla harita üzerindeki keyfi bir vilayet ya da ilçenin oluşturulması mümkün olmakla beraber, Teftiş Heyeti'nin raporu ve bu raporda öne sürülen tavsiyeler yerel bir inceleme ve yerel ihtiyaçların dikkate alınarak bilinçli bir idari taksimatın yapılmaya çalışıldığını doğrular. Teftiş Heyeti'nin yöredeki mülki idarecilerin sorumluluk alanlarındaki eksikliklerini gidermek amacıyla yeni bir idari taksimatın yapılması yönünde öne sürdükleri tavsiyeleri incelemekte yarar vardır.

a) Liva, Müstakil Sancak ve Kaza Oluşumuna Dair Değerlendirme

Öncelikli olarak Ankara Vilayeti'nden bazı kazaların ayrılarak yeni bir yerleşim biriminin oluşturulması ya da bazı kazalardaki nahiyelerin kaza statüsüne yükseltilmesi konusundaki gerekliliğin nedenleri ele alınmıştır. Teftiş raporundan anlaşıldığı üzere, Ankara Vilayeti'nde yeni bir idari yapılanmaya yönelik incelemeler daha önce de gerçekleştirilmiştir. Teftiş raporunda belirtildiği üzere önceki incelemelerde dikkate alınarak, idari yapıda yeni bir idari haritanın oluşumuna dair tespitler değerlendirilmiştir. Ankara Vilayeti'nin geniş bir sınıra sahip olduğu belirtilmektedir. Bu özelliği ile Ankara Vilayeti'nin yalnızca merkez sancağı birkaç Osmanlı vilayetini içine alacak kadar geniştir. Ankara merkez sancağı Adana Vilayeti'nin sahip olduğu arazinin tamamına denk bir sahaya sahiptir. Ankara merkez sancağının nüfus itibariyle de aynı gelişmişliğe sahip olduğu anlaşılır (BOA. DH. MUİ: 1325 R.).

Ankara merkez sancağı 1882 yılında iki nahiyenin kazaya dönüştürülmesi ile birlikte 12 kazadan oluşan bir yönetsel yapıya kavuşmuştur (Onat, 1990: 10). Ancak 1903–1914 yılları arasında 10 kazaya sahip bir idari yapı ile yönetilmiştir. Gerçektende Zir ve Çubukabad kazaları 1882 yılından itibaren kaza olarak yönetilirken, 1903 yılında bu mevcut idari durumlarını kaybederek nahiye konumuna gerilemişlerdir (Güler, 2007: 26,31).

Teftiş Heyeti'nin 1909 yılındaki tespitlerine göre, 1903 yılından beri nahiye konumuna indirilen Zir ve Çubukabad'ın yeniden kazaya yükseltilmesi ile birlikte Ankara merkez sancağı toplamda, 12 kazaya sahip bir yapıya kavuşmuş olacaktır. Bu kadar geniş bir sancağın idaresi bazı yönetsel sorunları beraberinde taşıdığı için batıda bulunan bazı kazaların ayrılarak yeni bir idari sınır değişikliğine gidilmesinin uygun olacağı belirtilmektedir. Böylelikle nüfusun da daha iyi idare edilebileceği öne sürülmüştür (BOA. DH. MUİ: 1325 R.). Anlaşılacağı üzere yeni yapılması tasarlanan idari sınır değişiklikleri ve yeni nahiye, kaza, sancak ve vilayet oluşumlarında öncelikli olarak geniş idari sınırlar ve nüfus dikkate alınmıştır. Ankara merkez sancağında izlenecek idari sınır değişikliğinde şu önerilerde bulunulmuştur:

1) Ankara merkez sancağının yönetim sahasını daraltarak yeni bir sancak ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Sancak (Liva) merkezi olarak Mihalıççık

Kazası belirlenmiş ve bu oluşacak olan idari yapıya Beypazarı, Nallıhan ve Sivrihisar'ın da eklenmesi planlanmıştır. Bu arada Mihalıççık'ın oluşacak olan yeni idari yapının merkezi olarak belirlenmesindeki etmenlerin de belirtildiği anlaşılmaktadır. Her şeyden önce oluşturulacak olan sancak merkezinin Mihaliç olmasındaki en belirleyici unsur, konuşlandığı yerin bir yerleşim mahalli olarak gelişime uygun arazi yapısına sahip olmasıdır. Ayrıca Mihalıççık'a yakın bir noktada bulunan lezzetli bir içme suyu kaynağı da özellikle belirtilen konulardan birisi olarak dikkat çeker. Mihalıççık Kazası çevresinde bulunan ormanlık alan ve denizden 1.300 metre yükseklikte olması da ele alınan konulardan birisi olmuştur. Bu durum Osmanlı döneminde oluşturulacak yerleşim mahallerinde uygun temiz havaya da dikkat edildiği gerçeğini de kanıtlar. Kısaca, Osmanlı yönetiminin yeni bir idari birimin kurulması söz konusu olduğunda dikkate aldığı üç önemli unsur vardır: Ölçütler, yerleşim mahalli olarak konutlaşmaya müsait geniş ve uygun bir arazi yapısı, temiz su kaynağı ve temiz bir hava. Mihalıççık Kazası bu üç önemli belirleyici unsurdan da olumlu not almayı başarmıştır. Ancak bir sancak merkezi olacak olan Mihalıççık Kazası'nın tabi tutulduğu başka ölçütler de vardır. Bunlardan birisi ekonomik anlamda yeterli gelir kaynaklarına sahip olup olmadığıdır. Bu kapsamda Mihalıççık Kazası'nda kil ve diğer bazı maden türlerinin bulunduğu tetkik edilmiştir. Yine Mihalıççık Kazası'nın yıllık 6.000 liralık bir vergi gelirine sahip olduğu da vurgulanmıştır. Bir diğer dikkat edilen unsur da sancak merkezi olarak değerlendirilen Mihalıççık'ın diğer kazalara olan uzaklıklarıdır. Bu noktada Beypazarı ve Nallıhan arasında bulunan Mihalıççık'ın her iki kazaya da uygun mesafede bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Mihalıççık'a Sarıköy İstasyonu vasıtasıyla 4–5 saat uzaklıkta olan Sivrihisar'ın da Ankara merkezine nazaran Mihalıççık'a daha yakın olduğu değerlendirilmiştir. Mihalıççık ve Sivrihisar arasında gerçekleştirilen meyve, kil ve kereste ticaretinin de bir hayli ileri düzeyde ticari bir birlikteliği sağladığı belirtilmektedir. Aynı şekilde Nallıhan ve Beypazarı arasında da ticari bir irtibatın bulunduğu anlaşılmaktadır (BOA. DH. MUİ: 1325 R.).

2) Bursa Vilayeti'ne bağlı olan Eskişehir Kazası'nın buradan ayrılarak bağımsız bir Liva merkezi haline dönüştürülmesi fikri ileri sürülmüştür. Ticari ilişkilerini ağırlıklı olarak Eskişehir ile sürdüren ve Ankara Vilayeti'ne bağlı olan Mihaliç, Nalluhan ve Sivrihisar kazalarının da Eskişehir'e bağlanması öngörülmüştür. Eskişehir Kazası'nın sancak merkezi haline dönüşmesi ile birlikte bu kazaya bağlı olan Seyitgazi ve Mihalgazi nahiyesinin kaza statüsüne yükseltilmesine karar verilmiştir. Böylelikle Bursa Vilayeti'nden ayrılacak olan Eskişehir Kazası, Mihalgazi ve Seyitgazi nahiyelerinin kazaya dönüştürülmesi ile birlikte üç kaza ortaya çıkmış olacaktır. Ankara Vilayeti'nden ayrılması uygun bulunan Mihaliç, Nalluhan ve Sivrihisar ile birlikte Eskişehir merkezli olarak yeni oluşturulacak olan Müstakil Liva toplam altı kazanın yönetimini üstlenmiş olacaktır. Bu durum oldukça geniş bir sahayı kontrol eden ve sorumlulukları da o nispette yoğunlaşan bir idari

yapıyı ortaya çıkaracağından yönetsel anlamda yeni sorunlara sebebiyet vereceği dikkate alınarak irdelenmiştir (BOA. DH. MUİ: 1325 R.).

3) Sonuç önerisinde Teftiş Heyeti'nin, üzerinde inceleme yapılan her iki idari birime ilişkin olarak yönetsel anlamdaki değerlendirmeleri dikkate alarak bir karara vardığı anlaşılmaktadır. Teftiş heyeti yeni oluşacak olan idari birimlere dair değerlendirmelerini üç safhada sonuçlandırmıştır.

A) İki adet Müstakil Liva kurulabilir. Bu müstakil livalar Eskişehir Müstakil Livası ve Mihaliç Müstakil Livası adlarıyla oluşturulabilir. Bursa'dan ayrılacak olan Eskişehir'in müstakil liva merkezi olması halinde de Seyitgazi ve Mihalgazi nahiyeleri kazaya dönüştürülerek Eskişehir'e bağlanabilir. Mihaliç Müstakil Livası'nın da Mihaliç merkez olmak üzere Nallıhan, Sivrihisar ve Beypazarı ile birlikte oluşturulması mümkündür (BOA. DH. MUİ: 1325 R.).

B) Eskişehir Müstakil Livası, kazaya dönüştürülecek olan Seyitgazi ve Mihalgazi yerleşim mahalleri ile birlikte kurulabilir. Ankara'nın batısında yer alan Mihaliç, Nalluhan, Beypazarı ve Sivrihisar kazaları da Mihaliç merkez olmak üzere Sancak konumunda yine Ankara Vilayeti'ne bağlı olarak yönetilebilir (BOA. DH. MUİ: 1325 R.).

C) Eğer her iki seçeneğin de gerçekleşmesi mümkün olmazsa Eskişehir merkez olmak üzere Ankara'ya ait olan Mihaliç, Sivrihisar ve Nallıhan ile birlikte yeni bir sancak oluşturulması gerekir. Bu durumda Mihalgazi ve Seyitgazi nahiyeleri de mevcut nahiye konumlarını korumaya devam etmelidir (BOA. DH. MUİ: 1325 R.). Teftiş raporunu hazırlayanların 1909 yılında öne sürdükleri bu öneri 1910 yılında Hüdavendigar (Bursa) Vilayeti'ne bağlı olmak üzere Eskişehir'in üçüncü sınıftan bir Livaya dönüştürülmesi şeklinde yenilenmiştir. Oluşturulacak olan üçüncü sınıf Liva'ya ise Ankara'ya bağlı bulunan Mihalıççık, Nallıhan ve Sivrihisar kazalarının bağlanması uygun bulunmuştur (BOA, İ.DH. : 1328). Ancak bu önerinin de uygulamaya geçirilemediği anlaşılmaktadır.

Teftiş raporunda 1909 yılı itibariyle sunulan önerilerin daha önceden de idari yapı içinde dikkate alındığı tespit edilmiştir. Örneğin 1889 yılında Eskişehir Kazası'nın Mutasarrıflık şeklinde idare edilmesine dair Hüdavendigar (Bursa) valiliğinden görüş talep edilmiştir (B.O.A. DH. MKT. : 1307). Aynı yılı takip eden 1890 yılında da konu bir kez daha ele alınarak oluşturulması planlanan Osmaniye Sancağı'na Eskişehir Kazası'nın bağlanmasının uygun olup olmayacağı yine Hüdavendigar (Bursa) valiliğine sorulmuştur (BOA. Y.MTV. : 1308). Ancak bu yıllardaki önerilerde, göçmenler (Tatar) nedeniyle artan nüfusun daha iyi idare edilebilmesi için Eskişehir'de oluşturulmasına ihtiyaç duyulan yönetsel bir yapının varlığı planlanmıştır. Ankara ve ona bağlı kazaların en azından 1889–1889 yıllarındaki değerlendirmelerde ele

alınmadığı anlaşılmaktadır. Yine de 1909 ve 1910 yıllarında gerçekleştirilen teftiş gezileri 1914'de bir sonuca ulaşmış ve Eskişehir Kazası Müstakil bir Liva yapılarak Ankara'ya bağlı olan Mihaliç ve Sivrihisar kazaları da bu yeni yönetsel yapının bir parçası olarak kabul edilmiştir (BOA, İ.DH. : 1333). Eskişehir Müstakil Livası'nın kuruluşunu takip eden aylar ve seneler içinde eski idari bağlılık nedeniyle bazı aksaklıkların yaşandığı tespit edilmiştir. Örneğin önceden Ankara'ya ait olan kazaların bir müddet daha vergi ve askerlik işlerinin bağlı oldukları Eskişehir Livası tarafından değil de Ankara Vilayeti tarafından yürütüldüğü anlaşılmaktadır.

b) Nahiye Oluşumuna Dair Değerlendirme

Teftiş Heyeti'nin değerlendirmeleri bir hayli karışık olmakla beraber yeni bir idari yapının ve sınır haritasının gerekliliğini ortaya koymada önemli kanıtlar sunmaktadır. Teftiş Heyeti'nin yöredeki incelemeleri sonrasında tespit ettiği bir diğer idari yapının sınırsal anlamda daraltılması ya da yeni idari konum değişiklikleri ile ilgili değerlendirmeler Haymana Kazası ile ilgili olanıdır. Bu konuda ele alınan öncelikli iki unsur, bir önceki müstakil liva ve sancak oluşumuna yönelik önerilerde olduğu gibi nüfus ve geniş sınırlara sahip yetki sahasının kontrolündeki güçlüklerdir. Bu doğrultuda Haymana Kazası bünyesinde iki adet nahiye oluşumuna yönelik tespitlerde bulunulmuştur.

Ankara merkez sancağına bağlı bulunan Haymana Kazası, 200 adet köyden oluşan bir yerleşim birimidir. Kazadaki köylerin bazıları kaza merkezi olan Haymana'ya 15 saat kadar uzaklıkta kurulmuştur. Oldukça geniş bir idari yönetim sahasını kapsayan Haymana Kazası'nda Kürt köyleri de bulunmaktadır. Haymana Kazası'nda bir köyün nahiyeye dönüştürülmesi uygun bulunmuştur. Böylelikle yöre idarecilerine, idari anlamdaki sorumluluk sahasını daraltarak kolaylık sağlanması planlanmıştır. Haymana Kazası'nda bulunan Kürtlere ait yerleşim mahallerinin idari anlamda daha iyi denetlenebilmesi ve yönetimi için Kürt Gökgözü köyü merkez olmak üzere Kürt köylerinin bağlandığı bir nahiyenin oluşturulması gerekli bulunmuştur (BOA. DH. MUİ: 1325 R.). Yenice nahiyesine bağlı olan Kürt Gökgözü köyünün adı 19 Ağustos 1930 tarihinde, Sandıranköy olarak değiştirilmiştir (Keskin, 2007: 196).

Haymana Kazası'nda bulunan Polatlı Demiryolu İstasyonu, hububat nakliyatı ve ticari etkinlikler açından Ankara vilayet merkezinden sonraki en önemli yerleşim mahallerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Polatlı İstasyonu, Haymana kaza merkezine yürüyüş mesafesi olarak 6 saat uzaklıkta bulunmaktadır. Bu uzak mesafe nedeniyle gerek Polatlı ve gerekse civarındaki köylerin resmi ve ticari ilişkileri açısından Haymana Kazası'na bağlı bulunmaları bazı aksamaların yaşanmasına neden olmaktadır. Bu yönetsel sorunların giderilmesi ve oldukça geniş sınırlara sahip olan Haymana Kazası'nda oluşturulacak olan Gökgözü nahiyesine ilave olarak Polatlı'da bir nahiye kurulmasına karar verilmiştir. Polatlı merkez olmak üzere civarındaki Haymana'ya ait bazı köyler ve Ankara Vilayet merkezine bağlı Zir nahiyesi ve

Ayaş Kazası'nın Polatlı yerleşim mahalline yakın olan köyleri birleştirilerek yeni bir nahiyenin oluşturulması üzerinde durulmuştur. Teftiş komisyonunun tespitlerine göre; teftiş komisyonunun incelemelerinden birkaç sene önce de Polatlı'da bir takım yerleşim birimlerinin nüfus ve iskân anlamında gelişimine yönelik teşebbüslerin olduğu belirlenmiştir. Polatlı İstasyonu vasıtasıyla ticari işlemlerini yürüten bazı tüccarlar Polatlı İstasyonu karşısında yer alan havadar bir tepenin üzerinde aileleri için evler inşa etmek istemişler ancak inşaat izni alamadıkları için bu teşebbüslerini gerçekleştirememişlerdir. Ankara Vilayet Meclisi, Teftiş Heyeti'nin incelemeleri ve tespitleri doğrultusunda tüccarların daha önce tespit ettikleri bu tepe ve civarında inşaat ve iskân için gerekli izinleri verme kararı almıştır. Ayrıca yeni oluşturulacak olan bu yerleşim mahallinin şehircilik açısından düzenli olabilmesi için cadde ve sokakları ile alt yapısının bir harita ile tespiti için de gerekli kararları almıştır. Ayrıca Polatlı'da yerleşecek olanlara bir dönümden fazla arazi tahsisi yasaklanmıştır. Polatlı'da inşaat yapacak olan ev sahiplerinin, evlerinin önünde yer alan alana ağaç dikmeleri şartı da karara bağlanmıştır. Ankara Vilayet Meclisi, bu kararları ile imar planı oluşturulmuş yeni nahiye merkezinin zarif bir yerleşim mahalli olmasını sağlamayı planlamıştır. Teftiş Heyeti üyeleri ise, oluşacak olan Polatlı Nahiyesi'nin ticari ve ekonomik açıdan hızla kalkınacağını ve ileride kaza konumuna yükselebileceğini öngörmüştür (BOA. DH. MUİ: 1325 R.).

Sonuç itibariyle, Teftiş Heyeti resmi yazışmalar yoluyla on ay hatta bir yılda oluşması muhtemel idari sınır değişimlerini yerinde inceleyerek on beş günde gerekli işlemleri gerçekleştirmeyi başarmıştır. Bu incelemeler esnasında yöre halkı ve idarecilerinden yönetsel sorunlarla ilgili olarak da dilekçelerin yazılı ve sözlü olarak bizzat komisyon üyelerince elden alındığı ve değerlendirildiği anlaşılmaktadır. İdari yapının sorumluluk sahasını ortaya koyan teftiş raporu yeni yönetsel birimlerin oluşması içinde makul önerileri belirlemiştir. Ancak bu teftiş gezileri esnasında halkın önerilerinin de dikkate alındığı anlaşılır. Örneğin 1909 yılındaki teftiş gezisi nedeniyle Eskişehir'e bağlı olan bazı köylüler, ulaşımda sıkıntı çektikleri ve Çifteler Nahiyesi adı altında oluşturulacak olan yeni bir yönetsel birim sayesinde resmi işlemlerini ve sorumluluklarını daha kolay yerine getireceklerine dair dilekçeler vermişlerdir. Bu öneri ve talepleri merkezi hükümet tarafından anlayışla karşılanmış ve yen bir yönetsel yapının oluşumuna izin verilmiştir (BOA, DH. MKT, : 1327). O halde incelediğimiz teftiş gezisi raporunu hazırlayanların, yöredeki halk ile hükümetin iletişimi konusunda çıkan sorunların çözümünde cesaretlendirici bir çalışma gerçekleştirdiği belirtilebilir.

Kaynaklar

Ankara Gazetesi (31 Ağustos 1896), Ankara Vilayet Matbaası, Nr. 1082, s.2.
Ankara Gazetesi (20 Mayıs 1895), Ankara Vilayet Matbaası, Nr. 1022, s. 1.
Ankara Vilayeti Salname-i Resmisi, 1325 (1907), Haz. Kudret Emiroğlu vd.,

Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Pelin Ofset, Ankara 1995.
B.O.A. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), DH. MKT. (Dâhiliye Mektubi), (8.L.1307 H.), Nr. 1726/40.
BOA., DH.MUİ. (Dâhiliye Mektubi Umumi İdaresi), (29.1.1327 H.), Dosya No. 14–2, Vesika No. 25.
B.O.A, Y.MTV. (Yıldız Mütenevvia), (30.Z.1308 H.), Nr. 52/92.
B.O.A., İ.DH. (İrade Dâhiliye), (4.R.1328 H.), Nr. 1481/1328/R–10.
B.O.A., İ.DH., (19.Ca.1333), Nr. 1513/1333/Ca–16.
B.O.A., DH.MKT., (8.Ra.1327 H.), Nr. 2780/101.
http://www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?letter=R&artid=475#1383, (2009)
Kemal Karpat (1985), *Otoman Population (1830–1914)*, The University of Wisconsin Press, Wisconsin (USA).
Nuray E. Keskin (2007), "1930: Muhalefet ve Belediyeler Yılı", *Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1929–1939*, A.Ü. SBF. KAYAUM, Ankara.
Nuri Onat (1990), *Tanzimat'tan Cumhuriyete Yasalarımız Dizini 1839–1923*, Hazırlayan: Ahmet Ziya, Danıştay Matbaası, Ankara.
Talat Mümtaz Yaman, "Osmanlı İmparatorluğu Mülki İdaresinde Avrupalılaşma", *İDARE (Dâhiliye Vekâleti Aylık Mecmuası)*, İkinci kanun 1940, sayı:142, yıl:13, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.
Yusuf Güler (2007), *Ankara Vilayeti'nde İdari Yapının, Yöredeki Sosyo-Ekonomik Yapıya Olan Etkileri (1880–1919)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Özet: Osmanlı Devleti bazı durumlarda idari coğrafyanın değişimine tanıklık etmiştir. İdari yetki sahasındaki değişimin sebepleri çeşitlilik arz etmektedir. Osmanlı'nın son yüzyılında idari yapı ile ilgili yapılacak değişikliklerin hedefi de daha etkili bir taşra yönetimi oluşturmaktır. Ancak taşrada oluşturulacak idari yapının merkeze olan liyakati de öncelikle ele alınan konulardan birini oluşturur. Çalışmamızda, 1909 yılında gerçekleştirilen bir teftiş raporundan yola çıkılarak idari yapı ile ilgili bazı veriler elde edilmiştir. Yeni bir yerleşim biriminin oluşumunda aranan ölçütler tespit edilmeye çalışılmıştır. Ankara ve Bursa vilayetlerinin genişliği nedeniyle idari anlamda bazı sorunlar yaşayan vali ve kaymakamların yanı sıra yöre sakinlerinin de talepleri dikkate alınmıştır. Böylece Ankara ve Bursa vilayetleri arasında kalan Eskişehir ya da Mihaliççik kazalarından birisinin Liva merkezine dönüştürülerek, iki vilayet arasında yeni bir yerleşim merkezinin oluşturulması hedeflenmiştir. Bu amaçla gerçekleştirilen teftiş gezisine ait rapor sayesinde yöre idarecilerinin görev yetki sahalarını da belirlemek mümkündür. Valinin sorumluluk sahasına giren pek çok alanda elde edilen veriler Beypazarı, Haymana, Mihaliççik, Polatlı, Sivrihisar ve çevresi ile ilgili sosyal ve ekonomik bilgiler içerir. Çalışma sahasında yer alan yerleşim birimlerinde yaşayan Kürt ve Yahudilerle ilgili bilgilerde, yönetsel anlamda değerlendirilmiştir.

Anahtar sözcükler: Ankara, Bursa, Eskişehir, Beypazarı, Haymana, Mihaliççik, Polatlı, Sivrihisar, Kürt, Yahudi.

An Example for Investigation of Ottoman Administrative: A Report for emerging of a new sub-province in Ankara (1909).

Abstract: Ottoman State had witnessed to the change of administrative geography in certain cases. The causes for the division of authority zones in the matter of administrative have got a various reasons. The division of authority zones in the matter of administrative aims to place in the suburb more affective control in the last century of the Ottoman State. Nevertheless the loyalty of ruling class in the devised administer in the suburb has been primarily considered within the administrative context. In our study, some clues have been obtained by stepping on the same way after the investigation report, done in 1909. The measures of establishing a new administrative centre are tried to be defined. The asking of governors, in the city or town and the request of the inhabitants who faced some difficulties because of the large borders of Ankara and Bursa province are also considered in this study. It is thus find out that the new devised administrative centre would have been merged either in Eskisheir or Mihaliççik between the Ankara and Bursa provinces. It is also possible to define the authorities of ruling class in the provinces by scrutinising in to the investigation report. Those clues within the authorities of the ruling class give valuable information about the social and economy of the vicinity such as Beypazarı, Haymana, Mihaliççik, Polatlı and Sivrihisar. The information about the Jew and the Kurds, lives in the study field is also evaluated within the climate of the administration.

Key Words: Ankara, Bursa, Eskisheir, Beypazarı, Haymana, Mihaliccik, Polatlı, Sivrihisar, Kurds and Jews.

Ankara'da Mahal İsimlerine Yansıyan Tarih - I

Erman TAMUR

"Ankara'nın denizi yok,
dolayısıyla denizcileri de yok,
ama Ankara'da bir "Denizciler Caddesi" var.
Bunun nedenini çoğu Ankaralı da bilmez."

Mehmet Kemal, *Türkiyenin Kalbi Ankara*

I. Kültürel Değerler Olarak Mahal İsimleri

Bir şehrin semt, mahalle, cadde, sokak ve meydanlarının isimleri, ekonomi, sosyoloji ve siyaset gibi birçok alanda, uzak ya da yakın geçmişe ilişkin veriler sunar. Bu bakımdan mahal isimlerinin zaman içinde uğradığı değişikliklerin araştırılması akademik açıdan önem taşır. Beri yandan insanların yaşadıkları şehirde, mahallerin isimlerini ne zaman ve ne sebeple aldığı, bu isimlerin süreç içinde nasıl değiştiği gibi bilgilere sahip olmaları, şehirlerini daha iyi tanımalarına ve dolayısıyla onu daha çok sahiplenip sevmelerine de katkıda bulunur.

Doğal ve tarihi zenginlikleri koruma gereğinin, ülke genelinde, giderek daha çok benimsendiği, bunu sağlamaya yönelik kurumsallaşmanın da bir ölçüde sağlandığı söylenebilir. Buna karşılık, elle tutulur bir varlığı olmayan tarihi mahal isimlerinin korunması konusunda, aynı ölçüde yaygın bir bilinçten söz etmek güçtür. Bu bağlamda, yeni oluşan şehir birimlerinin isimlendirilmesinde de doğru kıstaslar geliştirilemediği, sığ politik yaklaşımları aşan bir bakış oluşturulamadığı görülmektedir. Bu alan, yetkili konuma gelenlerin, tarih bilincinden, yaratıcılıktan ve estetik duygudan yoksun seçimlerine terk edilmiş gibidir. Bu hususlar göz önüne alındığında, mahal isimlerinin geçmişine ilişkin bilgi edinmenin, tespitler yapmanın, yeni isimlendirmeler gündeme geldiğinde, uygun öneriler geliştirmeyi sağlayacak bir bakış oluşturmaya da yararı olacaktır.

Ankara özelinde, Osmanlı dönemine ilişkin başlıca tarih çalışmalarında, mahalleler şehir yerleşiminin temel birimleri olarak önemle ele alınmış, bu bağlamda mahalle isimleri de yapılanma ve değişim süreçlerine ilişkin ipuçları veren unsurlar olarak değerlendirilmiştir.[1] Bunlar dışında,

1 Özer Ergenç'in *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya* konulu doktora tezi ve yine Ankara'ya ilişkin çok sayıdaki makaleleri ile Rifat Özdemir'in *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara* başlıklı kitabı bunlara örnektir.

Ankara'nın semt, mahalle, cadde, sokak, meydan ve park gibi mahallerinin isimlerini doğrudan konu alan bazı kitaplar da yayınlanmıştır. Ancak bunlar, isimleri oluşum ve değişim süreçleri içinde irdelemeyen, kapsam ve içerik bakımından yetersiz çalışmalardır.[2]

Cumhuriyet döneminde Ankara'da eski mahal isimlerinin değiştirilmesi ve yeni oluşan mahallerin isimlendirilmesi konusunda, bu güne kadar derli toplu bir araştırma yapılmış değildir. Bu boşluğu doldurma amacına yönelik olan makalemiz, özellikle, isimlerin değiştirilmesi ve yeni isimlerin seçilmesindeki etkenleri belirleme ve yorumlama bakımından orijinal nitelikte olmakla birlikte, konunun genişliği ve karmaşıklığı nedeniyle, hiç bir surette, eksiksiz ve hatasız olma iddiasını taşımamaktadır.

II. Osmanlı Dönemi Sonlarında Ankara'da Mahal İsimleri

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devrolunan Ankara'yı fiziksel olarak en iyi tanımlayan belge 1924 yılında Müdafayi Milliye Vekaleti Harita Dairesi'nce hazırlanan "Ankara Şehir Haritası"dır. Bu haritada, sınırları belirgin olmasa da, mahallelerin konumları gösterilmiştir. Haritanın hazırlanışından sekiz yıl önce vuku bulan büyük yangında yok olan mahalleler doğal olarak haritada yer almamış, bu bölge "harik mahalli" ibaresiyle işaretlenmiştir. Haritada mahalle oluşumları belirtilmeyen diğer bir yer de İç Kale ile buranın güneyinde, dış sura bitişen bölgedir. Bu eksikliğin nedeni muhtemelen, haritanın acilen tamamlanması gereği karşısında, kısa vadede imarı düşünülmeyen bu bölgede çalışma yapılmasından sarfınazar edilmesidir. 1924 haritasında gösterilmeyen ancak fiilen mevcut olan bu mahallelerin isimlerini o yıllara ait başka belgelerden yararlanarak belirleme imkanı vardır. Nitekim haritanın düzenlenmesinden bir yıl sonra basılan, Mübarek Galip Bey'in *Ankara* adlı eserinde Ankara'daki mahallelerin isimleri bir liste halinde sunulmuştur.[3]

Cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara'da eski mahal isimlerinde yapılan değişiklikleri ve yeni oluşan mahallere verilen isimleri incelemeden önce biraz eskiye dönüp Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devrolunan Ankara'ya ilişkin son verileri gözden geçirmek gerekir. Bunun için yararlandığımız kaynak, 1891 (1309 H.) tarihli *Ankara Vilayeti Salnamesi*'nden Rifat Özdemir'ce alıntılanan listedir.[4] Mahalle isimleri şüphesiz, değişik kıstaslara göre tasnif edilebilir. Mahallelerin birleşmesi ve ayrılması gibi olguları açıklama kolaylığı bakımından genel olarak tercih edilen yöntem, komşuluk ilişkisini esas alarak yakın konumda olan mahalleleri sıralamada alt alta yazmaktır.

2 Şeref Erdoğdu'nun *Ankara'nın Tarihi Semt İsimleri ve Öyküleri*, rahmetlinin bazı mahal isimlerini tevatüre dayalı bilgilerle açıkladığı mütevazı bir çalışmadır. Önder Şenyapılı'nın *Ne Demek Ankara; Balgat, Niye Balgat!?* başlıklı kitabı ise Ankara'daki mahal isimlerine ilişkin ansiklopedik sözlük niteliğinde bir çalışma olup, bir çok maddelerindeki bilgiler eksik ve hatalıdır.

3 Mübarek Galip, *Anadolu Türk Asar ve Mahkukatının Tetebuatına Esas, Ankara I. Kısım, Mescidler, Camiler, Mezarlıklar*, İstanbul, 1341 (1925), s. 6.

4 Özdemir Rifat (1986), *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 694, Ankara, s. 298-302.

Nitekim Özdemir de böyle yapmıştır. Biz isimlendirme etkenlerini açıklayıcı olması bakımından aşağıdaki şekli tercih ettik:
1891 (1309 H.) tarihli *Ankara Vilayeti Salnamesi*'ne göre Ankara Mahalleleri:

1. Meslek erbabı bir kişinin adını taşıyan mahalleler:
Boyacı Ali Mahallesi,
Dellal Karaca Mahallesi, (Tellal Karaca)
Hallac Mahmud Mahallesi,
Kazur Ali Mahallesi, (Çamaşırcı Ali, daha eski tarihlerde Kazuran: Çamaşırcılar)
Rüstem Naal Mahallesi, (Nalbant Rüstem)
Yakub Harrat Mahallesi, (Çıkrıkçı Yakub)
Yusuf Habbaz Mahallesi, (Ekmekçi Yusuf)

2. Genel olarak bir meslek grubunun adını taşıyan mahalleler:
Baklacı Mahallesi, (Yeşillik satanlar, manavlar)
Bostani Mahallesi, (Bostancılar)
Börekçiler Mahallesi,
Buryacı Mahallesi, (Hasırcı, *Salname*'nin yeni yazı çevirisinde yanlış olarak Boyacı)
Debbağlar Mahallesi, (Tabaklar, sepiciler, daha eski tarihlerde Debbağin)
Helvayi Mahallesi, (Helvacılar)
Kattanin Mahallesi, (Ketenciler)
Leblebici Mahallesi,
Saracan, (Saraçlar, daha eski tarihlerde: Saraç Sinan)
Sabuni Mahallesi, (Sabuncular)

3. Dini veya başkaca ünvan sahibi bir kişinin adını taşıyan diğer mahalleler:
Ahi Murad Mahallesi,
Ahi Tuğra Mahallesi, (Daha eski tarihlerde Ahi Tura)
Ahi Yakub Mahallesi,
Ali Bey Mahallesi,
Hacı Arab Mahallesi, (Daha eski tarihlerde Ahi Arab)
Hacı Bayram Mahallesi,
Hacı Doğan Mahallesi,
Hacı Halil Mahallesi,
Hacı İlyas Mahallesi,
Hacı Mansur Mahallesi
Hacı Musa Mahallesi,
Hacı Seyyid Mahallesi,
Halife Bayezid Mahallesi,
Hoca Hindi-yi Müslim Mahallesi,
Hoca Paşa Mahallesi,

1916 yangını sonucu; Kurd, Dibek, Mihriyar, Kethüda, Behlül ve Çakırlar mahalleleri ile Hisarönü'nden arta kalan "harik mahalli." Sağ yukarıda görünen uzun minare Yeğen Bey Camii'ne ait. Sol ortada Tabakhane Camii minaresi.

İbni Gökçe Mahallesi,
Kul Derviş Mahallesi,
Molla Büyük Mahallesi,
Ramazan Şemseddin Mahallesi,
Sultan Alaeddin Mahallesi,
Şeyh İzzeddin Mahallesi,
Teke Ahmed Mahallesi, (Galanti'ye göre Tekke-i Ahmed)
Yeğen Bey Mahallesi,

4. Kişi ve meslek adı taşımayan mahalleler:
Ahi Mahallesi, (Daha eski tarihlerde: Afi)
Balaban Mahallesi,
Bazar-ı Ganem Mahallesi, (Koyun Pazarı)
Çeşme Mahallesi,
Direkli Mahallesi,
Emirler Mahallesi,
Emre Küli Mahallesi,
Erzurum Mahallesi,
Hacet Tepesi Mahallesi,
Hatuniye Mahallesi,
İğneci Mahallesi,
İmaret Mahallesi, (Karacabey İmareti)
Kayabaşı Mahallesi,
Ketegi Mahallesi, (Daha eski tarihlerde Genegi))

Kureyş Mahallesi,
Mevcud Mahallesi, (Daha eski tarihlerde Mevdud: sevilmiş, dost olunmuş)
Misafir Fakih Mahallesi,
Mukaddem Mahallesi,
Müruri Mahallesi,
Öksüzce Mahallesi,
Papani Mahallesi,
Tulice Mahallesi,
Ürgüb Mahallesi,
Yenice Mahallesi,

5. Çoğunlukla Gayrimüslimlerin Oturduğu Mahalleler:
Behlül Mahallesi,
Çakırlar Mahallesi,
Dibek Mahallesi,
Hoca Hindi-yi Gayr-i Müslim Mahallesi,
Kethüda Mahallesi,
Kurd Mahallesi,
Mihriyar Mahallesi,
Rum Hacı Eshab Mahallesi,
Rum İmam Yusuf Mahallesi, (Daha eski tarihlerde Kirişciyan)
Valtarino Mahallesi, (16. yüzyılda Venedikli tüccarların oturduğu düşünülen mahalle)

Osmanlı döneminde Anadolu'daki bütün şehirlerde olduğu üzere, Ankara'da da mahalleler, cami veya mescid gibi bir dini yapının etrafında toplanan hanelerden oluşmuş, cami veya mescidin adı aynı zamanda mahallenin adı olmuştur. Nitekim, tasnifimizde 1-4. kategorilerde yer alan bütün mahallelerde, mahalleyle aynı adı taşıyan bir cami veya mescid bulunmaktadır. Cami veya mescid, bir çok kere inşa ettiren şahsın adını taşımakta, bazen de sahip olduğu bir özelliğe veya mahalle sakinlerinin belirli bir mensubiyetlerine atıfta bulunan bir isim almaktadır.

1891 yılında Ankara'da hükümdar adı taşıyan tek dini yapı, Alaeddin Camii, bu nedenle de bir hükümdarın adıyla anılan tek mahalle, "Sultan Alaeddin Mahallesi"dir.[5] Buna karşılık dini yapıların birçoğu, Hacı, Hoca, Molla gibi dini unvanı olan kişilerce, ya da onlar adına inşa ettirilmiştir. Bundan dolayı şehirde çok sayıda mahalle; Hacı Musa, Molla Büyük, Şeyh İzzeddin gibi isimlere sahiptir.

Bazı cami ve mescidler ise, saraç, hallaç, boyacı gibi zenaat mensuplarınca ya da onlar adına inşa ettirilmiştir. Dolayısıyla birçok mahalle de; Hallac Mahmud, Boyacı Ali veya Dellal Karaca gibi isimler taşımaktadır.

5 1874 yılında Romanya ve Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin yerleştirildiği bölge henüz bir mahalle olarak teşkilatlanıp "Hamidiye" adını almamıştır. İnşa tarihi kesin olarak bilinmeyen, kanımızca yanlış olarak Sultan II. Abdülhamid tarafından yaptırıldığı ileri sürülen Hamidiye Camii de muhtemelen henüz inşa edilmemiştir.

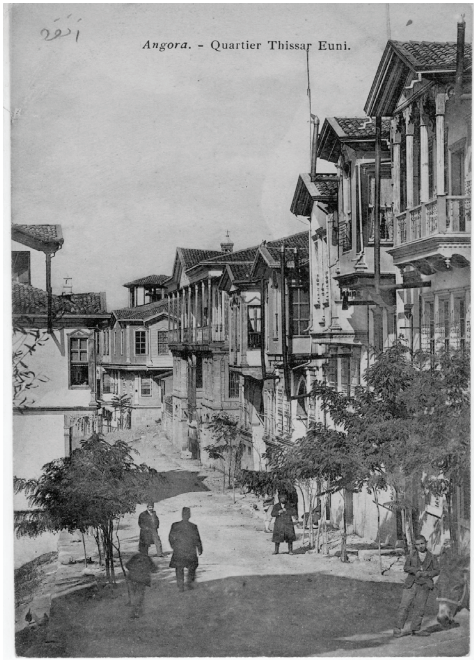

1916 yangınında yok olan, Ankara'nın en gelişmiş semti Hisarönü'nden bir sokak.

Bir mahallede belirli bir mesleğe mensup olanlar yoğunlukla oturuyorsa, mahalle o mesleğin adıyla anılmaktadır: Debbağlar, Börekçiler veya Kattanin (ketenciler) Mahallesi gibi.

Eski Ankara'da belirli bir meslek erbabının veya genel olarak bir meslek grubunun adını taşıyan mahallelerin çokluğu ve çeşitliliği Ankara'da yoğun emeğe dayalı üretim ve ticaret dallarının toplum yaşamındaki ağırlığını ortaya koymaktadır. Birkaç mahalle de Ahi önderlerinin adlarını taşımaktadır. Ahiliğin, dini esaslara dayalı olarak, üretim ve ticarette düzen sağlamaya yönelik bir örgütlenme oluşu göz önüne alındığında, şehrin esnaflık ve zanaatkârlığa dayalı yaşamı daha da belirginleşmektedir.

Bazı mahalleler de, bulunduğu yerin konumu, sahip olduğu bir özellik, orada bulunan bir yapı veya sakinlerinin geldiği şehir gibi değişik nedenlerle bağlantılı isimler almaktadır; Kayabaşı, Yenice, Çeşme ya da Erzurum Mahallesi gibi.

Tasnifimizde 5. kategoride yer alan "Hoca Hindi-yi Gayr-i Müslim Mahallesi" Ankara'da Musevilerin yoğun olarak oturduğu başlıca mahalledir. Diğer gayrimüslim mahallelerinde oturanlar, Hıristiyanlığın muhtelif mezheplerine mensup Ermeniler ve Rumlardır. Bu mahallelerden ikisindeki "Rum" nitelemesi bunların gayrimüslim mahallesi olduğunun belirtisidir. 16. yüzyıl belgelerinde dahi adı geçen "Valtarino"nun ise, Ankara'dan bazı Avrupa şehirlerine tiftik kumaşları gönderilen o dönemlerde, Venedikli tüccarların oturduğu mahalle olduğu düşünülmektedir.[6] Burada sıraladıklarımız dışındaki gayrimüslim mahallelerinin bu özelliklerini isimlerinden anlamak mümkün değildir.

Cumhuriyet öncesi Ankara'da özel ismi olan yerleşim birimleri elbette mahallelerden ibaret değildir. Bir kaç mahalleden oluşan ve bu nedenle bir semt olarak da niteleyebileceğimiz "Hisarönü" ile çok daha büyük bölgeleri tanımlayan "Yukarı Yüz" ve "Aşağı Yüz"ü bu bağlamda sayabiliriz. Keza şehrin Kale'ye yakın yüksek bölümlerinde yer alan "At Pazarı", "Koyun

6 Galanti Avram (1950), *Ankara Tarihi, Ankara'nın Türkiye Eline Geçtiği tarihten Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya Ayak Bastığı İlk Günlere Kadar*, İstanbul, s. 108.

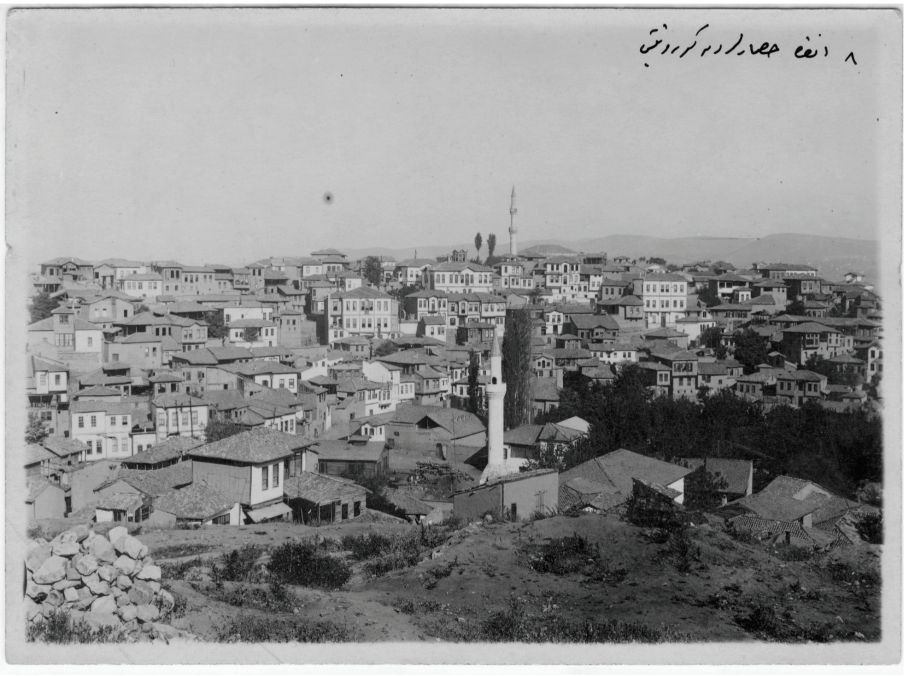

Hisar yamaçlarından Hacı Bayram yönüne bakış: Tabakhane, Börekçiler, Ahi Tuğra, Hacı Bayram ve Ahi Yakub mahalleleri.

Pazarı", "Saman Pazarı" gibi pazar yerlerini, alçak bölgelerde bulunan "Karaoğlan", "Balık Pazarı", "Taht-el Kal'a Pazarı" gibi çarşı bölgelerini, Aşağı Yüz'ün uzantılarında yer alan "Kağnı Pazarı"nı, "Hergele Meydanı"nı ve bazı özel zamanlarda halkın toplu halde ibadet ettiği "Namazgah Tepesi" ile Altındağ yükseltileri üzerinde yer alan "Hıdırlık Tepesi"ni de unutmamak gerekir.

III. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ankara'da Mahal İsimleri

1891 Salnamesi'nde sıralanan mahalle isimlerini, Cumhuriyet'in ilk yıllarındakilerle karşılaştırmadan önce, arada geçen otuz yılı aşkın sürede, hem Osmanlı ülkeleri genelinde hem de Ankara'da çok önemli olaylar cereyan ettiğini hatırlamak gerekir. Kısa bir özet yapacak olursak; bu süre içinde, Balkan Savaşları (1912-13) ve Osmanlı Devleti'nin sonunu getiren Birinci Dünya Savaşı (1914-18) yaşanmış, Ankara her iki savaşta Müslüman nüfusundan büyük kayıplar vermiş, buna karşılık bir kaç ayrı tarihte şehre Balkan göçmenleri getirilip yerleştirilmiş, 1915 de Ermenilerin büyük çoğunluğu toplu halde şehirden göç ettirilmiş, 1916 yangınında şehrin en gelişmiş bölgesi yıkıma uğramış, özellikle Ermenilerin oturduğu mahalleler tümüyle yanıp yok olmuştur.

Ankara'da 19. yüzyıl sonlarına doğru devlet eliyle başlatılan imar hareketlerinden de söz etmek gerekir. Bu bağlamda, Mekteb-i İdadi, Mekteb-i Sanayi, Darü'l-Muallimin ve Vilayet Konağı gibi büyük binaların inşası,

1892'de demiryolunun gelişi ve bununla bağlantılı olarak Gar Oteli ve Hotel Angora (Taş Han'da) gibi Ankara'nın ilk otellerinin hizmete girişi, bu yapıların yer aldığı bölgelerin kendi içinde ve istasyonla bağlantılarında geniş yollar düzenlenmesini zorunlu kılmış ve böylece Ankara ilk kez "cadde" kavramı ile tanışmıştır. 1924 Haritası'nda, şehrin düzensiz dar sokaklarının isimleri yoktur ama yeni açılan bu yollara birer ad verilmiştir. İstasyonu Taşhan'a bağlayan yol ile Namazgah Tepesi yanından Gureba Hastanesi'ne bağlayan yolun her ikisi de "İstasyon Caddesi" olarak belirtilmiştir. Sanayi Mektebi önünden geçen yol "Mekteb-i Sanayi Caddesi" olarak adlandırılmış iistasyonu Taşhan'a bağlayan yol üzerinde, daha sonra Baruthane Meydanı adını alacak olan kavşaktan İstanbul yönüne uzanan yola da "Ankara İzmit Caddesi" ismi uygun görülmüştür. Bu ilk cadde isimlerini, resmen kararlaştırılmış isimler olmaktan ziyade haritayı hazırlayanlarca yapılan pratik tanımlamalar olarak düşünmek gerekir.

Tarihsel gelişime dönecek olursak; Büyük Savaş ertesinde, Mondros Anlaşması hükümlerinin nasıl uygulanacağına ilişkin belirsizlik ve Batı Anadolu'nun Yunan Ordusu'nca işgali ülkeyi yeniden savaş ortamına sokmuş ve bu süreçte Ankara, Millici güçlerce Kurtuluş Savaşı'nın karargahı olarak seçilmiştir. Savaşı yönlendirecek ve yeni rejimi biçimlendirecek olan Büyük Millet Meclisi'nin de Ankara'da toplanmasıyla Ankara, ülkenin İstanbul'la birlikte en önemli iki şehrinden biri konumuna yükselmiştir. Bu sürecin şehrin yapılanmasında yeni ve önemli etkenler olduğu açıktır. Kurtuluş Savaşı sonunda başkent yapılışıyla esaslı imar hareketlerine girişilmesi, Ankara'yı geleneksel yapısından koparan modern bir gelişme çizgisine oturtmuş ve giderek bir metropole dönüşmesinin yolunu açmıştır. Nitekim 1924 Haritası, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devrolunan Ankara'yla birlikte yeni dönemin ilk imar ve yapılaşma girişimlerini de yansıtmaktadır.

1924 Haritası'nda sokak isimlerinin yazılmayışının nedeni, o dönemde ve öncesinde, Ankara'da her sokağın bir isminin olmayışıdır. Mahallelerin küçük, hane sayılarının sınırlı olması nedeniyle bir şahsın adresi belirtilmek istendiğinde, şahsın adının meslek ya da lakabıyla birlikte söylenip, oturduğu mahallenin belirtilmesi yeterli olmaktadır; "Saraç Sinan Mahallesi'nde mukim Attar Mustafa Efendi" gibi.

1924 Haritası'nda bazı mahalleler yanlış konumlarda gösterilmiştir. Bazı mahallelerin isimlerinde de yazım hataları vardır. Benzer hatalar Mübarek Galip Bey'in listesindeki mahalle isimlerinde de görülmektedir.[7] Bunları bir değişiklik olarak yorumlamak yanlış olur. Konuyu karmaşık hale getirmemek

7 Listede 19. sırada kayıtlı "Yapaz Ganem Mahallesi" buna örnektir. Kitabın Altındağ Belediyesi'nce 1996 yılında yeni yazıyla yaptırılan baskısında da hata sürdürülmüş ve bu kez mahallenin adı; "Papaz Ganem" olmuştur. Mübarek Galib'in listesinde, 64. sıradaki mahallenin adı "Rüstem Fazıl" biçiminde yazılmıştır. Eski Ankara araştırmalarına biraz mesai harcamış olanlar, bu isimlerin aslında "Bazar-ı Ganem" yani Koyun Pazarı ve "Rüstem Naal" yani Nalbant Rüstem olduğunu bilirler. Mübarek Galib'in hatasına bakarak, Rüstem Naal Mescidi'nin tabelasında halen "Rüstem Nail Mescidi" yazılı oluşunu doğal karşılamak gerekecektir.

Bent Deresi üzerinde Çakırlar Köprüsü; devamında yer alan yokuş yol 1916 yangınında yok olan Çakırlar Mahallesine çıkar.

için, mekanik karşılaştırmalar yapmaktan kaçınmak, kaynaklardaki bu tip hatalar ve küçük farklılıklar üzerinde durmadan isimlerin başka belgelerle de teyit edilen yaygın biçimlerine itibar etmek doğru olacaktır.

1924 Haritası ve Mübarek Galip Bey'in listesi birlikte değerlendirilip 1891 Salnamesi'ndeki mahalle isimleriyle karşılaştırıldığında, 1924-25 yıllarında Ankara'daki mahallelerin isimleriyle ilgili şu tespitler yapılabilir:

1. Adı değişikliğe uğramayan mahalleler:

Afi Mahallesi, (1891 Salnamesinde Ahi, daha eskilerde yine Afi)
Ahi Yakub Mahallesi,
Baklacı Mahallesi,
Balaban Mahallesi,
Bostani Mahallesi,
Boyacı Ali Mahallesi
Börekçiler Mahallesi,
Buryacı Mahallesi,
Çeşme Mahallesi,
Direkli Mahallesi,
Dellal Karaca Mahallesi,
Emirler Mahallesi,
Erzurum Mahallesi,
Hacı Arab Mahallesi,
Hacı Bayram Mahallesi,
Hacı Doğan Mahallesi,

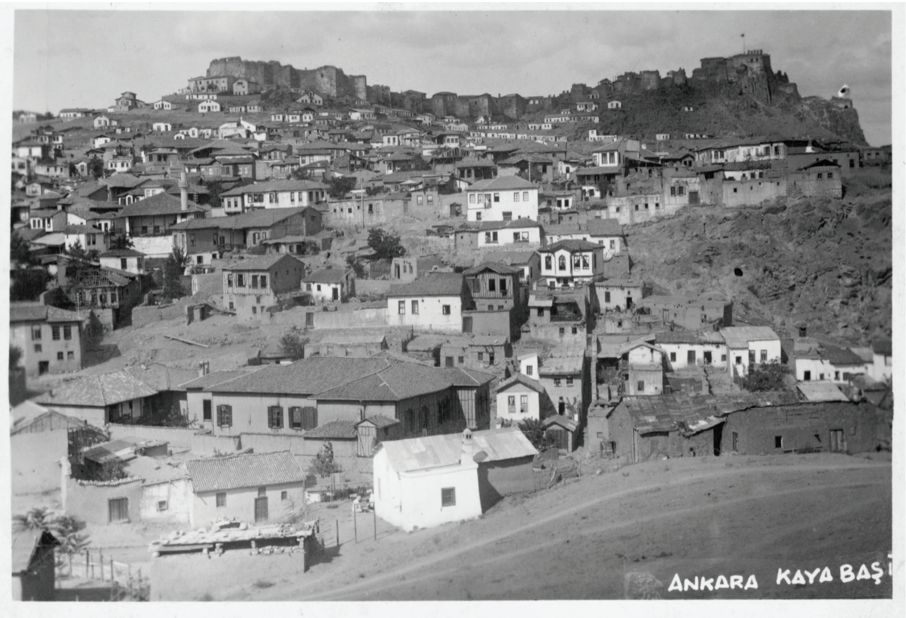

Kalenin doğusunda yer alan Saraç Sinan, Direkli, Kayabaşı mahallelerine bakış. Solda ortada Direkli Camii.

Hacı Halil Mahallesi
Hacı Musa Mahallesi,
Hacı Seyyid Mahallesi,
Hallac Mahmud Mahallesi,
Hatuniye Mahallesi,
Helvayi Mahallesi,
Hoca Paşa Mahallesi,
İbni Gökçe Mahallesi,
İmaret Mahallesi,
Kayabaşı Mahallesi,
Kul Derviş Mahallesi,
Kureyş Mahallesi,
Leblebici Mahallesi,
Mevcud Mahallesi
Misafir Fakih Mahallesi,
Molla Büyük Mahallesi,
Mukaddem Mahallesi,
Müruri Mahallesi,
Öksüzce Mahallesi,
Papani Mahallesi,
Rüstem Naal Mahallesi,
Sabuni Mahallesi,
Sultan Alaeddin Mahallesi,
Şeyh İzzeddin Mahallesi,

Eski Ankara'nın doğu ucunda 19. yüzyıl sonunda, 20. yüzyıl başında gelişen mahalleler. Sağda görünen Cenabi Ahmet Paşa Camii'nin solunda boş arazi bitişiğinde Boşnak Mahallesi. Solda görünen küçük minare Şükriye Camii'ne ait. Civarı Şükriye Mahallesi.

Teke Ahmed Mahallesi,
Tulice Mahallesi,
Ürgüb Mahallesi,
Yakub Harrat Mahallesi,
Yenice Mahallesi,
Yusuf Habbaz Mahallesi.

2. Adı değişen mahalleler:

Ahi Murad Mahallesi, Hacı Murad Mahallesi olmuştur.

Ahi Tuğra Mahallesi, 1924 Haritası'nda Ahi Tuğra iken, Mübarek Galip Bey'de Ahi Zafer olarak belirtilmiştir.

Bazarı Ganem Mahallesi, 1924 Haritası'nda Koyun Pazarı, Mübarek Galib Bey'de Bazar-ı Ganem olarak yazılıdır. Muhtemelen her iki isim de kullanılmaktadır.

Debbağlar Mahallesi, Debbağhane Mahallesi olmuştur.

Hacet Tepesi Mahallesi, 1924 Haritası'nda Hacı Tepe, Mübarek Galib Bey'de Hacet Tepe olarak yazılıdır.

Hacı İlyas Mahallesi, 1924 Haritası'nda Hacı Ayvaz, Mübarek Galib Bey'de Hacı İvaz olarak yazılıdır.

Halife Bayezid Mahallesi, 1924 Haritası'nda Bayezid, Mübarek Galib Bey'de Hanife-i Bayezid şeklinde yazılıdır.

Hoca Hindi-yi Müslim Mahallesi ile Hoca Hindi-yi Gayr-ı Müslim Mahallesi,

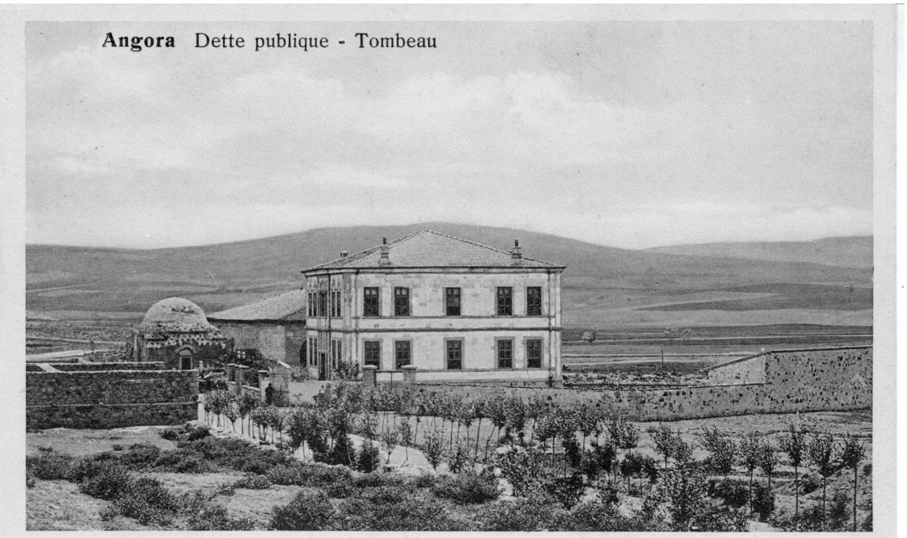

Selçuklu eseri Kızılbey Türbesi ile 20. yüzyıl başında inşa edilen Düyun-u Umumiye Binası. Civarda gelişen yerleşim Kızılbey Mahallesi adını almıştır.

Mübarek Galip'de birleşmiş olarak Hoca Hindi Mahallesi şeklinde yazılıdır.
İğneci Mahallesi, İğneci Belkıs Mahallesi olmuştur. Mahallede yer alan ve halk arasında "Belkıs Sütunu" olarak anılan "Julian Sütunu"na atfen "Belkıs" sözcüğü isme eklenmiştir.
Kattanin Mahallesi, Kattani Mahallesi olmuştur.
Kazur Ali Mahallesi, 1924 Haritası'nda Gavur Ali, Mübarek Galib Bey'de Kazur Ali olarak gösterilmiştir. "Gavur Ali", Ankara'ya yabancı olan harita ekibinin yanlış tespitinden ya da yazım hatasından kaynaklanmış olsa gerektir.
Ketegi Mahallesi Mübarek Galib Bey'de çok eski tarihlerde olduğu üzere, Genegi Mahallesi olarak gösterilmiştir.
Ramazan Şemseddin Mahallesi, Ak Şemseddin Mahallesi olmuştur.
Rum Hacı Eshab Mahallesi 1924 Haritası'nda Hacı Sahhab, Mübarek Galib Bey'de Hacı Ashab Mahallesi olarak gösterilmiştir.
Rum İmam Yusuf Mahallesi, İmam Yusuf Mahallesi olmuştur.
Saracan Mahallesi, 1924 Haritası'nda Saraç Sinan, Mübarek Galib Bey'de Saractan olarak gösterilmiştir.
Valtarino Mahallesi, 1924 Haritası'nda Valtariye-i Rum ve Valtariye-i Müslim olarak iki mahalle halinde gösterilmiş, Mübarek Galib Bey'de ise Valtarin Mahallesi şeklinde yazılmıştır.
Yeğen Bey Mahallesi, 1924 Haritası'nda, Yenge Bey olarak gösterilmiş, Mübarek Galib Bey'de yer almamıştır. "Yenge Bey" tuhaflığı yazım hatasından kaynaklanmış olsa gerektir.

3. 1891 Salnamesi'nde adı bulunduğu halde, 1924 Haritası'nda ve Mübarek Galib Bey'de yer almayan mahalleler:

Baklacı Mahallesi'ne katılıp ayrı bir mahalle olmaktan çıkan Ali Bey Mahallesi dışında, aşağıda sıralanan mahalleler 1916 yangınında yok olmuştur.
Behlül Mahallesi
Çakırlar Mahallesi
Dibek Mahallesi
Emre Küli Mahallesi
Hacı Mansur Mahallesi
Kethüda Mahallesi
Kurd Mahallesi
Mihriyar Mahallesi

4. 1891'den sonra oluşan mahalleler:
Boşnak Mahallesi: 1903 yılında, şehrin doğu ucunda, Bosna göçmenleri için oluşturulan planlı toplu yerleşim alanıdır. Sakinlerinin Boşnak oluşlarına atfen bu şekilde adlandırılmıştır.
Cebeci Mahallesi: Şehrin doğusunda Cumhuriyet'in ilk yıllarında başlayan sivil yerleşim gelişerek bir mahalle haline gelmiştir. "Silah muhafızı, silah tamircisi" anlamına gelen adını, Kurtuluş Savaşı döneminde kullanılan askeri depo ve tesisler nedeniyle almıştır.
Hamidiye Mahallesi: 1874 yılında Romanya ve Bulgaristan'dan getirilen göçmenler için kurulan bir mahalledir.[8] Adını, göçmenlerin getirilip yerleştirilmelerini sağlayan Sultan II. Abdülhamid'den aldığı açıktır.
İstasyon Mahalli: 1892 yılında demiryolun gelişi ve istasyon tesislerinin kurulmasıyla belirli bir yapılaşma ortaya çıkmış olmakla birlikte, sivil konutların yer almadığı bölge bir mahalle olarak değil bir mahal olarak adlandırılmıştır.
Kavaklı Mahallesi: Yeni yerleşim olmamakla birlikte, gelişen yapılaşma bağlamında oluşturulan ve adını muhtemelen mahaldeki kavak ağaçlarından alan bir mahalledir.
Kızılbey Mahallesi: Mekteb-i Sanayi arkasında gelişen mahalle, adını, mektebin karşısında bulunan Kızıl Bey Türbesi'nden almıştır.
Kicik mahallesi (Mübarek Galib'de Giçik): Şehrin doğusunda Cenabi Ahmed Paşa Camii'nin batısında oluşmuştur. İsminin ne anlama geldiği belirlenememiştir.
Osmaniye Mahallesi: Şehrin kuzey sınırında oluşmuştur. Bu konumuna göre, bir göçmen mahallesi olması muhtemeldir. İsminin kaynağına ilişkin bir bilgi sağlanamamıştır.
Şükriye Mahallesi: Şehrin doğu sınırında, Bent Deresi kıyısında kurulmuştur. Kanıtlarına ulaşamamış olmakla birlikte, bu mahallenin de Hamidiye ve Boşnak Mahalleleri gibi Balkan göçmenlerinin iskanı için oluşturulduğunu,

8 Konyalı İbrahim Hakkı (1978), *Ankara Camileri*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, s. 51. Kerpiçten yapılmış basit bir yapı olması nedeniyle, İ. Hakkı Konyalı'nın Hamidiye Camii'nin II. Abdülhamid tarafından yaptırıldığı görüşüne katılmamız mümkün değildir. Göçmenlerin sultana şükranlarının bir ifadesi olarak mahalleye verilen isim banisini bilmediğimiz camiye de verilmiş olmalıdır.

1920'lerde şehrin doğu açıklarında gelişen Cebeci Mahallesi. Arka planda, eski Ankara ve Altındağ.

isminin de göçmenlerin şükran duygularını ifade bakımından "Şükriyye" konduğunu düşünmekteyiz. Mahalledeki caminin Şükriye Hanım adında bir kadın tarafından yenilendiği[9] ve mahallenin ismini buradan aldığı yolundaki anlatımın bir yakıştırmadan ibaret olduğu kanısındayız.

Taceddin Mahallesi, adını 1901/2 (1319 H) tarihinde inşa edilen Taceddin Camii'nden almıştır.

Tahta-Kal'a Mahallesi, 1916 yangını öncesinde bağlı olduğu mahallenin yok oluşuyla, Taht–el Kal'a Çarşısı ve civarı yeni bir mahalle olarak düzenlenmiştir. Çarşı'nın, kale altı anlamına gelen orijinal ismi yerine halk dilindeki söylenişi esas alınmıştır.

Bu karşılaştırma özetle şu sonuçları ortaya koymaktadır: 1891 (1309 H) Salnamesi'ndeki listede yer alan mahallelerin yaklaşık üçte ikisi 1924-25 yıllarında isimlerini aynen korumaktadır. 1924 Haritası'nda, Yeğen Bey'in Yenge Bey, Kazur Ali'nin Gavur Ali şeklinde yazılışını, yanlış tespit ya da yazım hatalarından kaynaklanan farklılıklar olarak bir yana bırakacak olursak; değişikliklerin büyük bölümü anlam ya da mesaj farklılığı içermeyen (Debbağlar'ın Debbağhane, Kattanin'in Kattani, Hacet Tepesi'nin Hacet Tepe oluşu gibi) değişikliklerdir.

1916 yangınında yok olan Hıristiyan mahalleleri isim olarak da varlıklarını yitirmişlerdir.

Balkan ve Rumeli göçmenleri için şehrin bir kaç ayrı yerinde kurulan mahalleler ile 19. yüzyıl sonlarında Darü'l-Muallimin-Mektebi Sanayi binaları ekseninde (Bugünkü Bankalar Caddesi) gelişen mahalleler, kuruluş nedenleri veya mahallin özellikleriyle bağlantılı isimler almışlardır. Şehrin diğer bölgelerinde

9 Konyalı İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s. 86.

de bazı değişim ve gelişmelere bağlı olarak yeni mahalle oluşumları ortaya çıkmış, bunlar da yine benzer saiklerle isimlendirilmişlerdir.
Dikkate değer iki değişiklik, Rum Hacı Eshab ve Rum Hacı Yusuf mahallelerinin her ikisinde de Rum nitelemesinin kaldırılmış olmasıdır. Bu değişiklik Cumhuriyet yönetiminin eski çoğulcu yapıdan bağlarını koparma ve yeni bir ulus devlet oluşturma yönündeki milliyetçi-totaliter politikasının ilk işaretlerindendir. Valtarino Mahallesi ise doğrudan azınlık nitelemesi içermeyen ismiyle bu uygulamanın dışında kalmış, "Valtariye Mahallesi" olarak varlığını sürdürmüştür.
Ahi Tuğra Mahallesi'nin Ahi Zafer'e dönüştürülmesi ile Halife Bayezid'in "Halife" sıfatından arındırılmasının da yeni yönetimin eski rejimi çağrıştıran kavram ve simgeleri ortadan kaldırma amacıyla bağlantılı olduğu kanısındayız.

Özet: Bir şehrin semt, mahalle, cadde, sokak ve meydanlarının isimleri, ekonomi, sosyoloji ve siyaset gibi birçok alanda, uzak ya da yakın geçmişe ilişkin veriler sunar. Bu bakımdan mahal isimlerinin zaman içinde uğradığı değişikliklerin araştırılması akademik açıdan önem taşır. İnsanların yaşadıkları şehirde, mahallerin isimlerini ne zaman ve ne sebeple aldığı, bu isimlerin süreç içinde nasıl değiştiği gibi bilgilere sahip olmaları, şehirlilik bilincini geliştirir. Doğal ve tarihi zenginlikleri koruma gereğinin, tarihi mahal isimlerinin korunması konusunda da benimsenmesi gerekir. Ankara'nın mahal isimlerini doğrudan konu alan çalışmalar olmakla birlikte bunlar, isimleri oluşum ve değişim süreçleri içinde irdelemeyen, kapsam ve içerik bakımından yetersiz çalışmalardır. Özellikle, isimlerin değiştirilmesi ve yeni isimlerin seçilmesindeki etkenleri belirleme ve yorumlama bakımından makalemiz Ankara mahal isimlerini tarihsel süreç içinde saptamakta ve irdelemektedir.

Anahtar sözcükler: Ankara mahal isimleri, tarihsel değişim, Osmanlı dönemi, Cumhuritet'in ilk dönem.

Place Names in Ankara in the Mirror of History - I

Abstract: The names of quarter, district, street, road and square in a city provide data related to distant and recent past in the fields of economy, sociology, politics, etc. Therefore an analysis of the process through which place names have changed constitues an important issue for academic researches. The information of when, why and how the names of places in the city they live have been changed in time increase the awareness of being urban. The attitude adopted for the protection of natural and cultural heritage should be the same regarding the protection of historical place names. Although the place names in Ankara have been subject to previous researches, unfortunately these researches are lack of historical background of formation and transformation processes of place names and are not sufficient in terms of scope and content. This paper deals with place names in Ankara from a historical perspective and particularly focuses on the changes in place names and the reasons for newly chosen names.

Key words: Ankara place names, historical alterations, Ottoman period, First Republican period.

Kıbrıs Şer'iye Sicillerine Göre Nizam-ı Cedid Islahatı ve Kıbrıs

Mehmet Demiryürek*

Giriş: Nizâm-ı Cedîd Kavramına Kıbrıs'tan Bakış

Osmanlı Tarihi'nde "*Nizâm-ı Cedîd*" denildiği zaman akla ilk olarak Sultan III. Selim gelmektedir. Bu tabir adeta onunla özdeşleşmiştir. Bu ifade dar anlamda III. Selim devrinde kurulan yeni orduyu, geniş anlamda ise yine onun zamanında yapılan tüm islahatları ifade eder[1].

Şehzâde Selim, Sultan III. Mustafa'nın oğlu olarak 24 Aralık 1761 tarihinde dünyaya geldiği zaman törenlerle karşılanmış, kendisi için görkemli kutlamalar yapılmıştı[2]. Belki de kutlamalar yapılması için vilâyetlere emirler de gönderilmişti. Bu konuda Kıbrıs Şeriye Sicilleri (KŞS)'nde bir kayıt yoksa da, ileride II. Mahmut olarak padişah olacak olan Şehzade Mahmut doğduğu zaman Kıbrıs'a böyle bir emir gönderilmişti. Söz konusu emirde 14 Ramazan 1199 [21 Temmuz 1785][3] Çarşamba[4] günü bir şehzadenin dünyaya geldiği, ona Sultan Mahmut adının verildiği, İstanbul'da 13 gece "*top ve fişenk*" şenliklerinin yapıldığı bildirildikten sonra, şehzade için hayırlı dualar edilmesi, 3 gün top ve fişenklerle şenlikler yapılması, söz konusu emrin kasaba ve köylerde okutulması, ancak bu bahane ile halktan asla vergi alınmaması emredilmişti[5].

Sultan Selim'in doğumu ile ilgili olarak KŞS'nde bir kayıt yoksa da tahta geçişi ile ilgili bir kayıt vardır. "*Hutbe ve sikke fermanı*" adını taşıyan

---

* Doç.Dr., Lefke Avrupa Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi-Tarih Bölümü (KKTC). mehmetdmryrk@gmail.com

1 Enver Ziya Karal; *Selim III'ün Hatt-ı Hümâyûnları*, s: 29; M. Tayyib Gökbilgin; "Nizâm-ı Cedîd", *İA*, Cilt: 9, s: 312; Sipahi Çataltepe; "III Selim Devri Askerî Islahatı ve Nizâm-ı Cedîd Ordusu", *Osmanlı*, Cilt:7, s: 241.

2 Stanford Shaw; *Eski ve Yeni Arasında: Sultan III. SelimYönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, (çev: Hür Güldü), s: 3.

3 Bu çalışmada hicrî tarihleri miladiye çevirirken BOA internet sitesindeki hicrî tarihleri milâdi tarihlere çevirme kılavuzu kullanılmıştır.

4 BOA sitesindeki tarih çeviricide 14 Ramazan 1199 Çarşamba tarihi milâdi tarihe çevrildiği zaman "21 Temmuz 1785 Perşembe"çıkmaktadır. Oysa emirde "Çarşamba" denilmektedir.

5 KŞS, Defter No: 18, H.1169-1193, s: 39.

ve Sultan Selim'in ağzından yazılan emr-i şerife göre, 11 Receb 1203 [7 Nisan 1789][6] tarihinde Sultan Abdülhamid hakkın rahmetine kavuşmuş, saltanatı tasarruf etme nöbeti Sultan Selim'e intikâl etmiş ve Sultan Selim aynı tarihte "*ittifâk-ı ârâ-yı vüzerâ-yı izâm ve icma'-i ulemâ-alâm*" ile padişah ilân edilmişti. Bu nedenle sikkeler onun adıyla darb olunacak ve hutbe de onun adına okunacaktı. Bütün kasabalarda ve köylerde bulunan camilerin ve mescidlerin minberlerinde okunacak hutbenin yeni padişah adına okunması için gereken yapılacaktı. Emr-i şerif bu genel açıklamalardan sonra Kıbrıs'taki yöneticilere hitap ediyordu. Buna göre, söz konusu emr-i şerif mahkeme siciline kaydedilecek, emrin bir sureti Kıbrıs'ın kasaba ve köylerine gönderilerek okunacak ve halkın durumdan haberdar olması sağlanacak, Kıbrıs'taki camilerde ve mescidlerde hutbelerin Sultan Selim adına okunması temin edilecek, Kıbrıs'daki kale ve kulelerden toplar atılarak cülûs şenlikleri yapılacak ve padişah ile devletin başarısı için dualar edilecekti[7].

"*Nizâm-ı Cedid*" ifadesi III. Selim ile özdeşleşmesine rağmen, İstanbul dışında bir taşra vilâyeti/sancağı olan Kıbrıs halkı ve aydınları bu kavrama daha önceden de aşinâydılar[8]. III. Mustafa zamanına ait olan, evâhir-i Rebiülâhir 1178 [Ekim 1764] tarihli ferman "*Nizâm-ı Cedîd ferman suretidir*" başlığıyla sicile kaydedilmişti. Fermana göre, Kıbrıs Muhassılı Silahdar Osman'a, Kıbrıs halkından "*Nizâm-ı Cedîd*"den fazla para almaması emredilmişse de, adı geçen kişinin "*nizâm-ı cedîd şürûtuna kanaat eylemeyip nizâm-ı cedîd üzere muhassıllara verilmesi tahsis olunan akçeden gayri iki yüz otuz iki bin altı yüz kırk yedi kuruş ziyâde tahsil*" ettiği yönünde şikayette bulunulmuştu[9]. 1764-1765 ve 1765-1766 yıllarında Kıbrıs Muhassılı Seyyid Mehmet Efendi, Kıbrıs adası masrafı adı altında, "*nizâm-ı cedîd üzere*" halktan 206.353 kuruş tahsil etmişti[10]. Yine 1780 ve 1781 yıllarında da Kıbrıs Muhassılı Abdülbaki Ağa aracılığıyla "*nizâm-ı cedîdin husûlü hususunda Sadrazam-ı maktul Halil Paşa'ya*" 92.500 kuruş, daha sonra da "*Nazif Efendi'ye nizâm-ı cedîdin husûlü için*" 40.000 kuruş verilmişti[11].

III. Selim öncesi döneme ait olan ve burada zikredilen "*nizâm-ı cedîd*" ifadeleri belirli bir konuda yapılan yeni bir düzenlemeyi anlatmaktadır. III. Selim'in saltanatının ilk yıllarındaki bir fermanı da "*nizâm-ı cedîd*" kavramının bu anlamda kullanıldığını göstermektedir. Tahta çıkışından yaklaşık 8 ay sonra, 16 Ocak 1790 tarihinde, Kıbrıs'a gönderilen bir fermana göre, H.1165 [1751-1752] yılında "*nizâm-ı cedîd üzere*" Kıbrıs muhassılları Kıbrıs "*ahâli*

6 Enver Ziya Karal'a göre, cülus tarihi 28 Mart 1789'dur. Enver Ziya Karal; *Osmanlı Tarihi*, Cilt: 5, s: 13.

7 KŞS, Defter No: 21, H.1198-1212, s: 115.

8 "*Yeni Düzen anlamı taşıyan 'Nizâm-ı Cedîd' deyimi Osmanlı Devleti'nin gerileme devrinde askerin ıslah ve yenileştirilmesine delalet eder*" (bkz. Sipahi Çataltepe; *a.g.m.*, s: 241) şeklindeki tanım gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır. Çünkü aslında "*bu tâbir inhitat devrinde, her yeni ıslahat teşebbüsü ve yenilik hareketi için zaman zaman kullanılmış idi.*" M. Tayyib Gökbilgin; *a.g.m.*, s: 309.

9 KŞS, Defter No.18, H.1169-1193, s: 75.

10 KŞS, Defter No: 19, H.1180-1182, s: 23.

11 KŞS, Defter No: 21, H.1198-1212, s: 42.

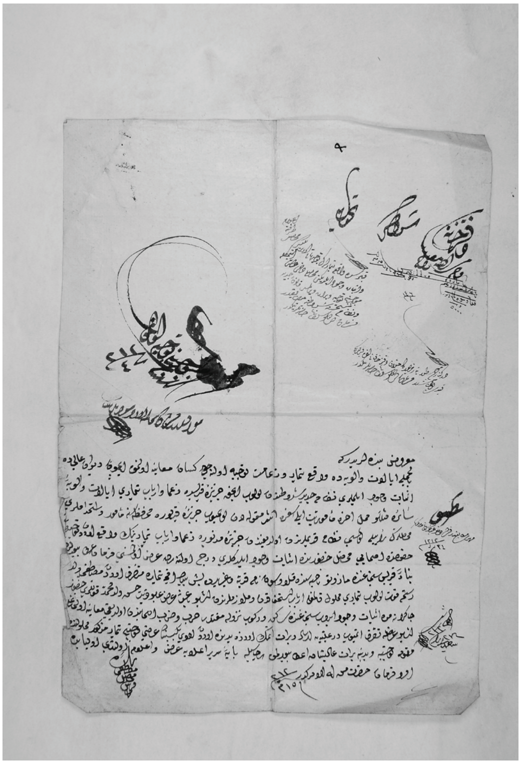

ve reayasından" yılda 257.000 kuruş tahsil edecekti[12].

III. Selim'in kendi dönemindeki ilk düzenlemeler için kullanılan "*nizâm-ı cedid*" ifadesi de bu anlamdadır. Meselâ H.1205 [1790-1791] yılında Kıbrıs adasında bulunan reayadan tahsil edilen "*cizye-i şer'iyye ve mâl-ı eshâm ve mâl-ı bedel-i nüzûl"*un kazalara taksiminden bahsedilirken kullanılan başlıklardan birisi "*nizâm-ı cedîdde olan ba-hatt-ı hümâyûn mukatta-i ahar reayalarının mîrîleri ber vech-i maktu'*" şeklindeydi[13]. Demek ki mukataalar konusunda nizâm-ı cedîd adıyla yeni bir uygulama başlatılmıştı. Yine Kıbrıs'ta bulunan İspanya Konsolosu tercümanı Hacı Yanaci Liberti veled-i Françesko Liberti'ye verilen 9 Ocak 1793 tarihli berâttaki "*nizâm-ı cedîd*" ifadesi de böyledir. Söz konusu berât "*ahidnâme-i hümâyûn ve nizâm-ı cedîd şürûtu*" gereğince verilmişti[14]. Aynı şekilde Hollanda'nın Kıbrıs konsolosu yeni tercümanı Yakob veled-i Artin'e verilen berâta göre, adı geçen tercüman bir yerden bir başka yere gitmek zorunda kaldığı zaman "*bu defa verilen nizâm-ı cedîd mucebince*" hızlıca gidip gelecek, bu seyahat sırasında kendisine, adamlarına veya hayvanlarına hiçbir şekilde müdahale edilmeyecekti[15]. Her iki berâtta geçen "*nizâm-ı cedid*" ifadesi esasında III. Selim'in yabancı devletlerin konsolos tercümanlarına verilen berâtlar konusunda yaptığı yeni düzenlemeyi ifade etmektedir. Dolayısı ile Sultan III. Selim'in çeşitli alanlarda yaptığı ve "*nizâm-ı cedîd*" olarak adlandırılan uygulamaları Kıbrıs'ta yaşayanlara yabancı değildi ve belki de en azından başlangıçta bu ifade onlar için "*yeni bir anlam*" taşımıyordu. Bununla birlikte önceki düzenlemelerin genellikle hep "*parayla/vergiyle*" ilgili oluşu nedeniyle Kıbrıs'ta yaşayanlar için "*nizâm-ı cedîd*" ifadesinin "*yeni vergi*" anlamına geldiği yönünde bir fikir ileri sürülebilinir. Nitekim Sultan III. Selim devrindeki "*nizâm-ı cedîd*" uygulamalarının Kıbrıs'a yansımalarının da birçok alanda vergi/para şeklinde olduğu görülecektir. 1794 yılında Kıbrıs'a gönderilen emr-i şerif buna örnek

12 KŞS, Defter No: 21, H.1198-1212, ss: 232-233.
13 KŞS, Defter No: 21, H.1198-1212, s: 179.
14 KŞS, Defter No: 21, H.1198-1212, s: 237.
15 KŞS, Defter No: 21, H.1198-1212, s: 356.

oluşturabilir. Bu emr-i şerife göre, Kıbrıs'taki mukataalardan biri de Yeniçeri Ocağı Mukataasıydı. Eski Kıbrıs Muhassılı Mehmet Bey 1793 yılında bazı kişilerin vazgeçmesi sonucu Yeniçeri Ocağı Mukataasına bağlı 4 mukataayı oğlu Asım Bey adına almış ve bu mukataaların 8.700 kuruşluk "*muaccelesini*" "*muhassıllık malından*" ödemişti. Ayrıca 2.098 kuruşluk faizini de ödemişti. Ancak bu uygulama mukataalar konusundaki "*nizâm-ı cedîd*"e uygun değildi. Emr-i şerife göre, bugünkü Türkçeyle, "*Güzel Nizâm-ı Cedîd şartları gereğince 8 yıllık faizi hesabınca ödenmesi gereken 16.784 kuruşluk "muaccele" Asım Bey tarafından devlete ödenirse sözü geçen 4 mukataa Asım Bey'in iltizamında kalabilirdi. Eğer Asım Bey bu parayı ödemezse, adı geçen mukataalara devlet el koyacak, ya yeni muhassıla ya da başka bir kişiye iltizam bedeli peşin alınmak şartıyla iltizama verilecekti*"[16].

A. III. Selim'in Eyâlet Askeri Konusunda Düşündüğü Islahat:

III. Selim döneminde yapılan ıslahatları inceleyen Enver Ziya Karal eyalet askeri veya tımarlı sipahiler konusunda yapılan bir ıslahattan bahsetmemektedir. Bununla birlikte Nizam-ı Cedid ıslahatının çok kapsamlı olduğu düşünüldüğü zaman eyalet askeri konusunda da ıslahat yapılmış olmasını normal karşılamak gerekir. Nitekim Stanford Shaw bu konuda "*Tımarlı sipahiler için özel olarak denetleme kurulları yeteneksiz ya da başıboş olanları içlerinden ayıklıyor, kurulan yedek asker kurumlarından bunların barış zamanı yardım almaları sağlanıyor, savaşta da yedek asker verebilme olanakları artıyordu. Tımar sahipleri tımarlarını en yetenekli oğullarına miras bırakabiliyordu. (...) Tımar sahiplerinin topraklarını işleyebilmeleri nedeniyle Osmanlı ordusunun her kış terhis edilme durumunu ortadan kaldırmak için yeni bir devre yöntemi yaratılmıştı. Aynı bölgeden on sipahinin biri memleketine gönderilip diğerlerinin işlerini de görüyor, geri kalanlar ise ya sahrada, ya sınır karakollarında ya da eyâlet valilerinin hizmetinde kalıyorlardı. Son olarak da, Tımar ve zeametleri sarayın tuttuğu kişilere dağıtmak yöntemi de yalnız savaşanların yararlanmaları için yaratılmıştı*"[17] diye yazmakta ve eyalet askerleri konusunda da ıslahatların yapıldığını belirtmektedir.

Aynı yazar bir başka eserinde de yine bu konuya değinmekte ve "*Her sancaktaki Alaybeyi ve diğer subaylar, dirlikleri hem yeniden tasnif etti, hem de tahsis olundukları kişilerin isim ve tarifini kaydettiler. Sonra da kâğıt üzerinde dirlik sahibi olarak görülen kişilerin gerçekten orada ikâmet edip etmediklerini; tarımsal ve idarî görevlerini yerine getirip getirmediklerini ve bu kişilerin gerektiğinde orduya askerî destek verecek istek ve kabiliyete sahip olup olmadıklarını anlamak üzerinde kendi sancaklarında teftişe çıktılar. Ayrıca dirlik sahiplerinin kendi sorumluluklarını yerine getirip getirmediklerini ve Alaybeylerinin kuralları ihlâl edenleri tasfiye edip etmediklerini saptamak*

16 KŞS, Defter No: 21, H.1198-1212, s: 269.

17 Stanford Shaw; *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s: 353.

üzere üç yılda bir Bâb-ı âli'den müfettişler gönderildi. Eğer müfettişler geldiğinde dirlik sahibi yerinde bulunmamışsa ya da askerî hizmet çağrısına karşılık vermemişse dirliğinin derhal elinden alınması gerekiyordu"[18] diye yazmaktadır.

Niyazi Berkes'e göre ise, bu konuda "*1791'de bir kanun hazırlandı. Gerçekte bu, bir reform kanunu olmaktan ziyade Halil Hâmit Paşa zamanında yapılanın uygulanmasını sağlayacak ceza müeyyideleri koyan bir çeşit ceza kanunu olmuştu. Savaşa gelmeyenlerin Tımar ve zeametleri ellerinden alınacaktı. Bundan başka istihkak sahiplerine verilecek; onların da Tımar ve zeametlerinin sancaklarında kalmaları şart olacaktı. Boşalmış oldukları halde gizli tutulan Tımar ve zeametler meydana çıkarılacak, bunları ele geçirenlerden alınıp müstahak olanlara verilecekti. Mukataa olan Tımar ve zeametleri tutanlar mukataalarını eminlerle idare edecekler; bunlar da dindar, namuslu kişiler olacaktı*"[19].

A. Cevat Eren'e göre de "*10 Zilkade 1206 (10 Temmuz 1792)'da 'Tecdîd-i Kanun-ı Tımar ve Zeamet' adı ile çıkarılan kanunda, tımar ve zeamet erbabından da harplere iştirak etmemiş olanların Tımar hakları alınıyor ve bu hakkın, merkez ve sancaklarda, vazifelerini layıkı ile yerine getirenlere verilmesi mecburiyeti konuluyordu"*[20].

Zikredilen eserlerden Sultan III. Selim döneminde tımarlı sipahiler konusunda da ıslahat girişimlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu çalışmalarda konuya genel olarak değinilmekte, uygulamanın temel nitelikleri açıklanmakta fakat uygulamaların taşradaki etkileri konusunda bir bilgi verilmemektedir. Burada, bu düzenlemeler "taşrada nasıl karşılandı ve uygulandı?" sorusuna Kıbrıs ele alınarak cevap verilmeye çalışılacak ve bu alandaki ıslahat girişimlerinin Kıbrıs'a yansımaları irdelenecektir.

1. III. Selim'in Padişah Olması ve Berâtların Yenilenmesi

Osmanlı Devleti'nde padişah değişikliklerinden sonra pek çok alandaki berât gibi tımar ve zeamet berâtlarının da yenilenmesi gerekiyordu. Sultan III. Selim 7 Nisan 1789 tarihinde padişah olduktan sonra bu konuda vilayetlere fermanlar göndermişti. KŞS'nde bulanan 30 Zilkade 1205 [31 Temmuz 1791] tarihli ve kadılara, naiblere, dizdarlara ve koruyuculara hitap eden bir fermana göre, Sultan değişikliklerinde bütün berâtların yenilenmesi "*kanun-ı kadîmdi*". Fakat Anadolu tarafındaki eyâlet ve sancaklarda yer alan kalelerde bulunan ve "*gedik tımarlara mutasarrıf*" olan koruyucu askerler ellerinde olan berâtlarını İstanbul'a gönderip yeniletmeleri gerekliyken bunu yapmamışlardı. Bu durum ise "*hilâf-ı kanun-ı kadîm ve muğâyir-i emr-i âlî"* idi. Ellerindeki eski berâtlarla tımar tasarruf etmekte oluşları kayıtlarda da karışıklık yaratmaktaydı. Bu nedenle karışıkların önlenmesi ve berâtların yenilenmesi için Defter Emini Abdülkerim Efendi bir "*emr-i âlî*" talep etmişti.

18 Stanford Shaw; *Eski ve Yeni Arasında: III.Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, s: 154.

19 Niyazi Berkes; *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, ss: 103-104.

20 A. Cevat Eren; "Selim III", *İA*, Cilt: 10, s: 446.

Fermana göre, berât yenilenmesi için daha önce de padişah emirleri çıkarılmış, deniz ve kara yoluyla her tarafa gönderilmiş ve ilgililer uyarılmışken, Akdeniz sahilindeki kalelerde bulunan yerli koruyucular, azablar, cebeciler, topçular ve diğer askerî ocak ağaları, kethüdaları ve zabitleri ve erleri berâtlarını yenilememişlerdir. Bu durum devlete zarar vermekteydi. Hatta Evâil-i Muharrem 1205 [Eylül 1790] tarihinde yeni bir padişah emri hazırlanarak berâtların yenilenmesi, aksi takdirde kayıtlarının silineceği uyarısıyla ilgililere gönderilmiştir. Fakat hâla yenilenmeyen berâtların olduğu Baş Defterdar Osman Bey tarafından bildirilerek yeni bir emr-i şerif talep edilmiştir.

Yukarıdaki açıklamalardan sonra ferman ilgili yerin kadısına hitap ederek dizdar, tımarlı koruyucu, zabit ve neferlere yeni emr-i şerifi "*hoşca ifade ve aşikâr*" ettirmelerini emretmekte ve berâtların yenilenmesi için gerekenin yapılmasını istemektedir[21].

2. III. Selim ve Kıbrıs'ta Bulunan Tımarlı Sipahiler

Kıbrıs Şeyh-i Seb'ası Cafer bin Abdürrahim'e ait olan "Defter-i Sakk"da da konuyla ilgili iki ferman/emr-i şerif bulunmaktadır. Bu belgelerin her ikisinde de tarih olmadığı gibi ne yazık ki bir tanesi de eksiktir. Bununla birlikte her iki ferman bu konuda bir fikir vermektedir.

Söz konusu belgelerden ilki "*Nizam-ı Cedid Hakkında Sadır Olan Hatt-ı Hümâyûn Suretidir"*[22] başlığı ile kayıtlıdır ve III. Selim'ın ağzından yazılmıştır.

Hatt-ı hümayuna göre, Osmanlı Devleti'nin askerî sınıflarından "*başı bağlı ve rabıtalısı"* eyalet askeridir. Bu sınıfın "*şürût ve kanunları*" bir zamana kadar yürürlükte iken gerekli özen gösterilmemiş ve bozulmalar meydana gelmiştir. Bunun için I. Abdülhamit zamanında bu sınıfın "*şürûtları*" yenilenmiş ve bundan sonra bozulma olmaması için sağlamlaştırılmıştır. Bununla birlikte dikkatsizlik ve belki de rehavete kapılma nedeniyle bu sınıf eskisinden daha çok bozulmuştur. Aslında bu kadar ülkenin fethinde "*yüz aklıkları etmiş böyle muntazam askerin bir işe yaramaz*" dereceye düşmüş olduğu bu son savaş sırasında da ortaya çıkmıştır. Padişah, sonsuza kadar Allah'ın koruması altında olacak ve "*bozulmayacak*" yeni bir kanun [kanun-ı cedid] yapmaya karar vermiştir.

III. Selim, hatt-ı hümayununun bundan sonraki bölümünde savaşın sona erdiğine değinerek şöyle devam etmektedir: "*İttifâk-ı a'râ ile bu kanun-ı cedidi vaz' eyledim ve tecdid-i şürût değil, kanun-ı müstebid itdim. Bu günden sonra madde be madde ve harf be harf ilâ-ma-şa-llah-ı teâlâ düstûr-ül amel tutulup vükelâ-yı devlet ve hayr-hâ-hân-ı saltanatım farza riayet eder gibi riayet ve min-küll-il-vücûh ilelebed tenfîz ve icrâsına dikkat ve nezaret ideler*".

Padişaha göre, bu yeni kanun din ve devlete yararlı olacaktır.

21 KŞS, Defter No: 21, H.1200-1212. s: 197.

22 KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi'nde bulunan ve Cafer bin Abdürrahim'e ait olan *Defter-i Sakk*, No: M.1889, s: 118.

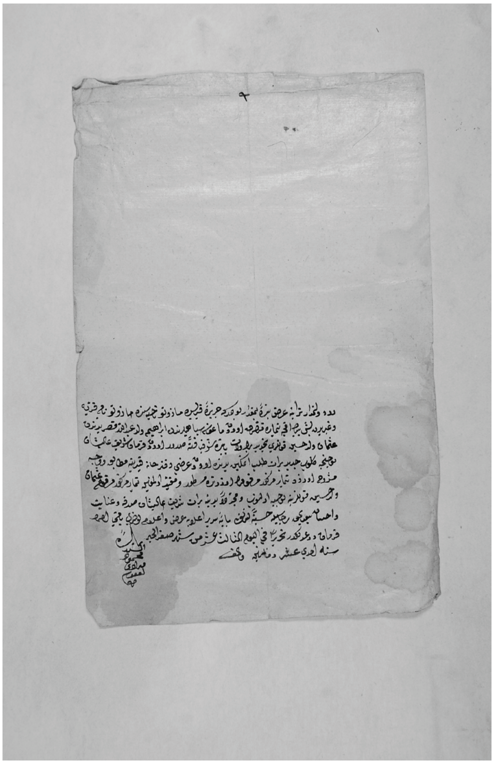

Bu nedenle I. Abdülhamit zamanındaki gibi bozulmaması ve tek bir maddesinin dahi ihlâl edilmemesi padişahın temel arzusudur.

Sultan III. Selim, hatt-ı hümayunun son kısmında ise söz konusu kanuna karşı gelecekleri uyarmakta ve şöyle devam etmektedir: "*Vükelâ-yı devletimden dahi zerre miktarı muğâyir harekete cesaret idenleri her kim olursa olsun din ve devlete hıyânet itmiş olacağı aşikâr olduğuna binaen ol makûlelerin bilâ-amanin cezaların tertib iderüm. Bundan sonra hatıra, gönüle veyahud tama'a mebni feshine veya ta'dil-i vech ile bâtılı hak sûretine komağa cür'et iden olursa Allah-ı azîm-üş-şânın ve Resûl-i ekremin la'netine mazhar ve dünya ve ahirette azâb-ı elîme mübtelâ olsun. İşte bu kanun-ı cedid bundan sonra ilelebed vedia-i Allah'dır ve te'kidât ve la'net ve tehdidâtı bilüb ve işidüb herkes anâ göre amel ve hareket ve hilâfından hazer itsün*".

Bu hatt-ı hümayundan eyalet askerleri konusunda yeni bir kanun yapıldığı ortaya çıkmakta ise de bu kanunun içeriği konusunda bir bilgi yoktur.

Cafer bin Abdürrahim'in defterinde bulunan ikinci hatt-ı hümayun ise "*Bu Dahi Nizam-ı Cedid Suretidir"* başlığı ile kayıtlıdır. Bu hatt-ı hümayuna göre, Osmanlı Devleti'nin gayretli ve hamiyetli askerlerinden olub seferlerde, sınırlarda ve memur oldukları savunma görevlerinde eskiden beri büyük hizmetler ifa etmiş, kahramanlık gayretleri açık ve muktedir askerî kuvvetlerden olan eyalet, sancak ve zeamet ve tımar askerleri her şekilde düzenlidirler ve itibara lâyıktırlar. Bundan dolayı da Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında, zeamet ve tımar usûlü uygulanmaya başlandığı zamanlarda daima "*muntazam ve müctemi' ve muktedir*" bulundukları için alaybeylik hak sahiplerine ait olmuş ve zeamet ve tımar tevcihleri alaybeylerin arzuhallerine münhasır kalmıştır. Zeamet ve tımar askerleri kendi sancaklarında oturmak ve alaybeyi bayrağı altında mevcut bulunmaları şart koşulmuştur. Bu üç temel kural "*nizam ve kanunlarının esâs-ı küllîsi*"dir. Fakat bu kurallara uyulmadığı için "*ihtilâl-i küllî tari"* olmuştur. Rumeli'de ve Anadolu'da bulunan eyalet, zeamet ve tımar erbâbı bu zamana kadar seferlerde, koruma görevlerinde ve kale tamiri hizmetlerinde bulunmaları nedeniyle "*evlerinde ve yerlerinde*"

köy ve zeamet tımarlarını kendileri gereği gibi tasarruf edememişler ve para biriktirip zengin olamamışlardır[23].

İkinci hatt-ı hümâyûn burada sona ermektedir. Eksik olduğu açıktır. Bununla birlikte her iki hatt-ı hümâyûn göz önüne alındığı zaman, birincisinin tımarlı sipahiler konusunda yeni bir kanunun [kanun-ı cedîd] yapıldığını ve buna uymayanların ayırım gözetilmeksizin cezalandırılacaklarını bildirdiği, ikincisinin ise tımarların tevcihi konusuna değinerek bu konuda alaybeylerinin öneminden bahsettiği anlaşılır.

Kıbrıs Şeyh-i Seb'ası Cafer bin Abdürrahim'in defterinde bulunan hatt-ı hümâyûnlardan eyâlet askerleri ile ilgili konularda yeni bir kanunun çıkarıldığı anlaşılmakta ancak bu kanunun içeriği hakkında bilgi edinilememektedir. Bununla birlikte Kıbrıs muhassılının İstanbul'a gönderdiği bir yazıdan bu yeni düzenlemenin H.1207 [1792] yılında yapıldığı anlaşılmaktadır[24]. Bundan başka KŞS'nde bulunan ve Evâsıt-ı Zilkade 1211 [Mayıs 1797] tarihini taşıyan emr-i şeriften de eyalet askerleri hakkında yapılan ıslahatın bazı ayrıntılarını öğrenmek mümkün olmaktadır. Bu kayda göre ıslahatın iki temel maddesi "*Alaybeylerinin tımar tevcihi*" ve "*onların denetlenmesi*" hakkındadır. Bu ferman ayrıca III. Selim'in eyâlet askeri konusundaki ıslahatına kadar Kıbrıs'taki tımar ve zeamet tevcihine de ışık tutmaktadır. Söz konusu emr-i şerife göre, Kıbrıs muhassılı İstanbul'a bir yazı göndermiştir. Bu yazıya göre, Kıbrıs'ta bulunan zeamet ve tımarların tevcihi gerektiğinde alaybeyleri muhassıla arz ediyorlar, muhassıl da durumu İstanbul'a arz ederek berât talep ediyor ve o şekilde tımarın yeni sahibine tımar tevcihi yapılıyor, berât veriliyordu. Mirî tımarlar ise muhassıllık mallarına eklenmiş olup muhassılığın devamlı gelirlerdendi.

Emr-i şerife göre, muhassıl eski uygulamayı bu şekilde anlattıktan sonra yeni uygulamaya ve bunun zararlı yönlerine değinmekteydi. Buna göre, eyalet askeri hakkında kararlaştırılan yeni kanunname şartlarının bir sureti padişah emri ile birlikte Kıbrıs'a ulaşmıştır. Bu yeni kanuna ve padişah emrine göre, zeamet ve tımar tevcihleri için muhassıl arzına gerek olmayacaktır. Sadece alaybeyi arzı yeterli olacaktır. Bu ise devlet malının azalmasına sebep olacaktır. Oysa Bosna ve Semendire sancakları gibi bazı yerlerin düzeni farklı olduğundan istisnaî uygulamalar vardır ve Kıbrıs adasında da tımar tevcihi muhassıl arzıyla ve eskisi gibi olmalıdır. Sadece arz yeterli değildir. Tımar tasarruf edenlere berât verilmelidir. Tımar ve zeamet tevcihi muhassıl arzıyla olmalıdır[25].

Emr-i şerifin verdiği bilgiye göre, Kıbrıs muhassılının bu talebi üzerine İstanbul'da "*Hazine-i Amire'de*" bulunan muhasebe defterlerine bakılarak araştırma yapılmıştır. Araştırma sonucunda Kıbrıs'ta bulunan zeamet ve tımar tevcihâtı ile kayıtlı malların muhassıllığa bağlı olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca tevcihât durumunda alaybeylerinin muhassıl tarafına

23 Cafer bin Abdürrahim, *a.g.e.*, s: 119. Hatt-ı hümayun burada sona ermektedir.

24 BOA, Fon Kodu: C. AS, Dosya No: 1030, Gömlek No: 45190.

25 Kıbrıs muhassılının sözü edilen yazısı için bkz: BOA, Fon Kodu: C. AS, Dosya No: 1030, Gömlek No: 45190.

arzda bulundukları ve muhassılın da durumu İstanbul'a arz ederek tevcihâtın İstanbul tarafından yapılıp berât verildiği ve bu uygulamanın "*kanun-ı kadîm*" olduğu görülmüştür.

Emr-i şerif daha önce Kıbrıs'a gönderilmiş olan "*Kanun-ı Cedid*"den de bahsetmektedir. Buna göre, söz konusu yeni kanunnamede zeamet ve tımar tevcihlerinin yalnız alaybeyi arzına bağlı olduğu ifade edilmişti. Fakat bu hâl, tevcihât konusunda muhassıllara gelir kayd olunan devlet mallarının azalmasına neden olduğu için meydana gelen tevcihler ertelenmiştir. Kıbrıs adasının "*sancaklusu*" diğer eyâletlerin ve sancakların askerîleri gibi görevli olarak başka yere veya sefere gönderilenlerden değildir. Bunlar Kıbrıs adasının korunmasına memur edilmişler ve "istihdamları" muhassılların izni ile olmaktadır. Bu uygulama da kanun-ı kadîmdir. Ayrıca Kıbrıs ve "*nahiyeleri*" olan Magosa ve Baf'a şimdiye kadar alaybeylik için emr-i şerîf verildiğine dair bir kayda tesadüf edilmemiştir.

Söz konusu emr-i şerif bundan sonra Kıbrıs'ta yapılması gerekenleri de açıklamakta ve şöyle sıralamaktadır:

1. Eskiden Kerkük sancaklısı askerleri Bağdat valisi huzurunda isbât-ı vücûd edip arz veriyorlardı. Bunun gibi Kıbrıs adasının da yukarıda açıklandığı üzere yalnız tevcihât ile ilgili maddesi alaybeyi arzı ve muhassıl arzıyla tanzim olunacak, zeamet ve tımarın berâtsız olarak sadece alaybeyi ve muhassıl arzıyla tasarrufuna izin verilmeyecek ve her durum İstanbul'a arz ve takdim olunarak berât alınacak, "*nizâm-ı kadîmi*" üzere hareket edilecektir.
2. Şartlara aykırı olarak bir kişide iki tımar ve zeamet olmayacaktır.
3. Miralay arzı ve muhassıl arzıyla berâtsız zeamet ve tımar tasarrufuna izin verilmeyecek, durum derhal İstanbul'a bildirilerek berât talep edilecektir.
4. Yeni kanunname şartları gereğince berâtsız tımar veya zeamet tasarruf eden var mı, yok mu bilinmesi ve mevcut ile mevcut olmayanın denetlenmesi için üç yılda bir "*yoklamacı*" tayin edilecektir[26].

Konu hakkında Eyâlet Nazırı Mehmet Emir Firdevsi'nin de görüşüne başvurulduğu anlaşılmaktadır. Emr-i şerif göre, Mehmet Emir Firdevsî üç yılda bir yoklamacı atanması, arz edilen kişilerin muhassıl huzurunda "*isbat-ı vücut*" eyleyip hak sahibi olduğunu göstermesi ve "*isbat-ı vücut*" ettiğinin muhassılların arzında açıkça yazılmasının gerekli olduğunu bildiren bir emr-i şerifin yazılarak ilgililere gönderilmesini talep etmiştir. Bunun sonucunda da söz konusu emr-i şerif yazılmıştır[27].

Bu emr-i şerif Kıbrıs'ta bulunan zeamet ve tımar askerlerinin temel görevlerine değinmesi açısından son derece önemlidir. Buna göre Kıbrıs'taki zeamet ve tımar askerlerinin görevi savaş zamanında orduya katılarak savaşa gitmek değil, Kıbrıs'ın muhafaza edilmesidir. Emr-i Şerifin bir diğer önemli yanı ise III. Selim döneminde yapılan "*tımar tevcihi ile alaybeylerinin rolü*" hakkındadır ve bu konuda Kıbrıs'taki uygulamanın eskisi gibi [kanun-ı kadîm

26 Kıbrıs'taki uygulama ile ilgili bu dört madde Kıbrıs muhassılının önerisi ile belirlenmiştir. Kıbrıs Muhassılının bu konudaki yazısı 8 Zilkade 1211 [5 Mayıs 1797] tarihinde uygun bulunmuştur. Bkz. BOA, Fon Kodu: C.AS, Dosya No: 1030, Gömlek No: 45190.

27 KŞS, Defter No: 21, H.1200-1212, s. 342.

üzere] devam etmesi kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte 3 yılda bir yoklamacı atanarak denetleme yapılması ve tımar sahibi olmak isteyen kişinin muhassıl huzurunda "*isbât-ı vücut*" etmesi bir yenilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu düzenlemenin Kıbrıs'ta nasıl uygulamaya koyulduğu konusunda birkaç belge mevcuttur. Bu belgeler hem uygulamanın Kıbrıs yönünü, hem de Kıbrıs'ın hangi bölgelerinde tımar arazisi olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Konu ile ilgili belgelerin tamamı 1796-1797 yıllarına aittir ve tımar sahibinin berâtının yenilenmesi hakkındadır. Uygulama kısaca alaybeyinin durumu Kıbrıs Muhassılı'na arzı, Kıbrıs Muhassılı'nın da durumu İstanbul'a bildirerek berât talep etmesi şeklinde cereyan etmiştir.

Belgelere göre o dönemdeki Lefkoşa Alaybeyi Miralay Mahmut Bey'dir. Miralay Mahmut Bey, Kıbrıs Muhassılı'na bir yazı göndererek tımarın yerini, değerini, tasarruf edenin durumunu ve neden bu yazıyı yazdığını açıklamaktadır. Miralay Mahmut Bey'in 10 Safer 1211 [15 Ağustos 1796] tarihli yazısı bugünkü Türkçeyle şöyledir:

"*Kıbrıs adasının Mazoto nahiyesinde bulunan Mazoto adlı 5.000 akçelik tımarı tasarruf eden Mağosa sipahilerinden İbrahim veled-i Abdullah kendi isteği ile tımarını bırakmış ve Osman veled-i Hüseyin berâtla tımarı tasarrufa başlamıştır. Osman veled-i Hüseyin padişah fermanı gereğince alaybeyine müracaat ederek berâtının yenilenmesini talep etmiştir. Arzı, Defterhane kaydına uygundur. Bu nedenle söz konusu tımarın yeniden kendisine tevcihini ihtivâ eden yenilenmiş bir berâtın ihsan edilmesi rica olunur*"[28].

Dönemin Kıbrıs Muhassılı Mustafa Bey, Miralay Mahmut Bey'in söz konusu yazısını da ilave ederek İstanbul'a, bugünkü Türkçeyle 19 Zilhicce 1211 [15 Haziran 1797] tarihli aşağıdaki yazıyı göndermiştir:

"*Kullarının arzusu şudur ki;*

Bütün eyaletlerde ve sancaklarda tımar ve zeamet tevcih olunacak kişilerin kontrol için Yüce Divan'da varlıklarını isbat etmeleri Nizâm-ı Cedîd şartlarındandır. Fakat Kıbrıs adasındaki tımar ve zeamet sahipleri diğer eyalet ve sancaklardaki tımar ve zeamet sahipleri gibi orduya katılarak savaşmak için başka yerlere gitmekle mükellef değildirler. Kıbrıs'taki tımar ve zeamet sahiplerinin görevi Kıbrıs adasının muhafaza edilmesidir. Eskiden beri yapılan uygulamaya göre Kıbrıs'taki tımar ve zeamet tevcihi Kıbrıs muhassıllarının onayıyla olmaktadır. Padişah fermanına göre, Kıbrıs'taki tımar ve zeamet tevcihi, taliplerin muhassıl huzurunda varlıklarını kanıtlamaları sonucunda yapılacaktır.

Söz konusu ferman gereğince Kıbrıs sancağında Mazoto nahiyesinde Mazoto adlı 5.000 akçelik tımarı tasarruf eden İbrahim veled-i Abdullah kendi isteğiyle tımarını terk etmiş, hak sahiplerinden Osman veled-i Hüseyin huzurumda varlığını kanıtlamış olup sancağında ikâmet etmektedir. Bu yazı, alaybeyinin bildirdiği üzere, adı geçen tımarın Osman veled-i Hüseyin'e tevcih

28 BOA, Fon Kodu: C.T.Z, Dosya No: 152, Gömlek No: 7573.

olunduğunu belirten bir berât-ı âlişânın gönderilmesini rica maksadıyla arz olunmuştur"[29].

Kıbrıs muhassılının bu arzı İstanbul'a ulaştıktan sonra, bugünkü Türkçe ile üzerine şu not düşülmüştür:

"*Kıbrıs'ta bulunan tımarların tevcihleri, alaybeyinin muhassıl tarafına yazı göndermesi ve muhassılın da tımar sahibinin muhassıl huzurunda varlığını kanıtlaması üzerine durumu İstanbul'a arz ederek berât talep etmesi şeklinde cereyan etmekte olup 'kanun-ı cedîd ve nizâm -ı müstahsene şartlarına mutabıktır. Ferman devletli efendim hazretlerinindir"*.

Diğer 3 tımar tevcihinde de aynı prosedür izlenmiştir. Buna göre Lefkoşa Alaybeyi Mahmut, 9 Kasım 1796 tarihli arzıyla, Hasan veled-i Mehmet'in Mazoto nahiyesine bağlı Kalavason adlı 5.000 akçelik tımarı için berâtının yenilenmesi talebinde bulunmuştur. Kıbrıs muhassılı da 10 Temmuz 1797 tarihli yazısıyla durumu İstanbul'a bildirerek berât talep etmiştir[30]. Bir başka tımar sahibi Ahmet veled-i Mehmet idi. Ahmet veled-i Mehmet'in tımarı Baf nahiyesinde olup 6.666 akçe değerinde olan Anaridine adlı tımardı. Lefkoşa Alaybeyi 11 Kasım 1796 tarihli arzıyla Kıbrıs Muhassılı'na müracaat ederek Ahmet veled-i Mehmet'in berâtının yenilenmesini istemiştir. Kıbrıs Muhassılı Mustafa Bey de 3 Haziran 1797 tarihli olup İstanbul'a gönderdiği yazı ile berâtın yenilenmesini talep etmiştir[31]. O dönemdeki bir başka tımar sahibi ise Mustafa veled-i Ali idi. Mustafa veled-i Ali Mazoto nahiyesinde bulunan Bano Lefkara adlı 5.000 akçelik tımarı tasarruf ediyordu. Lefkoşa Alaybeyi 16 Kasım 1796 tarihli arzıyla Kıbrıs Muhassılı'na başvurmuş ve Mustafa veled-i Ali'nin berâtının yenilenmesini istemiştir. Kıbrıs Muhassılı Mustafa Bey de 16 Temmuz 1797 tarihli yazısıyla durumu İstanbul'a bildirip yeni berât talebinde bulunmuştur[32].

29 Rebiülâhir 1213 [10 Ekim 1798] tarihli bir başka emr-i şerif de yine Kıbrıs'ta bulunan zeamet ve tımar askerleriyle ilgilidir. Buna göre, Kıbrıs adasındaki kalelerin daha önceki tımarlı askerleri zamanında nizama dikkat edilmeyerek bir kalenin tımarı bir başka kalede oturanlara verilmiş, sonuçta söz konusu kale askerlerinin düzeni bozulmuş ve Kıbrıs sahillerindeki kalelerde asker kalmamıştır. Bu durumu haber alan Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa "hangi kalede bir tımar boşalırsa, o tımarın yine o kalenin yerlisine verilerek kalenin imarına çalışılmasını bildiren bir emr-i şerif" talep etmiştir.

Emr-i şerifin verdiği bilgiye göre, bu arada memuriyetle Kıbrıs'a gönderilen Mehmet Raşid Efendi de "her kalenin askerlerinin görevli olduğu kalede ikamet ederek gece ve gündüz görevini icra etmeye hazır olması" gerekliyken bu türlü tımarlı askerlerin her birinin uzak bir mesafede ikamet ettiğini, zabitleri tarafından görevli oldukları kaleye çağrıldıkları zaman da bu çağrıya uymadıklarını ve sonuçta da kalenin savunmasız kaldığını bildirmiştir.

Emr-i şerif yukarıdaki nedenlerle "hangi kalede bir tımar boşalırsa, o

29 BOA, Fon Kodu: C.T.Z, Dosya No: 152, Gömlek No: 7573.
30 BOA, Fon Kodu: C.T.Z, Dosya No: 1, Gömlek No: 6.
31 BOA, Fon Kodu: C.T.Z, Dosya No: 107, Gömlek No: 5331.
32 BOA, Fon Kodu: C.T.Z, Dosya No: 13, Gömlek No: 607.

tımarın yine o kalenin yerlisine verilerek kalenin imarına çalışılmasını ve kalelerde görevli tımar askerlerinin kale dışında veya başka yerlerde ikametine izin verilmemesini" emretmekteydi.

Söz konusu emr-i şerifin son bölümünde ise sultan bu konuya özen göstermeleri hususunda Kıbrıs Muhassılı ile kale dizdarlarını uyarmaktadır. Buna göre, muhassıl ile dizdarlar eski usûlün devamına özen gösterecek, istikrarı sağlayacak, kalelerin başıboş kalmasını önleyecek, kalelerin kale dışında bulunmakta olan askerlerinin görevli oldukları kalelere dönmelerini temin edecekler ve fakat bu vesile ile adı geçen kale askerlerinden asla para almayacaklardı[33]. Bu sıralarda Lefkoşa kazasında bir yoklama yapıldığı anlaşılıyor. Kıbrıs muhassılının 13 Cemaziyelevvel 1212 [3 Kasım 1797] tarihli ve Lefkoşa Alaybeyi, Lefkoşa kalesi dizdarı, azap, topçu ve cebeci ağalarına hitap eden buyruldusuna göre, Lefkoşa sancağındaki Tımar erbabının yoklaması yapılmış, "isbat-ı vücut" eyledikleri zaman boş olan tımar hizmetlerin aksamaması için hakkı olanlara tevcih edilmiş ve tımar sahipleri ile Lefkoşa kalesinin tımar askerlerinin noksansız mevcut olduğu görülmüştür[34].

B. İrâd-ı Cedîd Hazinesi ve Kıbrıs:

Nizâm-ı Cedîd adı verilen ordunun masrafları için 1 Mart 1793[35] tarihinde İrâd-ı Cedîd Hazinesi kurulmuş, defterdarlığına da Mustafa Reşit Efendi tayin edilmişti[36]. İrâd-ı Cedîd Hazinesi için "*İrâd-ı Cedîd [Yeni Gelirler] denilen ve adının da ima ettiği gibi daha önce vergi alınmayan kaynaklardan gelir elde eden yeni bir hazine*"[37], "*İrâd-ı Cedîd Hazinesi adıyla yeni ve müstakil bir fon oluşturuldu ve bu fona bazı kalemlerden alınan vergilerle diğer yeni ihdas edilmiş olan çeşitli kaynaklar gelir olarak*

33 KŞS, Defter No:22, H.1213-1215, s: 9.
34 Cafer bin Abdürrahim, *a.g.e.*, s: 132.
35 1 Mart 1793=18 Receb 1207
36 Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerini'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s: 54, Niyazi Berkes; *a.g.e.* , s: 100.
37 Stanford Shaw; "Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmut Dönemleri", s: 614.

aktarıldı"[38]*. 200.000 kese değerinde olması kararlaştırılan bu hazinenin gelirlerinin ayrı kaynaklardan sağlanması yoluna gidildi"*[39] şeklindeki tanımlamalar gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır. Bununla birlikte "*Ordu ve donanmada Nizâm-ı Cedîdin vaz' ve tatbiki çok paraya ihtiyaç göstermekte idi. Bu para İrâd-ı Cedîd adı ile ve Nizâm-ı Cedîd'in bir cephesini teşkil eden husûsi bir hazineden tedarik edildi. İrâd-ı Cedîd hazinesinin gelir kaynakları rüsûm-ı zecriyye denilen ve son zamanlarda ihdas edilmiş olan tütün, rakı, şarap, kahve, yün gibi şeylerden alınan vergiler ile 10 kese akçeden fazla faizli olan mukataalardan, bir de her sene yenilenen ferman ve berâtlardan bir miktar alınacak husûsi vergiden ibaret idi"*[40] şeklindeki tanımlama daha gerçekçi görünmektedir. Çünkü bu çalışmada da gösterileceği üzere bu hazinenin kurulmasından önce tahsiline başlanılan bazı vergiler, örneğin zecriye vergisi, doğrudan bu hazineye aktarılmıştır. Zecriye vergisi bu hazine için ihdas edilmiş değildir. Yine bu hazinenin kurulmasından önce var olan bazı vergilere, örneğin yapağı ve pamuk, pamuk ipliği ve kozalı pamuğa, ilave vergi konularak İrâd-ı Cedîd Hazinesi'ne gelir temin edilmiştir.

Bu hazinenin en önemli gelir kaynaklarından birisi "zecriyye rüsûmu" idi. Bununla birlikte Kıbrıs örneğinde de görüldüğü üzere İrâd-ı Cedîd Hazinesi kurulmadan önce Kıbrıs'tan zecriyye rüsûmu tahsiline başlanılmıştı. Bu hazine kurulunca, zecriyye vergisi, söz konusu hazinenin gelir kalemlerinden biri haline getirilmiştir.

1. Alkollü İçkilerden Vergi Alınması ve Vergi Oranları

KŞS'nde kayıtlı H.1206 [Nisan-Mayıs 1792][41] tarihli bir ferman alkollü içkiler konusunda yeni bir düzenlemenin yapılacağından bahsetmekte, neden bu düzenlemeye ihtiyaç duyulduğunu açıklamakta ve bu yeni düzenlemenin temel niteliklerini ortaya koymaktadır.

Söz konusu fermana göre, şeriatın yasakladığı eylemleri yaptırmamak padişahlar için vaciptir. Bu nedenle Padişah müslümanların şarap içmesini zor kullanarak engellemek ve meyhaneleri kapatmak gibi güzel ve hayırlı bir eser meydana getirmeye Allah'ın izni ile muvaffak olmuştur. İstanbul'da ve çevresinde ve belki diğer yerlerde günah işleyen müslümanlar nadiren de olsa vardır, fakat ele geçenlere lâyık oldukları cezaların verilmesinde bir an bile duraksama olmaması kanundur ve kanun olarak kalacağı açıktır. Bu uygulamanın nedeni herkesin bildiği gibi Allah'ın emrine itaat ve Hz. Peygamber'in sünnetine bağlılıktır. Bu doğru hareket vesilesiyle şarap ve rakı üretiminde günden güne azalma olmuştur.

38 M. Alaaddin Yalçınkaya; "III. Selim ve II. Mahmut Dönemleri Osmanlı Dış Politikası", s: 632.
39 Besim Özcan; "Sultan III. Selim Devri Islahat Hareketleri", s: 671.
40 M. Tayyib Gökbilgin; *a.g.m.*, s: 314.
41 Söz konusu fermanda herhangi bir tarih yoktur. Bununla birlikte KŞS'nde bulunan bir önceki kayıt 10 Ramazan 1206 [2 Mayıs 1792] tarihini taşıdığından ve ferman Kıbrıs'ta 25 Temmuz 1792 tarihinde yürürlüğe konulduğundan adı geçen fermanın 1792 yılının Nisan-Mayıs aylarında yazılmış olduğu düşünülebilir.

Fermana göre, Osmanlı Devleti reayası kendi "*rızıklarından*" fazla olan üzümün kurusu ile yaşını ve üzümden imal edilen pekmez ile nârdenk[42] gibi zahireleri Allah'ın kullarına satmaktadırlar. İnanca göre tarlaların bağ yapılmayıp belki de bağların tarlaya dönüştürülerek herkesin ziraate meyletmesi iyi olurdu. Bunun sonucunda da ilk olarak üzümden imal edilen çeşitli zahirelerde azalma, ikinci olarak da tarlaların çoğalması nedeniyle hububât çeşitlerinde artış olması gibi faydalar beklenebilirdi. Bu tutumun nedeni hilekârların ve günahkârların ortaya çıkarılmasıydı. Devletin menfaatleri, bağların çoğalmasının engellenmesi ve hububat ziraatinin gelişmesi, ikinci sırada geliyordu. Fakat bu nizam uygulamada başarısız olmuştur. Bu nedenlerle konu yeniden tartışılarak bir düzen kurulması kararlaştırılmıştır.

Aynı belgeye göre, reayanın kendi ihtiyacı dışında olarak ticaret için şarap ve rakı imal etmesinin yasaklanmasında da başarıya ulaşılamamıştır. Hatta geçmişte bazı padişahlar müslümanların ve reayanın tütün içmesini yasaklamışlar, bu yolda birçok tedbirler almışlar ancak halkın tütün ekmesini ve bunun ticaretini yapmasını önlemek mümkün olmamıştır. Bunun için tütün ekmeğe bedel olarak devletin menfaat elde etmesi düşünülmüş, ağır gümrükler ve vergiler almışlardır. Şarap içilmesinin yasaklanması ise müslümanlara mahsus bir hadisedir. Şer'i hükümlere göre "*ehl-i zimmet*" [reaya] her yerde şarap içme hakkına haizdir ve Avrupalılar da şarabın ticaretini yapmaktadırlar. Bu nedenle bugün şarap ve rakı imalinin yasaklanması eski dönemlerdeki tütün ekiminin terkedilmesi için tedbir alınmasına nispetle çok daha fazla kan dökmeyi gerektirmektedir. Alkollü içkiler ağır vergilere bağlanmıştır ve "*rüsûm-ı zecriyye*" vermemek için şarap ve rakı daha az üretilirse, üretenler ümit etmedikleri halde elde edilecek "*rüsûm-ı zecriyye*" ziraatin artmasından hasıl olacak devlet menfaatlerine bedel olacaktır. Zor kullanarak bunun engellenmesi konusunda bundan daha güzel bir tedbir olamaz.

Söz konusu fermanda yeni uygulamanın ana hatlarının neler olduğu da açıklanmıştır. Buna göre;

1. İçinde bulunulan H.1206 [M.1792] senesi örfî vergilerinin ilk taksidinin toplandığı [Rûz-ı Hızır[43]]'dan itibaren Osmanlı İmparatorluğu dahilinde her nerede şarap imal edilirse orada senede bir kere şarabın her bir okkasından 2 para vergi alınacaktır. Aynı şekilde her nerede rakı ve diğer alkollü içki çeşitleri imal edilirse her bir okkasından senede bir kere 4 para vergi alınacaktır. Bu vergiyi söz konusu alkollü içkileri imal edenler ile satanlar ödeyeceklerdir.
2. Vergisi ödenmiş şarap, rakı ve diğer alkollü içkilerin azının veya çoğunun bir yerden başka bir yere nakledilmesi gerekli olduğu zaman "filan yerde filan kimsenin imaliyle vergisi alınmış şarap ve rakıdan şu kadarı filan gemi ile filan kişi tarafından filan yere nakedilmiştir" diye ilgili yerin âmili tarafından verilmiş mühürlü tezkeresi bulunacaktır.

42 Ekşi pekmez

43 Rûz-ı Hızır; 6 Mayıs-8 Kasım arasındaki dönem. Rûz-ı Kasım; 9 Kasım-5 Mayıs arasındaki dönem. Osmanlı İmparatorluğu döneminde örfî vergilerin taksitlerinin toplandığı dönemler.

3. Bu tezkereler ilgili bölgenin âmilinin defterine de kaydedilecek ve ilmühaber olarak bir sureti İstanbul'da bulunan Rüsûmât Muhassılı'na ve bir sureti de nakledilecek yerin Rüsûmât Muhassılı'na gönderilecektir.
4. Bağlarından elde ettikleri üzümü "*mekân-ı mahsûsuna*" getirmeyip bilinmeyen yerlere götürerek gizlice şarap ve rakı imal edenlerin veyahut şarap ve rakı yapacak diğer kimselere satanların "*resm -i zecriyyleri*" bağlarından ölçü ve tahminle alınacaktır.
5. Bu işleri idare edecek kişi İstanbul'daki Rüsûmât Muhassılı'dır. Rüsûmât Muhassılı şimdilik ilgili her bölgeye birer âmil ve kâtip gönderecek ve zecriyye rüsûmunu tahsil ettirecektir. Muhassılın tayin edeceği kâtiplerle âmillerin ücretleri, hazırlanacak emr-i şerifleri yazacak kâtiplerin ücretleri ve mübaşirlerin harcırahları adı geçen muhassılın hesabından ödenecektir.
6. Devlet mukataaları ile ilgili olan ve halen geçerli bulunan şartlar ve kanunlar bu konuda da geçerli olacaktır.
7. Sözü edilen vergilerin konulması şarap ve rakı imal edenlerin bu işi bırakmaya zorlanmaları amacıyladır. Bu nedenle şimdiye kadar geçerli olan usûle engel olunmamalıdır. Sadece düzenleme yapılması münasip görülerek irade-i seniyye hasıl olmuştur.

Fermana göre, söz konusu vergi konusunda hiç kimsenin herhangi bir imtiyazı[44] yoktu. İmparatorluk dahilinde her nerede olur ise olsun bu içkileri imal edenlerle satanlar, her kim olursa olsun, bu vergiyi ödeyeceklerdi. "*Bu bizim reayamızın malıdır*" diye hiç kimse bu uygulamaya müdahale etmeyecekti.

Ferman, söz konusu nizama uymayacak olan üreticilerle satıcılara verilecek cezayı da belirlemektedir. Buna göre, şayet zecriyye rüsûmu vermeyip de Rüsûmât Muhassılı tarafından verilecek mühürlü belgeyi almadan gizlice satanlar olursa o kişiler söz konusu vergiyi iki kat olarak ödedikten sonra gereken cezaya çarptırılacaklardı[45].

2. Kıbrıs Zecriyye Rüsûmu

Sultan III. Selim'in fermanı yürürlüğe konularak Kıbrıs'tan toplanacak zecriyye rüsûmu tahsiline girişilmiştir. KŞS'nde bulunan 7 Zilhicce 1206 [27 Temmuz 1792] tarihli bir kayıt, yukarıdaki fermanın Kıbrıs'ta nasıl uygulamaya koyulduğunu açıklamaktadır. Kaydın ihtiva ettiği şarap ve rakı listesi 25 Temmuz 1792'de hazırlanmış ve 27 Temmuz 1792 tarihinde de sicile kaydedilmiştir. Bu kayda göre, rakı yalnızca Leymosun kasabası ile Lefkoşa şehrinde, şarap ise Leymosun, Gilan, Evdim, Baf, Kukla, Hırsofu, Lefke, Pandaya, Omorfo, Lefkoşa [Lefkoşa kasabasında ve kazasında], Tuzla ve İskele kasabalarında üretilmekteydi.

Söz konusu kayda göre, Kıbrıs zecriyye rüsûmunu toplamakla Hüseyin Ağa görevlendirilmişti. Hüseyin Ağa şarabın 1 okkasından 2

44 [*Reayadan bir ferdin imtiyazı olmayub havâss-ı vülât ve voynugân ve hanbekeş ve çakırcı ve şahinci ve doğancı ve mandıracı ve suyolcu ve menzilci ve bilcümle serbest mukata'at ve serhadât dâhilinde ta'sir ve taktîr ve füruht idenler*]
45 KŞS, Defter No: 21, H.1200-1212, s: 223.

para, rakı ve benzeri alkollü içkilerin 1 okkasından 4 para zecriyye rüsûmu alınacağını bildiren ferman ile Kıbrıs'a gelmişti. Padişahın fermanı Lefkoşa Mahkemesi'nde, halkın ileri gelenlerinin huzurunda okunarak açıklanmıştır. Daha sonra da "*cümle ma'rifeti ve ma'rifet-i şer'le*" Kıbrıs'ın kaza ve köylerine güvenilir adamlar tayin edilerek köy köy, ev ev mevcut bulunan şarap ve rakı kayıt altına alınarak gerekli hesaplamalar ilgili yerlerin hakimleri aracılığıyla yapılmış ve hazırlanan listeler hakimlerin mührüyle mühürlü olarak Lefkoşa Mahkemesi'ne gönderilmiştir. Lefkoşa Mahkemesi'ne ulaşan kayıtlar hesaplandığı zaman ise toplanacak zecriyye rüsûmunun 16.664 kuruş 32 para olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine hemen reaya "*vekilleri ve kocabaşıları*" Lefkoşa Mahkemesi'ne davet edilmişler ve "*bu maddeden Devlet-i Âliyye külliyetlü nesne*" beklerken sizler şarap ve rakıyı saklayıp ya da ortadan kaldırıp az yazdırdınız denilerek azarlanmışlardır. 15 günden fazla süren pazarlıklar sonucunda söz konusu 16.664 kuruş 32 paraya 23.335 kuruş 8 para zam yapılmıştır. Sonuç olarak Kıbrıs'tan toplanacak zecriyye rüsûmunun 40.000 kuruş olması kararlaştırılmıştır.

Söz konusu kayıtta Kıbrıs'ta üretilen şarap ve rakının testi adedi ile hesaplandığı görülmektedir. Buna göre, 1 testi şarap 8 okkadır[46]. 8 okka şaraptan [ya da 1 testi şaraptan alınacak vergi] 16 paradır. Rakının 1 testisi de 8 okkadır. 8 okka rakıdan [ya da 1 testi rakıdan alınacak vergi] 32 paradır. Bir başka deyişle, fermanda da belirtildiği gibi 1 okka şaraptan 2 para, 1 okka rakıdan ise 4 para zecriyye rüsûmu alınacaktır. [23.335 kuruş 8 para zam yapılmadan önce] Kıbrıs'ta 40.716 testi şarap üretilmiştir[47]. Bu şaraptan alınacak vergi [40.716x16=] 651.456 paradır. Üretilen rakı ise 473 testidir ve alınacak vergi [473x32=] 15.136 paradır. Bu hesaba göre toplam vergi miktarı [651.456+15.136=] 666.592 para, yani 16.664 kuruş[48] 32 paradır. Fakat yukarıda da ifade edildiği gibi toplanması gereken paraya zam yapılarak Kıbrıs'tan alınacak zecriyye rüsûmunun 40.000 kuruş olması kararlaştırılmıştır.

H.1206 [M.1791-1792] tarihinde alkollü içkiler konusunda yapılan düzenleme daha sonraki emr-i şeriflerde "*Nizâm-ı Cedîd*" olarak adlandırılmış, alınmasına karar verilen zecriyye rüsûmunun "*ber mucib-i Nizâm-ı Cedîd*" olduğu belirtilmiştir. Burada kullanılan "Nizâm-ı Cedîd" kavramını "alkollü içkiler konusunda yapılan yeni düzenlemeler" olarak düşünmek gerekmektedir. Dolayısı ile bu tarihte kullanılan "Nizâm-ı Cedîd" kavramının "Nizâm-ı Cedît" ordusuyla bir ilgisi bulunmamaktadır.

KŞS kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla "alkollü içkiler konusunda yapılan yeni düzenlemeler" anlamında "*Nizâm-ı Cedîd*" ifadesi ilk olarak 12 Receb 1207 [23 Şubat 1793] tarihli emr-i âlişânda kullanılmıştır. Bir örneği KŞS'nde bulunan bu emr-i âlişâna göre, reayanın başkalarına satmak amacıyla üretip sattığı alkollü içkilerden zecriyye rüsûmu alınması "*ber*

46 Kıyye=Okka=1283 gr.
47 KŞS, Defter No: 21, H.1200-1212, s: 228.
48 1 kuruş 40 para hesabıyla.

mucib-i Nizâm-ı Cedîd"dir[49]. 12 Muharrem 1208 [20 Ağustos 1793] tarihli bir başka emr-i şerifte de "*Nizâm-ı Cedîd*" kavramı aynı anlamda kullanılmıştır[50].

KŞS'nde bulunan 27 Temmuz 1792 tarihli bir kayda göre Kıbrıs'tan alınacak zecriyye rüsûmu miktarının 40.000 kuruş olması kararlaştırılmıştı. Yaklaşık 7 ay sonrasına ait bir başka kayıt ise bu miktarın 75.000 kuruşa çıkarılmasından bahsetmektedir. 12 Receb 1207 [23 Şubat 1793] tarihli olan ve Kıbrıs'a gönderilen emr-i şerif, zecriyye rüsûmu hakkındaki temel nitelikleri tekrarladıktan sonra, sözü Kıbrıs'a getirmektedir. Bu emr-i âlişâna göre, Rüsûmât Muhassılı Esseyyid Halil, Kıbrıs adasında üretilen şarap ve rakıdan alınması gereken zecriyye rüsûmu konusunu Sarraflar Kethüdası Manas ve Kıbrıs Tercümanı Mihalaki ile müzakere etmiştir. Müzakere sonucunda Kıbrıs'tan alınması gereken zecriyye rüsûmunun 75.000 kuruşa çıkarılması ve bu konu ile ilgili olarak Kıbrıs muhassılının görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak "*erbâb-ı vukûf*" Kıbrıs'tan alınması gereken söz konusu verginin "*bir kaç yüz*" keseye çıkarılmasının mümkün olacağını haber verdiklerinden 75.000 kuruşa zam yapılabileceği ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Sarraflar Kethüdası Manas ile Kıbrıs Tercümanı sorguya çekilmiştir. Sonuçta bu kişiler Kıbrıs adasının zecriyye rüsûmu hasılâtı ile Kıbrıs reayasının tahammül derecesinin ne olduğu konusunda bilgilerinin olmadığını söyledikleri için Rüsûmât Muhassılı Kıbrıs'tan alınacak zecriyye rüsûmunun miktarını tayin edemediklerini bildirmiştir. Bu nedenle gelecek yıl yeni bir miktar belirlenmesi, şimdilik ise 75.000 kuruş tahsil edilmesi kararı kabul edilmiştir.

Emr-i âlişânının belirttiği 75.000 bin kuruşluk zecriyye rüsûmunun tahsili Kıbrıs Muhassılına havale edilmiştir. Buna göre, H.1207 [M.1792-1793] senesinde, Kıbrıs reayasının imal ettiği ve başkalarına ya da birbirlerine sattıkları şarap, rakı ve benzerî alkollü içkilerden "Nizâm-ı Cedîd şartları gereği" alınması kararlaştırılan zecriyye rüsûmu 75.000 kuruşluk iltizam bedeli ile Kıbrıs Muhassılına iltizama verilmiştir. Kıbrıs Muhassılı, Kıbrıs'ın bütün kaza, köy ve iskelelerinde imal edilen ve reayanın kendi tüketimine ayıracağı az bir miktarın dışında kalan alkollü içkileri reaya başkalarına satacağından, başkalarına satılacak alkollü içkilerin bir okkasının vergisinin dahi zayi olmamasına özen göstererek satıcılardan devlet hazinesi için zecriyye rüsûmunu tahsil edecekti. Kıbrıs Muhassılı tahsil edilen 75.000 kuruşu hemen İstanbul'a gönderecekti. Kıbrıs'ın kazalarındaki kadılar, naibler, zabitler ve iş erleri muhassıla yardımcı olacaklardı.

12 Muharrem 1208 [20 Ağustos 1793] tarihli bir diğer emr-i şerif kaydına göre, ise zecriyye muhassılı Halil, Kıbrıs'tan tahsil edilecek zecriyye rüsûmu için Mehmet Emin'i âmil tayin etmiştir[51].

Kıbrıs'tan tahsil olunan zecriyye rüsûmunun tahsil dönemi ile ilgili

49 KŞS, Defter No:21, H.1200-1212, s: 233.
50 [*Ol makûle âhara füruht için olanlarından ber mûcib-i Nizâm-ı Cedîd tahsili lâzım gelen rüsûmât-ı zecriyye-i mezkûrenin* (...)], KŞS, Defter No: 21, H.1200-1212, s: 246; Ayrıca bkz. KŞS, Defter NO: 21, H.1200-1212, s: 329. 19 Muharrem 1211 tarihli emr-i şerif.
51 KŞS, Defter No: 21, H.1200-1212, s: 246.

olarak KŞS'nde iki kayıt görülmüştür. Bu kayıtlar Kıbrıs zecriyye rüsûmunun 50.000 kuruş olarak tahsil edildiği H.1220 [M.1805][52] ve H.1223 [M.1808][53] yıllarına aittir. Buna göre Kıbrıs zecriyye rüsûmu Kıbrıs tercümanı aracılığıyla tahsil edilmekte ve 3 dönemde/taksitle hazineye teslim edilmektedir. Tahsilât Ağustos ayı başında başlamakta ve bir sonraki yılın Mart ayı başına kadar tamamlanarak hazineye yatırılmaktaydı. Bu 3 dönem/taksit şöyledir:

1. Ağustos ayı başında 15.000 kuruş,
2. Bu tarihten 3 ay geçtikten sonra 15.000 kuruş,
3. İlk tarihten 6 sonra 20.000 kuruş.

3.Kıbrıs'ın H.1208 [M.1793-1794] ve H.1209 [M.1794-1795] Yılları Zecriyye Rüsûmu

H.1206 [M.1791-1792] senesinde alkollü içkilerden vergi alınması kararlaştırılmış ve Kıbrıs zecriyye rüsûmunun H.1206 [M.1791-1792] yılında 40.000 kuruş ve H.1207 [M.1792-1793] yılında ise 75.000 kuruş olarak tahsil edilmesi kararlaştırılmıştı. H.1206 [M.1791-1792] yılı için toplanması gereken verginin toplanıp toplanmadığı kayıtlardan tam olarak anlaşılamıyorsa da H.1207 [M.1792-1793] yılında 75.000 kuruş zecriyye rüsûmu tahsil edildiği sonraki yıllara ait bir kayıttan anlaşılmaktadır[54].

Bununla birlikte H.1207 [M.1792-1793] yılında Kıbrıs'tan tahsil edilen zecriyye rüsûmu hakkında İstanbul'a şikayette bulunulmuştur. KŞS'nde bulunan 23 Ramazan 1208 [24 Nisan 1794] tarihli bir emr-i şerife göre, Kıbrıs adasından gönderilen bir yazıda Kıbrıs'ta 16 "kaza" bulunduğu, bu kazaların beş tanesinin köylerinde bağ sahibi reaya olduğu, kalan on bir kazanın üretiminin buğday, arpa ve diğer hububât çeşitlerinden oluştuğu ifade edilmiştir. Bu yazıya göre, Kıbrıs Muhassılı Mehmet Bey H.1207 [1792-1793] senesi zecriyye rüsûmunu 75.000 kuruş olarak toplamıştır. Bu arada haddinden fazla baskı yaparak bağ sahiplerinden ikişer üçer kat vergi aldığı gibi bağ olmayan bir kazadan da vergi gibi zorla para almıştır. Gerçi Mehmet Bey zecriyye rüsûmunu 75.000 kuruş olarak tahsil etmiş, ancak "*re'aya fukarasının*" buna gücü yetmediği için H.1208 [M.1793-1794] senesinde çoğu

---

52 [*Kıbrıs Kazâsı'nın rüsûm-ı zecriyyesinin onbeş bin kuruş Ağustos ibtidâsından ve on beş bin kuruş üç mâh murûrunda ve yirmibin kuruş altı mâh sonra Kıbrıs tercümânı ve sarrâfı yediyle zecriyye sandığına teslîm olunmak şurûtu ve şurût-ı sâ'ire ile*], KŞS, Defter No: 22, H.1218-1221, s: 131.

53 *[beher sene on beş bin guruşu ibtidâ-i Ağustosda ve on beş bin guruşu üç mâh mürûrunda ve yirmi bin guruşu altı mâh mürûrunda Kıbrıs tercümânı ma'rifetiyle gelüp teslîm olunmak şurûtu ve şerâit-i sâire ile*] KŞS, Defter No: 26, H.1219-1224, s: 112.

54 KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi, ciltsiz sicil parçası. 9 Rebiülâhir 1212 tarihli ferman. 11 Receb 1208 [12 Şubat 1794] tarihli bir başka kayda göre de H.1207 senesinde Kıbrıs Muhassılı Mehmet Bey 65.645 kuruş zecriyye rüsûmu tahsil etmiş [KŞS, Defter No: 21, H.1200-1212, s: 256], bu arada ölmüş ve Tercüman Haci Yorgaki'ye 9.355 kuruş borçlu kalmıştır. Bkz. KŞS, Defter No: 21, H.1200-1212, s: 272. Söz konusu iki miktar toplandığı zaman [65.645+9.355=] toplam miktarın 75.000 kuruş olduğu görülür. Muhtemelen söz konusu vergi tam olarak tercümandan alınmış ve tahsil edilen verginin tercümana verilmesi emredilmişti.

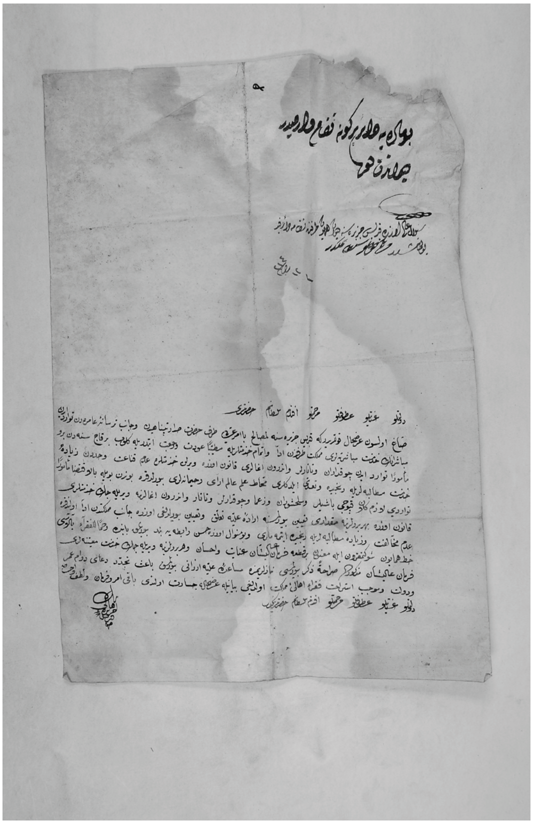

reaya bağ mahsulüne gereği gibi bakmayarak hayvanlara yedirmişlerdir. Eskiden reayanın mahsulleri başka yerlere götürülüp satılırken Avrupalıların şu sıralardaki anlaşmazlıkları nedeniyle gemi ve kayıklara yüklenip satılması da sona ermiş ve alkollü içkiler reayanın elinde kalmıştır. Söz konusu verginin toplanma şartları gereğince kendi ihtiyaçları için ayrılmış olanın dışında kalan alkollü içkilerden alınacak vergi toplam 30.000 kuruşa dahi çıkamayacaktır. Bu olsa bile hademenin, yazıcının, muhammirin ve kolcunun yiyecek ve içeceği için de ayrıca 10.000 kuruş masraf gerekecektir. Bundan dolayı toplanacak zecriyye rüsûmu az olacak ve devlet hazinesi bundan zarar görecektir. Bu arada Kıbrıs Zecriyye Amili Mehmet Emin Ağa da H.1208 [M.1793-1794] senesi sonuna kadar emaneten idare olunmak lâzım gelse sözü edilen 10.000 kuruş masrafın 30.000 kuruştan ayrılması ve çıkarılması gerekeceğini bildirmiştir.

Emr-i şerife göre, her iki ifade de İstanbul'daki kayıtlara bakılarak araştırılmıştır. Araştırma sonucunda Kıbrıs'ın zecriyye rüsûmunun H.1207 [M.1792-1793] senesinde 75.000 kuruş olarak tespit olunduğu, verginin bu şekilde toplanması için H.1207 yılı Recep ayı başında [12 Şubat 1793] emr-i şerif yazıldığı "İrâd-ı Cedîd" Defterdarı ve Zecriyye Rüsûmu Nazırı Mustafa Reşit Efendi tarafından ortaya konulmuştur.

Bu açıklamalardan sonra emr-i şerif Kıbrıs muhassılına hitap etmekte ve H.1208 [M.1793-1794] ve H.1209 [M.1794-1795] senelerinde tahsil edilecek Kıbrıs zecriyye rüsûmunda 30.000 kuruş indirim yapıldığını belirtmektedir. Buna göre H.1208 [M.1793-1794] ve H.1209 [M.1794-1795] yıllarında Kıbrıs'tan toplanacak zecriyye rüsûmu toplam 90.000 kuruştu ve bağ sahibi olmayandan kesinlikle alınmayacaktı[55].

H.1208 [M.1793-1794] ve H.1209 [M.1794-1795] yıllarında tahsil edilen Kıbrıs zecriyye rüsûmu tahsil masrafıyla birlikte KŞS'ne kaydedilmiştir.

55 KŞS, Defter No: 21, H.1200-1212, ss: 277-278.

Bu kayda göre, Kıbrıs'tan toplanması gereken zecriyye rüsûmu yıllık 45.000 kuruştu. Vergiyi toplamakla görevlendirilen kişi El-Hac Mehmet Emin Ağa idi. İki yıllık vergi miktarı toplam 90.000 kuruştu ve "*reaya vekilleri ile kocabaşılarına ihale*" buyrulmuştu.

H.1208 [M.1793-1794] senesi zecriyye rüsûmu, El-Hac Mehmet Emin Ağa'ya, reaya vekili ve Kıbrıs Tercümanı Hâci Yorgaki tarafından tamam olarak teslim edilmiştir. Söz konusu verginin tahsili için gerekli olan "*tahsildâr ve yazıcı ve kolcu ücretleri ve masrafları ve mübâşiriyye ve akçe-i güzeştesi ve hidmet-i isti'caliyye ve Âsitane'ye akçe irsâliyyesi ücreti*" de adı geçen tercüman vasıtasıyla hesaplanmıştır. H.1209 [M.1794-1795] senesi için ödenmesi gereken zecriyye rüsûmu da 45.000 kuruştu. Bu vergi için de ödenmesi gereken "*tahsildâr ve yazıcı ve kolcu ücretleri ve masârıfları ve akçe-i güzeştesi*" hesaplanmıştır. Sonuç olarak toplanması gereken zecriyye rüsûmu ve masraflar tercüman Hâci Yorgaki, reaya vekilleri ve kocabaşıları tarafından bağ sahiplerine taksim ve tevzi olunmuştur.

Söz konusu kayda göre H.1208 [M.1793-1794] yılı için tahsili lâzım gelen zecriyye rüsûmunun muhasebesi şöyle gerçekleşmiştir:

1. H.1208 [M.1793-1794] senesi Kıbrıs zecriyye rüsûmu 45.000 kuruştur. Zecriyye Emini El-Hac Mehmet Emin Ağa'nın Kıbrıs Tercümanı Hâci Yorgaki'den borç alıp İstanbul'a gönderdiği miktar 10.000 kuruş,
2. H.1208 [M.1793-1794] senesine mahsuben Zecriyye Emini El-Hac Mehmet Emin Ağa'nın Kıbrıs Tercümanı Yorgaki'den poliçe ile borç alıp İstanbul'a gönderdiği miktar 15.250 kuruş,
3. H.1208 [M.1793-1794] senesinin zecriyye rüsûmundan olup emr-i âli ile adı geçen tercümanın verdiği buğday parası 19.750 kuruş,
4. Emr-i âli ile Kıbrıs zecriyye rüsûmunu toplamakla görevlendirilen El-Hac Mehmet Emin Ağa'nın adamlarına verilen mübaşirlik hizmeti ücreti, ki adı geçen tercüman tarafından ödenmiştir, 11.500 kuruş,

5. El-Hac Mehmet Emin Ağa'nın bir yıllık mutfak masrafı, ki adı geçen tercüman tarafından ödenmiştir, 1.590 kuruş,
6. El-Hac Mehmet Emin Ağa'nın H.1208 [M.1793-1794] senesinde iskelelerden, kazalardan, meyhanelerden ve Lefkoşa'dan tahsil ettiği [indirilmiş] miktar 19.870 kuruş.

H.1208 [M.1793-1794] yılı için toplanması gereken miktar 45.000 kuruş olup 13.090 kuruş masraf edildiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle bağ sahiplerine 58.090 kuruş olarak taksim ve tahsil edilmiştir.

Söz konusu kayıtta yer alan H.1209 [M.1794-1795] yılı Kıbrıs zecriyye rüsûmu tahsili muhasebesi ise şöyledir:

1. H.1209 [M.1794-1795] yılı tahsili gereken Kıbrıs zecriyye rüsûmu 45.000 kuruş,
2. H.1209 [M.1794-1795] yılı zecriyye rüsûmunun tahsili için acele edilmesini bildiren emr-i âliyi getiren defterdar çukadarına verilen ücret ve harcırah miktarı 800 kuruş,

3. H.1209 [M.1794-1795] yılı zecriyye rüsûmu için İstanbul'da yapılan masraf (Zantini marifetiyle) 30.000 kuruş,
4. Zecriyye rüsûmunun miktarını bildiren emri getiren kişiye verilen ücret ve harcırah miktarı 8.000 kuruş,
5. Zecriyye rüsûmu için Muhassıl Ağa'ya H.1208 [M.1793-1794] ve H.1209 [M.1794-1795] senelerinde verilen ikramiye miktarı 6.000 kuruş,
6. H.1208 [M.1793-1794] zecriyye rüsûmundan İstanbul'a gönderilen 25.250 kuruş için ödenen faiz miktarı 1.450 kuruş,
7. İstanbul'da harcanan 30.500 kuruş için faiz miktarı 3.515 kuruş,
8. Zecriyye rüsûmu için 5 ayda verilen faiz 4.500 kuruş,
9. H.1208 [M.1793-1794] ve H.1209 [M.1794-1795] senelerinde zecriyye rüsûmunun tahsiline tayin edilen yazıcı ve kolculara verilen ücret; tütün, kahve ve nal parası 10.000 kuruş.

Sonuç olarak H.1208 [M.1793-1794] ve H.1209 [M.1794-1795] yıllarının toplam 90.000 kuruşluk zecriyye rüsûmu masrafıyla birlikte 147.485 kuruşa yükselmiştir. Bu muhasebe "*ma'rifet-i şer' ve emîn-i mümâileyh ma'rifeti ve bil-cümle re'aya vekilleri*" tarafından yapılmıştır. Emr-i âli gereğince söz konusu miktar "*ma'rifet-i şer ve tercüman ma'rifeti ve re'aya vekilleri ve kocabaşıları*" tarafından Kıbrıs'taki bağ sahiplerine taksim ve tevzi edilmiştir. Tercüman Hâci Yorgaki zecriyye rüsûmu için gerek devlet hazinesine ve gerekse zecriyye rüsûmu masrafı için borç aldığı yerlere 147.485 kuruş vermiştir. Bunun karşılığında Kıbrıs'taki bağ sahiplerinden 129.480 buçuk kuruş tahsil edilmiş ve Kıbrıs'taki bağ sahipleri adı geçen tercümana 18.004 buçuk kuruş borçlu kalmıştır[56].

H.1208 [M.1793-1794] yılı Kıbrıs zecriyye rüsûmunun bir kısmı İstanbul'un buğday ihtiyacı için harcanmıştır. 17 Muharrem 1208 [25 Ağustos 1793] tarihli bir kayda göre, İstanbul'un ihtiyacı için zahire gerekli olduğundan sadrazam çukadarlarından Abdi Çavuş Kıbrıs'tan buğday satın almak ve satın aldığı buğdayı İstanbul'a getirmekle görevlendirilmiştir. Söz konusu buğdayın giderleri için Kıbrıs zecriyye rüsûmunda 25.000 kuruş ayrılmıştır. Çukadar Abdi Çavuş Kıbrıs'a geldiği zaman bu parayı Lefkoşa Mahkemesi'nden teslim alacak ve bunun karşılığında verdiği makbuz da İstanbul'a gönderilecekti[57].

Çukadar Abdi Çavuş söz konusu 25.000 kuruşu teslim aldıktan sonra Lefkoşa Mahkemesi, Kıbrıs muhassılı ve orada bulunanların yardımıyla parasını Kıbrıs'taki satış fiyatından sahiplerine ödeyerek ve temiz olarak çok miktarda buğday satın alacak, satın aldığı buğdayın nakli için gereken gemi ücretini söz konusu 25.000 kuruştan ödeyecek, "*sahih-ül ayâr demirli ve damgalu İstanbulî kile*" ile ölçtürerek gemiye yükleyecek, buğdayı hızlı bir şekilde İstanbul'a gönderecek ve söz konusu para azaldığı zaman gerektiği şekilde para bulunması için durumu İstanbul'a bildirecekti[58]. 25.000 kuruş olmasa da H.1208 [M.1793-1794] senesinin zecriyye rüsûmundan olup

56 KŞS, Defter No: 21, H.1200-1212, ss: 304-305.
57 KŞS, Defter No: 21, H.1200-1212, s: 246.
58 KŞS, Defter No: 21, H.1200-1212, s: 247.

emr-i âli ile Tercüman Yorgaki'nin Kıbrıs zecriyye rüsûmundan 19.750 kuruş buğday parası verdiği bir başka kayıttan anlaşılmaktadır[59].

10 Muharrem 1209 [7 Ağustos 1794] tarihli bir başka kayıt da yine Kıbrıs'tan buğday alımı ile ilgilidir ve ücretinin Kıbrıs zecriyye rüsûmundan karşılanması istenilmiştir. Söz konusu kayda göre, Zahire Nazırı Ebubekir Ratib Efendi İstanbul'un ihtiyacı için başka yerlerde olduğu gibi Kıbrıs'tan da ücreti sahiplerine ödenmek şartıyla buğday satın alınmasını istemiştir. Alınması düşünülen buğday 50.000 kile olup ücreti Kıbrıs zecriyye rüsûmundan ödenecekti. İlgili kayda göre, halen zecriyye rüsûmundan 25.000 kuruş mevcuttu. Gerek bu 25.000 kuruş ve gerekse tahsil olunmakta olan zecriyye rüsûmu parası buğday alımında kullanılacak, zahire İstanbul'a teslim edildiği zaman zecriyye rüsûmundan ne kadar harcanmış ise çıkarılarak mahalline teslim edilecekti. Söz konusu 50.000 kile buğday "*pâk ve münakkah*" olarak satın alınacak, anbarlara konulacak, nakil için gereken para İstanbul'da ödenecekti[60].

4. Müslümanların Alkollü İçki Satması ve H.1210 [M.1795-1796] Yılı Kıbrıs Zecriyye Rüsûmu

14 Muharrem 1210 [31 Temmuz 1795] tarihli bir başka kayıt iki açıdan önemlidir. Birincisi Kıbrıs'tan alınacak zecriyye rüsûmu miktarının 50.000 kuruş olarak tesbit edilmesidir. KŞS'nde bulunan bu emr-i şerifin ikinci özelliği de müslümanların alkollü içki satması hakkında taşıdığı hükümdür.

Alkollü içkilerden vergi alınması uygulamasına başlanacağını bildiren H.1206 [1792] tarihli fermanda "şayet müslüman olup da şarap veya diğer alkollü içkileri satanlar olursa şer'i ve örfî kanunlara göre gerekli cezalar verilecektir." denilmişti[61]. Oysa 31 Temmuz 1795 tarihli emr-i şerif müslümanların da alkollü içki satmalarına imkân tanımaktadır. Söz konusu emr-i şerife göre, müslümanların elinde alkollü içki bulunursa "*ehl-i islâmın rızkı*" olmadığı için, yani müslümanlar alkollü içki içmedikleri için, reayanın kendileri için ayırdıkları gibi kendi nefisleri için az bir miktar dahi ayrılmayıp şartlar gereğince zecriyye resmi tamamen tahsil olunacaktı[62]. Yaklaşık bir yıl sonrasına ait bir başka kayıt da elinde alkollü içki bulunduran müslümanların ellerinde bulunan alkollü içkinin tamamının zecriyye vergisini ödemekle yükümlü olduklarını belirtmektedir[63].

KŞS'nde bulunan 5 Receb 1208 [6 Şubat 1794] tarihli bir başka kayıt ise müslümanların da alkollü içki satabildiklerini ve bunun karşılığında da

59 KŞS, Defter No: 21, H.1200-1212, ss: 304-305.

60 KŞS, Defter No:21, H.1200-1212, s: 282.

61 [*İslâm beyninde isti'malinin harâmiyyetine mebni men'i şer'iyi te'kîd da'iyyesi olmakdan naşi ehl-i islâm şarâb ve müskirât-ı sâire fürûht idenler olur ise ikisinin dahi şer'an ve örfen iktizâ iden ta'zîr ve te'dîbi icrâ olunmak*], KŞS, Defter No: 21, H.1200-1212, s: 223.

62 KŞS, Defter No: 21, H.1200-1212, s: 305.

63 [*ehl-i İslâm yedinde bulunur ehl-i İslâmın rızkı olmamak hasebiyle re'âyâya ifrâz olunduğu misillü kendü nefsiyçün mikdâr-ı cüz'î ifrâz olunmayup şurût-ı mûcebince rusûmât-ı zecriyyesi tamâmen tahsîl olunmak],* KŞS, Defter No: 21, H.1200-1212, s: 329.

Tablo-I: Kıbrıs'ta Alkollü İçki Üreten Müslümanlar

Alkollü İçki Üreten Kişinin Adı	**Üretilen Alkollü İçkinin Miktarı *Şarap* (Testi)**	**Köyü**	**Üretilen Alkollü İçkinin Miktarı (Kıyye=Okka)[i]**	**Ödediği Zecriyye Rüsûmu (Para)[ii]**
Osman	12	Litronda	(12x8=) 96	192
Hasan	38	“	(38x8=) 304	608
Mustafa Çavuş	68	Vavaçinya	(68x8=) 544	1.088
Osman	60	“	(60x8=) 480	960
İsmail	58	“	(58x8=) 464	928
Mustafa Çavuş	70	Ayos Dimitri	(70x8=) 560	1.120
Mustafa	20	“	(20x8=) 160	320
İsmail	10	“	(10x8=) 80	160
Hasan	18	“	(18x8=) 144	288
Mustafa Çavuş	48	Odu	(48x8=) 384	768
Yusuf Sipahi	16	Potamitissa	(16x8=) 128	256
Mustafa Hüseyin	54	Limnad	(54x8=) 432	464
Hüseyin Ayşe	70	“	(70x8=) 560	1.120
Yusuf Kerime	50	“	(50x8=) 400	800
Hüseyin	40	“	(40x8=) 320	640
Halil Veli	24	”	(24x8=) 192	384
Kerime	24	“	(24x8=) 192	384
Yusuf Ali	80	“	(80x8=) 640	1.280
Sipahi	250	“	(250x8=) 2000	4.000
Mehmet Tercüman	11	Manağri	(11x8=) 88	176
Durmuş	48	“	(48x8=) 384	768
Osman Süleyman	64	“	(64x8=) 512	1.024
Mehmet Kurtalı	96	“	(96x8=) 768	1.536
Osman Molomo	112	“	(112x8=) 896	1.792
Yusuf Haymona	80	“	(80x8=) 640	1.280
Ali Çavuş	64	“	(64x8=) 512	1.024
Rıdvan	112	Doro	(112x80=) 896	1.792
Mehmet Ali	128	Termakli	(128x8=) 1.024	2.048
Yusuf	112	“	(112x8=) 896	1.792
Hüseyin Mehmet	96	“	(96x8=) 768	1.536
Ahmet Yusuf	3	Koka	(3x8=) 24	48
Mustafa Durmuş	10	“	(10x8=) 80	160
Mehmet Klavo	96	Geremedos	(96x8=) 768	1.536
Ahmet Hanmarta	32	“	(32x8=) 256	512
Yusuf Sipahi	16	Azgada	(16x8=) 128	256
Hacı İbrahim	44	Dierona	(44x8=) 352	704
İsmail	45	Korfi	(45x8=) 360	720
Yusuf Rasim	48	Lefkara	(48x8=) 384	768
Ahmet Uzkomi	12	“	(12x8=) 96	192
Mehmet Kordadi	40	“	(40x8=) 320	640
Hacı Ömer Ağa	24	“	(24x8=) 192	384
Osman Mustafa	72	“	(72x8=) 576	1.152
Alkollü İçki Üreten Kişinin Adı	**Üretilen Alkollü İçkinin Miktarı *Rakı* (Testi)**	**Köyü**	**Üretilen Alkollü İçkinin Miktarı (Kıyye=Okka)[iii]**	**Ödediği Zecriyye Rüsûmu (Para)[iv]**
Hacı İbrahim	25	Dierona	(25x8=) 200	800
İsmail	20	Korfi	(20x8=) 160	640
Mustafa Yağlı	48	Abşu	(48x8=) 384	1.536

[i] 1 testi 8 kıyye=okka hesabıyla.
[ii] 1 kıyye=okka şaraptan 2 para hesabıyla.
[iii] 1 testi 8 kıyye=okka hesabıyla.
[iv] 1 kıyye=okka rakıdan 2 para hesabıyla.

zecriyye rüsûmu ödediklerini göstermektedir. Söz konusu dava kaydına göre, Lefkoşa'nın Abdiçavuş Mahallesi sakinlerinden Seyyid Hüseyin mahkemeye başvurarak Yenicami Vakfı Mütevellisi Es-Seyyid El-Hac Mehmet İbn-i El-Hac İsmail'i dava etmiş ve bundan önce "ölen kız kardeşim Ümmühan'ın Yenicami Mahallesi'nde bulunan iki odalı bir sundurmalı evinin arsası vakıf ve binası ise mülktür, bu nedenle söz konusu evin Ümmühan Hanım'ın mirasına ilave edilerek mirasçılar arasında paylaştırılması gerekir, ama Yenicami Vakfı mütevellisi buna karşı çıkıyor" demiştir. Mütevelli ise hem arsanın, hem de arsa üzerindeki evin Yenicami Mahallesi Vakfı'na ait olduğunu iddia etmiştir. Şahitlerin de mütevelliyi desteklemesi üzerine hem arsanın, hem de evin vakfa

Tablo-II: H.1210 Senesi Zecriye Rüsûmunun Kazalara Göre Dağılımı

Kazalar	**Guruş**	**Para**	**Dönüm**
Gilan Kazası	16.549	00	9.460,0
Evdim Kazası	4.446	30	2.541,0
Piskobu Kazası	1.246	00	712,0
Leymosun Kazası	15.191	25	8.681,0
Baf Kazası	2.162	05	1.235,5
Kukla Kazası	1.948	25	1.113,5
Hırsofu Kazası	415	25	237,5
Lefke Kazası	2.828	35	1.616,5
Pendaya Kazası	2.753	25	1.573,5
Değirmenlik Kazası	1.794	25	1.025,5
Dağ Kazası	11.237	25	6.421,5
Tuzla Kazası	4.166	20	2.381,0
	64.741	**00**	**36.998,5**

ait olduğuna karar verilmiştir. Bu kaydın sonunda söz konusu evle ilgili kısa bir muhasebe kaydı vardır ve bu kayıttaki "*Resm-i zecriyye, nakden, 6.363 kuruş*"[64] ifadesi oldukça ilginçtir. Muhtemelen söz konusu evde bulunan ve cinsi belirtilmeyen alkollü içki için 254.520 para yani 6.363 kuruş zecriyye vergisi nakit olarak ödenmiştir. Bu kayıt da müslümanların alkollü içki satabildiklerini göstermektedir.

KŞS'nde bulunan ve H.1210 [M.1795-1796] yılında Kıbrıs'ta alkollü içki üretenlerin bulunduğu listede de müslüman oldukları tahmin edilen bazı kişilerin ismi ve ürettikleri alkollü içki miktarlarına yer verilmiştir[65][bkz: Tablo-I].

Tablo-I'deki verilere göre, 1797 yılında, Kıbrıslı müslümanların ürettiği şaraptan toplam 37.640 para (941 kuruş), rakıdan ise 23.360 para (151 buçuk kuruş) zecriyye rüsûmu alınmıştır.

14 Muharrem 1210 [31 Temmuz 1795] tarihli emr-i şerife göre, zecriyye rüsûmunun toplanması konusunda bazı yolsuzluklar olmuş olmalı ki, emr-i şerif zecriyye rüsûmunun nasıl iltizama verileceğini ve vergi miktarının nasıl tespit ve tevzi edileceğini açıklamaktadır. Buna göre bir kişi, bir kaza ve iskelenin zecriyye rüsûmu mültezimliğine talip olursa, Rüsûmat Muhassılı

64 KŞS, Defter No: 21, H.1200-1212, s: 250.
65 KŞS, Defter No: 21, H.1200-1212, ss: 343-355.

aracılığıyla talep edene iltizama verilecekti. Toplanacak verginin miktarını araştırmalar yaparak Rüsûmât Muhassılı belirleyip iltizam bedeli ne kadarsa zecriyye muhassılına (mültezimine) borç olarak kaydedilecekti. Zecriyye Muhassılı sadece borç senedi ile hareket etmeyecek, iltizam bedelinin miktarını ve yürürlükte olan şartları havi bir emr-i şerifle harekete geçecek ve şartlara aykırı olarak bir akçe dahi almaması konusunda uyarılacaktı. Zecriyye Muhassılının elinde borç senedi dışında ferman (emr-i şerif) yoksa kendisine itibar edilmeyecekti. Zecriye muhassılına verilecek emr-i şerifte "harc-ı bâb", "harc-ı temessük", "hüddamiyye" ve "sarrafiyye" veya başka adlar altında mültezimlerden para alınmadığı açıkça yazılacaktı.

Söz konusu emr-i şerife göre, bir kazanın iltizam bedeli kaza hâlisi ve reaya kocabaşıları aracılığıyla reayanın ileri gelenlerine ihâle olunacak, memleket ayanlarına ve mültezimlere zecriyye rüsûmu iltizama verilmeyecekti. Reayanın sözü geçenleri ve kocabaşıları kâr elde etme sevdasıyla şartlara aykırı olarak reayaya eziyet etmeyeceklerdi. Sene sonunda ne kadar zecriyye rüsûmu tahsil olunduğu gizli ve açık olarak araştırılacaktı. Belirlenenden daha fazla tahsilât yapılmışsa reaya kocabaşılarından müsadere edilip cezaları verilecekti. Dışarıdan başka kişiler bu işe müdahale etmeyecekler ve reayaya hiç kimsenin zulüm etmemesi için iltizamlar elden ele geçmeyecek, bir akçe dahi fazla vergi alınmayacaktı.

Bu açıklamalardan sonra, Kıbrıs'taki yetkililere hitap eden emr-i şerif H.1210 [M.1795-1796] senesi Kıbrıs zecriyye rüsûmunun 50.000 kuruş olduğunu tekrarlayarak söz konusu verginin zamanında tahsil edilip zecriyye muhassılına teslim edilmesini emrederek sona ermektedir[66].

Söz konusu emr-i şerif kaydının hemen arkasında H.1210 [M.1795-1796] senesi Kıbrıs zecriyye rüsûmunun tahsilinin ne kadar paraya malolacağı açıklanmaktadır. Tamamı Kıbrıs reayasından tahsil olunacak para miktarı 64.740 kuruştur. Bunun 50.000 kuruşu zecriyye rüsûmu, 14.740 kuruşu ise masraftır. Söz konusu 64.740 kuruşluk miktarın; H.1210 [M.1795-1796] senesi zecriyye rüsûmu miktarı 50.000 kuruş; kefil kaydı için harcanacak para 2.250 kuruş; emr-i şerifi getiren tatara verilecek ücret 500 kuruş; gemi parası 60 kuruş ve tahsilat sırasında görevli tahsildarlara ve kolculara verilen ücret; kahve, türün ve nal parası 11.930 kuruş idi.

H.1210 [M.1795-1796] senesi zecriyye rüsûmu olan 50.000 kuruş ve masrafı olan 14.740 kuruş Lefkoşa Mahkemesi, Kıbrıs reaya vekili Divan Tercümanı Haci Yorgaki ve reaya kocabaşıları aracılığıyla taksim edilmiş olup kazalara göre dağılımı Tablo-II'de gösterilmiştir:

Tablo-II'ye göre en fazla bağ Gilan, Leymosun ve Dağ "kaza"larında bulunmakta idi. Dolayısı ile en fazla vergiyi de bu üç "kaza" verecekti. Yukarıdaki listenin bir özelliği de Kıbrıs'ın hangi bölgelerinde kaç dönüm bağ olduğunu göstermesidir. Buna göre, o dönemde Kıbrıs'ta toplam 36.998 buçuk dönüm bağ bulunuyordu.

H.1210 [M.1795-1796] yılı Kıbrıs zecriyye rüsûmu 50.000 kuruş

66 KŞS, Defter No: 21, H.1200-1212, s: 305.

olarak tahsil edilmiştir. Lefkoşa'da Ömeriye Mahallesi'nde ikamet etmekte olan Kıbrıs Tercümanı Yanni oğlu Haci Yorgaki 13 Rebiülâhir 1210 [27 Ekim 1795] tarihinde Lefkoşa mahkemesine gelerek H.1210 [M.1795-1796] senesinde emr-i âli ile zecriyye rüsûmuna zam yapılarak 50.000 kuruşa çıkarıldığını, bu verginin Kıbrıs'taki reaya kocabaşıları ile kendisine ihale edildiğini, kendisinin aynı zamanda reaya vekili olduğu için bazı işleri görüşmek üzere İstanbul'a gideceğini, söz konusu 50.000 kuruşluk zecriyye rüsûmunu nakit olarak İstanbul'da ilgili yere iletilmek üzere yanında götürmek istediğini ve bu nedenle mahkemenin kendisine bir belge vermesini talep etmiştir. Ayan ve eşrafın görüşünü alan mahkeme onun bu talebini kabul etmiştir[67].

5. Zecriyye Rüsûmu Tahsilinde Yeni Uygulamalar

KŞS'nde bulunan ve "alkollü içkilerden alınan vergilerde yapılan düzenlemeler" anlamında kullanılan "*Nizâm-ı Cedîd*" ifadesinin yer aldığı bir diğer kayıt, 19 Muharrem 1211 [25 Temmuz 1796] tarihli bir emr-i şeriftir. Bu emr-i şerif Lefkoşa Naibine, Kıbrıs muhassılına, zâbitana ve 1795 Ağustosu başından başlamak üzere bir yıllığına Kıbrıs Zecriyye Rüsûmu Muhassıllığını iltizam eden mültezim Halil Efendi ile mültezim Halil Efendi tarafından Kıbrıs zecriyye rüsûmunu tahsil etmekle görevlendirilen Âmil Mehmet Haşim Efendi'ye hitap etmektedir.

Söz konusu emr-i şerife göre, Osmanlı ülkesinde her nerede şarap ve rakı imal edilirse her yıl imal edildiği zaman; şarabın okkasından 2 para, rakı ve benzeri sarhoşluk veren içkilerin okkasından 4 para zecriyye rüsûmu bu maddeleri imal edenlerle satışını yapanlardan eksiksiz olarak tahsil olunmaktadır. Üzüm bağı sahibi olan reaya, kendi bağından elde ettiği üzümden kendisi tüketmek ve başkalarına satmak için şarap, rakı ve diğer alkollü içkileri imal ederler. İmal edilen şarap, rakı ve diğer alkollü içkilerin reayanın ihtiyacı için olan kısmı ayrıldıktan sonra başkalarına satılmak için kalanından "*nizâm-ı cedîd*" gereği olarak tahsil edilmesi gereken "*rüsûmât-ı zecriyye*", her yıl alkollü içkilerin imal edilip satıldığı dönemde tahsil edilmektedir. Ticaret amacıyla satılan şarap ve rakının bir okkasının bile vergisinin zayi olmamasına hep birlikte özen gösterilmesi gerektiği gibi, reayanın kendi kullanımı için ayırdığı alkollü içkilerden de vergi talep edilerek reayanın rencide edilmesinden kaçınılması gerekmektedir.

Emr-i şeriften bazı müslümanların şarap üretmesine izin verildiği de anlaşılmaktadır. Buna göre, eğer müslümanların elinde alkollü içki bulunursa, müslümanlar alkollü içki içmediklerinden, kendilerinin tüketimi için bir miktarı ayrılmayacak ve zecriyye rüsûmu alkollü içkilerin tamamından tahsil edilecektir.

Emr-i şerif kazalarda zecriyye rüsûmü tahsil eden âmillerle ilgili de bazı hükümler ve açıklamalar içermektedir. Buna göre, kazalarda zecriyye rüsûmu tahsil eden âmiller her gün tahsil ettikleri alkollü içki cinsinin miktarını,

67 KŞS, Defter No: 21, H.1200-1212, s: 309.

satanların "*isim ve resimlerini*", nereden nereye nakledildiğini ayrıntısıyla yazıp hazırladıkları defterin bir suretini, o yerin uzaklığı ve yakınlığına göre, gerektiği şekilde "*günde ve ayda ve haftada veyahut iki üç ayda bir kere*" İstanbul'da bulunan Rüsûmât Muhassıllı'na göndereceklerdi. Rüsûmât Muhasslılı bu defterleri inceleyip düzelttikten sonra söz konusu defteri "*kalemine*" kaydettirecek ve bir suretini kendisi alacaktı. Âmil olanlar da her sene sonunda hâsılatın toplamını gösteren ayrıntılı defteri arz edeceklerdi.

Emr-i şerif toplanan yıllık hasılattan âmilin ve Rüsûmât Muhassılı'nın hisselerinin nasıl hesaplanması gerektiğini de açıklamaktadır. Buna göre, Rüsûmât Muhassılı ilgili zecriyye defterini muayene ettikten ve defterin kapsamı dahilinde olan yerden de gereği gibi soruşturduktan sonra, ilgili yerin hasılatı "*kırk keseden noksan ise*" âmilin masrafı için her on bir kuruşta bir kuruş, kendi ücreti olarak da yine her on bir kuruşta bir kuruş hesabıyla gereken miktarı ayıracak ve amilin parasını verecekti. Âmil daha fazla masrafta bulunduğunu iddia ederse dikkate alınmayacaktı. Eğer hasılât 40 keseden fazla ise her keseden amile 25 kuruş verilecekti. Rüsûmât Muhassılı bu hesaba göre muhassılın hesabını görecek, kalan hasılâtı alacak ve mühürlü "alındı" tezkeresini âmile verecekti. Bu tezkere dönemin defterdarına gönderildikten sonra ilgili yere kaydedilerek tezkerenin bir sureti âmile verilecekti.

Emr-i şerif zecriyye rüsûmunun tahsili sırasında amiller tarafından yapılabilecek yolsuzluklara verilecek cezaları da açıklığa kavuşturmaktadır. Buna göre, şayet âmilin fazla tahsilat yaptığı ortaya çıkarsa ya da ihbar olunup bir kimse "*filân âmil benden şu kadar şey aldı*" derse önce amilin Rüsûmât Muhassılı'na verdiği deftere bakılacaktı. O madde defterdekinin aynısı ise "*ne güzel*", değil ise adı geçen âmil hırsızlık yaptığı için derhal azledilecek ve malları müsadere olunacaktı. Şartlara aykırı olarak "*zerre*" kadar zülüm ve baskıya cesaret eden âmil aldığı fazlalığı devletin defterine kaydetmiş ise sadece alacağı "*ondalığa*" tamah etmiş olduğu açıktı. Bu nedenle yalnızca "*azl ve müsadere*" ile yetinilecekti. Ancak aldığı fazlalığı deftere kaydetmemiş ise, kendi çıkarı için zulmetmiş demekti ki "*aman ve zaman verilmeyüb siyaset icrâ*" olunacaktı.

Emr-i şerif söz konusu vergi hususunda hiçbir ayrımın yapılmayacağını açıkça belirtmektedir. Buna göre, havas, evkâf, voynuk, hanekeş, çakırcı, şahinci, doğancı, mandıracı, suyolcu gibi imtiyazlı sınıflarla bütün serbest mukataalarda ve sınırlarda şarap ve rakı imal edenler, itibarlı olsun veya olmasın, şarap, rakı ve diğer alkollü içkileri imal edip satanlar zecriyye rüsûmunu ödemekle mükellef idiler. "*Bu bizim reayamızın malıdır*" diye hiç kimse tarafından buna müdahale olunmayacaktı.

Emr-i şerife göre, Kıbrıs'ta bulunan kaza, nahiye ve köy reayalarının H.1211 [M.1796-1797] senesine mahsuben imal edip satacakları şarap ve rakılar için ödemeleri gereken zecriyye rüsûmunun emanet usûlüyle tahsil edilmesi için tayin edilen Amil Mehmet Haşim Efendi'nin memuriyeti için bu emr-i şerif yazılmıştı.

Söz konusu emr-i şerif son olarak Kıbrıs'taki muhassıla ve diğer

yetkililere hitap etmektedir. Buna göre, Kıbrıs muhassılı, yukarıda yazıldığı şekilde şartlara uygun olarak Kıbrıs reayasının zecriyye rüsûmunun H.1211 [1796-1797] senesine mahsuben adı geçen âmil vasıtasıyla idare ve tahsil olunacağını öğrendiği zaman, reayanın kendisi için ayırdığı alkollü içkiler dışında kalan ve satacağı alkollü içkiler için ödenmesi gerekli olan vergilerin tahsilinde amile yardımcı olacaktı. Kıbrıs adasında çok miktarda alkollü içki imal edilip satıldığı, zecriyye vergisiden elde edilen gelirin yüksek olduğu ve bu verginin muhassıllık gelirlerinden olduğu herkesce bilinmekte iken bir iki senedir az vergi toplandığı ve zecriyye rüsûmunun yenilip yutulduğu anlaşılmaktaydı. Bu nedenle şartlara uygun olarak "*bir akçe ve bir habbesi*" saklanmayarak adı geçen amil vasıtasıyla tahsil olunacaktı. Diğer yetkililer de şartlara uygun olarak bu verginin tahsili ve İstanbul'a gönderilerek zecriyye muhassılına teslimi konusunda yardımcı olacaklardı[68].

Yaklaşık 6 ay sonra, Aralık 1796'da, Kıbrıs Zecriyye Muhassılı Halil Efendi Osmanlı hükûmetinden bir talepte bulunmuştur. Halil Efendi dilekçesinde, Kıbrıs reayasının her yıl satma amacıyla imal edip deniz ve kara yoluyla başka yerlere gönderdiği alkollü içki çeşitlerinden tahsil edilecek vergi gelirinin yüksek olduğunu, H.1211 [1796-1797] senesine mahsuben alınacak zecriyye rüsûmunun tahsil olunması için Mehmet Haşim Efendi'nin âmil olarak tayin edildiğini, fakat âmil Mehmet Haşim Efendi'nin rehavete dalarak devlet gelirinin azalmasına neden olacak davranışlar içerisinde olduğunu Kıbrıs'a gelip gidenlerden işittiğini bildirmiş ve bu nedenle zecriyye mallarının korunması hususunda Kıbrıs muhassılına bir emr-i şerif yazılmasını talep etmişti.

Kıbrıs Zecriyye Muhassılı'nın bu dilekçesi üzerine Hazine-i Amire'de saklanan Baş Muhasebe defterlerine bakılarak araştırma yapılmıştır. Araştırma neticesinde ortaya çıkan sonuçlar şunlardı:

1. Osmanlı Devleti reayası kendi bağından elde ettiği üzümden hem kendi ihtiyacı için hem de başkalarına satma amacıyla şarap, rakı ve diğer alkollü içkileri imal etmektedir.
2. Reayanın başkalarına satmak için imal ettiği şarabın okkasından 2, rakı ve benzeri alkollü içkilerin okkkasından ise 4 para zecriyye rüsûmu tahsil edilmektedir.
3. Başkalarına satma amacıyla imal edilen şarap, rakı ve benzeri alkollü içkilerin bir okkasının bile vergisinin zayi olmamasına dikkat edilmelidir.
4. Zecriyye rüsûmunun hâsılat defteriyle birlikte Zecriyye Muhassılı'na teslim edilmesi gerekmektedir.

Zecriyye Muhassılı Halil Efendi'nin talebi kabul edilmiş ve Lefkoşa Kadısı, Kıbrıs muhassılı ve Kıbrıs zecriyye âmili Mehmet Haşim Bey'e hitaben bir emr-i âlişan yazılmıştır. Buna göre adı geçenler zecriyye rüsûmunun bir akçesinin bile azalmasına müsaade etmeyeceklerdi[69].

---

68 KŞS, Defter No: 21, H.1200-1212, s: 329.
69 KŞS, Defter No:21, H.1200-1212, s:338.

6. 1797 Yılında Kıbrıs Şarap Üreticileri

KŞS'nde bulunan 29 Zilkade 1211 [25 Haziran 1797] tarihli bir kayıt, 1797 yılında Kıbrıs'ta kimin ne kadar şarap ve rakı ürettiğini bir liste halinde göstermektedir. Bu listede üretilen şarap ve rakı "testi" olarak ölçülmüş ve kaydedilmiş olup Kıbrıs'ta 116 köyde şarap ve rakı üretildiğini göstermektedir. Listede şarap üreten manastırlara da yer verilmiştir. Buna göre, Araklidi Manastırı 202 testi, Maşa Manastırı 120 testi, Ayomma Manastırı 35 testi, Mahira Manastırı 246 testi, Erhancelo Manastırı 96 testi, Istavro Manastırı 90 testi, diğer Istavro Manastırı 48 testi, Elmero Manastırı 208 testi ve bir diğer Istavro Manastırı 200 testi şarap üretmekteydi.

Bazı köyler ise hem şarap hem de rakı üretmekteydiler. Şarap ve rakı üreten köyler şunlardır: "*Aradyu, Malunda, Kliru, Kalohorko, Pera, Piskobyo, Arkades, Politko, İbsomolof, Kambiye, Kapadis, Analyonda, Matyaves, Litronda, Vavaçinya, Ayos, Odu, Farmaka, Kambi Farmaka, Gori, Aplıç, Balahor, Bladanistas, Polistibo, Alişino, Alona, Laguzira, Sarandi, Handirye, Kiperunda, Agridye, Agro, Ayo Yanni, Ayo Todro, Kokomilyo, Dimi, Potamitissa, Pelendirye, Ayo Mamma, Kapilyo, Limnad, Managri, Lanya, Doro, Aya Yorgi, Termakli, Parabek, Koka, Siliko, Mandria, Tornar, Fini, Gilân, Geremedos, Lof, Ebtarab, Vuni, Omodos, Istavro, Pedula, Boderomo, Modolla, Milikuri, Kastavye, Kambo, Çakistra, Galata, Kako Petriye, İspilya ve Kurdali, Yerakies, Kala Banayot, Lemito, Kalanavetmerye, Hriskocini, Davlo, Holendriko, Limo, Lasa, Leno, Kukla Celocera, Mesane, Kilinye, Lemona, Pendalya, Aya Fodi, Luli, Banaya, İsperon, Baf Cidas, Filusa, Ermino, Salamyu, Galatarya, İstato, [Azgada, Eptagonya, Dierona, Diğer Dierona, Sanida, Vikla, Filonari, Kellaki, Prasyo, Arakaba, Atrako, Skopedra, Ayakonstanti, Milu, Ayo Pavlo, Lugura, Kalohorka, Zofca, Abşu, Yerasa, Apeşa, Korfi][70], Lefkara, [Kato Lefkara, Kototeri, Ora, Melini, Akabno, Laye, Vavla, Vasa, Bahne, Dora, Potamyu, Arsos*][71].

Listeye göre, 1797 yılında Kıbrıs'ta şarap ve rakı olarak toplam 87.915 testi alkollü içki üretilmişti. Söz konusu miktardaki şarabın vergisi 35.166 kuruş, rakının vergisi ise 678 kuruş idi. Toplam vergi miktarı ise 35.584 kuruştu[72].

7. İrâd-ı Cedîd Hazinesi ve Kıbrıs Zecriyye Rüsûmu

KŞS'nde yer alan "İrâd-ı Cedîd" ifadesi ilk olarak 23 Ramazan 1208 [24 Nisan 1794] tarihli bir kayıtta geçmektedir. Bu kayda göre, İrâd -ı Cedîd Defterdarı ve Zecriyye Rüsûmu Nazırı Mustafa Reşit Efendi, kendisine sorulması üzerine, H.1207 [M.1792-1793] senesi Kıbrıs zecriyye rüsûmunun 75.000 kuruş olduğunu bildirmiştir[73].

"İrâd-ı Cedîd" ifadesi ikinci olarak 9 Rebiülâhir 1212 [1 Eylül 1797] tarihli bir emr-i şerifte geçmektedir. Bu emr-i şeriften anlaşıldığına göre,

70 Hem şarap, hem de rakı üreten köyler.

71 Sadece rakı üreten köyler. Köşeli ayraç dışında kalan köyler sadece şarap üreten köylerdi

72 KŞS, Defter No: 21, H.1200-1212, ss: 343-355.

73 KŞS, Defter No: 21, H.1200-1212, ss: 277-278.

Kıbrıs'tan alınan "rüsûm-ı zecriyye" de İrâd-ı Cedîd Hazinesi için alınmaya başlanmış olup vergi miktarı 45.000 kese ile 75.000 kese arasında değişiklik göstermektedir.

9 Rebilahir 1212 [1 Eylül 1797] tarihli söz konusu emr-i şerife göre, Kıbrıs Muhassılı Halil Bey İstanbul'a bir yazı göndermiş ve Kıbrıs'tan alınan "*zecriyye*" rüsûmunun "*dört beş yüz bin kese akçeye*" çıkarılacağı konusunda Kıbrıs'ta dedikodular çıktığını belirtip bu verginin kısa bir tarihçesini anlatmıştı.

Ona göre, H.1207 [M.1792-1793] senesinde dönemin Kıbrıs Muhassılı bu vergiyi yetmiş beş bin keseye çıkarmış, fakat bu miktar halkın tahammül gücünü aşmıştı. H.1208 [M.1793-1794] yılında Muhassıl Seyyit Halil'in amil tayin ettiği Mehmet Emin kişisel çıkarları bir yana bırakarak

Tablo-III: H.1207-H 1213'te Kıbrıs'ta Zecriye Vergisi

Yıllar	**Zecriye Rüsûmu Miktarı (Kuruş)**
1207 (1792-1793)	75.000
1208 (1793-1794)	50.000[1]
1209 (1794-1795)	45.000
1210 (1795-1796)	50.000
1211 (1796-1797)	50.000
1212 (1797-1798)	55.000
1213 (1798-1799)	55.000
Toplam	**380.000**

H.1208 [1793-1794] ve H. 1209 [1794-1795] senelerinde zecriyye vergisinde indirim yapmış ve bu vergiyi 45.000 kuruş olarak belirlemişti. H. 1210 [1795-1796] yılında bu vergiye 5.000 kuruş zam yapılarak zecriyye rüsûmu 50.000 kuruşa çıkarılmıştı.

H. 1211 [1796-1797] yılında ise bu vergiyi toplamak için amil tayin edilen kişiye yardım edilmemiş, kendi kendine toplamasına da izin verilmemişti. Amil de çaresiz olarak Kıbrıs tercümanı ile diğer ileri gelenlerle birlikte hareket ederek mahsul vaktinden 3-4 ay geçtikten sonra vergiyi tahsile teşebbüs etmişti. Kıbrıs'ta bulabildiği "*müskirâttan*" vergi almış, diğer kazalarda, nahiyelerde ve köylerde üretilen ve Kıbrıs iskelelerinden gemilere yüklenerek dışarıya satılmak için gönderilen şarap ve rakı vergisi, satanların "*zimmetlerinde*" kalmıştı. Sonuç olarak ise nizama uygun olarak zecriyye rüsûmunu toplamayı başaramadığını, yeniden amil gönderilse bile bu verginin eksik alınacağını, ne kadar gayret edilirse edilsin bu verginin tahsilinde başarılı olunamayacağını, çünkü Kıbrıs halkının ürün azlığını ileri sürdüğünü ifade etmiştir. Ona göre bağlar ölçülüp bağların miktarı açıkça ortaya konmadıkça dedikodu eksik olmayacaktı.

Emr-i şerife göre, Kıbrıs muhassılı H.1212 [M.1797-1798] senesi zecriyye vergisinin eskiden olduğu gibi 75.000 kuruşa çıkarılması ve gelecek yıl da bu miktarda toplanması konusunda karar alınırsa reayanın "*ne güzel*" deyip bu miktarı kabul etmeyecekleri düşüncesindeydi. Bu nedenle Kıbrıs muhassılı bu konuda iyi bir karar verilebilmesi için ilk önce Kıbrıs'ta kaç

dönüm bağ olduğunun mahkeme ve mübaşir yardımıyla ölçülerek bu konuda hazırlanacak defterin İstanbul'a gönderilmesinin sağlanması konusunda bir emr-i şerif talep etmişti.

Emr-i şerife göre, muhassılın bu açıklama ve talebi üzerine "Hazine-i Amire"de saklanmakta olan muhasebe defterlerine müracaat edilerek konu araştırılmıştır. Araştırma sonucunda Kıbrıs'ın zecriyye rüsûmunun H.1207 [M.1792-1793] senesinde 75.000 kuruş; H.1208 [M.1793-1794] ve H.1209 [M.1794-1795] senelerinde 45.000 kuruş; H.1210 [1795-1796] senesinde de 50.000 kuruş olarak toplanması konusunda emr-i şerif verildiği ortaya çıkmıştı. H.1211[M.1796-1797] senesi vergisinin tahsili için ise Kıbrıs muhassılı tarafından tayin edilen amile emr-i şerif verilmiş olduğu anlaşılmış ve durum İrâd-ı Cedîd Hazinesi Defterdarı Mustafa Reşit Efendi'den sorulmuştu.

İrâd-ı Cedîd Defterdarı Mustafa Reşit Efendi cevabında, Kıbrıs zecriyye rüsûmunun daha fazla ödenmesine Kıbrıs'ın gücünün yettiği ve bu şekilde tahsil edildiğinin de açık olduğunu, ancak H.1211 [M.1796-1797] ve H.1212 [M.1797-1798] seneleri hasılatının 75.000 kuruşa çıkarılması durumunda ise Kıbrıs reayasının bu miktarı ödemeye gücümüz yoktur diyeceğini ve dedikoduların başlayacağını ifade etmiştir. Ona göre, Kıbrıs adasının tahammül edebileceği vergi miktarını belirlemek ve bir "*bir nizâm ve râbıta*" verilmesi için mahkeme ve mübaşir yardımıyla Kıbrıs'ta bulunan bütün bağlar "*mühürlü ve nişânlı*" ölçü ipi ile ölçülüp "*mikdar ve dönümlerini mübeyyin mümza defteri*"nin İstanbul'a gönderilmesi için bir emr-i şerif yazılmalıdır.

Sonuçta hem Kıbrıs muhassılının, hem de İrâd-ı Cedîd Defterdarı'nın görüşleri uygun bulunmuş ve Kıbrıs'taki bütün bağların mühürlü ve nişanlı ölçü ipi ile ölçülerek miktar ve dönümlerinin bildirilmesi kararlaştırılmıştır[74].

Emr-i şerife uygun olarak Kıbrıs'ta mevcut bağların miktarı ölçülerek belirlenmiş, 75.000 kuruş değil, 55.000 kuruş zecriyye vergisi tahsil edilmesi kararlaştırılmış ve H.1212 [1797-1798] ve H. 1213[1798-1799] yıllarında bu vergi 55.000 kuruş olarak tahsil edilmiştir[75].

8. Fransızların Mısır'ı İşgal Girişimi ve Kıbrıs Zecriyye Rüsûmu

H.1207-H.1213 yıllarını kapsayan dönemde Kıbrıs'tan tahsil edilen zecriyye vergisi ve toplamı ile ilgili bilgiler Tablo-III'de gösterilmiştir.

Fransa'nın Mısır'ı işgal girişimi Kıbrıs zecriyye rüsûmunu olumsuz etkilemiştir. Savaş nedeniye hem alkollü içki ticareti akamete uğramış ve kazanç azalmış, hem de çeşitli nedenlerle Kıbrıs adasının masrafı artmıştır. Bu masraflar Kıbrıs halkından tahsil edildiği için üreticinin mali gücü zayıflamıştır. İşte bu sırada Kıbrıs reaya vekili Kıbrıs halkı adına İstanbul'a bir yazı göndererek zecriyye vergisinde indirim talep etmiştir. Kıbrıs Tercümanı ve Reaya Vekili Hâci Yorgaki söz konusu yazısında, bugünkü Türkçe ile şöyle

74 KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi, ciltsiz sicil parçası. (Tasnifsiz)
75 BOA, Fon Kodu:C.ML., Dosya No:76, Gömlek No: 30986.

diyordu:

"Devletli, İnayetli, Atufetli, Merhametli Efendim Sultanım Hazretleri Sağ Olsun,

Kullarının arzuları şudur ki;

Fransız kâfirinin saldırısından önce Kıbrıs adası reayasından olan şarap ve rakı sahipleri, Kıbrıs dışına sattıkları alkollü içkilerden kazandıkları paradan yılda 45.000 kuruş zecriyye vergisi veriyorlardı. Bunu bile zar zor öderlerken padişah emriyle Kıbrıs'taki bağların miktarı ölçülerek tesbit edilmiş ve bu vergi 55.000 kuruş olarak tahsil edilmeye başlanmıştı. Bağ sahiplerinin bu miktarı ödemeye bile güçleri yok iken bir de bu savaşın çıkması onların durumunu daha da kötüleştirmiştir. Çünkü bir damla alkollü içki Kıbrıs dışına satılamaz olmuş, üretilen alkollü içkiler üreticilerin ellerinde kalmış ve sirke olmuştur. Fransız kâfirinin İskenderiye ve Mısır civarında olması, adanın bütün alış-verişinin kesintiye uğramasına neden olmuştur. Bu nedenle reaya fakir kullarının bu miktarı ödeyemeyecekleri açıktır. Eskiden olduğu gibi yine 3 taksitte ödenmesi şartıyla, söz konusu vergi 30.000 kuruşa indirilirse ileriki senelerde de kolaylıkla tahsil edilebileceğini ben reaya vekili olarak taahhüd ederim".

Tablo-IV: Kıbrıs'a Gönderilen Görevlilerin Ücretleri

Görevlinin ünvanı	Ödenecek miktar (kuruş)
Hassa Silahşörleri	2.000
Zeamet Sahipleri	1.000
Hoca	2.000
Sadrazam Ağası	500
Sadrazam Çukadarı	400
Tatar	150

Kıbrıs Tercümanı ve Reaya Vekili Hâci Yorgaki'nin arzuhalinde tarih yoksa da, ilgili belgede derkenar olarak Defterdar'a hitaben yazılan 11 Cemaziyelevvel 1214 [11 Ekim 1799] tarihli şu yazı vardır ve bugünkü Türkçeyle şöyledir:

"Saadetli Defterdar Efendi,

Bu konuya dair daha önce gelen dilekçe kayıtlara bakıp kontrol etmeniz için tarafınıza havale edilmiştir. Bu arzuhali dahi mütalaa ederek gerekli yere kaydettikten sonra İrâd-ı Cedîd Defterdarı ile konuyu müzakere ediniz".

Sonuçta hem reaya vekilinin arzuhali, hem de savaş durumu dikkate alınarak, 7 Aralık 1799 tarihli kararla, Kıbrıs zecriyye vergisinde 15.000 kuruşluk bir indirim yapılması kabul edilmiştir. Ancak bu indirim sadece H.1214 [1799-1800] yılına has olacak ileriki yılları kapsamayacaktı. Reaya vekili 25.000 kuruşluk bir indirim yapılarak verginin 30.000 kuruşa indirilmesini talep etmiş, ancak sadece 15.000 kuruşluk bir indirim kabul edilmiştir. Sonuç olarak Kıbrıs halkının H. 1214 [1799-1800] yılında 40.000 kuruş zecriyye vergisi ödemesi kararlaştırılmıştır[76].

Bu sırada devam eden Osmanlı-Fransız Savaşı'nın Kıbrıs halkı üzerindeki bir başka etkisi, Kıbrıs'a gelip giden resmî görevlilerin çoğalması ve bu nedenle halkın giderlerinin artmasıydı. Çünkü bu görevlilerin tüm harcamaları, Kıbrıs bütçesinden, yani halktan toplanarak karşılanıyordu. Bu nedenle İstanbul'a "*Kıbrıs Adası Halkı"* imzalı bir dilekçe gönderilmiştir. Bu dilekçede Kıbrıs halkının şikâyetleri, günümüz Türkçesiyle şöyle dile getirilmiştir:

"*Devletli, inayetli, atufetli, merhametli, efendim Sultanım Hazretleri sağ olsun,*

Kullarının arzuları şudur ki;

Kıbrıs adasına sadrazamlık ve tersane tarafından gönderilen mübâşir adlı görevlilerin mübâşirlik ücretleri Kıbrıs tarafından ödenmekte ve memuriyetleri sona erdiği zaman memnun bir şekilde Kıbrıs'tan ayrılmaları sağlanmaktadır. Fakat birkaç seneden beri bu şekilde görevli olarak gelen çukadarlar, tatarlar ve enderun ağaları kanunî olarak kendilerine verilen ücretlerle yetinmeyip daha fazla para talep etmeye başlamışlar ve sonuçta halkı rencide etmişlerdir. Bu nedenle bundan sonra zorunlu olarak Kıbrıs'a gelmesi gereken kapıcıbaşılara, silâhşörlere, zeamet sahiplerine, çukadarlara, tatarlara ve enderun ağalarına ne kadar ücret ödeneceği konusunda bir padişah emri çıkarılarak bu tarafa gönderilmesi ve böylece kime ne kadar ücret ödeneceğinin bilinerek ona göre ödenmesi ve halkın rencide edilmesinin önlenmesi fukara kullarının arzusudur. Böylece halk padişah hazretlerinin ve devletlerine dua etmeye devam edecek ve halkın refahı sağlanacaktır"[77].

Dilekçede yine tarih yoktur. Ancak dilekçe üzerine derkenar olarak yazılmış iki yazı vardır. Birincisinde, günümüz Türkçesiyle, "*Bu konuya dair bir düzenleme yapılmış mıdır? Divandan kayıtlara bakılsın"* denilmektedir. İkinci kayıt 12 Rebiülevvel 1214 [14 Ağustos 1799] tarihi olup *"Suâl-i âli üzere Kıbrıs cezîresine Divân-ı Hümâyûn tarafından nizâma dair bir kayıt bulunamamıştır. Ferman devletli sultanımındır"* şeklindedir.

Sonuçta Kıbrıs'a görevli olarak gideceklere ödenmesi gereken ücret konusunda bir düzenleme yapılmıştır. Ancak Kıbrıs'a gidecek Kapıcıbaşı ünvanlı mübaşirlere ödenecek miktar açıklanmamıştır. Çeşitli görevlilere, Kıbrıs bütçesinden ödenecek ücret Tablo-IV'de gösterilmiştir.

Savaş nedeniyle Kıbrıs'taki giderlerin artması, bir başka deyişle

76 BOA, Fon Kodu: C.ML., Dosya No: 76, Gömlek No: 30986.

77 BOA, Fon Kodu: C.ML., Dosya No: 76, Gömlek No: 30986.

halktan daha fazla para talep edilmesinin bir başka nedeni de Kıbrıs'ı savunmak için buraya gönderilen paşalar ile maiyetlerindeki askerlerin giderlerinin de Kıbrıs bütçesinden karşılanmakta oluşuydu. Nitekim Kıbrıs Tercümanı ve Reaya Vekili Hâci Yorgaki bu konuda da bir "arz-ı hâl" ile İstanbul'a başvurmuştu. Hâci Yorgaki arz-ı hâlinde Kıbrıs reayasının ödemekte olduğu cizye, eshâm ve nüzûl vergilerinin toplamının 800 kesenin üzerine çıktığını, bu miktar ödenmeye çalışılırken Fransız keferesinin Mısır'a saldırması üzerine adaya muhafız paşalar tayin edildiğini, bu paşalar ile maiyetlerindeki askerin masraflarının Kıbrıs bütçesinden karşılanmasının emredildiğini, savaş nedeniyle adaya sık sık mübâşir gönderildiğini ve bu nedenle mübâşirlik giderlerinin arttığını, reayanın ayrıca zecriyye vergisi ödemekte olduğunu, savaşın alkollü içki ticaretini olumsuz etkilediğini ve reayanın yukarıda sıralanan giderleri karşılamakta çok zorlandığını belirterek zecriyye vergisinin 2 yıllığına affedilmesini ve muhafız paşalar ile maiyetlerindeki askerlerin giderlerinin de devlet tarafından karşılanmasını talep etmişti[78].

Haci Yorgaki'nin bu taleplerine nasıl bir cevabın verildiği konusunda bir bilgi elde edilememiştir. Bununla birlikte bu talebin reddedildiği düşünülebilir. Çünkü 1807 yılında Osmanlı-Rus Savaşı çıktığı zaman yine Kıbrıs'ı savunmak için Kıbrıs'a asker gönderilmiş, Kıbrıs muhassılı masrafların halkın tahammül gücünü aştığını belirterek masrafların devlet tarafından karşılanmasını istemişti. Bu isteğe verilen cevap, daha önceki Mısır seferi sırasında olduğu gibi masrafın yine Kıbrıs tarafından karşılanması gerektiği şeklinde olmuştur[79].

Kıbrıs'ı savunmak üzere gönderilen muhafız paşaların masrafları gerçekten büyük bir yekûn tutuyordu. Bu cümleden olarak 1798 yılında Osmanlı-Fransız Savaşı döneminde Kıbrıs'a gönderilen Karaman Valisi Mehmet Paşa'nın "*dairesi halkı*" ile askerlerinin günlük masrafı 417 kuruştu ve Kıbrıs halkı tarafından karşılanıyordu[80]. Yine aynı yıl Kıbrıs'ı savunma amacıyla Kıbrıs'ta bulunan İçel Sancağı Mütesellimi Ahmet Paşa'nın emrinde bulunan 500 askerin her birine günlük 160 dirhem [502.2 gr] ağırlığında 1 çift ekmek ve 80 dirhem [272 gr] et veriliyor ve masraf Kıbrıs tarafından karşılanıyordu[81]. O dönemde 135 dirhem ekmeğe 1 para, 1 okka ete ise 8 para narh verilmişti[82]. Sonuç olarak bir askerin maliyeti yaklaşık olarak günlük 4 paraydı[83]. 500 askerin maliyeti ise günlük 2. 000 para, yani 500 kuruş idi.

9. İrâd-ı Cedîd Hazinesi İçin Kıbrıs'tan Tahsil Edilen Diğer Vergiler

Kıbrıs ve tevabii mukataası ile bu mukataaya bağlı olan cizye ve

78 BOA, Fon Kodu: C.ML., Dosya No: 76, Gömlek No: 30986.
79 KŞS, Defter No: 26, H.1219-1224, ss: 29, 63.
80 KŞS, Defter No: 22, H.1213-1215, s: 24.
81 KŞS, Defter No: 22, H.1213-1215, s: 15.
82 KŞS, Defter No: 22, H.1213-1215, s: 10.
83 1 dirhem 3.14 gramdır. 1 okka 1.283 gramdır. Bu şeklide hesaplandığı zaman yaklaşık olarak belirtilen miktar bulunur. 1 kuruş ise 40 paraydı.

avarız H.1209 [M.1794-1795] yılından itibaren İrâd-ı Cedîd Hazinesi'ne bağlanmıştı. 1804 yılında Kıbrıs'ta muhassıl olarak bulunan Süleyman bu gelirleri toplayıp ilgili hazineye göndermediğinden, 19 Rebiülâhir 1219 [28 Temmuz 1804] tarihli emr-i şerifle, söz konusu gelirleri bir an önce tahsil ederek İrâd-ı Cedîd Hazinesi'ne göndermesi konusunda uyarılmıştı[84]. Fakat Kıbrıs muhassılı Süleyman'ın bu emri yerine getirmediği anlaşılmaktadır. Çünkü 1806 yılında görevi sona erip İstanbul'a döndüğü zaman H.1219 [1804-1805] ve H. 1220 [1805-1806] yıllarına ait toplam 374.797 kuruşluk tahsilâtı yapmadığı anlaşıldığından, 4 Safer 1221 [23 Nisan 1806] tarihli emr-i şerifle, yeni muhassıl El-Hac Hüseyin'in söz konusu miktarı hemen tahsil ederek İrâd-ı Cedîd Hazinesi'ne göndermesi istenilmişti[85].

Kıbrıs'tan tahsil edilen avarız vergisi de İrâd-ı Cedîd Hazinesi için tahsil edilmiştir. Selh-i Receb 1221 [13 Ekim 1806] tarihli bir kayda göre, H.1219 [M.1804-1805] senesinde tahsili gereken avarız vergisinin 26.400 kuruşu Lefkoşa Alaybeyi ile Yeğen El-Hac Mehmet Ağa tarafından zimmetlerine geçirilmiş ve İrâd-ı Cedîd hazinesine gönderilmemişti. H.1219 senesi vergisinin kalan kısmının üçte biri müslümanlara, üçte ikisi de reaya üzerine taksim ve tevzi edilmiştir. Kalan paranın müslümanların hissesine düşen kısmı 8.868 kuruş[86] olduğuna göre hristiyanların hissesine düşen kısmı da (2x8,868=) 17.736 kuruş olmalıdır.

Kıbrıs adasından tahsil edilen ve İrâd-ı Cedîd Hazinesi'ne verilen paralardan biri de "Kaptan Paşa" parasıydı. Kıbrıs muhassılı Seyyid Süleyman'ın bir yazısına göre, 1 Muharrem 1219-29 Zilhicce 1219 [12 Nisan 1804-31 Mart 1805] döneminde, 1 yılda Kıbrıs'tan "Kaptan Paşa" parası olarak reayadan 36.000 kuruş tahsil ediliyordu. Söz konusu para eskiden Kaptan-ı Deryalara verilmekte ise de şimdi İrâd-ı Cedîd Hazinesi için toplanıyordu[87]. Bu para reaya vekilleri aracılığıyla toplanıyordu[88].

Kıbrıs'tan tahsil edilen ve İrâd-ı Cedîd hazinesine gönderilen bir başka vergi "yapağı" vergisiydi. 7 Safer 1208 [14 Eylül 1793] tarihli emr -i şerife göre yapağıdan alınmakta olan eski vergiden başka, 1 okkasından 1 para olmak üzere, ilave bir vergi alınması kararlaştırılmıştı. Söz konusu yeni vergi 1 Muharrem 1208 [9 Ağustos 1793] tarihinden itibaren İrâd-ı Cedîd Hazinesi için tahsil edilecek ve bu hazineye gönderilecekti. Emr-i Şerif bu uygulamanın Kıbrıs'ta da aynı şekilde hayata geçirilmesini ve yeni verginin yapağıyı satandan tahsil edilmesini emrediyordu. Mültezim El-Hac Mehmet Emin, tahsildar sıfatıyla bu vergiyi tahsil edecekti[89].

Yaklaşık bir yıl sonra verginin kapsamı genişletilmiş ve adı "yapağı ve kıl vergisi" olmuştur. 15 Rebiülâhir 1209 [9 Kasım 1794] tarihli emr-i şerifte "*Kıbrıs ceziresi eyâletinin hâvi olduğu kazaların*" kıl ve yapağı vergilerinin

84 KŞS, Defter No:24, H. 1217-1222, ss: 68-69.
85 KŞS, Defter No:24, H. 1217-1222, s: 159.
86 KŞS, Defter No: 24, H. 1217-1222, s: 175.
87 KŞS, Defter No: 24, H. 1217-1222, s: 188.
88 KŞS, Defter No: 24, H. 1217-1222, s: 189.
89 KŞS, Defter No: 21, H. 1198-1212, s: 245.

nasıl tahsil edileceği açıklanmaktadır. Buna göre "kıl ve yapağı" vergilerine "*bedel*" olarak her bir koyun ve keçiden 1'er para "*resm-i mîrî*" tahsil edilecekti. Bu vergi bu yıl da yine Mehmet Emin Efendi'ye iltizama verilmişti. Mehmet Emin Efendi koyun ve keçileri birer birer sayacak, herbirinden 1'er para "*resm-i yapağı ve kıl*" tahsil edecekti. Kuzu ve oğlak dışındaki bütün koyun ve keçiler bu vergiye dâhildi. Mültezim Mehmet Emin Efendi vergiyi tahsil ederken sahiplerinin "*isim ve şöhretleri ile*" koyun ve keçilerin sayısını da kayıt altına alacaktı. Emri şerif bu işlemler sırasında mültezime engel olunmamasını emrederek sona eriyordu[90].

Kıbrıs'taki pamuk, pamuk ipliği ve kozalı pamuk mukataası da İrâd-ı Cedîd Hazinesi'ne bağlanmıştı. Aslında bu ürünlerden alınan vergiye zam yapılarak ilave verginin İrâd-ı Cedîd Hazinesi için tahsiline karar verildiğini söylemek daha doğru olur. 15 Zilhicce 1208 [14 Temmuz 1794] tarihli emr-i şerife göre, pamuktan alınmakta olan vergiye okkada 1 para; pamuk ipliğinden alınan vergiye okkada 2 para ve kozalı pamuktan alınan vergiye de okkada 1 akçe ilave edilmişti. Bu yeni vergiler 1 Mart 1208 [1792] tarihinden itibaren İrâd-ı Cedîd Hazinesi için "satanlardan" tahsil edilecekti. Adı geçen vergiler 1 Mart-29 Şubat 1208 dönemi için 1 yıllığına önce El-Hac Mehmet Emin Efendi'ye iltizama verilmiştir [Daha sonra Kapıcıbaşı Ömer Efendi ona ortak olmuştur][91]. Söz konusu emr-i şerife göre bu ürünleri satın alan ister Müslüman, isterse "*kefere*" olsun, satın aldığı ürünün vergisinin ödendiğini ispatlayamazsa malının gemiye yüklenmesine ve Kıbrıs dışına gitmesine müsaade edilmeyecekti. "*Ber mûceb-i şürût-ı nizâm-ı cedîd*" tahsili gereken bu vergiyi ödememek için yanlış yollara sapanlardan ise vergi 2 kat olarak tahsil edilecekti[92].

Ertesi yıl, 1 Mart 1209-28 Mart 1209 dönemi için, bu vergi bir yıllığına yine El-Hac Mehmet Emin Efendi'ye 12.000 kuruşa iltizama verilmiştir[93].

İrâd-ı Cedîd Hazinesi ile ilgili ilginç sayılabilecek bir gelişme daha vardır. 1804 yılında Kıbrıs'ın Karpaz Kazası'nda bir eşkıyalık olayı yaşanmıştı. Olayın sona ermesinden sonra Karpaz kazasına bağlı "*Kaleburnu, Kurutepe, Aya Andoni, Apostad, Komi Kebir, Livadya, Bladanisso, Kurupe, Ayasmiyo, Efta Komi, Aya Todoro, Terkimo, Avgoroz, Galatya, Calagos, Melanarka* ve *Etrankomi*" köyleri temsilcileri Lefkoşa'daki muhassıllık sarayında özel bir toplantıya davet edilmişlerdir. Toplantı sonunda 17 Şaban 1219 [21 Kasım 1804] tarihli bir taahhüdname imzalamışlardır. Taahhüdnameye göre, böyle eşkıya ortaya çıktığı zaman eşkıyayı canlı veya ölü olarak ele geçirecekler ve Kıbrıs muhassılına teslim edeceklerdi Eğer ahaliden bir kişi eşkıya lehinde hareket ederse İrâd-ı Cedîd Hazinesine "*nezir*" olarak 50.000 kuruş vereceklerdi[94].

Ortaya çıkan eşkıyalık hareketini ortadan kaldırmakla görevli İçel

90 KŞS, Defter No: 21, H. 1198-1212, s: 292.
91 Ne El-Hac Mehmet Emin'in ne de Kapıcıbaşı Ömer Efendi'nin iltizam bedeli belirtilmiştir.
92 KŞS, Defter No: 21, H. 1198-1212, s: 285.
93 KŞS, Defter No: 21, H. 1198-1212, s: 293.
94 KŞS, Defter No: 24, H. 1217-1222, ss: 182-183.

Mutasarrıfı Ahmet Paşa'nın girişimiyle, kısa bir süre sonra, Karpaz kazası köylülerinden alınan taahhüdname Kıbrıs geneline yayılmıştır. Kıbrıs'ın diğer kazalarının temsilcileri de Lefkoşa'daki muhassıllık sarayına toplanarak benzer taahhüdnameler imzalanmıştır. Ancak bu taahhüdnamelerin kapsamı Karpaz köylülerininkinden biraz daha kapsamlıdır. Çeşitli kaza temsilcilerinin imzaladığı 27 Zilkade 1219 [27 Şubat 1805] taahhüdnameler birbirinin aynısıdır. İlk taahhüdname Meserya kazası temsilcilerinin imzaladığı taahhüdname olup şöyleydi:

1. Ortadan kaybolmayı başaran eşkıyalardan birisi ortaya çıktığı zaman, yakalanması mümkün olanları, ölü veya diri ele geçirecekler, yakalanması mümkün olmayanları muhassıla haber vereceklerdi.
2. İleriki zamanlarda kaza dahilinde bir eşkıya ortaya çıkarsa muhassıla haber vererek eşkıyanın hakkından gelmeye gayret edeceklerdi.
3. Herhangi bir kazada toplanıp Lefkoşa'ya, muhassıla veya Kıbrıs hakimine karşı bir girişim olduğunda kaza halkından hiç kimse bu gruba katılmayacaktı. Böyle bir durumda ortaya çıkan masrafın 3'te 2'si reaya tarafından, 3'te biri ise müslüman ahâli tarafından karşılanacaktı.
4. Avarız vergisi tahsil eden muhassıla karşı gelinmeyecek, bu verginin toplanmasında kolaylık sağlanacaktı.
5. Yukarıdaki taahhüdlerden herhangi birine uyulmadığı zaman, kaza halkı İrâd-ı Cedîd Hazinesi'ne "*nezir*" olarak 35.000 kuruş ödeyecekti[95].

Meserya kazası dışındaki kazalara gelince, Değirmenlik kazası 10.000; Evdim kazası 6.000; Tuzla kazası 5.000; Leymosun kazası 11.000; Baf kazası 22.000; Hırsofu kazası 20.000; Lefke kazası 8.000; Kukla kazası 10.000; Karpaz kazası 25.000; Girne kazası 11.000; Piskobu kazası 7.000; Omorfa kazası 8.000; Mağosa kazası 6.000; Dağ kazası 5.000 ve Gilan kazası 6.000 kuruşu İrâd-ı cedîd Hazinesi'ne ödemeyi taahhüd ediyordu[96].

Bir eşkıyalık durumunda Lefkoşa halkının ödemeyi taahhüd ettiği "*nezir*" ise 60.000 kuruştu. Taahhüdnameye göre, Lefkoşa halkı temsilcileri, ortadan kaybolmayı başaran eşkıyalardan birisi ortaya çıktığı zaman, yakalanması mümkün olanları, ölü veya diri ele geçirmeyi, yakalanması mümkün olmayanları muhassıla haber vermeyi, muhassıla veya Kıbrıs hakimine karşı bir girişim olduğunda muhassılın yanında yer almayı, Lefkoşa'da eşkıya ortaya çıkarsa muhassılla birlikte hareket ederek eşkıyayı ortadan kaldırmayı, eğer Lefkoşa halkından birisi eşkiyadan yana hareket ederse de 60.000 kuruş *"nezir*" ödemeyi taahhüd ediyorlardı[97].

Kıbrıs kazalarının bu taahhüdnameleri İstanbul'a gönderilerek ilgili yerlere kaydedilmiş ve 1 Muharrem 1220 [1 Nisan 1805] tarihli ferman ve 15 Safer 1220 [15 Mayıs 1805] tarihli Sadrazam mektubuyla taahhüdlerin kabul edildiği Kıbrıs'a bildirilmiştir[98].

Kıbrıs'tan İrâd-ı Cedîd hazinesi için tahsil edilen paraların değişik

95 KŞS, Defter No: 26, H.1219-1224, s: 2.
96 KŞS, Defter No: 26, H. 1219-1224, ss: 2-10.
97 KŞS, Defter No: 26, H. 1219-1224, s: 10.
98 KŞS, Defter No: 26, H. 1219-1224, s: 11.

amaçlar için kullanıldığı görülmektedir. Ordu ve donanma için peksimet hazırlanması ya da İstanbul'un iaşesi gibi hususlarda da Kıbrıs'tan İrâd-ı Cedîd Hazinesi için tahsil edilen paralar kullanılmıştır. Bu cümleden olarak 1805 yılında Haricilerin Hicaz'a olan saldırılarının önlenmesi için Zeynel Abidin Paşa görevlendirilmişti. Paşa'nın bulunduğu yerden harekete geçerek Hicaz bölgesinde düzeni sağlaması için tertip ve tanzim edeceği ordunun ihtiyacı için 1.800 kese akçeye ihtiyaç duyulduğunda Kıbrıs'ın bu masrafın 550 kesesini karşılaması talep edilmişti. Söz konusu 550 kesenin Kıbrıs'ın H.1219 [M.1804-1805] ve H.1220 [M.1805-1806] yılları hasılâtından olup İrâd-ı Cedîd Hazinesi'ne verilecek paradan karşılanması istenilmişti. Söz konusu para mübaşirlere verilerek Şam'a gönderilecekti[99].

C. Nizâm-ı Cedîd Ordusu ve Kıbrıs:

1. Nizâm-ı Cedîd Ordusu ve Kıbrıs Bütçesi

KŞS'nde "III. Selim zamanında kurulan yeni ordu" anlamında kullanılan "Nizâm-ı Cedîd" ifadesi genellikle bu ordunun masrafları nedeniyle geçmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla bu konudaki ilk masraflar H.1217 [M.1802] yılına aittir. 1802 yılında Kıbrıs bütçesinden Nizâm-ı Cedîd askeri için yapılan masraflar şöyledir:

1. Nizâm-ı Cedîd Defterdarı Efendinin çukadarı İsmail Ağa'nın zecriyye rüsûmunu tahsil etmek için geldiği zaman hamam harçlığı ve çamaşır ücreti 210 kuruş,[100]
2. İstanbul'dan gelen Nizâm-ı Cedîd Defterdarı ile 3 adamı için bir gecelik masraf 3 kuruş,[101]
3. İstanbul'dan gelen ve Kıbrıs'tan Akka tarafına giden Nizâm-ı Cedîd Çukadarı Mehmet Ağa'ya ve hademesine gemi ücreti 25 kuruş,[102]
4. Nizâm-ı Cedîd Defterdarı adamları için 8,5 kuruş,[103]
5. Zecriyye konusuna mübaşir gelen Nizâm-ı Cedîd Defterdarı Başçukadarı İsmail'e mübaşirlik hizmeti ve saire için 6,488 kuruş,[104]
6. Nizâm-ı Cedîd Ağalarına gümrükte masraf 12 kuruş,[105]
7. Mısır'dan gelip Rodos'a giden Nizâm-ı Cedîd askerine kumanya masrafı 25 kuruş,[106]
8. Nizâm-ı Cedîd askerinden olup Mısır'dan gelen topçu askerlerine Kıbrıs

99 KŞS, Defter No: 24, H. 1217-1222, s: 122.

100 KŞS, Defter No: 28, H. 1227, s. 38. [Ba-mürasele-i Girne, 2 Muharrem 1217 =5 Mayıs 1802]

101 KŞS, Defter No: 28, H. 1227, s. 38. [Ba-mürasele-i Girne, 2 Muharrem 1217 =5 Mayıs 1802]

102 KŞS, Defter No: 28, H. 1227, s. 38. [Ba-mürasele-i Lefkoşa, 21 Safer 1217=23 Haziran 1802]

103 KŞS, Defter No: 28, H. 1227, s: 41. [Ba-mürasele-i Lefkoşa, 21 safer 1217=23 Haziran 1802].

104 KŞS, Defter No: 28, H. 1227, s: 47. [Ba-mürasele-i Lefkoşa, 21 Safer 1217=23 Haziran 1802].

105 KŞS, Defter No: 28, H. 1227, s: 47. [Ba-mürasele-i Baf, 13 Receb 1218=29 Ekim 1803].

106 KŞS, Defter No: 28, H. 1227, s: 57. [Ba-mürasele-i Baf, 13 Receb 1218=29 Ekim 1803].

muhassılı tarafından yapılan masraf 20.000 kuruş,[107]
9. Nizâm-ı Cedîd Defterdarı Çukadarına 3 takım döşeme ücreti 120 kuruş[108].

H.1222 [M.1807-1808] yılı masraf defterinde de Nizâm-ı Cedîd ordusu için yapılan birçok harcama söz konusu edilmiştir. Bu harcamaları da şöyle sıralamak mümkündür:

1. Nizâm-ı Cedîd Binbaşısı Tatar Ağası Mehmet Ağa için masraf 1 Kuruş 20 para,[109]
2. Eski muhassıl ve yeni muhassıl ağaların atlarını, askerlerini, eyalet sipahilerini, Nizâm-ı Cedîd askerini ve tatar ve çukadar getirene verilen ücret 3,751 kuruş,[110]
3. Adı geçenlerin gelip giden 123 askeri, sipahi, Nizâm-ı Cedîd askeri, tatar ve çukadar için verilen ücret 816 kuruş,[111]
4. 400 Nizâm-ı Cedîd askerine 4 günlük yiyecek ücreti 481 kuruş,[112]
5. 1 Safer 1222-30 Safer 1222 [M.10 Nisan 1807-8 Mayıs 1807] döneminde Kayseri askeri üzerine mübaşir olan Nizâm-ı Cedîd Defterdarı Efendi Çukadarı İsmail Ağa, adamı ve padişah emri ile saçma mukataasına gelen Mehmet Ağa'nın yiyecekleri masrafı 184 buçuk kuruş,[113]
6. Nizâm-ı Cedîd askeri için Lefkoşa'dan Tuzla'ya gönderilen 40 deve yükündeki unun ücreti 80 kuruş,[114]
7. Nizâm-ı Cedîd askeri Girne'den Tuzla'ya geçerken Bekir Ağazade İbrahim Ağa Konağına yapılan masraf 43 kuruş,[115]
8. Yeniçeri Ağası konağında Nizâm-ı Cedîd çukadarlarına verilen 5 adet hayvan ve 2 adet sürücü ücreti 11 kuruş,[116]
9. Nizâm-ı Cedîd Ağasına ve tatara verilen 2 hayvan ve 1 sürücü için yapılan masraf 4 kuruş,[117]
10. Nizâm-ı Cedîd tatarlarına Tuzla'ya [gitmeleri] için 6 hayvan ve 1 sürücü için yapılan masraf 4 kuruş,[118]
11. Eylence köyünde Nizâm-ı Cedîd askerine yemek pişiren Ali Bayrakdar'a verilen ücret 5 kuruş,[119]
12. Nizâm [-ı Cedîd] Bölükbaşısına 1 hayvan için ödenen ücret 1 Kuruş 20 para,[120]

107 KŞS, Defter No: 28, H. 1227, s: 62. [Ba-mürasele-i Baf, 13 Receb 1218=29 Ekim 1803].
108 KŞS, Defter No: 28, H. 1227, s: 69. [H.12190=M.1804-1805 yılları için müslüman halktan alınan ve memleket işleri için yapılan harcamalar].
109 KŞS, Defter No: 25, H. 1222, s: 19.
110 KŞS, Defter No: 25, H. 1222, s: 20. [416 kişi, 341 katır].
111 KŞS, Defter No: 25, H. 1222, s: 20.[73 atın nakli için Alaiyeli Mehmet Reis'e on seferde ödenen gemi ücreti].
112 KŞS, Defter No: 25, H. 1222, s: 20.
113 KŞS, Defter No: 25, H. 1222, s: 26.
114 KŞS, Defter No: 25, H. 1222, s: 26.
115 KŞS, Defter No: 25, H. 1222, s: 28.
116 KŞS, Defter No: 25, H.1222, s: 29.
117 KŞS, Defter No: 25, H.1222, s: 31.
118 KŞS, Defter No: 25, H.1222, s: 31.
119 KŞS, Defter No: 25, H.1222, s: 31.
120 KŞS, Defter No: 25, H.1222, s: 31.

13. Nizâm-ı Cedîd askerine hellim, ekmek, et, pirinç, sadeyağ vesair ücreti 139 kuruş 20 para,[121]
14. Nizâm-ı Cedîd askerine verilen 16 adet hayvan ücreti 27 kuruş,[122]
15. Nizâm-ı Cedîd askeri binbaşısına Muhassıl Ağa tarafından verilen 500 kuruş,[123]
16. Nizâm-ı Cedîd tarafından gelen mübaşire verilen ücret 100 kuruş,[124]
17. Nizâm-ı Cedîd Binbaşısına borç olarak verilen 200 kuruş,[125]
18. Nizâm-ı Cedîd'in kaldırıldığı emrini getiren kişiye verilen ücret 140 kuruş,[126]
19. Yeniçeri Ağası tarafından saçma ve Nizâm-ı Cedîd askeri mübaşirlerine verilen yemek ücreti 184 kuruş 20 para,[127]
20. Nizâm-ı Cedîd askeri için yapılan masraf 62 kuruş 20 para,[128]
21. Nizâm-ı Cedîd harir mizanının affı için ferman getiren mübaşirin ücreti 1800 kuruş, [129]
22. Nizâm-ı Cedîd askerinin Tuzla'dan "*firarlarına mahzar-ı musaddıka ilâm*" ücreti 1 kuruş,[130]
23. İrâd-ı Cedîd-i Hümayun Defterdarının çukadarına mübaşirlik ücretinin üçte biri 2.000 kuruş[131].

2. Kıbrıs'ı Korumak Amacıyla Kıbrıs'a Gelen Nizâm-ı Cedîd Askerleri

KŞS'nde bulunan bir kayıt bir miktar Nizâm-ı Cedîd askerinin Kıbrıs'ı korumak amacıyla 1807 yılında Kıbrıs'a geldiğini göstermektedir. Asker sayısı belirtilmeyen bu kayda göre, Nizâm-ı Cedîd askerleri Kıbrıs'ı korumak için 51 gün Kıbrıs'ta kalmıştı. Bu askerlerin Muharrem ve Safer [H.1222][132] ulûfeleri 11.331 kuruştu. 9 Safer 1222-29 Rebiülevvel 1222 [18 Nisan 1807-6 Haziran 1807] tarihleri arasındaki 51 günlük sürede söz konusu askerler için 1.650 okka pirinç, 3.356 okka[133] bulgur, 553 okka sadeyağ ve 357 okka zeytinyağı tayinatı verilmiştir.

Söz konusu askerlerin Muharrem ve Safer ulûfeleri ile 51 günlük yiyecek giderlerinin toplamı 15.225 kuruş 33 paraydı[134].

Yukarıdaki miktarlar toplandığı zaman Kıbrıs bütçesinden Nizâm-ı

121 KŞS, Defter No: 25, H.1222, s: 31.
122 KŞS, Defter No: 25, H.1222, s: 31.
123 KŞS, Defter No: 25, H.1222, s: 34.
124 KŞS, Defter No: 25, H.1222, s: 34.
125 KŞS, Defter No: 25, H.1222, s: 36.
126 KŞS, Defter No: 25, H.1222, s: 37.
127 KŞS, Defter No: 25, H.1222, s: 39.
128 KŞS, Defter No: 25, H.1222, s: 47.
129 KŞS, Defter No: 25, H.1222, s: 49.
130 KŞS, Defter No: 25, H.1222, s: 66.
131 KŞS, Defter No: 24, H.1217-1222, s: 175.
132 11 Mart 1807-8 Mayıs 1807 tarihleri arası.
133 1 Okka 1,283 gramdır.
134 KŞS, Defter No:25, H.1222, s: 49.

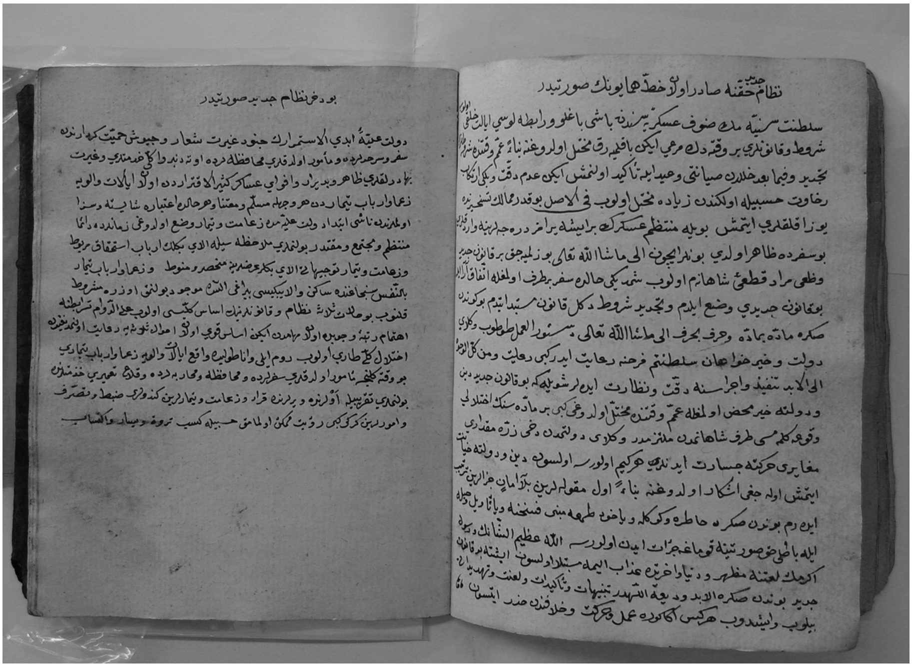

Cedîd askeri için 112.653 kuruş 13 para harcandığı görülmektedir.

3. Nizâm-ı Cedîd Ordusu'nun Kaldırılması

KŞS'nde kayıtlı 29 Rebiülevvel 1222 [6 Haziran 1807] tarihli bir emr-i şerif İstanbul'daki saltanat değişikliğinden ve Nizâm-ı Cedîd ordusunun kaldırılmasından bahsetmektedir. Söz konusu emr-i şerif önce bazı açıklamalar yapmaktadır. Buna göre, 21 Rebiülevvel 1222 [29 Mayıs 1807] tarihinde IV. Mustafa "*ittifak-ı arâ ve re'y ve şûrâ-yı vüzerâ-yı izâm ve ulemâ-i kirâm ve icma've ıttırâd cümle havâss ve avâm ile*" Osmanlı padişahı olarak tahta geçmiştir. Adına hutbe okunmuş ve para bastırılmıştır. Bu saltanat değişikliğinin Kıbrıs'ta ilân edilmesi gerekmektedir. Nizâm-ı Cedîd askeri tamamıyla kaldırılmıştır. Padişahın sadık ve gayretli askerleri Yeniçeri Ocağı ve diğer eski ocaklardır ve bunlar hakkında eski kanunlar geçerli olacaktır. Her kasaba veya köyde bulunan cami ve mescidlerde hutbenin yeni padişah adına okunması gerektiği hatiplere ve diğer bildirilmesi lâzım gelenlere duyurulmalıdır. Bu konuda Kıbrıs'a gidecek emr-i şerif Halil Paşazade El-Hac Mir Mustafa ile Kıbrıs'a gönderilmiştir.

Emr-i şerif bu açıklamalardan sonra Kıbrıs'taki yetkililere hitap ederek Kıbrıs'ta yapılması gerekenleri belirtmektedir. Buna göre;

1. Nizâm-ı Cedîd askerinin kaldırılmış olduğu, bundan sonra eski padişahların kanunlarının uygulanacağı ve yeni padişahın eski ocaklara [Yeniçeri Ocağı ve diğer eski ocaklara] itimadının tam olduğu konusundaki emr-i şerif Kıbrıs'a ulaşır ulaşmaz Mahkeme Siciline kaydedilecekti.
2. Söz konusu emrin birer sureti her kasaba ve köye gönderilerek içeriği ilân edilip halka duyurulacaktı.

3. Bütün cami ve mescidlerde Cuma ve bayram namazlarında okunan hutbenin yeni padişah adına okunması gerektiği her tarafa bildirilecekti.
4. Kale ve kulelerden toplar atılarak gösteriler yapılacak ve devletin uzun ömürlü olması, padişahın gücünün artması, düşmanların kahrolması ve ordunun zaferler kazanması için dualar edilecekti.
5. Allah'ın padişaha emaneti olan kulların adaletle idare edilmesine çalışılacaktı[135].

4. İrâd-ı Cedîd Hazinesinin Kaldırılması

KŞS'nde bulunan bir başka emr-i şerif de İrâd-ı Cedîd hazinesinin kaldırıldığını açıklamaktadır. Buna göre, 21 Rebiülevvel 1222 [29 Mayıs 1807] tarihinde Sultan IV. Mustafa Osmanlı tahtına oturarak padişah olmuştur. Bundan önce kurulmuş olan İrâd-ı Cedîd Hazinesi kaldırılmıştır. İrâd-ı Cedîd Hazinesi'ne ait olan bütün mukatalar ile devlet gelirleri eskiden olduğu gibi Hazine-i Amire'ye bağlanmıştır. H.1222 [1807-1808] senesine mahsuben bir yıllık dönem zarfında İrâd-ı Cedîd Hazinesi tarafından Kıbrıs'taki tüm gelirleri emaneten tahsil etmekle görevlendirilen Kıbrıs Muhassılı Hasan görevine devam edecek ve kimse ona müdahale etmeyecektir. Kıbrıs adasının düşmandan korunması için gereken sağlamlaştırmalar yapılmış olup düşman saldırısından korunması için çalışılacaktır.

Söz konusu emr-i şerif Kıbrıs'taki yetkililerin yukarıda açıklanan hususlara özen göstermelerini ve Kıbrıs muhassılının yaptığı tahsilâtı Hazine-i Amire'ye göndermesini emrederek sona ermektedir[136].

Kıbrıs'a, bu tarihten birkaç gün sonrasının tarihini[137] taşıyan bir başka emr-i şerif daha gönderilmiştir. Daha önceki emr-i şerifte yer alan emirleri tekrarlayan emr-i şerife göre, Lefkoşa Naibi İstanbul'a, ekinde Türkçe ve Rumca imzalı dilekçelerin de bulunduğu, bir yazı göndermiştir. Lefkoşa Naibi'nin yazısına ve dilekçelere göre, Kıbrıs muhassılı Hasan Efendi Kıbrıs'a geldiği andan beri iyi bir yönetim göstermiş, müslümanları ve reayayı koruyucu yönde hareket etmiş, Kıbrıs'taki kalelerin tamirine girişmiş ve yenilenmesi gereken top arabaları ile diğer gerekli aletlerin yenilenmesi ve temini için çalışmalarda bulunmuştu. Bu nedenle bütün halk Kıbrıs Muhassılı Hasan Efendi'nin yönetiminden memnun bulunmaktaydı. O, öyle davranmakla padişahın da takdirini kazanmıştır.

Emr-i şerif bu açıklamalardan sonra Kıbrıs muhassılının müslüman ve reayanın güzel idaresine özen gösterdiği gibi, Kıbrıs'tan tahsil edilmesi gereken bütün vergileri tahsil ederek kısım kısım İstanbul'a göndermesi ve Hazine-i Amire'ye ulaştırması konusuna da özen göstermesini ve Kıbrıs kıyılarının korunması için gerekeni yapmasını emrederek sona ermektedir[138].

Kıbrıs adasından tahsil edilen ve İrâd-ı Cedîd Hazinesi'ne gönderilen vergilerden birisi de zecriyye rüsûmuydu. İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin

135 KŞS, Defter No: 26, H. 1219-1224, s: 66.
136 KŞS, Defter No: 26, H. 1219-1224, s: 66.
137 27 Rebiülevvel 1222=4 Temmuz 1807
138 KŞS, Defter No: 26, H. 1219-1224, s: 65.

kaldırılmasından sonra bu hazineye bağlı bütün kalemlerin Hazine-i Amire'ye bağlandığı açıklanmıştı. KŞS'nde bulunan 28 Cemaziyelâhir 1223 [21 Ağustos 1808] tarihli bir emr-i şerif bu konuya değinmektedir. Emr-i şerife göre, Kıbrıs'tan tahsil edilen zecriyye rüsûmunun 15.000 kuruşunun Ağustos başında, 15.000 kuruşunun bu tarihten 3 ay geçtikten sonra ve 20.000 kuruşunun da söz konusu tarihten 6 ay geçtikten sonra tahsil edilmesi gerekmekteydi. Fakat iki seneden beri bu hususa özen gösterilmediği ve bu verginin vaktiyle toplanıp İstanbul'a gönderilmediği anlaşılmıştı. Şimdi de H.1223 [1808-1809] senesi zecriyye rüsûmunun tahsil zamanı gelmiştir ve mübaşir El-Hac Hafız Ali vasıtasıyla bu vergi tahsil olunacaktır. Mübaşirin görev ücreti ve masrafı olan 5.000 kuruş ayrıca tahsil edilecektir. El-Hac Hafız Ali bu maksatla Kıbrıs'a gönderilmiştir.

Emr-i şerif bu açıklamalardan sonra Kıbrıs'taki yetkililerin yapması gerekenleri şöyle sıralamaktadır:

1. Gecikmiş zecriyye rüsûmu faiziyle birlikte Lefkoşa naibi ve mübaşir tarafından tahsil edilecekti.
2. H.1223 [M.1808-1809] zecriyye rüsûmu 50.000 kuruş olarak tahsil edilecekti.
3. Mübaşirlik hizmeti ücreti ve diğer masraflar için gereken 5.000 kuruş ayrıca tahsil edilecekti.
4. Söz konusu zecriyye rüsûmu hızlı bir şekilde tahsil edilecek ve mübaşir tahsil edilen vergiyi İstanbul'a getirerek ilgili yere teslim edecekti[139].

Sonuç:

III. Selim'in Nizam-ı Cedîd ıslahatı özellikle Kıbrıs'ta bulunan tımarlı sipahiler ile Kıbrıs'taki şarap ve rakı üreticilerini doğrudan etkilemiştir. Kıbrıs tımarlı sipahileri Kıbrıs dışına gitmiyorlardı ve görevleri Kıbrıs kalelerini korumaktan ibaretti. Onların kalelerinde oturmaları ve gerektiğinde isbat-ı vücut etmeleri emredilmiştir.

KŞS'nde yer alan kayıtlarda geçen "Nizâm-ı Cedîd" ifadesi ilk olarak alkollü içkiler konusunda yapılan yeni düzenlemeler anlamında kullanılmıştır.

İrâd-ı Cedîd hazinesi için Kıbrıs'ta üretilen ve satılan alkollü içkilerden alınan zecriyye vergisi yıllık 40.000 ile 75.000 kuruş arasında değişen miktarlarda toplanmıştır. Başlangıçta müslümanların alkollü içki içmesi gibi alkollü içki satmaları da yasaklanmış iken, daha sonra müslümanların da alkollü içki satmaları zecriyye vergisini ödemeleri şartıyla serbest bırakılmıştır. İrâd-ı Cedîd hazinesi kurulmadan önce tahsiline başlanan ve daha sonra söz konusu hazinenin kalemlerinden biri olan zecriyye vergisi Nizâm-ı Cedîd ve İrâd-ı Cedîd kaldırıldıktan sonra da alınmaya devam edilmiştir.

Nizâm-ı Cedîd ordusu da Kıbrıs bütçesini etkilemiştir. Özellikle Kıbrıs'ı korumak için Kıbrıs'a gönderilen Nizâm-ı Cedîd askerleri veya Kıbrıs'tan geçen Nizâm-ı Cedîd askerlerinin masrafları Kıbrıs bütçesinden karşılanmıştır.

139 KŞS, Defter No: 26, H. 1219-1224, s: 112.

Kaynaklar

A. Arşiv belgeleri

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul.

BOA, Fon Kodu: C. AS, Dosya No:1030, Gömlek No:45190.
BOA, Fon Kodu: C. T.Z, Dosya No:152, Gömlek No:7573.
BOA, Fon Kodu: C. T.Z, Dosya No:1, Gömlek No:6.
BOA, Fon Kodu: C. T.Z, Dosya No:13, Gömlek No:607.
BOA, Fon Kodu: C. ML, Dosya No:76, Gömlek No:30986.

2. KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi, (Girne)

KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi'nde bulunan ve Cafer bin Abdürrahim'e ait olan Defter-i Sakk. Kayıt No:1889.

KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi'nde Bulunan Kıbrıs Şer'iye Sicilleri Fotokopileri
-KŞS, Defter No:18, H.1169-1193.
-KŞS, Defter No:19, H.1180-1182.
-KŞS, Defter No:21, H.1198-1212.
-KŞS, Defter No:22, H.1213-1215.
-KŞS, Defter No:24, H. 1217-1222.
-KŞS, Defter No:25, H.1222.
-KŞS, Defter No:26, H.1219-1224.
-KŞS, Defter No:28, H.1227.

B. Yayımlanmış Eserler

Berkes, Niyazi; *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı yay., İstanbul-1978.

Çadırcı, Musa; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK. yay., Ankara-1997.

Çataltepe, Sipahi; "III.Selim Devri Askerî Islahatı ve Nizam-ı Cedîd Ordusu", *Osmanlı*, c: VII, Yeni Türkiye yay., Ankara-1999.

Eren, A.Cevat; "III.Selim", *İA*, c: X, MEB yay., Eskişehir-1997.

Gökbilgin, M.Tayyib; "Nizâm-ı Cedîd", *İA*, MEB yay., c: IX, Eskişehir-1997.

Karal, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi*, c: V, TTK yay., Ankara-1988.

Karal, Enver Ziya; *Selim III'ün Hatt-ı Hümâyûnları*, TTK. Yay., Ankara-1988.

Özcan, Besim; "Sultan III. Selim Devri Islahat Hareketleri", *Türkler*, c: XII, Yeni Türkiye yay., Ankara-2002.

Shaw, Stanford; *Osmanlı İmparatorlu ve Modern Türkiye*, E yay., İstanbul-1982.

Shaw, Stanford; "Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmut Dönemleri", *Türkler*, c: XII, Yeni Türkiye yay., Ankara-2002.

Shaw, Stanford; *Eski ve Yeni Arasında III.Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, (çev:Hür Güldü), Kapı yay., İstanbul-2008.

Yalçınkaya, M. Alaaddin; "III. Selim ve II. Mahmut Dönemleri Osmanlı Dış

Politikası", *Türkler*, c: XII, Yeni Türkiye yay., Ankara-2002.

Özet: "Nizam-ı Cedid" ifadesi hem Osmanlı Padişahı III. Selim'in ıslahatlarına genel olarak verilen bir isim, hem de onun zamanında yeni kurulan orduya verilen bir isimdir. Nizam-ı Cedid ordusu kurulduktan sonra bu ordunun masrafları için "İrad-ı Cedid" adlı bir de hazine kurularak bazı gelir kaynakları bu hazineye devredilmişti. Bu çalışmamızda Lefkoşa Şer'iye Sicilleri'ne dayanarak Kıbrıs'taki Nizam-ı Cedid uygulaması ve Kıbrıs'ın İrad-ı Cedid hazinesine katkıları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nizam-ı Cedid, Kıbrıs, İrad-ı Cedid

Nizam-ı Cedid Reforms in Cyprus according to the Nicosia Kadi Court Records

Abstract: The aim of this study is to reveal the effects of "Nizam-ı Cedid" reforms by Selim, the third, on Cyprus in the late of XVIII century and the begining of the XIX century. Selim, the third founded a new army (Nizam-ı Cedid" and a treasure "İrad-ı Cedid". The expenses of this army covered with some taxes, such as "zecriyye" (the tax for alcoholic drinks). In this study we will use the records of Nicosia Kadi Court and explain the contributions of Cyprus to Nizam-ı Cedid Army and İrad-ı Cedid Treasure.

Key Words: Cyprus, Nizam-ı Cedid Army, Irad-ı Cedid Treasure

Dosya
YOL

Hayal / 22.3.1877 / Sayı: 338

Bülent Yılmaz'la Mühendislik Şantije ve Yol…

Hüseyin ARAS

1974'te ODTÜ'den mezun olan inşaat mühendisi Bülent Yılmaz, yıllardır yurt içinde ve yurt dışında altyapı ve yol inşaatlarında çalışarak, Türkiye'de yol mühendisliği ve müteahhitliği kapsamında yaşanan sürecin yakından tanığı ve uygulayıcısı olmuştur. Türkiye'de sermaye birikiminden makine parkına, işletmecilik ve projecilikten usta yetiştirmeye kadar bu alanda yaşanan ve Türkiye şirketlerinin dünya çapında yürüttüğü çalışmalarla kendilerinden söz edilmesine yol açan süreci Bülent Yılmaz'la konuştuk.

Bülent Ağabey bize mesleki geçmişinden bahseder misin?
1974 yılı Orta Doğu Teknik Üniversitesi İnşaat Bölümü mezunuyum. Mezun olduktan sonra bir zaman İller Bankası'nda bir zaman da üniversitede çalışarak mastır yaptım. 1980'den itibaren de özel sektör hayatına başladım. Özel sektörde gerek yurt içinde gerek yurt dışında hep altyapı ve yol projeleriyle ilgilendim. Libya'da, şimdi kapanmış olan AR-YAPI Şirketi'nin alt yapı projeleriyle ve inşaatlarıyla ilgilendim. Sonra Suudi Arabistan'da SOYAK-Bin Ladin büyük yerleşim projesinin alt yapı şefliğini yaptım. 1986 yılında Türkiye'ye döndükten sonra ENKA-BECHTEL'de Ankara Gerede ve Ankara Çevre Otoyolu İnşaatı'nda Toprak İşleri Mühendisi olarak işe başladım. 1986'dan bu zamana kadar da sadece ve sadece otoyol ve yol projelerinde çalıştım. İşte kaç sene olmuş? Bu "yolculuk" macerası yirmi beş seneye yakın sürdü. Ondan önceki on senem de zaten altyapı projeleriyle geçti. Şimdi de bir özel firmada, yol işlerinde şantiyeler koordinatörlüğü yapıyorum.

En büyük yol projeleri deneyimimi ENKA-BECHTEL'le yaşadım. Ankara Çevre Yolu on sene, Hırvatistan Oto Yolu üç sene sürdü. Döndükten sonra da Bursa Çevre Yolu'nda iki sene çalıştım. Tekrar ENKA-BECHTEL ile Romanya Oto Yolu'na gittim. Dönüşte de yine otoyollarla ilgilendim. Yani karayolculuk ve yolculuk artık bizim mesleğimiz oldu. İnşaatın ana dallarından biri. Bizim mezun olduğumuz senelerde bir inşaat mühendisinin

çalışacağı dalı seçme şansı pek yoktu, nerede iş bulursan oraya gidiyordun. Ama şimdilerde, inşaat sektörünün gelişmesiyle, Türkiye'de artık yeni mezun olan bir inşaat mühendisi çalışacağı konuyu, dalı seçme imkanına nispeten de olsa sahip oldu. Hep bahsediyoruz, 1975-1976'larda başlayan, 1980'den sonra yurt dışına açılan Türk müteahhitlik firmalarının gelişmesiyle bu noktaya gelindi. Aslında Türk inşaat firmalarının yurt dışına açılışı 1975'den sonra oldu. Özellikle önce Libya sonra Suudi Arabistan pazarları açıldı. STFA herkesin bildiği gibi Sezai Türkeş ve Feyzi Akkaya'nın sağlığında dünyanın en büyük firmalarından biriydi. Onlar, yanlış hatırlamıyorsam Libya'da Tripoli Limanı'yla işe başladılar. Böylece büyük Türk firmaları fark edildi. Öncelikle Libya'ya gidildi. Libya'daki işler genelde bina ve alt yapı inşaatlarıydı. 1980'den sonra Türkiye'de oto yollar furyası ortaya çıktı. Özal Dönemi'nde, İstanbul-Ankara Otoyolu için sanırım 13 milyar dolarlık bir yatırım yapıldı. Hafızam beni yanıltıyor olabilir. Edirne'den başlayıp Ankara'da biten otoyol Türk müteahhitliği için bir altın çağdı. Çünkü yeni teknolojiler, yeni sistemler, yabancı ortaklarla yapılan bir işti bu. Bunlardan bir tanesinde; Ankara-Gerede Oto Yolu ve Ankara Çevre Yolu'nda ben de görev yaptım. Toprak İşleri Mühendisi olarak işe başladım, şantiye şefliğine kadar çıktım. Bu 10 senelik dönemde özellikle yabancı firmaların getirdiği makineler sayesinde inşaat sektöründe yeni teknolojileri öğrendik.

Daha önce de seninle konuşmuştuk hatırlıyorsan, Türkiye'de karayolculuk 1950'lerde başlıyor. Yani Türkiye'de yolculuk eski, geleneği olan bir alandır. Üstelik de karayolları son kurulan teşkilatlardan bir olduğu için son derece modern bir teşkilattır. Türk kara yolcularının Avrupalı ya da Amerikalı mühendislerden kalır hiçbir tarafı yoktur, o zaman da yoktu. Şimdi zaten yok.

"Alet işler el övünür" derler. Burada oto yollar başlayınca yepyeni makinelerle tanıştık. İş hacimleri çok büyük olduğu için daha yüksek kapasiteli makineler, daha yüksek bütçeli projelerle başladı. Zaten benim çalıştığım ortaklıkta da, başladıktan 2-3 sene Amerikalı mühendisler, formenler çekildiler ve işleri Türk mühendis ve formenlere bıraktılar. Zaten işçilerin hepsi Türk'tü. Onlar sadece yeni makinelerin danışmanlığını yaptı. Benim çalıştığım Türk-Amerikan ortaklığında, Amerikalı ortağımız Amerika'dan getirdiği teknik elemanlardan daha yetişmiş elemanları bulunca, Türkiye'de sadece idareci bir iki kişi kaldı, diğerleri geri döndüler. Bu işlerine de geldi, zira bizden 4–5 kat daha fazla ücret alıyorlardı.

Peki bu gelen yeni makineler için formen ve işçilerin eğitimini nasıl yaptınız?

Türkiye'deki makine operatörlüğünde, operatörler açısından baktığımda bir usta çırak geleneği vardır. Operatör vardır yanına bir yağcı koyarsın yağcı bir zaman sonra operatör haline gelir. Biz bunu biraz daha sistematik hale getirdik. Kurslar verildi. Operatörler yeni makinelere adapte olana kadar

onlarla beraber çalışıldı. Yalnız Türk insanının şöyle bir özel yeteneği var -ben buna inanıyorum, çok çabuk kavrar. Kendinden birçok şey katar. Başka ülkelerde de çalıştım. Türk işçisi ve operatörü işi çabuk kavrayan, kendinden bir şeyler ilave ederek geliştiren ve verimliliği arttıran bir özelliğe sahip. Zaten çalıştığım Türk-Amerikan ortaklığının, Türkiye'de çalıştıktan sonra bizi yurt dışına taşımasının en büyük nedenlerinden biri de buydu. Hem çok verimli çalışan insanlardır Türkler, hem de çabuk adapte olurlar. Burada da ilk altı aydan sonra hiçbir sıkıntı çekmedik. Biz Amerikalılardan organizasyonu öğrendik. İşi küçükken organize etmek çok kolaydır. Ama işin hacmi çok büyüdüğü zaman, ki bizim burada bir işimizin bitişi bir buçuk milyar dolar civarındaydı; bir buçuk milyarlık işi, 7–8 şantiye çalışırken, sistemi kurmakta ilk başlarda biraz zorlandık. Ama ortak çalışarak organizasyonu ve iş yönetimini kavradık. Yani, bize yabancılarla yaptığımız otoyolların en büyük faydası bu oldu. İş nasıl organize edilir? Maliyet nasıl hesaplanır? İleriye dönük hesap nasıl yapılır? vb… Bunlarda büyük eksikliklerimiz vardı ve bunu öğrendik onlardan. Benim şahsen öğrendiğim şeylerden bir tanesi iş güvenliğiydi. Türkiye'de en büyük eksikliklerden biri budur biliyorsun, yani iş güvenliğine çok dikkat etmeyiz. Halen de çok fazla dikkat ettiğimiz söylenemez. Benim çalıştığım yabancı ortaklı firmada beni en çok etkileyen şey iş güvenliğine verdikleri önem oldu. Büyük kazalar yaşadık. İş güvenliğinin neden gerekli olduğunu, firmaya ne kadar yarar sağladığını öğrendik yabancılardan. Ve halen de bunu uygulamaya çalışıyoruz. Yeteri kadar uyguladığımızı sanmıyorum ama en azından o konuda birlikte adım atıldı. Çünkü çok can sıkıcı ve hüzün dolu kazalar yaşadık.

Bu projelerde yabancı ortakla çalışmak bizim yapı teknikleri ve finans eksiklerimiz nedeniyle zorunlu muydu?
Tabii. Bizim otoyolları yabancılarla ortak olarak yapmamızın sebebi, otoyol yapmayı bilmediğimiz için değil. Bu çok önemli, altı çizilmesi gereken bir şey. Bizim otoyol yapacak paramız yoktu. Krediyi de onlar verdi. Krediyi onlar verdiği için de, çünkü bu kredilerin hepsini yabancı ortaklar getirdi, şart koştular. Yani birlikte yapmayı şart koştular, onların makinalarını kullanacaktık. Örneğin Ankara'daki çevre yolu -bir sürü kredi vardı ama, büyük çoğunlukta Amerikan Eximbank kredisiyle yapıldı. Kanımca Bechtel krediyi getirdiği için, kendisi işin içinde olmayı şart koştuğu gibi, hatta yol projesini de bir Amerikan firmasının yapmasını, artı müşavirliğinin de gene yabancılar tarafından yapılmasını istemişti….

Şart koştular…
Şart koştular. Onu demin eklemeyi unuttum, yani bu otoyolların yapımında üçlü bir saç ayağı vardı. Yani işveren Karayolları'ydı, müteahhit bu ortaklıktı, saç ayağının üçüncü ayağı da müşavirlikti.

Kontrol teşkilatı yani…

Evet. Benim bildiğim ilk defa bir otoyol yapımına müşavirlik müessesesi girdi. Bizi sahada birebir kontrol eden Türk ve yabancı ortaklı bir müşavirlik firması vardı: Kutlutaş artı Scott Wilson Engineering adlı bir İngiliz firmasıydı. Sahada bizim işlerimizi onlar kontrol ediyorlardı.

Projeyi de onlar mı yapmıştı?

Proje idarenin onayıyla Bechtel'in getirdiği Amerikan Parsons firmasına yaptırıldı. Ama bu Nominator Subconstructer dedikleri - Türkçesini tam bilemiyorum, onlara da taşeron diyebiliriz. Karayolları onayladı, bizim taşeronumuz olarak projeyi yaptılar. Yani böyle bir ilişki...

İlişki kuruldu.

Uluslararası bir ilişki vardı.

Makine parkı konusunda bir kısıtlamaları var mıydı?

Hayır, makine parkı konusunda bir kısıtlama yoktu. Ancak şöyle bir şey vardı. Eximbank kredisini kullanabilmen için getirdiğin ve kullandığın makineleri onların söylediği yerlerden alırsan, bu krediyi kullanabiliyordun.

Sonuçta makineler Amerikan'dı.

Büyük çoğunluğu Amerikan'dı. Yani Eximbank'da öyleydi, şimdi nasıl uyguluyorlar bilmiyorum, Exim'de krediyi para olarak vermiyorlardı. Sen o makineyi alıyordun: O makineyi sana kredi olarak veriyorlardı. İzmir çevre yolunda, İzmir-Aydın otoyolunda kullanılan makinelerin büyük çoğunluğu, neredeyse yüzde sekseni, hep Amerikan menşeli makinelerdi. Son model makinelerdi; onların nasıl çalıştığını öğrenmek önemliydi bizim için. Çünkü

yurtdışına gittiğimizde onlara benzer makineleri kullandık. Dolayısıyla bizim işçilerimiz deneyimliydi. Şöyle bir şey anlatayım: Romanya otoyolunda, biz Türk işçilerini, Türk operatörlerini götürmek istedik. Romen hükümeti, mümkün olduğunca yerli operatörlerin kullanılmasını istedi. Fakat o sırada Romanya'daki yerli operatörler, makine kullanıcıları Amerikan makinelerini kullanamıyorlardı. Biz bizim eski operatörlerimizi eğitici olarak Romanya'ya götürdük. Romanya'daki yerel operatörleri iki-üç ay eğittik. Bu modelin aynısı Türkiye'de de başa geldi. Fakat Türkiye'de Karayolları geleneğinden gelen bir sürü operatör olduğu için, bizimkileri eğitecek bir teşkilata gerek kalmadı. Çünkü bizim Türk operatörü üç gün sonra, makineyle iki antrenman yaptıktan sonra...

Kullanmaya başlıyor…
Kullanmaya başlıyor. Ama Romanya'da 1,5–2 ay hem verim açısından, hem de işi yapabilme açısından Türk operatörleriyle, onlara eğitim verdik. Ve şimdi gayet güzel çalışıyorlar.

Aslında otoyolların başlamasıyla nitelik sıçraması gibi bir şey olmamış benim gördüğüm kadarıyla. Daha çok, kara yolları geleneğinin, birikiminin üstüne, daha büyük çapta iş yapabilme ve organizasyonu öğrenmişiz.

Tabii, kesinlikle. Altını çizmek lazım, iyi anlamak lazım. Türkiye'de karayolculuk geleneği 1950'lerden beri var. Ve çok başarılı bir kuruluştur benim gözümde. Ayrıca bu otoyolların gelişiyle senin de dediğin gibi iş hacmi arttı. Bu büyük işlerin organizasyonunun başarılması konu oldu ki, buna Karayolları da, müteahhitler de çabuk adapte oldular. Yeni şeyler öğrendik. Maliyet analizleri nasıl yapılır? Programlar nasıl yapılır? Büyük 7-8 şantiyeyi aynı anda nasıl yürüteceğiz? Lojistik nasıl yapılır? Bunlarda tecrübe edindik. Yoksa mühendislik, karayolu mühendisliği açısından teknik anlamda yeni bir şey öğrendiğimizi söylemek çok kolay değil. Çünkü senelerdir Türkiye'de yapılan karayolunun benzerini yaptık. Hatta şöyle bir şey oldu: İlk dönemlerde Amerikalı ortaklarımızın mühendisleri biraz bu işi biz size öğretmeye geldik havalarındaydılar. Ama Türk mühendisleriyle çalışmaya başladıktan iki-üç ay sonra, "Sizin bize ihtiyacınız yokmuş" demeye başladılar. Hakikaten, bugün Türk müteahhitlerinin nereye geldiği de buna bir örnek zaten

Evet, yurtdışında çok başarılı oldular…
Çok başarılılar. Hem benim çalıştığım firma, hem diğer Türk müteahhitlik firmaları başarılılar. Rusya, Ukrayna ve Türki Cumhuriyetler de son derece başarılı işler yapıyorlar.

Bu sayede yeni bir makine parkı da oluştu herhalde Türkiye'de..
Tabii. Büyük otoyolların yapılması iki anlamda çok etkiledi karayolu

müteahhitliğini: Birincisi, büyük ortaklıklar bir sürü Türk firmasını taşeron olarak kullandı. Taşeron olarak çalışan firmalar hem otoyol teknolojisine adapte oldular, hem de sermaye birikimiyle büyüyerek büyük yol firmaları haline geldiler. Bugün de Türkiye'deki büyük yol firmalarının büyük bir kısmı bu eski otoyol projelerinde taşeron olarak çalışan firmalardır. Ki benim şu anda çalıştığım firma da en önemli örneklerden bir tanesi. İkincisi bir sürü makine girdi Türkiye'ye. Bu makinelerin büyük bir kısmı burada kaldı. Bu makineler millileştikten sonra Türkiye'de kullanılmaya başladı. Bu otoyolların, aslında başarılı inşaatlar olduğuna inanıyorum. Olayın ekonomik yanını otoyol mu, demiryolu mu gibi tartışmaları bir kenara bırakırsak oldukça başarılı inşaatlar bunlar. Bütün ekonomik krizlere, sıkıntılara rağmen vaktiyle tamamlanmış inşaatlar. Bugün de otoyolların kullanımından bunların başarılı mı, başarısız mı olduğunu görebiliyoruz zaten.

Bu yolla, Türk şirketleri yurt dışında daha büyük işler almaya başladılar. Özellikle 2000'den sonra daha büyük bütçelerle çalışma alışkanlığı yerleşti sanırım.

Ben bunu bizzat yaşadım. 1998'de Ankara–Gerede çevre oto yolu bittikten sonra, hemen arkasından aynı ortaklık-ENKA-BECHTEL ortaklığı, bu sefer Hırvatistan otoyolunu aldılar ve BECHTEL, tercihen bizim o zaman çalıştığımız otoyol ekibiyle birlikte oraya gittik. Ve orada bizim Türkiye'de kazandığımız otoyol tecrübesinin de yardımıyla, süratle işe başladık ve çok da başarılı olundu. Bizimle birlikte diğer Türk müteahhitlik firmaları da aynı yolu izlediler ve yurtdışında birçok ihaleler aldılar. Bu da Türk firmalarının dünyada tanınmasını sağladı. Bunun yanında Türk firmalarının içinde başarısız olanlar olduysa da büyük bir çoğunluğu bugün baktığınız zaman oldukça başarılı firmalar. Ve zaten 1990'lardan sonra özellikle eski Sovyet Cumhuriyetlerindeki rejim değişmesi ile alt yapı yatırımları, Batılı firmaların yardımı ile oldukça hızlandırıldı. Dolayısıyla Türki Cumhuriyetlere, Rusya'ya Ukrayna'ya da Türk firmaları hızlı bir şekilde gittiler ve orada halen çalışıyorlar. Hâlâ da büyük işler yapıyorlar. Sonra Romanya'da keza büyük bir otoyol inşaatı halen de devam ediyor. Hem sermaye birikimi hem bilgi birikimi ile bugünlere gelindi. Geçenlerde yabancı mühendislik dergilerinden bir tanesinde gördüm: Dünyanın en büyük müteahhitlik firmaları listesinde ilk 225 içinde nerdeyse üçte biri Türk firmaları. Ki benim de çalıştığım firma da bunlardan biri zaten biliyorsun. Ve hâlâ da ihalelere giriyoruz ve özellikle Türkî Cumhuriyetlerde, Libya'da, Suudi Arabistan'da bizim Türk firmalarının müteahhitlik hizmetlerine hep ihtiyaç var.

Bu bölgede bizim düzeyimizde başka bir inşaat sektörü olmamasının da herhalde bunda payı var.

Bu bölgede inşaat sektöründe Türklerin dışında Çinliler var son zamanlarda. İtalyanlar var ama dediğim gibi listeye bakınca Türklerin yoğunlukta olduğu görülüyor .

Bu konuda mühendislik geleneğimizin yani ta 1950'lerden gelen mühendislik geleneğimizin etkisi nasıl dönüştü? Ona dair anılarınız var mı? Çünkü daha önceden de dediğiniz gibi aslında Türkiye'de bir karayolu inşa etme geleneği var.

Türkiye'de mühendislik geleneği zaten var. Senin de bildiğin gibi ta 1770'lerde kurulan bir teknik üniversitemiz var: Askeri mühendislik hizmetleri amacıyla kurulmuş, Türkiye mühendislik açısından öyle bazı insanların sandığı gibi geri falan değil. Ayrıca sonra kurulan gerek Ortadoğu, gerek Boğaziçi, KTÜ, Ege Üniversitesi gibi teknik üniversitelerde iyi mühendisler yetişiyor. Zaten devlet sektöründe, Devlet Su İşleri'nde, Karayolları'nda, İller Bankası'nda da yetişmiş bir sürü mühendis var. Eleman sıkıntısı çektiğimizi düşünmüyorum. Yalnız özgüven sıkıntısı vardı. Ne zamana kadar? 1975-80'lere kadar. Biz Türk mühendisleri ki bunlardan bir tanesi de bendim, yurtdışında çalışacağımız, Avrupa'da gidip inşaatlar yapacağımız, vallahi rüyamızda görsek inanmayacağımız şeylerden bir tanesiydi. Yurtdışına açılmayla birlikte Türk inşaat mühendisliğinde insanlara bir güven geldi. Becerebileceğimiz, başarabileceğimiz güveni geldi. Karşılaştırma imkânına sahip olduk. Biliyorsun bizim Türk inşaat sektöründe önce Fransız sonra da Alman ekolü hâkimdi. Ama yurt dışına gidince gerek Amerikan standartları, gerek İngiliz standartlarıyla iş yapmak durumunda kaldık ve yepyeni teknolojiler ve standartlar öğrendik. Bu mühendislikte önemli bir noktadır, çünkü yaptığınız işin bu standartlara uygun olması istenir ve bu standartlara göre kontrol edilirsiniz. Bu konuda da çok katılardır ve hiç toleransları yoktur.

Neden peki? Buradaki projelerin daha çok İngiliz yada Amerikan şirketleri tarafından üretilmesi nedeniyle mi ?

Bence bu projelere kredi veren kuruluşlara bağlı. Genellikle bunlarda

Amerikan ve İngiliz finans kuruluşları idi. Ayrıca müşavir şirketleri de onlar tayin ediyordu. İlk açıldığımız yer biliyorsun Libya'dır. Ondan sonra da, her ikisinde de, yani benim orada olduğum dönemler için en azından söyleyebilirim, İngiliz ve Amerikan standartları geçerli idi. Yani Libya veya Suudi Arabistan Hükümeti veya özel sektörü bir iş yaptırdığı zaman işin İngiliz veya Amerikan standartlarına göre yapılması isteniyordu. Bütün sözleşmeler böyleydi. Dolayısıyla biz de bunları öğrenmek durumunda kaldık. Bu bizim dünyaya açılmamıza sebep oldu.

Şimdi gerçi Avrupa Birliği standartlarına dönüyoruz…
Tabii oraya dönüyor ama Avrupa Birliği standartları da aslında Batı açısından İngiliz standartları ile Alman standartlarının harman edilmiş hali. Zaten birbirlerinden çok büyük farkları yok ama o standartlarda çalışmayı öğrendik. Bu işler ufkumuzu geliştirdi. Eskiden bir kepçe iki kamyonla çalışan Türk müteahhitleri, filolar kurmaya başladı, kurdular da. Çünkü işin boyutları büyüdü. Bankalardan kredi, Dünya Bankası'ndan kredi, finans işleri girdi. Yani bir inşaat firmasının pek böyle finansçılarla fazla ilgisi yoktu eskiden. Patron vardı, patron genelde inşaat mühendisiydi, işte en tecrübeli şantiye şefi şirketin genel müdürü olurdu. Ama bu yabancı firmalar ile ortaklık, yurt dışındaki, işlerle birlikte, finans ve kredi işlerinin bizim inşaat sektöründeki önemi ortaya çıktı. Ve dikkat edin etrafınıza bakın bütün o büyümüş inşaat firmalarının büyük bir çoğunluğunda, artık inşaat mühendisleri, teknik eleman olarak finans işlerine bulaşmaya başladı. Artı bütün o firmalar bir finans yönetiminin gerekli olduğunu görmeye başladı. Çünkü iş orada bitiyor. Ve dolarla çalışmayı öğrendik. Çeşitli para birimleri ile çalışmayı öğrendik, iyi tarafı. Valla bunun dışında, bize ne faydası oldu bu yolların ve otoyolların, işte söylediğim gibi yeni teknolojileri öğrenmek çok önemli, mühendisliğini geliştirmek ve güncellemek için. Özellikle ilk başladığımız Ankara Gerede yolu benim işin bir okuldu.

Onun dışında yabancı şirketlerden öğrendikleriniz ve kendinize kattıklarınız hakkında, iş disiplini, ya da ...
Tabii şimdi doğru söylüyorsun. İş disiplini yani Batılı tarzda çalışmak diye bir şey var. Batılılar için, iş bölümü ve organizasyon çok önemlidir. Bizim eski usul Türk firmalarında öyle organizasyon filan çok önemli değildir, herkes her işi yapar. Ama bu büyük işlerde şantiye ve firma organizasyonunun, iş bölümünün önemi ortaya çıktı. Ben bu mesleğe başladığım dönemlerde, yani işte bir iki tane mühendis olurdu, onlar her işe koşarlardı. Yani betonu da onlar dökerlerdi, yolu da, asfaltı da onlar yaparlardı, işçinin yemeğiyle de onlar ilgilenirlerdi, dar bir kadro ile çalışılıyordu. Ama işlerin hacmi büyüyünce iş bölümünün gerekliliği ortaya çıktı. Atölyeler kurulmaya başlandı. Makinemizi kendimiz tamir ettik, bir sürü yan dallara açıldık. Oraya uzman mühendisler getirmeye başladık. Yani işte köprü yapımına gerçek uzman bir köprücü veya asfalt üst yapı yapımına uzman bir asfaltçı üst yapıcı...

Bunları kontrol edecek kalite kontrol şefleri…
Kalite kontrol. Mesela biz eski işlerde kalite kontrolünü fazla ciddiye almazdık. Yani kaçılırdı da, şartnameye göre yapmaya çalışırdık. Ama bu büyük işlerde özellikle bu yol inşaatlarında firma, müteahhit firma, kendisi özellikle kalite kontrol grubu kurdu ve işini müşteriye satmadan önce kendi kontrolünü, denetimini kendisi yapmaya başladı. Laboratuarlar kuruldu. Bizim sekiz şantiyenin sekizinde de laboratuar vardı. Şu anda çalıştığım firmada da biliyorsun her şantiyemize bir laboratuar kuruyoruz. Bir iş emniyeti ekibi kuruyoruz ve öncelikle idareye, müşteriye karşı malımızı satmadan önce şartnameye göre ve kaliteli yapılıp yapılmadığını denetliyoruz. Bu en önemli aşamalardan bir tanesidir. Ben burada otoyola başlayana kadar hiç bir zaman kendi laboratuarımız olmadı bizim. Yani 1985'ten önce genelde profesyonel laboratuarlar ya da işverenin kendi laboratuarı vardı, oraları kullanıyorduk. 1985'ten sonra kendi laboratuarımızı kurmamız, önce kendimizi denetlememiz gerektiğini öğrendik.

Ben biraz da daha önce bir konuşmamızda bahsetmiştiniz, Zap Nehri üzerinde yapılan köprüden konuşalım istiyorum.
O çok eski yıllarda, öğrencilik yıllarında kaldı.

Ona dair hatırladığınız bir şey var mı? Bu köprünün yapımını bize biraz anlatabilir misiniz?
Yanlış hatırlamıyorsam, Milliyet Gazetesi'nde Hasan Pulur'un köşesinde Şemsi Belli'nin bir şiiri yayınlanmıştı, 1969 yılıydı sanırım. Tam da **Boğaz köprüsünün** gündemde olduğu, tartışıldığı günlerdi. Hepimiz şiddetle

karşıydık **Boğaz köprüsüne**. Milliyet Gazetesi'nin yardımlarıyla açılan kampanyaya hepimiz elinden geldiğince katıldı. Kimileri bedenen, kimileri de harçlıklarından, burslarından arttırdıklarıyla. Büyük bir heyecanla oraya gidildi, köprü inşa edildi.

O köprü otuz sene iyi kötü hizmet verdi, sonrada 1999 yılında havaya uçurdular. Artık güvenlik gerekçesiyle mi? Yoksa yöre halkı köprüye Deniz Gezmiş'in adını verdiği için mi? bilmem. Herkes Deniz Gezmiş' in yapım çalışmalarına bizzat katıldığından bahseder ama o sıralar hapisteydi sanırım. Ancak Harun Karadeniz'in büyük katkısı olduğunu hatırlıyorum. Kırk yıl geçmiş aradan anlatacak fazla bir şey yok. Şimdi yenisini yapmaya çalışıyorlar.

Nasıl çalışıldı? Nasıl üretildi?

Öğrenci işiydi o. Öğrencilerin heyecanla girip yaptıkları bir işti. O zamanki gençlik, özellikle Teknik Üniversite, ODTÜ ve diğer üniversitelerden ekipler

gelip orada bedenen çalıştılar.

Sadece öğrenciler mi çalıştı orada?

Büyük çoğunlukla öğrenciler çalıştılar. Basit bir asma köprü yapıldı. 20-25 metre açıklığında, sanırım 7 metre yüksekliğinde.

Asma köprü mantığı ile mi yapıldı ?

Tabii, tabii bayağı iki ayak, ayakları da halen duruyor bildiğim kadarıyla. Bir kısmını uçurdular havaya ama ayaklar duruyor. Şimdi en son televizyonda yeniden yapılacak diye bir haber duydum. Ama o zaten Boğaz köprüsüne nazire olsun diye yapılmıştı.

Sadece işin teknik ve sektörel gelişiminden bahsettik. Karayolculuk nasıl bir

şeydir? Gerçi sen de karayolcusun.
Evet az çok sayılırım.
Az çok değil bayağı karayolcusun.Yani karayolcu olmak, bana soruyorsan inşaat mühendisi olmaktan farklı gibi geliyor bana.

Bir de şantiyeyi, yol şantiyesini de anlatmanızı isterim…
Şantiye, oraya geleceğim. Şimdi ben kendim için söylüyorum. Bazı insanlar ofislerde oturup çalışmayı sever. Ama **karayolculuğa** bir kere bulaştın mı bir daha ofiste oturamazsın. Mutlaka açık havada yapılan bir iş. Artı yaptığın işi görüyorsun, üzerinden geçiyorsun. Bir başka beni cezbeden tarafı sürekli değişir. Sürekli değişir karayolu inşaatı. Bir bina yaparsın, binada işte beş yüze beş yüz bir alana katları çıkarsın, o katlar birbirine benzer. Ama karayolu inşaatında geçtiğin her yerde tabiat değişir. Tabiatın değişmesi demek senin bulacağın metodun, çözümlerin ve yapacağın işlerin de değişmesi demektir. Onun için karayolculuğun bana en cazip gelen tarafı toprak işleridir. Çünkü tabiatla birebir mücadele edersin. Köprüyü geçersin, nehri geçersin bataklığa girersin, kayaları patlatırsın. Yani işin cazip tarafı budur.

Yaptığın imalatları korumak için bir takım ek önlemler alırsın.
Tabii. Yani işin tehlikeli tarafı da var her inşaatta olduğu gibi, trafik altında çalışırız. Hayatımızın büyük bir kısmı araba üstünde gidip gelme ile geçer. Bu en aşağıdaki yeni genç mühendisten, en tepedeki proje müdürüne kadar o hiyerarşi içinde bir hareket vardır. Sürekli hareket vardır. Kamyonlar gider, mikserler gelir, demir gelir... Yani işin cazip tarafı budur. O yüzden hep söylerim bir karayolcunun emekli olması çok zordur. Ya kendine açık havada bir iş bulacak ya da emekli olmayacak. Çalışacak. Tabii tehlikesi trafiktir karayolculuğun. Şantiye hayatını sen de bilirsin, şantiye hayatında, özellikle bu karayolu şantiyelerinde, yerleşim yerlerinden nispeten uzaksındır. Dağda bayırdasındır. Onun için o şantiye içinde istesen de istemesen de bir kader birliği oluşur. Sevdiğin veya sevmediğin insanlar olur ama onlarla bir aradasındır. Ve çevre de size çok iyi bakmaz. Çünkü insanların tarlalarından, bahçelerinden geçiyorsunuzdur. Onlara yol yapıyorsunuzdur ama ilk etapta bütün insanlar tepki duyarlar çünkü rahatsız edersiniz. Dolayısıyla o şantiyede bir aile havası oluşur. Bunların içinde işi en zor olan şantiye şefidir çünkü hep yalnızdır. O otoriteyi o hiyerarşiyi sağlamak için böyle dik durmak zorundadır. Ben hep şantiyeleri askeri birliklere benzetirim. Yani aşağıda erler ki biz düz işçi deriz onlara yukarda alay komutanı, şantiye şefi. Alayda bir sürü subay, aşçısı ... Yani tam bir askeri düzen hakimdir.

Türklerin inşaat işlerinde başarılı olmasının sebeplerinden bir tanesi de...
Belki de öyledir.

Yani askeri birliklere benzemek olabilir mi?
Kesinlikle öyledir hatta askeri disiplin vardır şantiyede. Bilirsin sen de askeri

disiplin vardır.

Dikey bir hiyerarşi vardır.

Hiyerarşi vardır. Şantiye şefinin dediği son sözdür. Patrona cevabı o verir. Böyle bir hayat. Bu hayat tabii insanı bazen yalnızlaştırır. Özellikle en tepedeki adam oldukça yalnız bir tiptir. Ki zaten bir sürü şeyden mahrum yaşıyoruz. Mahrumiyet diye bir şey vardır. Şantiyeciliğin ve yol şantiyeciliğinin en zor tarafı aileyle olan ilişkilerdir. Ailenizi her zaman yanınızda getiremezsiniz. Her zaman değil çoğunlukla götüremezsin. Tabii götüremeyince ailede fedakârlıklar bölüşülür. Yani işte hanım evde çocuklar ile ilgilenir, sen gidersin on beş günde bir gelirsin. İnsan bazı şeyleri ıskalar bu durumda. Mesela çocuklarımın çocukluğunu çok fazla hatırlayamıyorum . Yurtdışında çalışırken de senede on beş gün veya altı ayda bir görüyorduk. Bu işin en can sıkıcı tarafı budur. Ama onun dışında bir daha dünyaya gelsen ne olmak istersin diye sorsan valla gene herhalde yolcu olurdum gibi geliyor bana. Eee.. şantiyeciler nerde yemek yenir nerde içki içilir çok iyi bilirler. Çünkü tek eğlenceleri odur.

Yemek ve içmektir.

Yemek ve içmektir. Çünkü özellikle yol inşaatlarında yazın havaların açmasıyla sezonun başlar kar yağana kadar çalışılır. Gezmeye tozmaya, parti yapmaya fırsatın olmaz. Haftada değil de ayda bir kere falan kaçamak yaparsın. Kışın da oturur hesapları yaparsın. Yani böyle bir hayat. Karayolculuk, belki ben sevdiğim için böyle söylüyorum. Tabii ki bu sıra baraj işleri de çok. İnşaatçılığın bütün dalları çok önemli ama karayolculuğun benim gözümde özel bir yeri var. Dediğim gibi belki benim kişiliğimden kaynaklanıyor: Hareket etmeyi, koşmayı, bağda bahçede, bayırda dolaşmayı çok sevdiğim için, tabiatla uğraşmayı çok sevdiğim için…

Karayolcuların benimde bildiğim bir lafları var: Yol güzergâhını yaparken, yolun üzerindeki bağ bahçe için, "Sağ taraf halamın, sol taraf teyzemin" derler.

Öyledir. Bizde derlerdi **"Karayolcuların parası pul, karısı dul"** diye. Çünkü evden uzaksındır. İyi para var hakikaten işte, belki şimdi öyle değil ama bizim zamanımızda ücretlerimiz tatmin ediciydi.

Şimdi de yurtdışındaki işler tatmin edici…

Yurtdışı da tatmin edicidir, ama bunları harcayacak yer pek bulamazsın. Yalnız bu arada, hep gençlere söylediğim şu var, ben meslek hayatımın sonuna geldim. 35 sene olmuş. Mutlaka ve mutlaka kendinize hobi edinmek zorundasınız. Çünkü şantiyecilik, 55'inden hadi 60'ından sonra yapılabilecek bir iş değil. Yani sen bedenen artık dayanamıyorsun, çünkü günde 10 saat, haftada 7 gün çalışmak zorundasın. Emeklilik zamanın geliyor. Peki ne yapacağız ağabey emekli olunca? Şimdi yol yok ki …

İçeceğiz abi…
Sağlığını kaybediyorsun içki içerek… Onun için kendine mutlaka seni meşgul edecek bir hobi edinmen lazım. Yoksa sabahtan akşama televizyon seyretmekle bu dünya **geçmez** biliyorsun. Onun için bütün çalışanlara benim tavsiyem-diğer mesleklerde de böyledir gerçi, hobi edineceksin. Hobi de iskambil oyunu olmayacak ama, kendini meşgul edecek bir şey bulacaksın. Ben bağ bahçeyle uğraşıyorum, biliyorsun..

Evet, senin uğraşın çok iyi ağabey, söyleşi için teşekkür ederiz.
Ben teşekkür ederim.

Yol Yapım Çalışması - 1949

Beycuma Çaycuma

Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Anadolu'da İpek Yolu - Kervansaraylar - Köprüler

Gökçe GÜNEL*

Ey garip çizgilerle dolu han duvarları,
Ey hanların gönlümü sızlatan duvarları!..
Faruk Nafiz ÇAMLIBEL

Orta Çağ'da doğu ile batıyı birleştiren dünya ticareti iki yolla yapılmaktaydı. Bunlardan birincisi Baharat Yolu, diğeri İpek Yolu idi. Çin'den başlayarak bütün Asya'yı geçip Anadolu ve Akdeniz aracılığıyla Avrupa'ya kadar uzanan ve dünyaca ünlü ticaret yolu olan "İpek Yolu" adı ilk kez 1877 yılında Alman coğrafyacı Ferdinand von Richthofen tarafından kullanılmıştır[1]. Dünya ticaretinin büyük bir kısmını üzerinde taşıyan İpek Yolu'nun geçtiği ülkeler döneminin en zengin ülkeleri idi.

İpek eski çağlardan beri birçok ulusun yaşamında çok önemli yer tutmuştur. Önce Mısırlılar, daha sonra da Romalılar, Çinlilerden ipek satın alırlardı. Ulaşım daha sonra İpek Yolu adı verilen güzergâhı izleyen kervanlarla sağlanırdı. Uzak Doğu'dan gelen ipek ve baharat uluslararası ilişkilerde önemli rol oynamaktaydı. Bu yollarla batıya gönderilen ipek, ayrıca doğu kültürünün batı tarafından tanınmasını da sağlamıştır. Doğunun ipeği ile baharatının kervanlarla batıya taşınması, Çin'den Avrupa'ya ulaşan ticaret yollarını oluşturmuştur.

Eski çağlardan beri kullanılmakta olan bir yol şebekesinden, doğudan batıya doğru gelişen ticarette yararlanılmıştır. İpek Yolu olarak adlandırılan binlerce kilometre uzunluğundaki kervan yolları, binlerce yıl yoğun bir şekilde ipek, porselen, kâğıt, baharat ve değerli taşların taşınmasının yanı sıra, kıtalar arasındaki kültür alışverişine de katkı sağlamıştır. İpek Yolu Asya'yı Avrupa'ya bağlayan bir ticaret yolu olmasının ötesinde, bu yol üzerinde yaşayan kültürlerin, dinlerin, ırkların da izlerini taşımakta ve olağanüstü bir tarihsel ve kültürel zenginlik sunmaktadır. İpek Yolu, tarih boyunca hem geçtiği bölgeleri iktisadi açıdan kalkındırıp halkın refah seviyesini yükseltmiş,

* Uzman Sanat Tarihçisi.
1 http://en.wikipedia.org/wiki/Silk_Road#cite_note-0.

hem de doğu-batı kültür ve uygarlıkları için bir köprü olmuştur. Böylece farklı pek çok ulusun birbiriyle tanışması, ticaret yapması ve kültürel zenginliğin alışverişine de olanak sağlamıştır.

İpek Yolu, Orta Çağ'da, Çin'in Xian (Şian) kentinden başlayıp, bir kolu Özbekistan'ın Kaşgâr kentine, oradan Doğu Türkistan, Moğolistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan'ı geçip Hazar Denizi'ne; diğer kolu Karakurum Dağları'nı aşarak İran üzerinden Anadolu'ya ulaşıyordu. Anadolu'ya girmeden bir kol Suriye'nin Lazkiye Limanı'na ulaşır, diğer bir büyük kolu ise Anadolu topraklarına girerdi[2] (Harita 1).

İpek Yolu Gezginleri

İpek Yolu'nun varlığı M.Ö. X. yüzyıldan itibaren çeşitli Çinli Budist rahip ve askerler tarafından bilinmektedir. Batıdan Çin'e gelen ve bu yolu kullanan, Dominiken papaz ve Moğolistan'ın Papalık elçisi Longjumeau'lu Andrew (1245-1247, 1249-1251), Ascelinus ve San Quentin Simon (1245-1248), Papa İnnocent IV'ün Moğol elçisi Fransizken Papaz John Plano Carpini (1245-1247), Fransizken misyoner William of Rubruck, (1253-1255), Ermeni Kral Hayton I (1254-1255), Marco Polo'nun amcaları Niccolò Polo (1260-1269) ve Maffeo Polo (1271-1295), ünlü gezgin Marco Polo (1271-1295), Fas-Tanca'lı gezgin İbn Battuta (1325-1354), Papalık elçisi Fransizken rahip John Marignolli (1339-1353), Floransalı tüccar Francesco Balducci Pegolotti (1340), İspanya Kralı III. Henry'nin Timur elçisi Ruy Gonzales de Clavijo (1403-1406), Fransız tüccar Jean Baptiste Tavernier (1629-1675)[3] gibi batılı gezgin, tüccar ve çeşitli ülkelerin elçileri bu yoldan uzak doğuya gidip gelmişler, yazdıkları eserlerinde yolculuklarını anlatmışlardır. Bunlar gibi daha bilmediğimiz tüccarlar, hacılar, misyonerler üç bin yıldan beri bu yolu kullanarak Çin ve Hindistan gibi uzak doğu ülkelerinin İran ve Akdeniz ülkeleriyle olan ticari ve kültürel bağlarını kurmuşlardır.

İpek Yolu Anadolu'da

Asya ile Avrupa arasında doğal bir köprü durumunda olan Anadolu, coğrafi ve jeopolitik konumunun doğal bir sonucu olarak, tarihin ilk döneminden itibaren uluslararası ulaşımda önemli bir rol üstlenmiş, önemli ticaret yollarının geçtiği bir merkez konumunda olmuştur. Birçok kültür ve uygarlığa ev sahipliği yapan Anadolu, Anadolu Selçuklularından önce zaman içinde gelişen tarihin en eski ticari yollarına sahipti. Bunlardan Hitit, Asur ticaret kolonilerinin yolları, Pers Kral Yolu, Roma Yolu ve Bizans yol ağı olarak bilinen askeri ve ticaret yolu[4] daha sonra İpek Yolu adını almıştır. Anadolu'da binlerce yıl boyunca uygarlıklar arasındaki ilişkileri sağlayan bağlantılar olan bu yolları ticaret kervanları ve ordular kullanmıştır. Anadolu'daki bu yollar, geçtiği bölgenin coğrafi koşullarının olanakları nispetinde doğal güzergâhları

2 Hakkı Acun (Ed.), *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, Ankara, 2007, s. 14.

3 http://www.silk-road.com/artl/srtravelmain.shtml.

4 Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kervan Yolları*, Ankara, 2007.

Alara Han, Antalya - Alanya, 1231, İsmet İlter, *Tarihi Türk Hanları*, Ankara, 1969

ve geçitleri izlemiştir[5].

İpek Yolu, Anadolu'ya üç koldan; Güney'de Cizre - Hasankeyf, ortada Doğubayazıt - Erzurum, Erzincan, Sivas, kuzeyde de Kars - Trabzon yoluyla giriyordu. Anadolu Selçukluları döneminde kuzeyden giden kol Erzurum, Erzincan, Tokat, Amasya, Sinop ve Kastamonu yönünden Karadeniz'de limanlara; güneyden giden kol ise Bitlis, Malatya, Kayseri, Kırşehir, Konya, Isparta, Antalya üzerinden Akdeniz limanlarına ulaşmaktaydı. Güney kolun en uç noktası ise bugün Denizli vilayeti sınırları içerisinde bulunan Akhan'dı. Akhan'dan çıkan kervanlar 20 -30 kilometre sonra Menderes Nehri'ne, buradan da Ege limanlarına ulaşıyordu.

İpek Yolu, Anadolu Sel-çuklu döneminde doğu-batı, kuzey-güney yönünde Anadolu'yu hiçbir ülkede olmadığı kadarıyla bir ağ gibi dolaşır, doğuda Erzurum, Sivas, Kayseri ve Konya'da düğüm oluşturan bu yollar kuzeyde Sinop, güneyde Antalya'ya kadar uzanırdı.

XIII. yüzyılda Anadolu kervan yolları, önemli ticaret merkezlerini birbirine bağlarken, başkent Konya'da düğümleniyor, böylece başkentin her yöne ilişkisini sağlıyordu. XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'yu ziyaret eden Nasır-ı Hüsrev (XI. yy.), Marco Polo (1271-95), William of Rubruck, (1255), İbn Bibi (1280), Rahip Odoric (1318), Francesco Balducci Pegolotti (1330-40), Hamd Allah Al-Mustavfi (1340), Ruy Gonzales de Clavijo (1404) gibi yabancı gezginlerden Anadolu'nun İpek Yolu güzergâhını öğrenmekteyiz.

Anadolu Selçuklu dönemi yollarını ilk araştıran M. Kemal Özergin'dir[6] (Harita 2). Daha sonra Kurt Erdmann Anadolu'da tespit ettiği kervansarayların yerlerini, yol ağını çizmeden yayınlamıştır[7] (Harita 3). M.

5 Tuba Ökse, "Kızılırmak ve Fırat Havzalarını Birbirine Bağlayan Eski Kervan Yolları", *Bilig*, Yaz / 2005, Sayı 34, s. 19.

6 M. Kemal Özergin, *Anadolu Selçuklular Çağında Anadolu Yolları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Doktora Tezi, İstanbul, 1959 (Ek. Harita).

7 Kurt Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, I-II, Berlin, 1961 (Ek. Harita).

Kemal Özergin kervansarayların envanterini yaparak bir yol haritası yapmış, ancak üzerinde han bulunmayan yolları işlememiştir[8] (Harita 4). Böylece hanları yolların üzerinde gösteren ilk harita ortaya çıkmış, ancak bilinen yol ağının tamamı gösterilmemiştir. İsmet İlter tarafından hazırlanan haritada, William of Rubruck, Francesco Balducci Pegolotti, Ruy Gonzales de Clavijo, İbni Battuta gibi gezginlerin Anadolu'daki yol güzergâhları ile kendinden önce yayınlanan İpek Yolu ve kervansarayların haritalarından yararlanılmıştır[9] (Harita 5).

Oktay Aslanapa, Ara Altun ve Yıldız Demiriz tarafından yayınlanan haritada 85 adet Anadolu Selçuklu kervansarayının 38 adedinin yerleri belirlenmiş, ancak bir yol güzergâhı çizilmemiştir[10] (Harita 6). Cengiz Bektaş, Anadolu Selçuklu kervansarayları üzerine yaptığı yayında önemli kervansarayların envanterini yapmıştır. Bu haritada kervansarayların yerleri ve yol güzergâhlarını belirlemiştir[11] (Harita 7). Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce 1980'li yıllarda İpek Yolu projesi kapsamında hazırlanan "Kervansaraylar ve Hanlar Haritası"nda Selçuklu ve Osmanlı han ve kervansarayları harita üzerinde belirlenmiş, ayrıca yol güzergâhları ayrıntılı olarak işlenmiştir (Harita 8). Koray Özcan[12] (Harita 9) ve Orhan Cezmi Tuncer'in[13] (Harita 10) harita çalışmaları, son dönemlerde Anadolu İpek Yolu'nun yeni güzergâhlarını belirlemede önemli kaynaklar olmaktadır.

M. Kemal Özergin'in tezinde, Çin'den başlayıp İran'a oradan Anadolu'ya geçen yol güzergâhları ve merkezler şunlardır[14]:

1) a. Tebriz - Bargiri - Erciş - Malazgirt - Hınıs -Erzurum - Tercan - Erzincan - Sivas – Şarkışla - Kayseri - Aksaray - Konya - Adana - Ayas.

b. Tebriz - Nahcivan - Iğdır - Pasinler - Erzurum - Tercan - Erzincan - Sivas -Şarkışla - Kayseri - Aksaray - Konya - Adana - Ayas.

2) Tebriz - Erzurum - Sivas - Kayseri - Aksaray - Konya - Antalya - Alanya.

3) a. Tebriz - Erzurum - Bayburt - Gümüşhane – Trabzon.

b. Tebriz - Erzurum - Erzincan - Trabzon.

4) Tebriz - Erzincan - Zara - Sivas -Tokat - Amasya - Samsun - Sinop.

5) Tebriz - Sivas - Yozgat - Yerköy - Kırşehir veya Yahşihan üzerinden - Ankara - İstanbul.

Bağdat'tan Malatya ve Sivas'a bağlanıp sonra güneye, kuzeye ve batıya

8 M. Kemal Özergin, "Anadolu Selçuklu Kervansarayları", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. 15, S. 20, İstanbul, 1965 (Ek. Harita).

9 İsmet İlter, Tarihi Türk Hanları, Ankara, 1969. (Ek. Harita)

10 Oktay Aslanapa, Ara Altun, Yıldız Demiriz, *Selçuklu Devri Tarih ve Mimari Anıtlar Haritaları*, Yapı Kredi Bankası, İstanbul, 1971 (Ek. Harita).

11 Cengiz Bektaş, *Selçuklu Kervansarayları, Korunmaları ve Kullanmaları Üzerine Bir Öneri*, İstanbul, 1999.

12 Koray Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekânsal Kademelenme (1)", *METU JFA*, 2006/2, 25.

13 Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kervan Yolları*, Ankara, 2007 (Ek. Harita).

14 M. Kemal Özergin, *a.g.tez*.

uzanan ana yol güzergâhları ve merkezler şunlardır:

6) a. Bağdat - Musul - Mardin - Amid - Ergani - Gölcük - Harput - İzoli - Malatya -
Ankara.

b. Bağdat - Harput - Pertek - Çemişkezek - Eğin -Divriği - Zara veya Buzbel dağlarını aşarak - Sivas.

7) Sinop - Kastamonu - Çankırı - Ankara - Konya - Beyşehir - Seydişehir - Antalya –
Alanya.

8) Samsun - Havza - Merzifon - Amasya - Aksaray - Konya – Ayas - Amasya - Aksaray arasında güzergâhlar:

a. Amasya - Sivas - Kayseri - Aksaray.

b. Amasya - Zile - Kırşehir - Aksaray.

9) Trabzon ve Samsun'dan - Sivas - Konya - Beyşehir veya Gelendost'dan - Burdur
Denizli - Alaşehir - Foça - İzmir - Efes.

10) a. Trabzon - Sivas - Malatya - Bağdat.

b. Trabzon - Sivas - Malatya - Antep - Halep.

11) a. Sinop - Vezirköprü - Amasya veya

b. Sinop - Vezirköprü - Samsun - Amasya - Sivas - Malatya - Bağdat veya Halep.

12) Halep - Gaziantep - Göynük - Elbistan - Kayseri - Hacıbektaş - Kırşehir - Lalahan –
Ankara - Afyon - Kütahya - İstanbul.

13) Antalya - Burdur veya Denizli üzerinden Dinar - Afyon - İstanbul.

14) Ayas - Konya - Lâdik - Ilgın - Akşehir - Çay - Afyon - Kütahya - İstanbul.

Derbent ve Menziller

Selçuklu vakayinamelerinde derbent ve menzillerin adlarına rastlanmaktadır. Bunlardan Akça Derbent, Yunus Derbendi, Göksu Derbendi, Zincirli Menzili, Gedük Menzili, Obruk Menzili, Kılıç Arslan Ribatı, Pervane Ribatı, Kesikköprü Ribatı gibi kervansarayların aynı zamanda Anadolu Selçuklularında kale, menzil, derbent gibi savunma yapıları olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır[15]. Derbent sözlüklerde "İki dağ arasındaki geçit yeri, boğaz, sınırlarda bulunan küçük kale"; Menzil ise "bir günde veya seferde alınan yol" anlamına gelmektedir[16]. Menzil hareket halindeki bir ordunun konakladığı, bir kervanın durup geceyi geçirdiği, resmi evrak taşımakla görevli olan bir memurun belirli mesafelerde at değiştirmek, dinlenmek veya geceyi geçirmek için mola verdiği yer ya da bina için kullanılan bir tabirdir[17].

15 Koray Özcan, *a.g.m.*, s. 34.

16 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, 2001, s. 617.

17 M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul, 1983, s. 479.

Yerine ve mevsimine göre menziller en çok 40 kilometreyi bulmaktaydı. Menziler arasındaki mesafe bazen 20 kilometreye, Bitlis-Rahva-Tatvan arasında çok daha aza inmektedir[18].

Orta Çağ'da Anadolu'da Ticaret

Anadolu Selçuklu Sultanları, Anadolu'nun coğrafi konumu nedeniyle, Anadolu'yu kıtalararası bir ticaret merkezi haline getirdiler. İzledikleri politikaları ve askeri hareketleri, iktisadi ve ticari amaçlarına yönelik olarak oluşturdular[19]. Antalya'nın 1207'de ve Alanya'nın 1223'de fethedilmesi, Kıbrıs, Suriye ve Mısır'la deniz yolu ile ticaret yapılmasına olanak vermiştir. 1214'te Sinop'un fethi ve 1226'da Kırım'a düzenlenen Suğdak Seferi, Karadeniz üzerinden kuzey ülkeleri ile yapılan ticarete canlılık kazandırdı. Erzurum, Sivas, Konya, Kayseri gibi kentlerde iktisadi ve ticari canlılık göze çarpıyordu. "Yabanlu Pazarı" denilen uluslararası fuarlar da düzenleniyordu. Yabanlu Pazarı'nın yeri kesin olmamakla beraber Kayseri-Pınarbaşı yolu üzerinde bulunan Pazarören Kasabası'nda bu pazarın kurulduğu bilinmektedir. Bu pazar Rusya, Çin, Afganistan, Irak, İran, Suriye, Kırım gibi İpek Yolu üzerinde bulunan tüm ülkelerin kumaşları, atlas kumaşlarından yapılmış elbiseler, kürkler, ipekler, tarım ve hayvancılık ürünleri, savaş aletleri, tahıl, at, koyun, yün, tiftik, hatta cariyelerin bile satıldığı dünyanın en büyük uluslararası panayır (fuar) dır. Panayır, mayıs ayı başlarında kurulup haziran ortasına kadar 40 -45 gün sürerdi[20].

Kervansaraylar

Kervansaray, kelime olarak Farsça kârban (kervan) ve saraydan türetilmiştir. Kervansaraylar şehirlerarasında inşa edilen, kervanların ve yolcuların konaklamaları için ana yollar üzerinde yapılan hayır kurumlarıdır[21]. Ribat adı verilen ve Asya'da Türklerden kalan ilk kervansaraylar, Gazneliler ve Karahanlılar dönemine aittir. Bunların mimarisi ve planları, daha sonra Büyük Selçuklular döneminde yapılan kervansaraylara örnek olmuştur[22].
Kervansarayların en eski örnekleri 1019-1020 yıllarında, Gazneli hükümdarı Sultan Mahmut tarafından Tus-Serahs yolu üzerinde yaptırılmış olan ve yaklaşık 70x72 metre boyutlarındaki Ribat-ı Mahi ile 1028 yılında Gazneli Sultan Mahmut tarafından Tus-Herat yolları kavşağında yaptırılan Sengbest

---

18 Orhan Cezmi Tuncer, *a.g.e.*

19 Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 358.

20 Faruk Sümer, *Yabanlu Pazarı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 1985, s. 83; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 367.

21 Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, MEB. Yay., C. 2, Ankara, 1972, s. 32; Komisyon, *Türkçe Sözlük*, TDK. Yay., C. 2, Ankara, 1988, s. 840; *Türk Ansiklopedisi*, "Kervansaray" mad., MEB Yay., C. 21, Ankara, 1974, s. 501; Şebnem Akalın, "Kervansaray" mad., *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV. Yay., C. 27, İstanbul, 2002, s. 209.

22 Cengiz Bektaş, *Selçuklu Kervansarayları*, Yapı-Endüstri Merkezi Yay., İstanbul, 1999, s. 38; Oktay Aslanapa, *a.g.e.*, s. 32; Şebnem Akalın, *a.g.mad.*, s. 301.

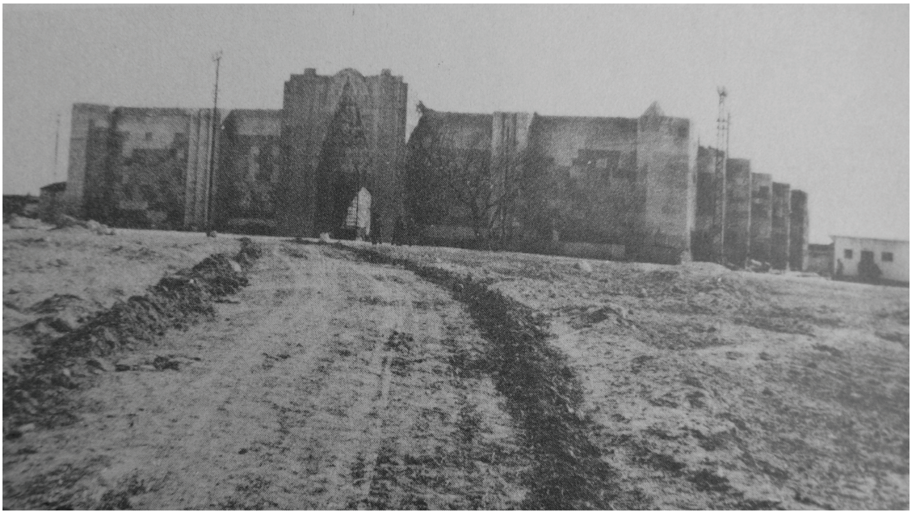

Sultan Hanı, Konya - Aksaray, 1229, İsmet İlter, *Tarihi Türk Hanları*

Ribat'ıdır[23]. Ayrıca Karahanlı Hükümdarı Nasr bin İbrahim (1068-1080) zamanında iki önemli kervansaray inşa edilmiştir. Kerpiç ve tuğla kullanılarak yapılan bu kervansarayların zengin ve çeşitli tiplerinin etkilerini, daha sonra yapılan kervansaraylarda görmek mümkündür[24].

Büyük Selçuklular Döneminde, Karahanlılar ve Gaznelilerin geliştirdiği kervansaray mimarisini, daha geliştirerek anıtsal ölçekte ribatlar yapmışlardır. Büyük Selçuklu sultanı Tuğrul Bey zamanında, taş ve tuğladan inşa edilen ilk kervansaray olan Anuşirvan Kervansarayı yapılmıştır[25]. Sultan Melikşah tarafından Nişabur-Sebzevar yolunda yapılan Ribat Zafrani bugün harap durumda olup, barış zamanında yabancı hükümdarların ağırlandığı, kervanların konakladığı, savaş zamanında da askeri üs olarak kullanılıyordu[26].

Anadolu'daki Kervansaraylar

Özünü yardımlaşma ve insanlık duygusundan alan, vakıf sistemi sayesinde günümüze kadar oluşan kervansaraylar, yollar üzerinde kurulan ve kamu yararına çalışan ticaret yapılarıdır. Kervansaraylar genellikle yaya yürüyüşü ile 8-10 saatlik (35–40 kilometrelik) uzaklıklarda kurulurlardı.

Kervansaraylar maddi büyüklükleri oranında evler, dükkânlar, fırınlar, hanlar, hamamlar, bağ-bahçe ve tarlalar, araziler, çiftlikler ve köyler gibi akarlara (gelir kaynakları ve mülkler) sahiptirler. Kervansaray yapımına ilk defa II. Kılıç Arslan (İzzettin) (1113-1192) döneminde başlanmış ve bir asır içinde Anadolu ticaret yollarının tamamı kervansaraylarla örülmüştür. Yapılan son araştırmalara göre XI. yüzyıldan sonra Anadolu Selçuklu Dönemi ve Beylikler döneminde, Anadolu'da iki yüz yetmiş civarında kervansaray

23 Oktay Aslanapa, *a.g.e.*, s. 32; Akalın, *a.g.mad.*, s. 301.
24 Oktay Aslanapa, *a.g.e.*, s. 33.
25 Oktay Aslanapa, *a.g.e.*, s. 94.
26 Şebnem Akalın, *a.g.mad.*, s. 301.

yapıldığı ortaya çıkmıştır. Yolların Anadolu'da bu kadar yayılmasının nedeni, yolların güvenliği, merkezi otoritenin kuvvetliliği ve zamanın sultanlarını da misafir edebilecek hizmeti veren kervansaraylarının bulunmasıydı.

Sultan, vezir ve büyük devlet adamları tarafından yaptırılan kervansaraylar, kale gibi sağlam, anıtsal, kesme taştan yapılmış, döneminin süsleme özellikleriyle bezeli, kitabeli veya kitabesiz ticaret, sosyal yardım ve bir kültür müesseseleri idi. Kervansarayların duvarları kalın olup, duvarların her iki yüzü yonu taşı ile kaplıdır. Kapalı mekânların üzeri genellikle tonozla örtülü olup, sanatkârane olarak yapılan taş işçiliği taç kapılarda en üst düzeydedir. Kervansaraylar içerisinde veya yanında insan ve hayvanlarının her türlü ihtiyacını karşılayacak, yiyecek içecek, bol su, mescit, hamam, her çeşit tamir ustası, rehber gibi donanım bulunmaktaydı. Kervansaraylarda yazın kapalı mekânlarda hayvanlar, açık mekânlar da insanlar ve arabalar kalırdı.

Yapının büyüklüğü ve planı ile ilgili olarak içinde veya yanında hamamları, bir odada veya avlu ortasında köşk mescitleri yer alıyordu. Bu yapılarda süsleme döneminin özelliğini gösteren giriş veya kapalı mekân taç kapılarında karşımıza çıkar.

Kervansaraylar, plan özellikleri bakımından; yalnız kapalı kısmı, yalnız açık kısmı, hem açık kısmı hem kapalı kısmı olan klasik planlı ve iç avlulu planlı kervansaraylar, eş odaklı (mekânlar iç içe halkalar şeklinde) kervansaraylar ile ortasında köşk mescidi olan türler olarak gruplandırılır. Yalnızca kapalı develik kısmı olanlar (Amasya Ezine Pazar Han, Alanya Şarapsa Han), yalnızca açık ve yarı açık bölümü olanlar (Evdir Han), kapalı develik ve açık avlulu olanlar (Aksaray Sultan Han, Kayseri Sultan Han), eşodaklı (Alara Han, Eshab-ı Kehf Han, Mama Hatun Kervansarayı) gibi.

Kervansaraylara gelen kervanlar hava kararmadan içeri girmek, aydınlanmadan da dışarı çıkmak zorundaydı. Dışarı çıkmadan önce ortaya çıkan tellal, kervanların eksik ve yitik bir şeylerinin olup olmadığı sorar, eğer bir eksiklik veya yitik varsa, kapılar bu eksiklik giderilmeden veya yitik bulunmadan açılmazdı. Kervansaraylarda her tür milletten insan kalabilirdi. Kervansarayın büyüklüğüne göre yolculardan ve kervanlardan üç ile yedi gün hiç para alınmazdı. Bunun yanında yolculardan para alınan kervansaraylar da vardı. Büyük programlı bu yapılarda sultan, vezir veya özel misafirlerin kalacağı özel odalar da bulunurdu. Kervansaraylar barış zamanında ticaret yapısı, savaş zamanında da askeri amaçlar için kullanılan derbent ve posta teşkilatlarına hizmet veren yapılardı.

Yeni yol güzergâhlarının ortaya çıkması üzerine Osmanlılar da, kervansaray yapımına devam ettiler. İstanbul'u, Suriye üzerinden Mekke ve Medine'ye bağlayan yol üzerinde hacıların her türlü ihtiyaçlarını karşılamak üzere kervansaraylar kurdular. Kervansaraylarda yatakhane ve yemekhaneler, erzak ambarları, ticari eşya depoları, ahırlar, samanlıklar, mescitler, kütüphaneler, hamamlar, şadırvanlar, hastane ve eczaneler, yatak ve yemek takımları, ayakkabılarının tamiri ve fakir yolculara yenisinin yapılması için ayakkabıcılar, hayvanları nallamak için nalbantlar, bu teşkilât ve tesisleri idare

edecek, gelir ve gider hesaplarını yapacak divan ve memurları bulunmaktaydı.

Anadolu Selçuklu Dönemi'nden Günümüze Kalan Birkaç Kervansaray Örneği

Kahramanmaraş Afşin yakınlarındaki I. Alâeddin Keykubad'ın Maraş Valisi Nusreteddin Hasan Bey (ölümü 1234/35) tarafından yaptırılan **Eshab-ı Kehf Külliyesi'ndeki kervansaray**, 27x34 metre boyutlarında dikdörtgen planlı, kâgir bir yapıdır. Kervansaray, ortadaki dikdörtgen planlı açık bir avlunun dört yanında peş peşe sıralanmış odalar ve eyvanların yanında ahırı batı tarafında yer alan ünik bir yapıdır.

Konya-Afyonkarahisar yolunda, Sultandağı (İshaklı) ilçesinde bulunan **Sultandağı (İshaklı) - Sahip Ata Kervansarayı,** Alaattin Keykubat zamanında, Sahip Ata Fahrettin Ali bin Hüseyin tarafından, 1249/50–1267/68 yılları arasında yaptırılmış olup, hem açık kısmı hem kapalı kısmı olan klasik planlı kâgir bir yapıdır. Bütünüyle dikdörtgen planlı yapının ortasında köşk mescidi, 36x34 metre açık avlulu kısmı ve 23.55x25.15 metre ölçülerinde kışlık bölümü ile kareye yakın bir plana sahiptir. İshaklı Kervansarayı'nın kapalı kışlık kısmına avludan kendine özgü bir taç kapı ile girilmektedir.

Aksaray-Konya yolu üzerinde, Aksaray'ın 42 kilometre batısında, Sultanhanı beldesinde yer alan **Sultan Hanı** I. Alâeddin Keykubad tarafından 1229 yılında yaptırılmıştır. 1278'de Vali Sıraceddin Ahmet bin el-Hasan tarafından genişletilen kervansarayın mimarı Muhammet bin Havlan el Dımışki'dir. Kervansaray avlu kısmı 49x62 metre ölçüsünde, kapalı kısmı 32.50x 55 metre olan klasik planlı kâgir bir yapıdır. Selçuklu kervansaraylarının en büyüğü, en anıtsalı olan kervansarayın ortasında köşk mescidi bulunmakta, avlusuna geometrik bezemeli mermer taç kapı ile girilmektedir.

Antalya-Alanya yolunda, Çakallar beldesinde Alara çayı kenarında bulunan **Alara Han**, I. Alaeddin Keykubad tarafından 1231-32 yılında yaptırılmıştır. Bir yamaca yaslanan kervansaray, dikdörtgen planlı, 38.50x49.50 metre ölçüsünde dışa kapalı bir yapıdır.

Antalya-Burdur yolunda, Bucak ilçesi yakınlarında, Susuz köyünde yer alan **Susuz Han**, Selçuklu Sultanı II. Giyaseddin Keyhüsrev döneminde (1244-46), Bağdatlı Sadık Ağa tarafından yaptırılmıştır. Bugün 28.50x29.50 metre ölçülerinde dikdörtgen planlı kapalı kısmı olan kervansaray, aslında hem açık kısmı hem kapalı kısmı olan kâgir bir yapıdır.

Eğirdir-Denizli yolunda, Akhan köyünde, Denizli'nin yaklaşık 7 km kuzeyinde karayolu kenarında bulunan **Akhan (Goncalı - Bozhan),** II. İzzeddin Keykavus döneminde, Emir Seyfeddin Karasungur bin Abdullah tarafından 1253-54 yılında yaptırılmıştır. Kervansaray dikdörtgen planlı açık ve kapalı bölümlerden oluşmaktadır. Kervansarayın avlu portali geometrik ve plastik süslemeleri ile oldukça görkemlidir.

Erzincan ili, Tercan ilçesi merkezinde bulunan ve zamanında Erzurum-Sivas kervan yolu üzerinde yer alan **Mama Hatun Kervansarayı,** Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Kılıç Arslan döneminde 1191-1201 tarihleri

arasında Melike Mama Hatun tarafından Mimar Ahlatlı Ebül Nema bin Mufaddal'a yaptırılmıştır. Kervansaray mescit, hamam ve türbeden oluşan külliye içersinde bulunmaktadır.

Iğdır ili, Merkez, Harmandöven köyünde bulunan **Ejder (Harmandöven) Kervansarayı**, Tebriz-Sivas kervan yolu üzerinde yer almaktaydı. XII. yüzyılda Sürmari Emiri Şerafeddin Ejder tarafından yaptırılan kervansarayın duvarları yonu taşı kaplı olup, açık avlulu ve kapalı kısımdan oluşmaktadır. Taş işçiliği ile dikkati çekmektedir.

Kayseri ili, Bünyan ilçesi, Tuzhisar beldesi, Sultanhanı köyünde bulunan **Sultan Hanı,** Kayseri-Sivas kervan yolu üzerinde yer almaktaydı. Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubâd tarafından 1232-1236 yılları arasında yaptırılmıştır. Kervansaray ortasında köşk mescit yer alan açık avlulu ve beş sahınlı kapalı kısımdan oluşmaktadır.

Konya-Afyon karayolu üzerinde, Konya ili, Kadınhanı ilçesi merkezinde bulunan **Raziye Sultan Kervansarayı,** I. Alaeddin Keykubad döneminde, kitabesine göre Râziye (Rukiye ?) Hatun binti Mahmud tarafından 1223 yılında yaptırılmıştır. Yapı açık avlulu ve kapalı kısımdan oluşmakta iken, avlusu yıkılmıştır. Kapalı kısım kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Duvarlar yonu taşı kaplıdır.

Malatya-Sivas kervan yolu üzerinde, Malatya ili, Hekimhan ilçe merkezinde bulunan **Taşhan**, I. İzzeddin Keykavus ve I. Alaeddin Keykubad döneminde dört (2 adet Arapça, l adet Ermenice, l adet Süryanice) kitabesine göre, Ebu Salim b. Ebi'l-Hasan el-Şammâs el-Hekim el-Malâti tarafından 1218 yılında yaptırılmıştır. Osmanlılar döneminde Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa tarafından 1661 yılında Mimar Hasan Ağa'ya tamir ettirmiştir. Taşhan açık avlulu ve üç sahına ayrılmış kapalı kısımdan oluşmaktadır.

Aksaray-Kayseri kervan yolu üzerinde yer alan, Nevşehir ili, Ürgüp ilçesi, Çökek köyünde, Damsa Çayı vadisinde bulunan **Sarı Han (Saruhan),** Selçuklu Sultanı II. Alaattin Keykubat zamanında 1238 tarihinde yapımına başlanılmış, Sultan II. İzzettin Keykavus tarafından 1249 tarihinde tamamlatılmıştır. Kervansaray revaklı açık avlulu ve beş sahınlı kapalı kısımdan oluşmaktadır. Giriş portalı üzerinde kare planlı mescit yer almaktadır.

Samsun-Kastamonu kara yolu üzerinde yer alan, Sinop ili, Durağan ilçesinde Gök Irmak kenarında bulunan **Durak (Pervane Süleyman) Han,** III. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde, inşa kitabesine göre Pervane Emineddin [Muineddin] Süleyman bin Ali tarafından Eylül 1266 tarihinde Mimar Gevherbaş bin Abdullâh'a yaptırmıştır. Kervansaray revaklı, açık avlulu ve tonoz örtülü kapalı kısımdan oluşmaktadır.

Tokat ili, Pazar ilçe merkezinde bulunan **Mahperi Hatun Kervansarayı (Ulu-Hatun Hanı)**, II. Giyaseddin Keyhüsrev döneminde, I. Alaeddin Keykubat'ın eşi, II. Gıyaseddin Keyhusrev'in annesi Vâlide Sultân Melike Mâhperi (Huant) Hâtûn tarafından 1238/1239 yılında yaptırılmıştır.

Kervansaray üç sahınlı kapalı ve açık avlulu kısımlardan oluşmaktadır. Kapılı kısım orta sahnın diğerlerinden daha geniş tutulmuş ve ortasında külahlı kubbe

yer almaktadır.

Köprüler

Kervan yollarının yayıldığı yolların üzerinde ve kervansarayların yakınında bulunan köprüler, göl, ırmak, dere, vadi gibi engelleri aşmak için yaptırılmış stratejik amaçlı yapılardır. Köprüler bunların yanı sıra kervanlara ulaşımda kolaylık ve sürati sağlamak, ticareti canlı ve güvenli bir ortamda sürdürmek amacıyla da asırlar boyunca kullanılmışlardır. Köprüler arazinin yapısına, yapan ustalara ve su seviyesinin yüksekliklerine göre uzunlukları, kemer açıklıkları, genişliklerine göre değişmektedir. Dar ve dik vadilerden geçmek için yüksek kemerli ve geniş açıklıklı köprüler, Yeşilırmak, Kızılırmak ırmaklarının aktığı düz yerlerden uzun ve çok gözlü (kemerli) yapılmıştır. XII ve XIII. yüzyılda Anadolu'da ticari hayat güven altına alınınca canlanmış, İpek Yolu Anadolu içerisinde bir ağ gibi yayılmış, buna bağlı olarak da Anadolu'da daha çok köprü ve kervansaray yapılmıştır. Bugün Anadolu'da Roma, Bizans, Osmanlı köprülerinin yanı sıra Selçuklu, Artuklu ve Anadolu Beylikleri döneminden günümüze ulaşan birçok tarihi köprü bulunmaktadır.

Bunlardan bazıları: Dicle üzerinde günümüzde yalnızca kemer ayakları mevcut olan Orta Çağ'ın Anadolu'daki en önemli köprülerinden biri olan **Hasankeyf Köprüsü,** 40 metre açıklıktaki orta gözü, Anadolu'nun en büyük açıklığını tanımlayan kemeriyle döneminde iddialı bir yapıdır. Yazıtının olmamasından dolayı Artukoğulları döneminde yapıldığı sanılmaktadır.

Antalya ili Serik-Manavgat yolunda Köprüçay Suyu üzerinde bulunan ve 1219-1236 yılları arasında Selçuklu Sultanı Alaadin Keykubat tarafından yaptırılan **Aspendos (Belkıs Köprüsü)**, 220 metre uzunluğunda ve 7 açıklıklı olan Aspendos Köprüsü, Roma-Selçuklu-Aspendos döneminden izler taşımaktadır.

Kızılırmak üzerinde Ankara-Kırşehir yolunun nehri geçmek için en uygun konumunda inşa edilmiş olan **Çeşnigir Köprüsü**, büyük göz açıklığı 20 metredir. Diğer gözler asimetrik düzenlenmiştir ve taşkın boşaltma gözleridir. Ayaklar nehir yatağındaki kayalar üzerinde konumlanmıştır.

Selçuklu dönemi köprülerimizden Diyarbakır-Batman yolunda ve Batmansu Çayı üzerindeki **Malabadi Köprüsü,** 40.80 metrelik kemer açıklığıyla günümüze ulaşan dünyanın en büyük kemer açıklıklı köprüsüdür. Batman Suyu üzerinde inşa edilmiş yüksek bir köprüdür. Orta kesimde 38.60 metrelik açıklığı olan üç bölümlü köprü mevcut kitabesine göre 1147 yılında yapılmıştır.

Kayseri ili, Kızılırmak nehri üzerinde bulunan **Tekgöz Köprüsü**, doğu cephesinde bulunan yazıtına göre 1202 yılında yapıldığı ileri sürülmekle birlikte kitabenin özgün yerinde olduğu kuşkuludur. 32.27 metre açıklık 18 metre yükseklikteki ana gözünün bir yanında 11.5 metrelik taşkın gözü bulunmaktadır.

Diyarbakır ili, Devegeçidi Suyu üzerinde bulunan **Halilviran-Artuklu Köprüsü,** yedi gözlü bir köprü olup, üzerinde bulunan üç yazıttan

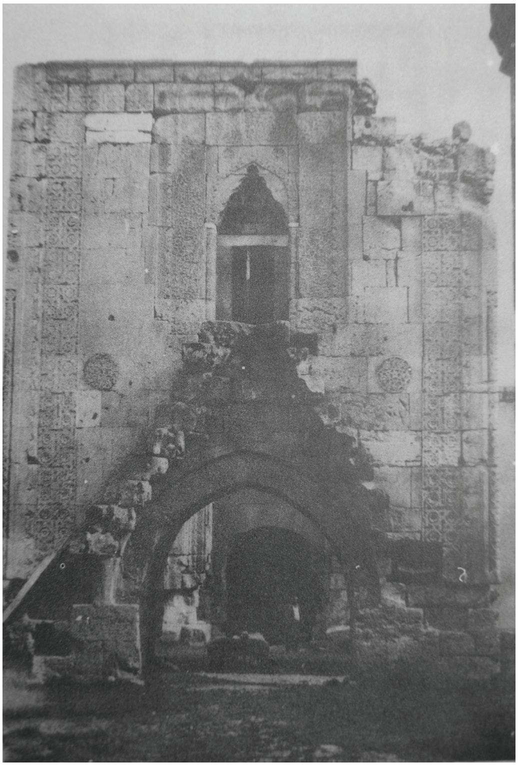

Sultan Hanı, Kayseri - Sivas, 1236, İsmet İlter, *Tarihi Türk Hanları*

biri 1218 tarihinde yapıldığını göstermektedir. Sel yaranların kemer ayaklarıyla birlikte bir bütün olarak tasarlanmış oluşlarından kaynaklanan plastik etkisi dikkat çekicidir.

Tokat ili, Yeşilırmak üzerinde beş açıklıklı oldukça yalın bir köprü olan **Hıdırlık-Tokat Köprüsü,** üzerinde bulunan kitabeliğin içinde gömülü olan yazıtlara göre 1250 yılına tarihlenmekle birlikte, bu yazıtların bir Osmanlı onarımı sonucunda buraya yerleştirildikleri düşünülmektedir.

Erzurum - Kars yolu üzerinde ve Aras Nehri üzerindeki Selçuklu Dönemi eserlerinden tarihi **Çobandede Köprüsü,** 6 gözlü olup, uzunluğu 220 metredir.

Aspendos yakınlarında Köprü-çay üzerinde bulunan **Belkıs (Köprü Çayı) Köprüsü** yerinde Roma döneminde büyük ve yüksek bir köprü bulunduğu yazılı kaynaklardan bilinmekte olup, Bizans döneminde de kullanılan köprü Selçuklu döneminde I. Alaeddin Keykubat tarafından yenilenmiştir.

Kırşehir-Ortaköy yolunda ve Kızılırmak nehri üzerinde bulunan **Kesikköprü,** 1251 yılında Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından inşa ettirilmiş olup, 220 metre uzunluğunda 13 göze sahiptir. Muş-Varto yolunda, Murat Nehri üzerinde yer alan **Murat Köprüsü,** 188.15 metre uzunluğunda ve 12 gözlüdür. Kızılırmak üzerindeki **Sivas Eğri Köprü** ile **Kayseri Çokgöz Köprüsü'nün** Osmanlı öncesi döneme aidiyetleri yapım özelliklerinden dolayı ileri sürülmüştür.

İpek Yolu'nun Sonu

Anadolu'da ticaretin eski önemini kaybetmesi sonucu Selçuklular zamanındaki kervan yolları da zamanla ıssızlaştı. Önceleri Beylikler Dönemi'nde bu yollar üzerinde daha küçük hanlar yapıldı. Sonra bu hanlar da terk edildi. Dün "Ulu Yol" olarak adlandırılan İpek Yolu başka yollara kayınca bu yollar üzerinde bulunan muhteşem kervansaraylar da kendi haline terk edilip, kullanılmaz oldu. Bugün ıssız dağ başlarında, koyaklarda temel kalıntılarını

gördüğümüz kervansaray kalıntıları bile o günün heybetiyle vakur bir şekilde yıkık viran kalmıştır. Bugünün yolları da artık bu yolların yakınlarından geçmez olmuş, insanlar da uğramaz olmuştur. Binlerce kilometre uzaklıktan aylarca süren yolculuk sonucunda kapısına gelen kervanlar da gelmez olmuştur. Onları ayakta tutan vakıfların da akarları gelmez olunca ayakta kalmaları iyice imkânsızlaşmıştır. Bu büyüklükte kervansarayları onarmak, tekrar eski günlerine döndürmekte artık çok zordu. Onun için yüzyıllarca kullanılmayan bu kervansaraylar zamana yenik düştü. 1980'li yıllarda "İpek Yolu Projesi" kapsamında İpek Yolu yeniden canlandırılmak istenmiş, bunun için öncelikle kullanılabilecek durumda, kent merkezlerine yakın ve merkezlerin içinde bulunan kervansaraylar onarılmış ve işlev verilmiştir.

Özet: İpeğin çağlar boyu insanlığın yaşamında önemli yeri olmuştur. İpek Yolu da özellikle Orta Çağ'da doğuyu batıya kavuşturan, siyasal, kültürel ve ticari bir yol olmuştur. İpek Yolu Çin'in Şian kentinden başlayıp bütün Orta Asya'yı boydan boya kat ederek Anadolu sınırlarına kadar gelmiş, Anadolu içinde iki kola ayrılarak oradan bir ağ gibi Anadolu'yu sararak Akdeniz'e ve Avrupa'ya ulaşmaktaydı. 1877 yılında Alman coğrafyacı Ferdinand von Richthofen kervanların taşıdıkları en önemli meta olan ipekten dolayı bu yola "İpek Yolu" adını vermiştir. Marco polo, İbni Batuta, Pegolotti, Clavijo gibi Orta Çağ'ın ünlü gezginleri eserlerinde İpek Yolu'nu tanıtmışlardır. Anadolu Selçuklu Dönemi'nde özellikle Aleddin Keykubat zamanında ağırlıklı olmak üzere bu yol üzerinde birçok kervansaray yapılmıştır. Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemlerinden günümüze iki yüz yetmiş civarında kervansaray kalmıştır. Bunlardan Afyon Sultandağı (İshaklı) -Sahip Ata Kervansarayı, Kahramanmaraş Afşin- Eshab-ı Kehf Külliyesi Kervansarayı, Aksaray-Sultan Hanı, Antalya -Alara Han, Burdur–Bucak-Susuz Han, Denizli- Akhan (Goncalı- Bozhan), Erzincan-Tercan-Mama Hatun Kervansarayı, Iğdır-Merkez-Ejder (Harmandöven) Kervansarayı, Kayseri-Bünyan-Sultan Hanı, Konya-Kadınhanı-Raziye Sultan Kervansarayı, Malatya -Hekimhan- Taşhan, Nevşehir-Ürgüp Sarı Han (Saruhan), Sinop – Durağan-Durak (Pervane Süleyman) Han, Tokat-Pazar-Mahperi Hatun Kervansarayı (Ulu-Hatun Hanı) gibi hanlar onarılmıştır. Günümüzde artık eski İpek Yolu'nun terk edilmiş olması ve yeni yolların açılması nedeniyle bu yol üzerinde bulunan birçok kervansaray harap durumdadır.

Anahtar sözcükler: İpek Yolu, kervansaray, köprü, Anadolu Selçuklular, menzil.

The Silk Road in Anatolia in the Anatolian Seljuq Perio - Caravansarays and Bridges

Abstract: Silk has quite importance in man's life through the ages. Silk Road has become a political, cultural and commercial passage uniting east to west especially in Middle Ages. Silk Road, starting from the Xian city of China and covering the distance of Central Asia from one end to the other, has reached to the borders of Anatolia, and then has been dividing in two branches in Anatolia and surrounding it as a network, it has reached to Mediterrenean and Europe. In 1877, German geographer Ferdinand von Richthofen called the road as "Silk Road" because of the silk, which was the most important good carried by the caravan. Among the most

famous excursionists Marco polo, İbni Batuta, Pegolotti, Clavijo introduced Silk Road in their work of arts. In the period of Anatolian Seljuqs especially at the time of Aleddin Keykubat so many caravansarays was built on that Road. From the period of Anatolian Seljuqs and Beylikler approximately 270 caravansarays has been reached to our age. Among them, so many caravansarays such as Afyon Sultandağı (İshaklı) -Sahip Ata Caravansaray, Kahramanmaraş Afşin- Eshab-ı Kehf Caravansaray in the Complex, Aksaray-Sultan Caravansaray, Antalya -Alara Caravansaray, Burdur–Bucak-Susuz Han, Denizli- Akhan (Goncalı- Bozhan), Erzincan-Tercan-Mama Hatun Caravansaray, Iğdır-Merkez-Ejder (Harmandöven) Caravansaray, Kayseri-Bünyan-Sultan Caravansaray, Konya-Kadınhanı-Raziye Sultan Caravansaray, Malatya -Hekimhan- Taşhan, Nevşehir-Ürgüp Sarı Caravansaray (Saruhan), Sinop –Durağan-Durak (Pervane Süleyman) Caravansaray, Tokat-Pazar-Mahperi Hatun Caravansaray (Ulu-Hatun) have been restorated. Nowadays, since the Silk Road was abandoned and new roads were opened, most of the caravansarays on the Silk Road, were in bad conditions.

Key Words: Silk Road, caravansaray, bridge, Anatolian Seljuqs, overnight stopping place

İbn Battûta Anadolu Yollarında Neler Yedi?

M. Bülent VARLIK*

Seyyahlık belki de insanlığın en eski eylemlerinden biri. Hiç abartmadan ilk seyyahların Adem ve Havva olduğunu bile söyleyebiliriz! Onların "yasak meyva"yı yedikten sonra Cennet'ten yeryüzüne gönderilmesi de galiba ilk seyahati oluşturmakta!

İlkel toplumların yeni av alanları bulmak için bölgelerinin dışına çıkması da ilk seyahatları oluşturmakta. Ancak, yeni yöreleri/ülkeleri yönetim, tarih, coğrafya gibi yönleriyle tanımak için planlı bir şekilde yapılan seyahatler ise çok daha sonraki yıllarda ortaya çıkmıştır[1].

Bu tür seyahatlerin "özne"sini oluşturan olgulardan birisi de "beslenme". Yani yemek yemek. Bu yazıda en eski gezginlerden biri olarak tanıdığımız İbn Battûta'nın Anadolu'da dolaştığı dönemde neler yediğini, gezdiği yörelerdeki beslenme kültürü ile ilgili olarak verdiği bilgileri özet olarak aktarmaya çalışacağız[2].

* * *

1302'de Tanca'dan yola çıkan İbn Battûta pek çok yöreyi dolaştıktan sonra Lazkiye üzerinden Anadolu'ya ayak basar.

XIV. yüzyılın bu büyük gezgininin ilk izlenimleri oldukça etkileyicidir. Şöyle der;

"Elverişli bir rüzgarla on günlük bir seyahatten sonra Anadolu'nun ilk şehri olan Alâyâ[Alanya]'ya ulaştık. Yolculuğumuz sona erince gemi sahibi bizden "navl" almadı. İkramdan saydı bu yolculuğu…

Rum diyarı diye bilinen bu ülke, dünyanın belki en güzel memleketi! Allah Teâlâ güzellikleri öbür ülkelere ayrı ayrı dağıtırken burada hepsini bir araya toplamış! Dünyanın en güzel insanları, en temiz kıyafetli halkı burada

* M. Bülent Varlık, iktisatçı, mbvarlik@gmail.com

1 Bu konu ile ilgili yetkin bir kaynak için bkz: Winfried Löschburg; *Seyahatın Kültür Tarihi*, Dost yay., Ankara-1998.

2 Bu çalışmada kullandığımız kaynak için bkz: Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî; *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, c: I, (çeviri-inceleme-notlar: A. Sait Aykut), YKY yay., İstanbul-2000.

yaşar.”

Ve ekler “en leziz yemekler de burada pişer” (s: 400).

İbn Battûta’nın verdiği bilgilere göre Alanya civarında haftada bir gün bütün haftanın ihtiyacına karşılayacak kadar ekmek pişirilmektedir (s: 400).

“Ekmek günü, erkekler sıcak ekmekler ve nefis yemeklerle çevremizi doldurur, şöyle derlerdi: “Bunları size kadınlar gönderdi, sizden hayır dua bekliyorlar! (s: 402).

Peki o dönemde bir gezgin nasıl besleniyordu? İbn Battûta bunun yanıtını vermektedir: Anlattığına göre, Anadolu’nun ali cenap yöneticileri bir yabancıya misafirperverlik göstermekte ve sofralarında onlara yer açmaktadır. Söz gelimi Alanya kadısı Celâleddîn Erzincânî, İbn Battûta’ya bir ziyafet verir.

İbn Battûta, “genişlik ve ihtişam bakımından dünyanın en güzel şehirlerinden” biri olarak nitelediği Antalya’nın meyvelerinin leziz olduğunu belirtir (s: 403). Özellikle “kamaruddîn” denilen bir tür kayısının çok nefis olduğunu söyler (s: 403), lezzetli kuru bademlerinin Mısır’a ihraç edildiğini kaydeder (s: 403).

İbn Battûta, gezisi sırasında Antalya civarındaki “ahı”lara da misafir olur. İbn Battûta’nın anlattığına göre “ahılar” hafta boyunca kazandıklarını getirip “lonca” başkanına vermekte ve o sırada misafirleri olan kişilerin yemeklerini de sağlamaktadır (s: 404). Bu arada bir ahı da, Battuta’yı evinde yemeğe davet eder (s: 404).

Antalya’dan sonra gittiği Burdur’da da ahılar onu bir bağa davet eder, kurbanlar keserek ziyafet verir (s: 406). Battuta, Ramazan ayında da Ekrîdur [Eğirdir]’a hakim olan Dündâr Bek oğlu Ebû İshâk Bek’in misafiri olur. Burada bir iftar vaktini şöyle anlatır:

“[Bek], Ramazan gecelerinde üzerinde minder veya döşek bulunmayan bir kilime oturur, büyücek bir yastığa yaslanırdı. Yanında fıkıh bilgini Muslihiddîn yer almaktaydı. Ben fıkıh bilgininin biraz ötesinde oturmaktaydım. Daha ötede ise beyliğin ileri gelen memur ve kumandanları oturmaktaydılar. Biz böyle otururken yemek getirilirdi; küçük tabaklara konmuş, şeker ve yağla ezilmiş, mercimekten yapılma ‘serîd’ [tirit] ilk servisti. Onlar ‘uğurlu olur’ diyerek oruçlarını tiritle açarlar. Bu iftarlığın Peygamberimiz … tarafından diğer yemeklere tercih edildiğini ileri sürerek şöyle diyorlar:

‘Biz onun güzel âdetine uyarak yemeğe tiritle başlıyoruz!’

Bunun arkasından öteki yemeklere geçerler” (s: 407).

İbn Battûta, daha sonra gittiği Kulhisâr [Gölhisar]’ da da yöre hükümdarının ikramlarını kabul eder (s: 408).

Ahıların ikramı Lâdik [Denizli]’de de devam eder. Önce iki ayrı ahı grubu İbn Battûta’yı misafir etmek için birbirine girer, sonra kur’a çekerek önce kimin misafir edeceğine karar verir. Daha sonra her iki grup da İbn Battûta’yı ayrı ayrı tekkelerine götürür nefis yiyecekler, meyve ve tatlılar sunar, “gülsuyu” ikram ederler (ss: 408-409). İbn Battûta’yı daha sonra Denizli Sultanı huzuruna çağırır ve beraberce iftar açarlar (s: 410).

İbn Battûta'nın da içinde bulunduğu bir kervan Denizli'den Tavas'a doğru yola koyulur. Gecenin bir vakti Tavas kalesinin surları önüne gelir ve sabaha kadar burada beklerler. Sabahleyin kale komutanı "neden geldiklerini" sorar ve kapıyı açtıktan sonra herkese yiyecek dağıtır (s: 411).

İbn Battûta, burada kısa bir süre kaldıktan sonra Muğle [Muğla]'ye doğru yola koyulur. Orada bir tekkede konaklar. Bu süre içinde tekkenin şeyhi ona çeşitli yiyecekler, meyveler ve tatlılar ikram eder (s: 411). Daha sonra Mîlâs [Milas]'a giden İbn Battûta, burada yine "ahı yiğitleri"nin tekkesine iner, karnını orada doyurur (s: 411).

Seyyahımız daha sonra Konya ve Lârende [Karaman]'ye doğru yola koyulur. Karaman Sultanı ile karşılaşır. Sultan onun "en güzel şekilde ağırlanması" için emirler verir, bunun sonucu olarak "gümüş tabaklar içinde leziz yemekler, nefis meyveler ve hoş tatlılar" ikram edilir (s: 414).

Seyyahımız daha sonra Aksaray'a doğru yönelir. Ertenâ beyinin vekili olan Şerif Hüseyin'e misafir olur, "sınırsız" ikramlarından yararlanır (s: 415).

İbn Battûta, daha sonra Kaysârya[Kayseri]'ya doğru yola koyulur. Burada Alâeddîn Ertenâ Bek'in hatunlarından Togay Hatun ile karşılaşır; Hatun, "hemen yemek hazırlanmasını" emreder (s: 415). Böylece İbn Battûta karnını doyurur.

Daha sonraki durak Sivas'tır. İbn Battûta'yı burada da "ahı"lar karşılar, yiyeceğini temin eder (s: 416-417). Daha sonra gittiği Kümiş [Ğümüşhane]'te de durum değişmez; yine "ahı"lar tarafından ağırlanır, Ertenâ Bek'in vekili tarafından ziyaret edilir ve Bek kendisine "mükellef bir ziyafet çeker" (s: 418).

Gezginimiz daha sonra Erzencân [Erzincan]'a uğrar, orada da "ahı tekkesi"nde kalır, ardından Erze'r-Rum [Erzurum]'a geçer, bir zaviyede karnını doyurur.

* * *

İbn Battûta seyahatnamesinde, bir anda anlaşılamaz/açıklanamaz biçimde Ege yöresine döner. Gözlemlerini Bikrî [Birgi]'den başlayarak aktarır.

İbn Battûta, ikindi vakti indiği Birgi'de "halktan bir adam"dan ahıların dergahını sorar. Ancak, adam kendisini evine götürür, çeşitli meyveler getirir ve "güzel yemekler hazırlar" (ss: 418-419). Yine aynı kentte dolaylı olarak tanıdığı bir hoca kendisine "mükellef bir sofra" gönderir, daha sonra da sofrasına buyur eder (s: 419).

Seyyahımız Birgi'de Sultan Aydınoğlu Muhammed ile tanışır, sofrasına konuk olur. Beraberce yemek yerler. Hükümdar ziyafet bitince "koyun tulumları içinde un, pirinç ve yağ" gönderir, orada bulunduğu sürece de günlük azığını karşılar (s: 421). Bir gün Sultan ile yemek yeme şansına erişir, yemekte "baharat, sebze vesair" kullanılmadığını görünce Sultanın "derhal yağ, baharat gibi maddelerin" getirilmesini buyurduğunu kaydeder (s: 421).

İbn Battûta, Aydınoğlu Sultanı ile birlikte bir törene de katılır. Bu

törendeki ikramları şöyle anlatır:

"Limon suyundan yapılmış, içine büyük tatlı parçaları atılmış bir tür şerbetle dolu altın ve gümüş taslar getirildi, yanında altın ve gümüş kaşıklar vardı. Ayrıca yine şerbet doldurulmuş çini kâseler ve tahta kaşıklarda vardı ortada. Altın ve gümüş eşyayı, dinî kurallar gereği kullanmaktan sakınan kimseler çini kaseleri ve tahta kaşıkları kullanıyorlardı" (s: 422).

İbn Battûta, bir süre Aydınoğlu Sultanı'nın yanında kalır, Sultan'ın düzenlediği davetlere katılır, onun "sunduğu meyveleri ve yemekleri yer" (s: 424). İbn Battûta, daha sonra Tire'ye doğru yola koyulur. Burada yine "ahı"lara misafir olur, onların ikram ettiği yemekleri yer (s: 424). Gezginimiz daha sonra İzmir'e yönelir; orada Üstad Ya'kûb'un düzenlediği "şölen"e katılır (s: 425). Bir başka gün Aydınoğlu Sultan Muhammed'in oğlu Ömer Bek tarafından gönderilen yemeklerin tadına bakar (s: 425). Daha sonra gittiği Mağnîsiye [Manisa]'da yine bir "ahı" tekkesinde kalır (s: 426). İbn Battûta, Bergama'da Ahmediye tarikatına bağlı dervişlerden birinin tekkesinde konaklar, şehrin ileri gelenlerinden biri onu evine götürerek ikramlarda bulunur (s: 427). Daha sonraki günlerde de Bergama hakimi Yahşî Han seyyahımıza yemekler sunar (s: 427).

Yoluna devam eden İbn Battûta, Balıkesir'de de bir "ahı" zaviyesinde konaklar. Ardından Bursa'ya yönelir. Anlattığına göre bu kentte bir Türkmen hükümdarı tarafından yaptırılmış olan zaviyede konaklayan yolculara üç gün boyunca yemek verilmektedir (s: 428). İbn Battûta, Bursa'da yaşadığı bir günü şöyle anlatır:

"Bu şehirde, yiğitlerin büyüklerinden Ahı Şemseddîn'in zaviyesinde konakladık. Orada misafirken Aşûre günü gelip çattı. [Zaviye sahibi] akşamleyin büyük bir ziyafet düzenledi, ordunun kurmaylarını ve halkı şölene davet etti. Beraberce iftar edildi… O gece müthişti!" (s: 428).

Seyyahımız yolun devam eder İznik'e ulaşır; önce "fıkıh bilgini" Hacı Alâeddin Sultan Öyûki'nin, ardından Beylûn Hatun'un misafiri olur (s: 431).

İznik'ten çıktıktan sonra Mekecâ [Mekece] köyünde bir fakihin evinde konaklar iyi-kötü karnını doyurur (s: 431). Kâviye [Geyve]'de de yine bir fakihin konuğu olur ve bir şeyler yiyip-içer (s: 432). Durum Yenicâ [Yenice]'de de değişmez. Gezginimizin imdadına bir ahı zayiyesi yetişir, orada karnını doyurur (s: 433). Daha sonra Kâviye [Geyve]'den Muturnî [Mudurnu]'ye giderken yolda bir Türkmen köyünde konaklar ve yine misafire gereken ikram yapılır (s: 433), bir dağ köyünde de karnını doyurur (s: 434).

İbn Battûta, Kastamûnya [Kastamonu]'ya doğru giderken bazı ihtiyaçlarını karşılaması için bir rehber tutar; ona para verir. Ancak rehber ekmek alması için verilen paradan arta kalanlar ile sebze, tuz ve kuru gıdalar alması gerekirken, bu paraları "iç eder" (s: 436). Yol üzerinde uğradığı Bolî [Bolu]'da yine bir ahı tekkesinde konaklar, önüne "çeşitli yemek ve meyveler" (s: 437) getirilir. Daha sonra uğradığı Gerede'de pek itibar görmeyen İbn Battûta, buranın yöneticisinin "cömert" olmadığını belirtir (s: 438). Ama, ardından gittiği Borlû [Safranbolu] şehir emininin ikramlarda bulunduğunu

Emir Kutlu tarafından 1206 yılında tamamlanmış Konya - Beyşehir yolundaki Kızılviran Hanı; İsmet İlter, *Tarihi Türk Hanları*, Ankara, 1969

belirtir ve "yemek geldi"ğini, "bütün davetlilerle beraber yemek yedik"lerini anlatır (s: 438).

Seyyahımız nihayet ulaştığı Kastamûnya[Kastamonu]'nun Anadolu'nun en güzel ve en büyük beldelerinden olduğunu vurgular; bu şehirde yaşamak için her kolaylığın bulunduğunu, fiyatların çok düşük olduğunu belirtir (s: 439) ve bazı örnekler verir:

"İki dirhem vererek iri bir koyun satın alabiliyor, yine iki dirhemle bize yetebilecek kadar ekmek bulabiliyorduk. Kafilemiz on iki kişiden müteşekkildi. İki dirhemlik bal alsak hepimiz doyuyorduk. Bir dirhemlik kestane ile ceviz aldık mı hepimiz yesek de artıyordu!" (s: 439).

Bu arada, Kastamûnya hükümdarının her gün ikindiden sonra "umumi bir meclis" kurduğunu; meclis kurulduğu zaman "yolcu, köylü, şehirli ve yabancı kim varsa" herkesin sofraya davet edildiğini de kaydeder (s: 440).

İbn Battûta yoluna devam eder. Muhtemelen Taşköprü'de bulunan büyük bir zaviyeye gelir. Fahreddîn Bek tarafından kurulan zaviyede gelen dervişlere "kaldıkları süre boyunca yiyecek olarak ekmek, et, pilav, yağ ve helva sunulma"ktadır (s: 441). İbn Battûta, buradan ayrıldıktan sonraki gününü "yüce bir dağ başında Kastamûnyalı Ahı Nizâmeddîn'in yaptırdığı tekkede" geçirir; burada yolcuların yiyecek masrafları muhtemelen bu tekkeye vakfedilen bir köyden karşılanmaktadır (s: 442).

Seyyahımızın yolu daha sonra Sanûb [Sinop]'a doğru yönelir. Burada pek çok yöneticinin "kaşık kaşık" esrar yediklerini görür (s: 443). İbn Battûta, Sinop'ta yaşadığı ilginç bir olayı şöyle anlatır:

"… ahali bizim iki elimizi yana indirerek namaz kıldığımıza şahit olmuş. … bizi Şîîlikle itham ettiler … Onlara Mâlikî olduğumuzu anlatmaya çalıştıksa da inandıramadık. … Nihayet belde naibi, hizmetçileriyle bir tavşan gönderdi bize. Bizim ne yapacağımızı izlemesini tenbih etmiş adamcağıza!

Tavşanı kestirdim, pişirdim, hep beraber afiyetle yedik! Hizmetçi bu duruma şahit olunca efendisine gidip durumu anlatıyor. İşte o zaman hakkımızda uyanan kuşku yok oldu; ardından gelsin ziyafetler! Hemen ağırlamaya başladılar bizi! Zira Râfızıler tavşan eti yememektedirler" (ss: 443-444).

* * *

Gezginimiz daha sonra Kırım'a yönelir. Burada bir süre kaldıktan sonra İstanbul'a doğru yola koyulur. Bir heyetle birlikte Kustantîniye [İstanbul]'ye girer. Bir köşkte konaklamasına izin verilir. Bu köşkte kaldığı üç gün boyunca kendisine tavuk, koyun, ekmek, un, yağ, meyve, balık ikram edilir (s: 502).

Sonuç Yerine

İbn Battûta'nın notlarından Anadolu'nun "beslenme/yemek kültürü" ile ilgili detaylı bilgi sahibi olamıyoruz. Açıklayıcı biçimde yemek adları ya da tarifleri vermiyor. Anadolu'da yenen yemeklerden sadece "tirit"in adını anıyor, halkın "yufka" ya da "bazlama" türü bir çeşit ekmeği ürettiğini, misafirler için koyun kesildiğini anlatıyor, hepsi o kadar. Ama, Anadolu'daki yemeklerin iyi olduğu bildiriyor ve kendisinin iyi beslendiğini, karnının doyduğunu da kaydediyor! Gezi notlarından anlaşıldığı kadarı ile XIII. yüzyıl Anadolu'sunda "ahı"lar oldukça güçlüdür. Her kentte meslek esasına göre örgütlenen "ahı"lar kentlerine gelen yabancıları misafir etmek için birbirleri ile yarışmakta, hatta zaman zaman aralarında gelen misafiri/yabancıyı kimin konuk olarak ağırlayacağı konusunda sorunlar çıkmaktadır. Ama, bu sorun "kur'a" çekmek de dahil basit yöntemlerle çözümlenmekte, misafir ertesi gün bir diğer "ahı" ocağının konuğu olmaktadır.

Anlaşıldığı kadarı ile, İbn Battûta'nın ziyaret ettiği yörelerin yöneticileri ve sözü geçenleri seyyahları ağırlamayı egemenliklerinin ve de etkinliklerinin bir simgesi olarak kabul etmektedir.

Vel hasıl, çok fazla bilgi edinmesek de ne diyelim, afiyet olsun!

Özet: Bu kısa çalışmada İbn Battûta'nın Anadolu'da geçen günlerinde neler yediği sergilenmektedir.

Anahtar Sözcükler: İbn Battûta, Anadolu, beslenme

What did Ibn Battuta eat in Anatolia?

Abstract: This short essay looks at what Ibn Battuta ate during his travels in Anatolia in the early fourteenth century.

Keywords: Ibn Battuta, Anatolia, food, nurishment.

Anadolu Yollarında Bir Amerikalı Misyoner

Bülent DANIŞOĞLU

Amerikalı Evanjelik din adamı Francis Edward Clark (1851-1927) gençlerin Hıristiyanlık için çalışmasını sağlamak amacıyla, 1881 yılında United Society of Christian Endeavor adında bir misyoner örgütü kurar. Önceleri Amerika'da faaliyet gösteren örgüt daha sonra dünyaya yayılır ve 1895 yılında International Society of Christian Endeavor adını alır, Clark örgütün uluslararası başkanı olur. Hızla genişleyen örgüt, 1908 yılına gelindiğinde 70 bin topluluk ve 3,5 milyon üyeye ulaşır. Clark 1927 yılında ölene kadar örgütü yönetir. Christian Endeavor faaliyetlerini hala sürdürmektedir.

Clark, eşini ve 13 yaşındaki oğlunu da alarak, dünyadaki Christian Endeavor topluluklarını dolaştıktan sonra 1894 yılında *Our Journey Around the World* adında bir kitap yazar. Kitaba eşi Harriet Clark da kadın gözüyle izlenimlerini ekler. Clark ailesi 4 bin mil yaparak, Avustralya, Yeni Zelanda, Japonya, Çin, Hindistan, Mısır, Filistin, Türkiye, Yunanistan, İtalya, Fransa, İspanya'yı dolaşmıştır. Sonuçta, bir yıllık geziyi anlatan 641 sayfalık bir kitap çıkar. Bu kitabın 27., 28. ve 29. bölümleri Türkiye'yi anlatmaktadır.

Mersin Gümrüğünde Devletle Tanışma

Kitapta Clark kendisinden ve ailesinden Hacılar diye söz eder: Hacı, Bayan Hacı ve Küçük Hacı. Hacılar Filistin'den Türkiye'ye geçmek için Kudüs'ten Yafa'ya gidip, gemiye binerler. Gemi önce Beyrut'a gider, sonra Trablus, Lazkiye ve İskenderun'da birkaç saatlik kısa molalar vererek, Mersin'e ulaşır.

Bir süredir Osmanlı topraklarında dolaşmaktadırlar ama Clark ancak Mersin'e gelince sultanların sultanının topraklarında olduğunu hisseder.

"Gerçi Suriye her çeşit vicdanı sızlatan ve baskı ve tiranlığı yeterince acı veren bir biçimde resmen Sultan tarafından yönetiliyor ve Türkiye'ye haraç veriyor ama yine de Türk'ün asıl nüfuz alanı olan Küçük Asya'ya ayak

basmayan biri bu rezil tiranlığa tahammül etmenin tam boyutlarını bilemez."

Mersin limanında rıhtım yoktur. Vapurdan merdivenle küçük bir kayığa geçerler, dalgalar arasında sallana sallana sahile ulaşırlar. Asıl dert gümrük kapısında başlar. İlk aramada bir kitap bulunur. Bunun üzerine bütün bohçalar ve paketler açılır, gizlenmiş kitap olup olmadığına bakılır. Gerçi onlara yardım etmeye çalışan üç dört arkadaşları vardır ama çabaları işe yaramaz. Sandıkları dikkatle aranır, seyahat çantaları altüst edilir ve kitap cinsinden ne varsa, en masum dergiler dahil olmak üzere, tebaasının okuyacağı şeyler konusunda çok hassas olan bu pederşahi devlet tarafından müsadere edilir. Bütün kitaplar bulunduktan sonra her şey sandıklara tıkıştırılır.

Harriet Clark "Bu kaba kontrol memurlarının sandıkları boşalttığı andan, darmadağınık eşyaları yeniden yerine tıkıştırdıkları ana kadar, bir kadın Türk devletine olan bütün saygısını kaybetti. Ve gümrük kapısındaki bu nezaket ve şefkat yoksunluğu deneyimi, bütün yolculuk boyunca karşılaşılan Türk memurlar tarafından tekrarlananların bir örneğiydi" diyor.

Abdülhamit Sansürü İş Başında

Francis Clark da Osmanlı'da Hıristiyanlara yapılan baskıdan yakınıyor. Hıristiyan ülkelerle yapılmış olan eski bir anlaşmanın Osmanlıların Hıristiyanları ezmesine imkan vermediğini, devletin kiliseleri yıkamadığını ama yeni kiliseler ve okullar yapılmasına da engel olduğunu, izin çıkması için yıllarca beklendiğini ama sonuç alınmadığını yazıyor. Clark dünya turuna Christian Endeavor'un çeşitli ülkelerde kurduğu misyoner topluluklarını görmek ve buralarda konuşma yapmak amacıyla çıkmıştır. Oysa Türkiye'ye girdiğinde kendisine ilk söylenen, kamuya açık konuşmalarda, gençlerin dini ya da başka nedenlerle birleşmesini çağrıştıran "örgüt", "topluluk", "iştirak", "kardeşlik" ya da buna benzer kelimeleri kullanmamasıdır. Türk devleti, halkı herhangi bir amaçla bir araya getiren her türlü örgütlenmeye karşıdır ve dinsel örgütlenmeleri dağıtmak için mümkün olan her şey yapılmaktadır. "Türkiye'de geçirdiğim dört hafta boyunca yaptığım her konuşmada, dinleyiciler arasında bir Türk casusunun olduğu ve zararlı sayılan bir kelime kullanmamın benim ve dinleyicilerin yarısının bir Türk hapishanesine gönderilmesine yol açacağı bana söylendi. Türkiye'ye giren her türlü neşriyat aptal ve cahil bir sansürden geçmek zorundadır. O kadar saçma engellemelerle o kadar katı bir inceleme yapılıyor ki herhangi bir konuda çok az sayıda esere izin çıkabiliyor."

Yasakla, sansürle ilgili alaylı hikayeler anlatma alışkanlığımızın o yıllarda da var olduğu anlaşılıyor. Dostları Clark'a bir sürü eğlenceli hikaye anlatmışlar. Mesela bir pazar okulu dersindeki "İsa Mesih günahkarları korumak için dünyaya geldi" ifadesi sansürcüler tarafından "İsa Mesih Hıristiyan günahkarları korumak için dünyaya geldi" diye değiştiriliyor çünkü 'Kurtarıcı'nın Türk günahkarlar için bir şey yapamayacağının iyice anlaşılması lazım. İncil'de geçen bir sarayla ilgili "saraydaki sorun" başlığı da yasaklanıyor çünkü saray ve sorun kelimelerinin aynı anda kullanılması mümkün değil. Yine İncil'de geçen "halkı cesaretlendirmek" başlığı da

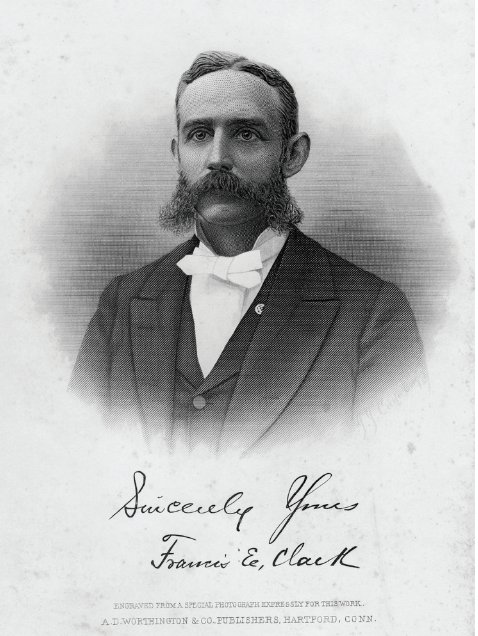

kesinlikle yasaklanıyor.

Yasakların sadece dini konularda olmadığı, ders kitaplarında bile çok sıkı şekilde uygulandığı söyleniyor. Hatta bunların arasında daha saçma ve eğlenceli hikayeler var. Bir kimya kitabında "H2O" formülü yasaklanıyor, çünkü bunun "Hamit 2 sıfırdır" şeklinde yorumlanması olasılığı var. Bir coğrafya kitabı nehirlerin birleşmesinden söz ettiği için yasaklanıyor ve yazarına Sultanın bu ülkenin gençlerine birlikten söz edilmesini istemediği söyleniyor. Bir ders kitabından da denizyıldızlarını anlatan bir bölüm, Yıldız Sarayı endişesiyle çıkarılıyor.

Clark bu hikayelerin cahil bir adamın kuruntuları olarak görüldüğünü ve gülerek anlatıldığını söylüyor. Ama hapishane, işkence, ölüm gibi konularda baskının bir şaka malzemesi olmaktan çıktığını söylüyor ve bazı örnekler veriyor. Zeki ve eğitimli bir yerli Ermeni Protestan papazı Glasgow'dan bir profesörden bir mektup almış. Profesör mektupta "Ermenistan"ı ziyaret etmek istediğini söylüyormuş. Zavallı adam böyle tehlikeli bir ifade içeren bir mektubu evinde muhafaza etmeye cesaret edememiş. "Ermenistan" yazısını dikkatle kesip, yerine "Türkiye" yazmış. Sadece bu mektubun bulunması bile bir Türk zindanında yıllarca hapis yatmasına yetermiş. Nitekim başka biri, okul yıllarında yazdığı özgürlük konulu bir kompozisyonun yıllar sonra evinde bulunması üzerine iki yıl yatmış.

Clark bu hikayeleri naklettikten sonra siyasi yorumlar yapıyor. "Bu örnekler 'hasta adam'ın tebaasının nasıl bir teröre maruz kaldığını göstermeye ve yeryüzündeki özgürlük aşığı Amerikalı ve İngilizlerin öfkesini kabartmaya yeter. Sadece dünyanın Hıristiyan güçlerinin, gerektiği kadar zırhlı gemi ile desteklenen, birleşik bir protestosu bu mutsuz durumu değiştirebilir. Ama böyle bir protesto etkin ve çok hızlı olmalı. Tiran eğer Hıristiyanların 'çok ciddi olduğunu' görürse, bütün bu zulüm onun adına yapıldığı halde, korkudan yaltaklanarak, saraydan halen göndermekte olduğu fermanlardan çok daha farklı emirler yayınlar." "Geçen yıl boyunca devlete itibar kaybettiren baskı önlemlerinin bahanesi sözde Ermeni ayak-lanmasıydı. Bu ayaklanma, yurtseverlikten başka güdüsü olmayan bir Ermeni topluluğu tarafından tahrik edilen, zamansız, faydasız, beyhude bir kalkışmaydı. Ayaklananlar yurttaşlarının sadece küçük bir kısmını temsil ediyordu. Ve bu talihsiz

ayaklanmanın esas sonucu, yurttaşlarının İstanbul'daki tiranın topuğunun baskısını daha şiddetli hissetmeleri oldu." (Yüz yıl önceki bir metinde, başka bir bağlamda da olsa 'sözde Ermeni' kalıbıyla karşılaşmak ilginç.)

Tarsus'ta Dini Heyecanlar

Clark Mersin'i ilginç yanı olmayan bir sahil kasabası olarak görür. Tek ilgisini çeken, Amerikan Presbiteryen Kilisesi'nin Arapça konuşan Suriyelilere yönelik misyonerlik çalışmaları olur.

Devletin almalarına izin verdiği eşyalarını taşıyarak, Mersin-Adana arasındaki küçük demiryolunda işleyen trene binerler. Bir süre sonra frencinin "Tarsus Tarsus" diye bağırması grupta heyecana yol açar. İncil tarihinin meşhur şehrine, dünyada yaşamış en büyük adamın, putperestlere elçi gönderilen havarinin, büyük çadır imalatçısının, Tarsus'tan "çok iyi şehir" diye söz eden Saint Paul'un doğum yerine gelmişlerdir. Clark Tarsus'a baktıkça, Saint Paul zamanında nasıl olduğunu merak eder. "Tarsus'un sokaklarının çoğu dar ve fazlasıyla pis. Çok az binası mimari açıdan iddialı görünüyor. Yollar bazı yerlerde neredeyse geçmeye imkan vermeyecek kadar süprüntüyle kaplı. Ama bütün bunlara karşın, sadece kötü olmamakla kalmıyor, muhtemelen ortalama bir Türk şehrinden çok daha iyi. Tarsus hâlâ çok iyi şehir."

Clark'a göre bu şehirle ilgili her şey Saint Paul ile bütünleşmiştir. Öyle ki Sardanapal'ın (son Asur kralı) mezarı da Tarsus'tadır ama pek ilgi uyandırmamaktadır. Aslında Tarsus'ta tarihi denebilecek çok az şey kalmıştır ve bunların da otantik olduğu kesin olarak iddia edilemez. Yine de Saint Paul'un sözde evini ziyaret ederler. Geniş avluda "Saint Paul'un kuyusu" denen bir kuyu vardır. Kuyunun ağzındaki taşlarda kuşaklar boyu su çekmek için kullanılan ipler derin izler bırakmıştır. Bir kova su çekip susuzluklarını giderirler. Küçük Paul'un vaktiyle yaptığı gibi, eğilip kuyu suyundaki yansımalarına bakarlar. Tarsus'taki en otantik kalıntının bu kuyu olduğunu düşünürler. Avlunun bir yanını kaplayan ev kesinlikle yeni bir binadır ama Paul'un evinin yerine yapılmış olması muhtemeldir. Tarsus'taki Amerikan Konsolos Yardımcısı bu evde oturmuştur. Evi ziyaret ederler, üç yanı Türk divanlarıyla çevrilidir.

Şehrin başka bir yerinde güzel bir Ermeni kilisesi ve okulunun yanında, kuşaklar boyunca Saint Paul'un ağacı diye adlandırılmış, budaklı, koca bir ağaç vardır. Kesinlikle yıllar önce kurumuş ve ölmüş bir ağaçtır. On sekiz yüzyıl önce küçük Paul'un bu ağacın gölgesinde oyun oynamış olması pek imkansız değildir. Clark ağacın gövdesinden hatıra olarak bir kıymık almak ister ama öyle serttir ki neredeyse çakısı kırılacaktır.

Adana'da Kent Yaşamı

Tarsus'tan trenle yirmi mil uzaklıktaki Adana'ya giderler ve burada iki üç unutulmaz gün geçirirler. Burada misyon görevinde sessiz ve gösterişsiz çalışan birkaç cesur yürekle tanışırlar. Hakiki Türk hayatı ile ilgili ilk kapsamlı izlenimlerini edinirler. Adana Türkiye'nin ne en iyisi ne

de en kötüsüdür. Protestan etkisi mayalanmış ve bir dereceye kadar da tonunu yükseltmektedir ama minarelerinden günde beş kere müezzinlerin seslendiği camiler, burada güçlü bir Muhammedanlığın olduğunu göstermektedir. Ayrıca "çukurlarla ve balçıkla dolu korkunç yollar, çöp ve pislik deposu görevi yapan, çeşitli cinsten hayvan ölüleri ile dolu sokaklar göstermektedir ki, tahammül edilemez bir pislik Türk yönetiminin parçasıdır." Gördükleri herkes, yabancılar dahil, kırmızı Türk fesi, torba gibi pantolonlar ve dizlere kadar inen gevşek elbiseler giymektedir. Dar sokaklardan birinde keçi kılından dokuma yapan bir adamı kaldırımda çalışırken görürler. Clark muhtemelen Paul de aynı malzemeyle aynı şekilde çalışıyordu diye düşünür. Karşısında susam yağı çıkaran bir değirmen vardır. Çok lezzetli ve besleyici olan bu yağı yerliler bir çeşit şekerleme yapımında kullanmakta ve çok değer vermektedir.

Şehrin pazar yeri uzun bir sokağa dizilmiş küçük çardaklardan oluşmaktadır. Burada tasavvur edilebilen her şey ve tasavvur edilemeyen çok şey satılmaktadır. Hırdavat, çanak çömlek, kuru gıdalar, bakkaliye, balık, et, kümes hayvanı hatta güzel kırmızı ringa balığı. Bildikleri her şey bu pazarda satılmaktadır. Ayakkabı ustaları, tencere imalatçıları, para değiş tokuş edenler yan yana kendi çardaklarında çalışmaktadır.

Adana'da, İstanbul'a gitmek için pasaport ve güvenli geçiş istemek amacıyla valiye giderler. Vali "saray"ı diye ahşap malzemeden bir dörtgen bina ile karşılaşınca, buna saray değil "sundurma" demenin daha uygun olacağını düşünürler. Binada bir sürü asker ve önemli görünüşlü memuru geçerler. Görevliler, kapı yerine geçen, iplere asılmış şeyleri yana çekerek onlara yol gösterir. Sonunda, duvarlarına solmuş kırmızı kilimler asılı, büyük ve pejmürde bir odada valinin huzuruna çıkarlar. Vali elli yaşlarında ciddi bakışlı bir adamdır. Yardım etmeye istekli görünmektedir. Sigara ikram eder, nezaketle reddederler. Ramazan olduğundan kahve ikram edemediği için özür diler. Misyon temsilcisi konuşmaları çevirmektedir. Vali Ermeni olaylarının merkezindeki Marsovan'dan (Merzifon) değil de Ankara üzerinden gitmeleri için ısrar eder.

Pazar günü Amerikan misyon kilisesine giderler. Ayine katılırlar ama ilahileri ve İngilizce'den Türkçe'ye çevrilmiş olan vaazı anlayamazlar. Kilise büyük değildir ama sıralar kaldırılıp, cemaat yerde birbirine bitişip

oturduğundan, nispeten küçük bir alanda yüzlerce kişi toplanabilmektedir. Kuşkusuz kadınların ve erkeklerin kilisenin aynı kısmında karmakarışık oturması uygun değildir. Birçok kilisede kadınlar galeriye yerleştirilmekte veya kilisenin arka tarafında gözenekli bir perdenin arkasına oturtulmaktadır. Kadınlar perdenin arkasından vaizi görebilmekte ama vaiz ve cemaat onları görememektedir. Adana'da kadınlar ve erkekler değişik bir yolla yapılan bölmelerle ayrılmaktadır. Kadınlar kilisenin sağ tarafına, erkekler sol tarafına geçer. Kilisenin ortasına sıralar dizilir. Bu sıralara bir grup erkek, sırtları kadınlara dönük olarak oturur. Kadınlar, babalarının veya kocalarının iki cinsiyet arasında bedenleriyle kurduğu engel sayesinde diğer erkeklerin bakışından korunurlar.

Clark'a göre "Ortalama Türk'ün yerlere ve halklara ilişkin cehaleti olağandışı ve eğlencelidir. Çoğu, Türkiye'nin, Amerika dahil, dünyanın geri kalanına hakim olmadığının pek farkında değildir. İçlerinden çok azı dünyanın bütün halklarının Muhammedan olup olmadığını merak etmeye yeni başlamıştır. Bunlardan biri bir dostuma "Hep Amerika'dan bahsediyorsun. Bu Amerika tepede mi, vadide mi?" diye sormuştu. Bir diğeri de, en dikkat çekici yanı çer çöp ve kedi ölüleri olan sıradan bir kenar mahallede, iğrenç kokudan burnunu kapayan bir arkadaşıma "Amerika'da bu kadar güzel bir yer gördün mü?" diye sormuştu. Bu derece cehaleti aydınlatmak gerçekten zor."

Bu saptamalardan sonra ister istemez siyasi yorumlar ve tahminler geliyor. Clark'a göre Ermenilerin de ırk olarak Türklere üstünlüğü yoktur. Türkiye'de yaşayanlar, "Türk eğer devletin etkisinden ve bağımlılığından kurtulsa İmparatorluktaki en dürüst, mert, doğru insan olur" derler. Sadık bir hizmetkar ve gerçek bir dost olabilirdi ama bu zavallı topraklardaki hayatı tahrip eden, tebaasındaki mertliği yok eden makinanın parçasıdır. Türkiye için tek umut misyon kiliseleri ve onlara bağlı misyon okullarıdır. Karışıklık başladığında, ki kaçınılmaz olarak başlayacaktır, eğitimli Protestan Ermeniler baş mevkileri ele geçireceklerdir. O zaman, bu onyıllar boyunca sürdürülen misyoner faaliyetlerinin ve misyoner etkisinin değeri görülecektir.

Torosları Aşmak

Hacılar Adana'da iki gün geçirdikten sonra hazırlıklarını tamamlarlar. Onları ülkenin içlerine taşıyacak olan yaylı araba hazırlanır. Pasaportlar ve güvenli geçiş vizesi alınır. Ertesi gün Tarsus'ta, onları yol boyu koruyacak olan zaptiye ile buluşulur. Parlak bir bahar sabahı Toros dağlarını aşmak üzere Tarsus'tan yola çıkarlar. Tekerlekli araçlara alışkın olmayan bu yolda gayet gösterişli bir kafile oluştururlar. Deveciler arabaya bakar, eşekçi çocuklar gözlerini ayıramaz. Bu aptal "Frenkler"in neden deniz gibi kolay bir yoldan değil de karadan arabalarla gittiğini merak ederler.

İki atın çektiği yaylı arabada üç yolcu, rehber, sürücü, yatak, yastık, battaniye, yorgan, Kayseri'ye kadar geçecek altı gün için yerel dükkanlardan alınmış dev bir sepet dolusu ihtiyaç malzemeleri vardır. Arkadan iki atın çektiği gösterişsiz bir yaysız araba iki sandık ile çeşitli ihtiyaç malzemelerini

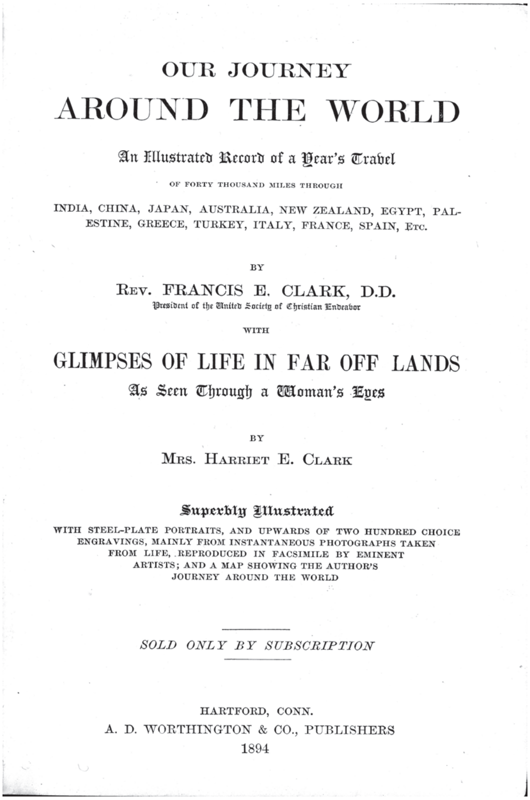

OUR JOURNEY
AROUND THE WORLD

An Illustrated Record of a Year's Travel

OF FORTY THOUSAND MILES THROUGH

INDIA, CHINA, JAPAN, AUSTRALIA, NEW ZEALAND, EGYPT, PALESTINE, GREECE, TURKEY, ITALY, FRANCE, SPAIN, ETC.

BY

REV. FRANCIS E. CLARK, D.D.
President of the United Society of Christian Endeavor

WITH

GLIMPSES OF LIFE IN FAR OFF LANDS
As Seen Through a Woman's Eyes

BY

MRS. HARRIET E. CLARK

Superbly Illustrated

WITH STEEL-PLATE PORTRAITS, AND UPWARDS OF TWO HUNDRED CHOICE ENGRAVINGS, MAINLY FROM INSTANTANEOUS PHOTOGRAPHS TAKEN FROM LIFE, REPRODUCED IN FACSIMILE BY EMINENT ARTISTS; AND A MAP SHOWING THE AUTHOR'S JOURNEY AROUND THE WORLD

SOLD ONLY BY SUBSCRIPTION

HARTFORD, CONN.
A. D. WORTHINGTON & CO., PUBLISHERS
1894

ve yatakları taşır. Bu arabanın sahibi ve sürücüsü Kayseri'ye zaten gidecek olan ve bu arada birkaç çeyrek kazanmak isteyen bir yerlidir.

Yanlarında dürüst, güvenilir, gruptan birini tehlikeden kurtarmak için ölmeye hazır, sadık hizmetkar Ali vardır. Türk ismi taşımasına rağmen, sahte peygambere sadakatinin zayıflığı, her zaman Protestan kilisesinin en dindar müminlerinin arasında bulunması dikkat çekmektedir. Hıristiyanlığa döndüğünü açıklaması halinde ya hayatını ya da yurdunu kaybedecektir. Buna cesareti yoktur ama Clark onun kalbinin derinliklerinde Hıristiyan olduğuna emindir. Bir de ateş yakan, odun taşıyan, su çeken, getir götür işleri yapan bir çırak, Anastas vardır. Birkaç hafta önce evinden kaçmıştır ama şimdi yaşadığı aptalca maceradan pişman, Kayseri'ye, işine dönmek istemektedir.

Tarsus'tan çıktıktan sonra kısa bir süre, Türk yollarına kıyasla iyi yollardan geçerler. Tepelere çıktıkça hava güzelleşir, temizleşir, giderek büyüleyici olmaya başlar ama yol da gittikçe kötüleşir. Arka tarafta tepeleri karlı Lübnan dağlarının önünde verimli Adana ovası, önlerinde muhteşem Toroslar görünmektedir. Yol boyu karşılaştıkları yolculardan hiç biri herhangi bir çeşit tekerlekli araç kullanmamaktadır. Genellikle iki yanına yükler yüklenmiş, beş altı yüz pound taşıyabilen develerle seyahat etmektedirler. Tek başına bir deve nadiren görülmektedir. Çoğunlukla on ila yüz devenin birbirine kısa iplerle bağlandığı kervanlar geçmektedir. İpler kolayca kopacak kadar zayıftır çünkü bir deve uçurumdan yuvarlandığında bütün kervan peşinden

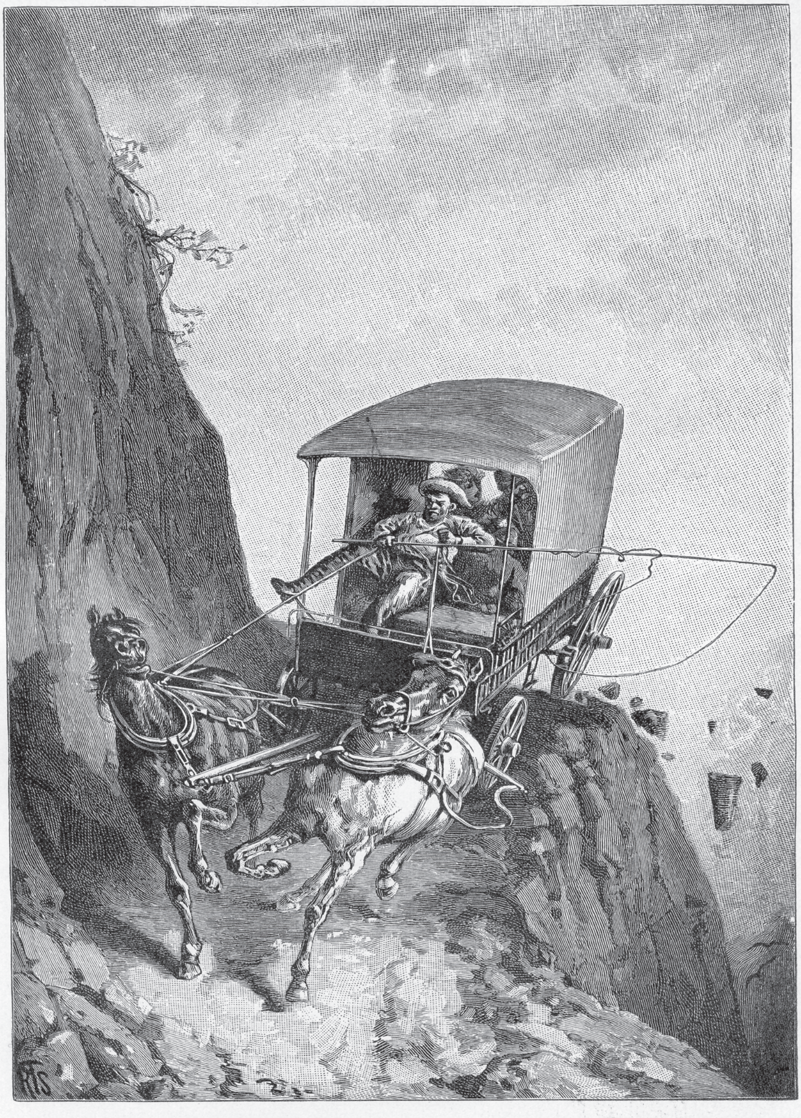

AN EXCITING MOMENT—OUR RIDE ACROSS TURKEY IN A WAGON.

Sometimes the rickety wagon would sway perilously on the verge of a rocky precipice. Often we would think that it was actually going over, and would catch our breath as we expected to see wagon, horses, and driver tumble into the terrible abyss. Then the driver would throw himself from side to side of the wagon to keep it from toppling over, and the rest of us would throw our weight on that side to prevent the threatened catastrophe.

sürüklenmemelidir. Kervan genellikle başı çeken küçük bir eşeğin yularına zincirle bağlanmıştır. Eşeğin üstüne de ayakları hayvanın her adımında öne arkaya sallanan iri bir Türk tünemiştir. Karşılaşılan yolcuların hepsi nezaketle davranır. Deveciler ve eşekçi çocuklar işitme mesafesine gelince selam verip "Oughourlar olsoun" diye seslenirler. Hacılar da Türkçeleri geliştikçe "Sagh olsoun" diye cevap verirler.

Türkçe'deki kalıplaşmış nezaket ifadelerinin Clark'ın çok ilgisini çektiği anlaşılıyor. "Türkiye'de yolda karşılaşınca, eve girince, masaya oturunca ve mümkün olan her durumda doğal bir nezaketi gösteren sözler söylenir ki bunlar ortak kelime haznesinin bir parçası olarak ırkın temel karakteri haline gelmiştir. Mesela bir Türk evine girdiğimizde 'Khouda elinden yapusha' sözüyle karşılaşırız. Bu çok güzel bir ifadedir. 'Akubetin khair olsun' sözü 'sonun güzel olsun' veya 'ölmeden önce iyi bir Müslüman olasın' anlamına gelebilir. Masadan kalkarken, kendisine bir şey ikram edene 'Bereket versin' denir. Bir hediye aldığımızda 'Elenize daghluk' deriz. Bu yalnızca sıradan bir teşekkür değildir, karşıdakinin ellerine sağlık dileyen şiirsel bir ifadedir. Özel hizmetlere karşılık Batı dillerindeki gibi anlamsız formüllerle teşekkür edilmez. Mesela bir Türk kahve dışında bir şey ikram edildiğinde 'Afiyet olsoun' der. Kahvede niye böyle demediklerini anlamış değilim. Her zaman bir Türk yemek masasının ortasını şereflendiren ortak kaba daldırdığımız tahta kaşıklarda bile konukseverlik ve iyi dilek yazıları vardır. 'Ye dostum ye' veya 'Kötü yemeklerimizin kusuruna bakmayın ve onlar için lezzetsiz demeyin' veya 'Sana verilen kötü yemeği değil onun içindeki canı düşün'." (İnsan şu kaşıklarda gerçekte ne yazdığını merak ediyor.)

Seyahat boyunca sık sık yol kenarında bir ağacın bütün dallarından bez parçalarının sallandığını görürler. Bu ağaçların bazı kutsal adamların mezarı olduğu düşünülen kutsal yerleri işaret ettiğini öğrenirler. Yoldan geçen her yolcu, aşağıda gömülü adamın teveccühünü kazanmak ve cennete girişini garanti altına almak için ağaca yeni bir çaput bağlamaktadır. Yaşlı dervişler de böyle ağaçların yanına yerleşerek, gelip geçenden topladıkları sadakalarla gayet iyi bir yaşam sürmektedir. Eşeğini gömdüğü yeri yatır haline getiren bir dervişle ilgili hikaye Türkiye'nin değişik bölgelerinde anlatılmaktadır. Amerika'nın her yanında Abraham Lincoln'e atfedilen hikayeler gibi bunlar da sıradan insanların batıl itikatlarını sergilemektedir. Böyle yüzlerce batıl itikat vardır. Bütün develerin ve eşeklerin boynunda, nazardan korumak için mavi boncuklar asılıdır. Annelerin sıklıkla çocuklarını tokatladığı ve "çirkin hayvan" veya "pis yaramaz" gibi yakışıksız isimler taktığı görülmektedir. Anneler bunu belayı çocuktan uzak tutmak için yapmaktadır. Kötü ruhlar bu sözleri duyunca bu çocuklara kötülük yapmaya değmeyeceğini düşünecektir.

Clark bu ülkede kadınların ve çocukların, dinsiz ve yarı dinsiz her ülkede olduğu gibi, yaşamının zor olduğunu düşünmektedir. Kadınlar yük hayvanı gibi görülmektedir. Kadınların gerçekten bir ruha sahip olup olmadığına ilişkin kuşkular sık sık açıklanmaktadır. En aydınlanmış Türklerin bile çoğu kadınların ruhlarının erkeklerle aynı çapta olduğunu düşünmemektedir. Zaten ailelerini sayarken kız çocuklarını hesaba katmazlar. Bir Türk evindeki gelinlerin perişanlığı anlatılamaz. Suistimal edilir, hakir görülür, dövülür, terk edilir, kederini ifade etmesine bile izin verilmez. Ancak kaynana olduğunda huzur bulup, ileri sınıftaki çocukların birinci sınıf çocuklarını ezmesi gibi, aynı eziyeti gelinine yapabilir.

Han Duvarları

Toros dağlarını saatte ortalama üç mil, günde otuz otuz beş mil hızla, acele etmeden geçmektedirler. Tarsus'tan çıktıktan sonra ilk akşam bir handa dururlar. Han, dağların yamacında, alçak bir taş binadır. Aşağıdaki tarafı çer çöp ve gübre yığınlarına gömülmüştür. Devler, eşekler, atlar, sürücüler, yolcular açık kapıdan girmektedir. Türk, hayvanı için yeterince iyi olanın kendisi için de iyi olduğuna inanır ve kendi yerini sabırlı devesi ve sadık eşeğinden esirgemez. Hanın geri kalan kısmından ince bir ahşap bölme ile ayrılmış bir oda vardır, müşkülpesent yolcuların geceyi burada geçirmesine izin verilir. Tabii ki bir sürü haşaratla dolu, tarif edilemeyecek kadar pis bir yerdir. Han yapıldığından beri hiç yıkanmamış hatta belki bir yıldır süpürülmemiştir bile. Ama bölgenin sunabileceği en iyi yerdir. Clark durumdan fazla şikayetçi görünmez. "Daha ne isteriz. Temiz ve zindeleştiren dağ havasını soluyoruz, pırıl pırıl soğuk suda yıkanıyoruz. Bu ekmek ve peynir, Ali'nin kaynattığı bu yumurtalar, pirinç ve bir takım lezzetli malzemeler kullanarak yaptığı bu pilav. Akşam yemeğimiz, şükran duamız ve güzel rüyalar görmek üzere yatmamız, tıka basa yiyen bir milyonerinkinden daha zevkli idi."

Oysa eşi Harriet han odasını şöyle anlatmaktadır. "Çoğu toprağın altında kalmış küçük ve alçak bir taş bina. Ortasında kare şeklinde bir avlu var. Bu avluya üç oda açılıyor. Bunlardan biri bize, biri Türk sürücülere ve ötekilere, üçüncüsü de develer, eşekler ve atlara ayrıldı. Hanın en iyi odasını hiçbir Amerikalı kadın tahayyül edemez. Koyu kahverenginde ve çok pis bir halı. Yağmurlu bir gün olsaydı çamur içinde olacaktı, çok şükür ki yağmur yoktu. Odanın her yanında yerden yaklaşık iki ayak yükseklikte ve dört ayak genişlikte bir ahşap platform var. Onların arasında ancak yürüyebilecek kadar alan var. Bu platformlardan birine bir portatif karyola kurduk, sandıkları, kutuları, yiyecekleri koyduk. Öbür platforma iki portatif karyola kurup, masa olarak kullandık. Bütün değerli eşyalarımızı burada muhafaza etmek zorundaydık yoksa muhtemelen çalınırdı. Kaba taştan duvar harçla sıvanmış. Oda don yağından bir kandille aydınlanıyor. Duvar ve tavanda is var. Bu oda hem yatak, hem yemek, hem oturma, hem de misafir odamız. Odada bizden başka çeşitli cinslerden haşarat yaşıyor. Bu oda Küçük Asya gezisi boyunca geceyi geçirdiğimiz yerlerin küçük bir örneği. Sabahları bazen yıkanacak bir dağ yağmuru büyük lüks olurdu. Genellikle elimize biraz su dökecek kadar, çaydanlık büyüklüğünde bir teneke veya pirinç kap ile yetinirdik."

Kilikya Kapısı

Sürekli güzelleşen manzara Kilikya Kapısı'na (Gülek Boğazı) geldiklerinde doruk noktasına ulaşır. Burası yüzlerce ayak yükseklikte dimdik iki uçurum arasında dar bir geçittir. Bu geçitten başka bu dağları geçen başka bir yol kesinlikle yoktur. Clark'a bakılırsa, üzerinden geçmekte oldukları eski Roma yolu o zamanlar muhtemelen şimdikinden daha iyiydi ve daha işlekti. Paul de bu geçitten geçmiş olmalıydı, bu toprağa ve taşlara ayakları basmış olmalıydı. Yüzyıllarca hükümdarların, elçilerin, kazanan ve kaybeden

orduların, değerli mallar taşıyan kervanların ve tüccarların ayakları da. Buralar sadece doğal güzelliklerin değil, harika tarihi eserlerin de olduğu bir yerdir. Ama baskıcı devlet kuralları arkeologların gizli hazineler için kazı yapmasına imkan vermemektedir. Bu rejim devam ettikçe dünya geçmiş zaman yadigarlarına hiçbir surette ulaşamayacaktır.

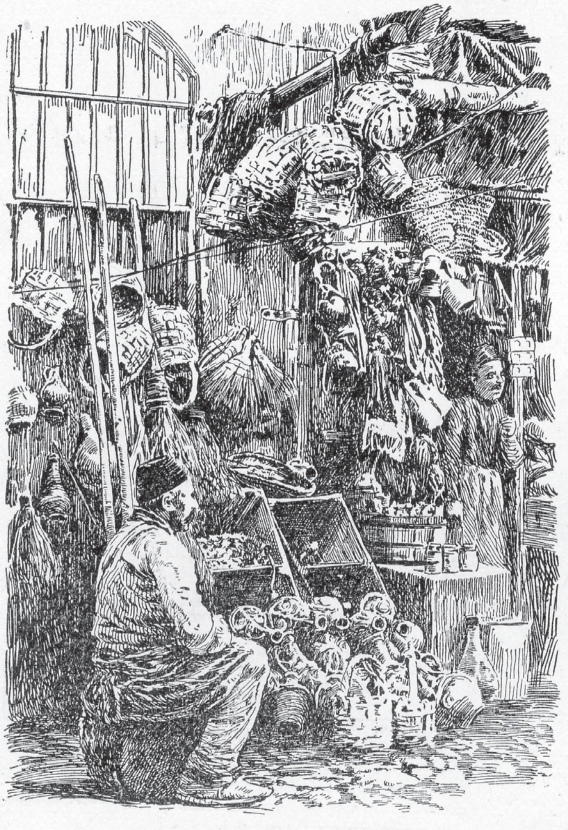
SIDEWALK MERCHANTS, CONSTANTINOPLE.

Tarsus'tan çıkışlarının üçüncü günü yolculuğun en heyecanlı ve tehlikeli günüdür. Geceyi geçirdikleri handan çıktıktan sonra geçtikleri güzel bir yol, onlara zorlukların bittiğine ilişkin aldatıcı bir umut vermiştir. Heyhat, bu güzel yol, en kötü yolun tatlı bir başlangıcıdır. Kimse, bu beş millik yoldan bir arabanın geçmesinin veya atların ve sürücülerin sağ kalmasının mümkün olduğuna inanamaz. Aslında yol falan yoktur. Devlet burada göstermelik bir yol yapmayı bile denememiştir. Torosların tepesindedirler. Sahra çölü gibi çıplak bu bölgede tırmanacak ağaç olmadığından, sincap bile yoktur. Sadece yere sağlam basan deve ve eşekler vardır ki yamaç diplerindeki leşlerinden onların bile pek sağlam basamadığı anlaşılmaktadır. Deve kervanlarının yüzyıllarca geçerek iz yaptığı bir yerden bir arabanın da dikkat ve özenle geçebileceğini yaşayarak görürler. Dağdan aşağı inerken, araba atların üstüne yuvarlanmasın diye grubun bütün erkek üyeleri arabanın arka kapağına asılır. Bazen araba kayalık uçurumun kenarına doğru çok şiddetle savrulur. Bu durumda sürücü denge sağlamak için kendini bir taraftan öbür tarafa atar, geri kalanlar da onun gibi ağırlığını o tarafa verir. Vadiye indiklerinde gezinin en kötü kısmının geçtiğini fark edip derin bir nefes alırlar. Gerçi Toroslarda "iyi" dedikleri yollarda da günde bazen yirmi kere sürücünün uyarısıyla arabadan inmiş, tehlikeli bölgeden geçtikten sonra yeniden binmişlerdir. Ama yine de Torosları geçtikleri yoldan hiç şikayet etmezler. Bu yol onları Kilikya'dan

Kapadokya'ya geçirmiştir.

Orta Anadolu Köyleri

Tarsus'tan çıktıktan sonra dördüncü günün akşamı Baila adındaki küçük köye ulaşırlar. Handa yer olmadığı için köyün en yaşlısı ve papazı Selim'in misafir odasına sığınırlar. Misafir odası pahalı mobilyalarla dolu lüks bir yer değildir, köyün sunabileceği en iyi oda anlamına gelmektedir. Oda karanlıktır. Pencere yerine geçen yarıklara gazete kağıdı yapıştırılmıştır. Pislikleri bütün iğrençliği ile göremedikleri için şanslı olduklarını düşünürler. Işık istemezler ve akşam yemeğinden sonra yataklarını kurup yorgunluk uykusuna dalarlar.

Geceyi geçirdikleri Türk köyü İmparatorluktaki binlerce köy gibidir. Belki iki yüz kişi, uzun boylu bir adamdan biraz daha yüksek taş kulübelerde yaşamaktadır. Çatılar düzdür ve toprakla kaplıdır. Bu çatılar kuru havalarda çok iyidir ama yağmur mevsiminde çok kirli ve sızıntılı olmaktadır. Köyün sokakları yoktur, sadece evlerin arasında patikalar vardır ve bu patikalar genellikle tedbirsiz yolcuların düşeceği çukurlarla doludur. Bu çukurlarda keçilerin ve koyunların kışın soğuk havalarda yemesi için kuru otlar depolanır. İlkbaharda çukurlar genellikle boşalmış olur. Ama çukurların dibinde, muhtemelen baharın başlarında açlıktan ölmüş olan keçi ve koyun leşleri görürler. Köylüler leşleri oradan taşımaya üşenmiş, çürümeye ve kokmaya terk etmiş, sokaklarında salgın ve hastalık üretmişlerdir.

Köy hayatına ilişkin gözlemler Clark'ı derin düşüncelere sevk eder. "Bu perişan köylerde yaşamaktan daha sıkıcı bir şey var mıdır? Kitap, gazete, toplantı, entelektüel yaşama dair hiçbir şey yok. Karanlık bastıktan sonra çok az evin kağıt penceresinden ışık sızar. Köyün sakinlerinin keçileri gütmek ve karanlık basınca yatağa girmekten başka işleri yoktur. Halkın cahil, itibarsız ve hevesten mahrum olarak yetişmesinde şaşacak bir yan yok. Tek şaşılacak olan şey olduklarından daha kötü olmamaları ve yüzyıllar süren entelektüel uyuşukluk ve devlet baskısından sonra doğalarındaki mertliğin hâlâ kaybolmaması. Türk karakterinde cömertlik ve asaletin doğal bir dayanağı olduğu inkar edilemez. Bence bunun nedeni Muhammedan dininin hurafe ve sahtekarlıkla karışmış olsa da, kuvvet ve mertlik içeren bazı iyi özellikler de taşıması. Bu din, yönettiği herkesten sorgusuz sualsiz riayet ve açıkça ifade edilmiş sadakat talep eder. Hiçbir Muhammedan sadakatinden utanmaz. Bize refakat eden asker, zamanı gelince atından inip, yolun kenarında veya bir evin tepesinde, kaç çift gözün kendisini izlediğine aldırmadan, Mekke'ye doğru secde ediyordu. Bir deve sürücüsünün, fakir ve basit ama tanrısına ve büyük peygamberine inancında samimi bir adamın, yanına bağladığı devesi otlarken, yol kenarında çayırlara diz çöktüğünü ve sık sık tekrarlanan ibadetinin alay konusu olabileceği endişesiyle kendini kısıtlamadan namaz kıldığını defalarca gördüm. Ezan sesleri kulağımıza geldikçe biz de Türk milletinin ve Muhammedan dininin hayatiyetinin sırrını öğreniyorduk."

Küçük Asya'da on üç gün küçük farklılıklar dışında benzer şekilde

geçer. Erkenden kalkış, on, on iki saat uzun bir yolculuk, genellikle arabada aceleyle yenen bir öğle yemeği ve gece bastırırken her biri bir öncekinden daha pis görünen ve iğrenç kokuların daha da yoğunlaştığı bir Türk hanında gecelemek için eşyaların toplanması.

Gerçi geziye güzel molalar da verilir. Büyük bir düzlüğü geçtikten sonra, her tarafta karlı dağlar görülürken antik Tyana (Kemerhisar) kentine ulaşırlar. Uzaktaki tepelerden buraya su getiren güzel ve eski bir Roma su kemerinin çoğu kısmı hâlâ sağlam görünmektedir. Bu harika kemerin gölgesinde, Tyanalıların meraklı bakışları altında öğle yemeklerini yerler. Tyana artık antik dönemlerdeki gibi ünlü olmadığından, dış dünyadan gelen yabancılara pek alışkın değillerdir. Tyana'dan üç saat sonra Niğde'ye gelirler. Niğde birkaç bin nüfuslu, refah düzeyi yüksek görünen bir kenttir. Evlerin çoğu iki katlıdır ve pencerelerinde cam vardır. Şansları da yaver gider, şehrin Protestan papazının evinde kalırlar.

"Burada da Türkiye tebaası ırkların yaşadığı berbat tiranlığın yeni bir yüzünü gördük. Biz eve yerleştikten bir süre sonra kalbi kırık zavallı bir kadın gelerek, bizi misafir eden misyonerle görüşmek istedi. Kocası bir yerli Protestan kilisesinin papazıydı. Kilisesinin bulunduğu köye giderken kaybolmuştu. Ermeni ayaklanmasına katıldığı şüphesiyle tutuklandığı, hapse atıldığı belki de öldürüldüğü tahmin ediliyordu ama hiç kimsenin bir bilgisi yoktu. Adamın masumiyetinden emin olan zavallı kadın üç aydır umut içinde bekliyor, küçük çocuğuna her ayak sesinin babasına ait olabileceğini söylüyordu. Ama artık tükenmişti ve ıslak gözlerle, kocasının yaşamı ya da ölümüne ilişkin bu korkunç belirsizliği sona erdirecek bir şey yapılıp yapılamayacağını sormaya gelmişti."

Bir tüccar da bir dostunun başına gelen komik bir olayı anlatır. Dostu olan dükkan sahibi hiçbir açıklama yapılmadan tutuklanmıştır. Birkaç hafta sonra serbest bırakılınca olay anlaşılır. Adamcağız bir süre önce Niğde'ye yeni bir tür lamba getirmiştir. Lambanın boyu, zincirine takılı bir metal top aşağı yukarı kaydırılarak ayarlanabilmektedir. Bu topların ülkeyi atomlarına ayıracak şiddette patlayıcılar olabileceğinden kuşkulanılmıştır. Dükkan sahibi mahkeme kararı olmadan tutuklanmış ve toplar incelenmiştir.

Kayseri'de Keyifli Günler

Tarsus'tan yola çıktıktan yedi gün sonra, iki yüz mil yol yapıp büyük Kapadokya şehri Kayseri'ye gelirler. Uzun yolculuğun ortasında en güzel molayı verirler. Kayseri sadece ticaretin değil, miyoner faaliyetlerinin de büyük bir merkezidir. Adı Ceasar Augustus'tan gelen şehir, Roma'dan beri bir ticari merkez olarak bütün havalide üstünlüğü elinde bulundurmuştur. Hiç ağaç olmamakla birlikte, bereketli ve büyük bir nüfusa yetecek kapasitede toprağı vardır. Ama Clarkları ilgilendiren güzel manzara veya bereketli toprak değil, ana vatanından çok uzakta, Kayseri'de yapılmış sevimli Amerikan evleri olur. "Burada kırk yıldan fazla süredir Amerikan misyonerleri faaliyet göstermektedir. Onlar hayatlarını sık sık riske atarak ve daima tehlike içinde,

ortalama Amerikalı'nın çok az bildiği sıkıntıları çekerek yoluna devam eder. Onun itikadına karşı olan ve Hıristiyanları fırsat çıktığında ülkeden dışarı tekmelenecek hain köpekler olarak gören yüzlerce insanın kalbini kibar, vakur ve adanmış Hıristiyan hayatının gücüyle kazanır."

A SYRIAN POULTRY SELLER.

Kayseri'nin banliyösü Talas'ta bir Türk hamamına giderler. Hamam az sayıdaki yerli girişimcilerden biri tarafından yapılmıştır. Genç bir adam memleketini terk ederek İstanbul'da şansını aramış, devlet çevrelerinde tanınmış, sonra asıl memleketinde, Amerikalılar gibi bir kütüphane yaptırmak yerine, baba ocağına sevgisini bir hamam yaptırarak göstermiştir. Hamama girişte, dar bir bekleme odasında elbiselerini çıkarırlar ama değerli eşyalarını Amerika'da yaptıkları gibi kasalara koymazlar. Saat, cüzdan ve diğer değerli eşyaları elbiselerle sarıp sarmalar ve soyunma odasındaki divana bırakırlar. Bu durum doğal olarak Türk tabiatının dürüstlüğü hakkında iyi şeyler söylemektedir. Sonra yüksek tahta takunyalar alırlar, onların üzerinde ayaklarını zorlukla sürüyerek hizmetkarı takiben sıcak odaya girerler. Çok sıcak değildir ama bir süre içeride kaldıktan sonra terlemeye başlarlar. Odanın ortasındaki yuvarlak bir taşın altında ateş yanmaktadır. Odanın her yanındaki sıcak ve soğuk su musluklarını isteğe göre açarak suyun ısısını ayarlamak mümkündür. Büyük merkezi odanın bir yanında, buhar banyosu yapılabilen küçük bir oda vardır.

Bu büyük yuvarlak kubbeli binada Clark ve bir arkadaşı bir süre yalnız kalır, seslerinin yankısını dinlerler. Kısa süre sonra peş peşe en az elli terli, kötü bakışlı Türk içeri doluşur. Ramazan zamanı oruç bitmiş, akşam olmuş, iyi bir yemek yemiş olduklarından çok neşelidirler. Bağırırlar, gülerler, kahkahalar atarlar ve bu sesler öyle yankılanır ki cehennem gibi olur. Neyse ki biraz sonra gürültüye alışırlar. Sonra tellak gelip bunları hamur gibi ovar, yoğurur, yumruklar, her bir kası çalışır, her bir parmak eklemini çeker, derileri soyulma tehlikesi geçirene kadar sabun ve sıcak suyla uğraşır. Sonra kalın bir eldivenle aynı süreci tekrarlar ve bir kere daha yıkanırlar.

Ramazan bayramını Kayseri'de geçirirler. Ramazan, Katolik kilisesinin büyük perhiz dönemine denk gelen önemli bir durumdur. Mart veya Nisan'ın yeni ayıyla başlar ve kırk gün sürer. Eğer hava bulutluysa başlangıç tarihini dinlerinden nefret ettikleri misyonerlere sorarlar çünkü yalnız onların astronomi bilgileri yeni ayın gelip gelmediğini saptayabilir. Katı Müslüman kırk gün boyunca oruç tutar. Gün doğumundan batımına kadar bir lokma yemez, bir yudum içmez hatta bir nefes sigara içemez. Akşam top patlar, müezzin minareden namaza çağırır ama o çok aç olduğundan namaza gidemez, öteki iyi Müslümanlarla beraber aceleyle yemek masasına koşar. Birkaç saatlik kısa bir uykudan sonra saat on birde kalkıp yeniden yemek yer. Sonra biraz daha uyuyup, sabah üçte peygamberin takipçilerini yeni bir oruca çağıran bir diğer top atışıyla uyanır. Günün siyah iplikle beyaz ipliği ayırt edecek kadar aydınlanmasıyla oruç başlar ve yasa gereği gün batımı top atışına kadar sürer. Çalışmaya gerek duymayacak kadar parası olanlar bütün gün mümkün olduğunca çok uyur ve akşam yemeği zamanı uyanır. Clark, Türkiye'deki yolculuklarının Ramazana denk geldiğini ve muhatap olduğu bütün memurların ya uykulu ya da aksi suratlı olmasının oruç tutmalarından kaynaklandığını fark eder. Ama Adana valisinin yardımlarının, işlerini geciktiren veya sorun çıkaran bütün o yarı aç yöneticilerin huysuzluklarını bertaraf etmeye yettiğini düşünür.

Bozkırda Yolculuk

Kayseri'deki arkadaşlarıyla vedalaşıp, Kapadokya'nın kuzeyinden Galatia'ya, sonra da sınırları Karadeniz'e ve Boğaz'a uzanan Bythinia'ya girerler. Toroslardaki kadar tehlikeli yollarla karşılaşmazlar ama yollar hâlâ Türkiye'de olduklarını hatırlatacak kadar bozuktur. Devletin, zulmettiği köylülerden yolların tamir ve bakımı için her yıl zorla binlerce pound vergi almasına rağmen, yıllardır tek kuruş harcanmamış, bir kazma vurulmamıştır. Gezinin büyük kısmı dümdüz bir masa gibi monoton ve ilginç yanı olmayan bir manzarada geçmektedir.

Günlerce tek bir ağaç görmeden seyahat ederler. Nadiren kurşun kalem büyüklüğünde bir çalı görünce, Clark siyasi yorumlarına devam eder. "Bu hindi (Turkey) sadece yakalanmakla kalmamış, tüyleri de yolunmuş. Zavallı kuşun gelecek savaşta kızartılacağı ve sofrada Avrupalı uluslar tarafından kesilip paylaşılacağı çok açık. Bunun bugün yapılmamasının tek nedeni her birinin diğerinden korkması ve hepsinin de beyaz etin ve budun en iyi ve en büyük dilimini istemesi. İngiltere Rusya'nın bütün göğsü almasına izin vermez, Rusya hepsini istediğinden İngiltere'yi servis tabağına yaklaştırmamaya çalışır, Almanya ve Fransa bu konuda söyleyecek şeyleri olduğunu düşünür. Bu esnada ihtiyar kuş hâlâ ülkeler arasında paylaşılmamıştır ve bunun sonucu olarak Türkiye halkı cehalet ve hurafe içinde kalmıştır, Hıristiyanlara eziyet edilmektedir, gelişme gecikmiştir, yaratıcılık ve girişimcilik kontrol altındadır, bütün dünya ondokuzuncu yüzyılın hızıyla gelişirken Sultan'ın topraklarında her şey geriye gitmektedir. "Amerika'nın yurttaşları, İngiltere'nin tebaası

(subjects), Türkiye'nin sefilleri (abjects) vardır" sözünün gerçek ve nükteli bir ifade olduğunu Küçük Asya'yı geçen herkes onaylar."

Harriet Clark daha çok gündelik hayata ilişkin gözlemler yapmaktadır. "Ağaçsız dümdüz bir ovada günlerce gittikten sonra, uygarlığa ulaştığımıza ilişkin işaretler gördük. Köyler daha sıklaştı, hayat daha ilginçleşti. Sabah altıdan akşam altıya kadar yol alıyorduk. Arabada öğle yemeği yemek için küçük bir Kürt köyünde durduk. Kahvaltımız günlerdir arabada taşıdığımız kuru bir ekmek, en iyisi bile çekici olmayan yerel tereyağı, kaynamış yumurta, soğuk et ve 'doughnut'tan oluşuyordu. Araba soğuktu ama çevredeki her yerden temiz olduğundan, içerde durmak daha iyi görünüyordu. Güvenilir hizmetkarımız Ali bir yerlerden çay yapmaya yetecek kadar ateş buldu. Köy, yolumuzdaki en fakir ve en pis köylerden biriydi. Arabada oturduğum yerden on üç ölü koyun, bir ölü deve, bir ölü köpek ve bir ölü eşek gördüm. Hepsi köyün yollarında yatıyordu. Bazılarının günler önce öldüğü belliydi. Basit yemeğimiz için hoş bir görüntü değildi. İnsanların böyle bir çevrede yaşaması mümkün değilmiş gibi görünüyor. Küçük, kirli, pejmürde çocuklar ölü hayvanlar arasında, canlı köpeklerle birlikte yollarda koşuyor, herhangi bir yerdeki çocuklar kadar mutlu görünüyorlar. Bütün bu pisliğe rağmen dinç ve sağlıklı bir halleri var.

Bir yerel Ermeni ailesi ile geçirdiğimiz bir iki günde, böyle bir seyahat dışında hiçbir yerde rastlanmayacak bir ev hayatına ilişkin ilginç şeyler gördük. Yerel Hıristiyan evlerinde samimi bir konukseverlikle ağırlandık. Gerçi Ermeni adetleri Amerikalılarınkinden farklı ve bazılarına uyum sağlamak hiç kolay değil. Yine de en iyi hatıralarımız bu ziyaretlerden kaldı. Bu evlerden birinde küçük bir Ermeni bebeğin yatağa konmasını görmek ilginçti. Beşiğe önce küçük bir battaniye serildi, sonra küçük bir çarşaf, sonra biraz ılık ve kuru kum ve son olarak bebek kondu. Çarşaf, battaniye ve iki üç küçük yorgan bebeğe sarıldı ve iyice bağlandı. Bebek başından başka hiçbir yerini kımıldatamadan sabaha kadar yatmak zorundaydı. Küçük, bu koşulları genellikle neşeyle kabul ediyordu.

Hıristiyan ailelerdeki kadınlara kocaları kibar davranıyor ama yine de kadınlar aşağı konumdalar. Kocaları ve misafirleri masada olduğu sürece bekliyorlar ve ondan sonra kendi yemeklerini alıp yiyorlar. Mutlu mesut görünüyorlar ama hayatları bir Amerikan kadınına göre zor ve sınırlı. Amerikan kadınları iyi bir evde yaşadıkları, yatakta uyudukları, temiz tabakları, soğuk su içtikleri temiz bardakları, herkesin kendi tabağında yediği kahvaltıları, her gün yedikleri iyi ekmekler, evlerinin böcek dolu olmaması, komşularının tokalaşabilecek kadar temiz elleri olması nedeniyle tanrıya şükretmeli."

Ankara'da Yaylı Arabadan Trene

Kayseri'den çıktıktan altı gün sonra, hem antik hem de modern çağlarda ünlü bir kent olan Ankara'ya gelirler. Burada yeni serbest bırakılan ve memleketlerine geri dönmeye çalışan siyasi mahkumlarla dolu bir sürü araba görürler. Yüzlerce adam sadece şüphe üzerine tutuklanmış, evlerinden

apar topar alınmış, kelepçelenmiş ve zincirlenmiş, köylerinden uzak yerlerde günlerce hapis yatmıştır ve şimdi davasız, mahkemesiz, galiba Sultan'ın ve egemen güçlerin keyfine göre serbest bırakılmaktadır. Muhtemelen Majesteleri yabancı ülkelerle bir sorun çıkarsa başına ne geleceğini bilemediğinden, onları öldürmeye korkmaktadır ve evlerine göndermektedir. Gerçi hapiste tutulanların birkaçı Ankara'da mahkemeye çıkarılmış ve on yedisi idama mahkum edilmiştir ama Hıristiyan güçler protesto edince ve protestoyu bir zırhlı gemi ile güçlendireceğini ima edince, Sultan durumu kabullenmiş ve mahkumların çoğunu affetmiştir.

Ankara sadece bütün dünyada meşhur olan güzel ve yumuşak tüylü kedileri değil, tiftik ticaretindeki yeri açısından da dikkate değer bir kenttir. Ovalarının her tarafına, uzun kıvrımlı yünleri yerlere kadar uzanan on binlerce güzel keçi benek benek yayılmıştır. Bir haftalık kuzu çirkin büyüklerinden ne kadar farklıysa, bu güzel yaratıklar da sıradan çirkin keçiden o kadar farklıdır.

Yeni tamamlanmış olan Ankara-İstanbul demiryolundan trenle İstanbul'a giderler. Tren saatte sekiz on mil hız yapmakla birlikte, geceleri gitmemektedir. Yolda hava kararınca, nerede olursa olsun durmakta ve ertesi sabah erkenden yeniden yola çıkmaktadır. İki gün süren bir yolculuktan sonra, iki yüz milden biraz daha fazla yaparak sonunda dünyada en güzel konuma sahip, güzel İstanbul'a ulaşırlar. Clark İstanbul anıları olarak Robert Kolej'i, Amerikan Kız Koleji'ni, Ayasofya'yı, Mevlevi ayinlerini, dervişleri, Abdülhamit'in Cuma selamlığını ve saray bürokrasisi hakkında duyduklarını anlatır.

Osmanlı'nın Doğum Yeri

Asya'yı terk etmeden önce Osmanlı İmparatorluğu'nun en güzel şehirlerinden biri olan Bursa'ya kısa bir gezi yapmak isterler. Yarım günlük güzel bir gemi yolculuğu onları Müslümanların bu eski başkentinin limanına getirir. Burada Muhammedanizmin en iyi halini bulurlar. Camiler geniş ve muhteşemdir. Eğitim hizmetlerinde gerçek bir atılım vardır. Hava temizdir, manzara harikadır ve asıl Olimpos olmamakla birlikte koca Olimpos muhteşemdir. Bunların hepsi, bu eski başkentte egemen ırk olan Müslümanların hiçbir yerde olmadığı kadar az fanatik ve daha kibar olduğu izlenimi uyandırır.

Bursa 1326'da, on yıllık bir kuşatmadan sonra Osmanlı birlikleri tarafından ele geçirilmiş, Sultan kısa bir süre sonra ölmüş ve vasiyeti gereği, kudretli İmparatorluğun yeni başkenti Bursa'da gömülmüştür. Torunları da büyük kurucu kadar cesur, uzağı gören ve basit bir yaşam süren insanlar olsaydı, yönettiği ve miras bıraktığı İmparatorluk mutlu olurdu. Osman'ın basit elbiseleri içindeki resmi etkileyicidir. Longimanus (bir kolunun diğerinden uzun olduğu söylenen Pers Kralı Artaxerxes ya da Ardeşir) gibi kolları dizlerine kadar uzanmaktadır, bacakları binici olduğunu göstermektedir, göze çarpan burnu, siyah saçı ve sakalı, esmer rengi ona "Kara Osman" adını kazandırmıştır. Kara, doğuda karakter ve vücut kuvvetini ifade eden

bir şeref rengidir. Kara Osman, özelliklerini en az üç yüzyıl torunlarına aktarmış, bu sürede cesaretiyle temayüz etmeyen hiçbir sultan Osmanlı tahtına oturamamıştır. Cesur Osman'ın güzel mezarını, onun inançlarından nefret eden ve torunlarının yaptıklarından iğrenen Hıristiyanlar bile ziyaret etmektedir.

Kitabın sonuç bölümünde Clark'ın Türkiye ile ilgili değerlendirmeleri şöyledir. "Günümüzde dünyada dini çalışmaların en büyük engellerle karşılaştığı ülke Türkiye'dir ve Christian Endeavor bu baskı ve eziyetten payını tam olarak almaktadır. Birçok grup dağıtılmıştır, daha önceden kurulmuş olan birçoğu devletin tehditkar tavrı nedeniyle faaliyetlerini durdurmuştur.

Bana Paul'un Galatlara mektubu ile ilgili mizahi bir hikaye anlatıldı. Sansür memuru Paul adında bir ajitatörün Galata halkına fesatçı mektuplar yazdığını polise bildirerek, yakalanmasını ister. Paul'un 1800 yıl önce öldüğü ve bu nedenle polisin sorularına cevap veremeyeceği, zaten mektup yazdığı kişilerin de yaklaşık iki bin yıldır mezarlarında yattıkları kendisine söylenince, öfkesi yatışır. Bu hikaye de gösteriyor ki, Osmanlı İmparatorluğu'nda her çeşit dini faaliyet saçma önyargılar ve aptalca cehalet ile uğraşmak zorundadır. Bu hikayelerin sonu mizahi olmaktan çok trajiktir.

Hâlâ, bütün bu engellemelere rağmen, Christian Endeavor çalışıyor ve her türlü Hıristiyan girişimi kendi yolunda yürüyor. Türk'ün hakimiyetinde daha iyi zamanları umut ederek ve bekleyerek."

Özet: Christian Endeavor adlı misyoner örgütünün başkanı Francis Edward Clark 1894 yılında bir dünya gezisine çıkar ve izlenimlerini kitaplaştırır. Bu yazıda söz konusu gezinin Anadolu'da geçen bölümleri aktarılmaktadır. Yolculuk Mersin'de başlamış, Adana ve Tarsus'tan sonra Toroslar bir atlı araba ile aşılmış, Niğde ve Kayseri üzerinden Ankara'ya ulaşılmıştır. Daha sonra İstanbul ve Bursa'ya gidilmiştir. Clark, Osmanlı'nın son dönemine ilişkin siyasi görüşlerini de yazmıştır.

Anahtar sözcükler: Christian Endeavor, Francis Edward Clark, misyonerlik, Toroslar, Ermeniler, Saint Paul, Abdülhamit.

An American Missionary on Anatolian Roads

Abstract: The president of the missionary society Christian Endeavor, Francis Edward Clark published his travels of his world tour he had in 1894. The subject of this article is his his impressions of Anatolia. Beginning from Mersin, Adana and the Tauros Mountains by horse carriage to Niğde, Kayseri, Ankara, visiting İstanbul and Bursa, Clark also wrote his opinions of the Ottoman Empire.

Keywords: Christian Endeavor, Francis Edward Clark, missionary, Tauros Mountains, Armenians, Saint Paul, Abdülhamit.

Trabzon Erzurum İmtidadî Buharlı Nakliyat Anonim Şirketi

Mustafa YENİ*

Ulaşımda bir çığır açan ve insanların mekânla olan ilişkilerini değiştiren buharlı arabaların (fardier a vapuer) ilk denemeleri 1769 yılında Fransız askerî mühendis Nicolas Joseph Cugnot tarafından yapılmaya başlanmıştır. Daha sonraki tarihlerde geliştirilmeye devam edilen ve özellikle askerî alanda erzak taşımacılığında ve top nakliyatında kullanılan buharlı arabalar, XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Avrupa ve Amerika'da yolcu ulaşımında da faaliyete geçmiştir. Dünyadaki bu gelişmeler çok geçmeden Osmanlı ülkesini de etkilemiş; II. Abdülhamit döneminde Osmanlı coğrafyasına girmesine dahi izin verilmeyen buharlı arabalar, İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesiyle birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Avrupalı ve yerli müteşebbisler tarafından araba şirketleri kurmak amacıyla imtiyazlar talep edilmiştir. Bu imtiyaz taleplerinden biri de Trabzon-Erzurum arasında işletilmesi istenen buharlı araba şirketidir.

Bölgede XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren at arabalı nakliyat şirketleri kurulmak istenmiştir. Bu bağlamda 1880 yılında Avusturya'nın Trabzon konsolosu Mösyö Sovidnik ve gene aynı tarihlerde Trabzonlu Üskinar Ohannes tarafından bölgede araba şirketi kurmak için ayrı ayrı imtiyazlar talep edilmiştir. Fakat zamanın Erzurum Valisi Mustafa Paşa'nın itirazları neticesinde bu şirketlerin kurulmasına Hükümet tarafından izin verilmemiştir.[1] Bölgede kurulması istenen at arabalı şirketlere izin verilmemesinin asıl nedeni bölgeye yapılması düşünülen demir yollarıyla ilgilidir. Nitekim Hükümete 1857 yılından itibaren bölgeye demir yolunun yapımıyla ilgili pek çok proje sunulmasına rağmen, bu projeler çeşitli nedenlerle ve özellikle Rusların -kendi hinterlandı ve yayılma alanı olarak gördüğü bölgede Osmanlı Devleti'nin söz sahibi olmasını istememesinden dolayı- engellemesi yüzünden faaliyete geçmemiştir. Ne var ki İstanbul-Bağdat Demiryolu'nun yapımına

* Marmara Üniversitesi Yakınçağ Tarihi Yüksek Lisans Öğrencisi, Tarih Öğretmeni.

1 Selahattin Tozlu, *Trabzon-Erzurum-Bayezid Yolu (1850-1900)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1997, s. 145-147.

başlanması, bölgenin demir yoluna olan ihtiyacını tekrar gündeme getirmiştir. II. Meşrutiyet ile açılan Meclis'e Erzurum Mebusu olarak seçilen Doktor Karakin Pastırmacıyan, Erzurum-Trabzon arasında bir demir yolu yapımıyla ilgili yoğun çalışmalarda bulunmuştur. Fakat Pastırmacıyan'ın teşebbüsleri kendisinin eski bir Ermeni komitacısı olması yüzünden itirazlarla karşılanmış ve Rusların engellemeleri sebebiyle bu demiryolu projesi de faaliyete geçememiştir.[2]

Bonşu'nun Raporu

Bölgedeki ulaşımın gündemi bu şekilde meşgul ettiği bir ortamda Fransız müteşebbis Bonşu (Bonchou/Bonchout)[3], 1909 yılında Trabzon-Erzurum bölgesine bir gezi yaparak bölgedeki Fransız konsolosları, tüccar ve eşrafla görüştükten sonra müstakil bir rapor hazırlayarak, raporunu Erzurum valisine sunmuştur. Bu rapora göre Bonşu, bölgede posta, eşya ve yolcu nakliyatı yapmak amacıyla 'Trabzon Erzurum İmtidadî Buharlı Nakliyat Anonim Şirketi'ni kurmak istemiştir.[4] Bu çalışma, Mösyö Bonşu'nun raporu ekseninde ve valinin layihası doğrultusunda Osmanlı tarihinin az bilinen kara ulaştırma teknolojisi hakkındaki gelişmelere bir misal teşkil etmesi açısından kaleme alınmıştır.

Bonşu, Trabzon vilayeti başmühendisi İzidor Raçinoviç ile birlikte bölgeye yaptığı gezi sonrası hazırladığı fizibilite raporunda, şirketin kuruluş amacını "320 kilometre uzunluğundaki Trabzon-Gümüşhane-Bayburt-Erzurum yolunun mükemmel hale getirilmesi, nakliyatın uygun bir fiyatla ve süratle icra edilmesi"[5] olarak belirtmiştir. Bonşu, raporda mesafeleri ayrıntılı şekilde tarif ederek Trabzon-Erzurum yolunda yapılması gereken tamirat ve inşa faaliyetleri açıklamıştır. Buna göre, Trabzon'dan Erzurum'a giden kara yolu dağlık, kayalık ve kimi zaman yumuşak topraktan oluşan araziler üzerinden geçmektedir. Yol üzerinde yağmur sularının toplanmasını engellemek için hendekler kazılmalı; yol üzerindeki dört tane köprü yeniden yapılmalı, tamir edilmeli veya genişletilmeli; yolu kaya parçalarından korumak amacıyla set duvarları yapılmalı; yol üzerindeki çamurlar ve kayalar temizlenmeli; kasisler inşa edilmeli ve zikzaklar yapılmalıdır. Ayrıca menfezlerin inşa edilmesi de gerekmektedir.

Erzurum vilayetinin yolları da raporda açıklanmıştır. Rapora göre, Erzurum'un havasının şose yola zarar verdiği, yağmur ve kar suları sebepleriyle yolların bozulduğu da belirtilmiştir. Erzurum şosesinin kırma taşlardan oluşması dolayısıyla arabacıların hayvanlarını tarlalara sürdükleri, bu durumun da yolun çamurla kaplanmasına neden olduğu ifade edilmiştir.

2 Tozlu, s. 129-133.

3 Müteşebbisin biyografisi hakkındaki bilgilere ulaşılamamıştır. Bunun yanında müteşebbisin hazırladığı rapor Fransızca metnin Türkçe tercümesidir. Bu nedenle raporda müteşebbisin ismi Mösyö Bonşu veya Mösyö Bonşo şeklinde okunabilir. Bu çalışmada Bonşu şekli tercih edilmiştir. Fransızca olarak aslı Bonchou veya Bonchout şeklinde olmalıdır.

4 BOA., T.NFİ. 1382/23.

5 A.g.b.

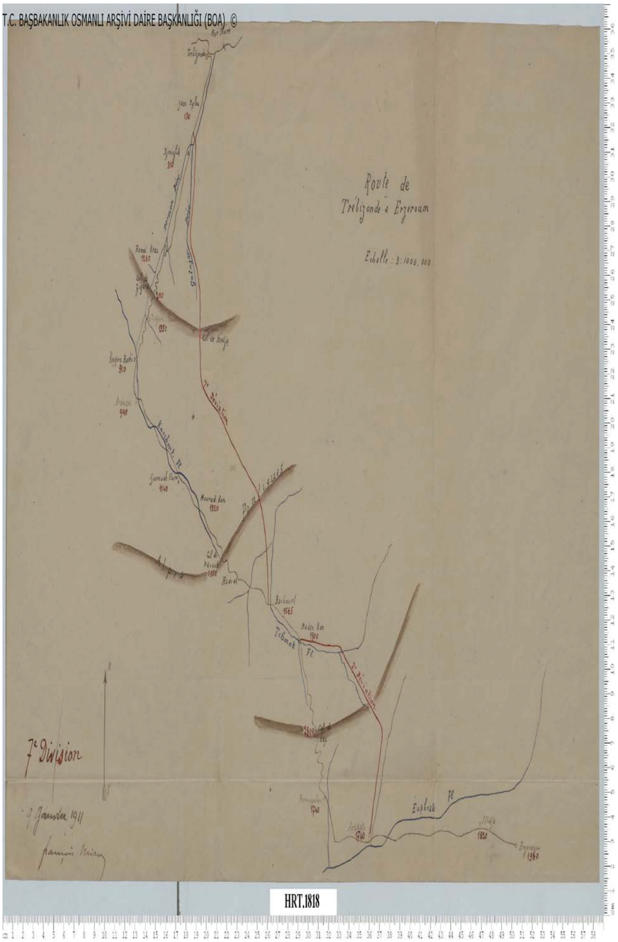

Trabzon-Erzurum Yol Haritası 1911

Ayrıca kağnı arabalarının ‘balık sırtı’ adı verilen tekerleklerinin yol üzerinde çatlaklar meydana getirmesi sebebiyle yolun kullanılmaz hale geldiği ve bölgede tamire ihtiyacı olan 15 tane köprü bulunduğu izah edilmiştir. Sonuç olarak, bu haliyle yolun buharlı araba işletilmesine uygun olmadığı belirtilmiştir.

Bonşu, raporunu yazarken 6 gün boyunca Trabzon-Erzurum arasında gerçekleştirilen nakliyatı gözlemlemiştir. Buna göre, nakliyatta mekkâre[6], deve, yük arabası, araba ve furgon[7] arabalarının kullanılmakta olduğu ve bunların eski usul üzere hareket ettikleri kaydolunmuştur. Kayıtlara göre 6 gün içinde 457.800 kiloluk, yani 450[8] ton eşya taşınmıştır. Buna göre, ayda 1.831 ton, yolun açık kaldığı 7 ay boyunca da toplam 12.817 ton (12.817.000 kilo)

---

6 Yük taşıyan hayvan, araba ve bunların sahiplerine denirdi. Mekkârî ve mükârî ismi de verilirdi. Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkübbe Yayınları, İstanbul, 2010, s. 413.

7 Furgon, atlarla çekilen hızlı bir araba olup, oldukça hafiftir. Tozlu, s. 144.

8 Belgede 450 tonilato olarak yazılmıştır.

TABLO 1

	BİR KIYYE EŞYANIN İLK ALTI AYLIK NAKLİYE FİYATI (KURUŞ, PARA)	BİR KIYYE EŞYANIN İKİNCİ ALTI AYLIK NAKLİYE FİYATI (KURUŞ, PARA)	BİR MEKKÂRENİN İLK ALTI AYDA NAKL ETTİĞİ EŞYANIN DEĞERİ (KURUŞ, PARA)	BİR MEKKÂRENİN İKİNCİ ALTI AYDA NAKL ETTİĞİ EŞYANIN DEĞERİ (KURUŞ, PARA)
1319/1903	**1,15**	1,2	78,15	95,2
1320/1904	**1,1**	1,2	71,1	95,2
1321/1905	**1,3**	1,15	99,3	78,15
1322/1906	**1,15**	1,3	78,15	99,3
1323/1907	**1,15**	2,2	78,15	142,2
1324/1908	**1,3**	2,3	99,3	156,3
1325/1909	**2**	2,3	114	156,3
TOPLAM			619,3	825,5

1319 senesi ilk altı ayından 1325 senesi ikinci altı ayına kadar askeriye için Erzurum'dan Trabzon'a kadar takdir edilen nakliye ücretleri

Birinci altı ay ortalama fiyat: 88,3 kuruş - İkinci altı ay ortalama fiyat: 117,6 kuruş

eşya sevk edilmiştir. Bonşu, yolda ayrıca 39 furgon ve 33 araba gördüğünü; furgonlarda 3, arabalarda ise 2 yolcu taşındığını, dolayısıyla bir hafta zarfında 183 kişinin yolculuk ettiğini gözlemlemiştir.

Transit ticaret hakkında da bilgiler veren Bonşu; yakın zamana kadar bu yoldan İran'a senelik 70.000 devenin geçtiğini, fakat "aşiret alaylarının" yağmalarından dolayı İranlıların Rusya yolunu kullanmaya mecbur kaldıklarını ve bu yolla senelik 12.000 ton eşyanın develerle iki ya da üç ay arasında taşındığını ifade etmiştir. Buharlı arabalar kullanılması halinde ise bu sürenin üç veya dört güne indirilebileceğini belirtmiştir.

Müteşebbis Bonşu, Gümüşhane, Bayburt ve Erzurum bölgesinde çok sayıda maden bulunduğu ve bunlardan Hükümet'in gerekli şekilde faydalanamadığını; ziraatın gelişmesi için bölgedeki verimli ovalarda gübreli tarım yapılması gerektiğini, böylece -abartılı olarak- bölgenin süratli arabalar sayesinde Mısır kadar zenginleşebileceğine raporunda değinmiştir.

Bonşu, Trabzon-Erzurum arasında nakliyat için motorlu arabalar (otomobil) yerine buharlı arabaların kullanılması gerektiğini düşünmektedir. Çünkü motorlu arabalar, uzun yollarda kullanılmaya elverişli olmadıkları gibi, bir seferde ancak 1000-1500 kilogram (4-6 kantar) yük taşıyabilmektedirler ve bu durumun da nakliye maliyetinin artmasına sebep olacağı raporda ifade edilmiştir. Ayrıca motorlu arabalar için mahir makinistlerin (şoför) istihdamı gerekmektedir, fakat makinistlerin istihdamının mümkün olmamasından ötürü kazaların meydana geleceği açıklanarak nakliyatın kesintiye uğrayabileceği savunulmuştur.

Buna karşılık buharlı yük arabalarının ise 3-10 ton arasında yük

taşıyabileceğini; bir kişinin 2-3 saatlik tecrübeden sonra bu arabalara mükemmel surette makinistlik edebileceğini; arabanın buhar makinesini hareket ettirmek için kok veya taş kömürü kullanılabileceğini; bu maddelerin yakılması için buhar kazanına otomatik olarak bağlanabileceği açıklanmıştır. Böylece makinistin tek uğraşı buharlı arabayı kullanmak olacaktır.

Müteşebbis Bonşu, buharlı arabaların teknik özellikleri hakkında da bilgiler vermektedir. Nitekim buharlı yük arabası dolu olarak saatte 12-14 kilometre, boş olarak ise saatte 15-20 kilometre; yolcu arabası ise saatte ortalama 20-25 kilometre hızla yol alabilmektedir. Ayrıca bu arabalar 12 derece veya eğimi daha fazla olan yollarda kullanılabilmektedir. Tekerleklerin ise çelikten ve pore sistemiyle imal edildiğini açıklayan Bonşu, bunların her mevsimde kullanılabildiğini ve lastik tekerleklerden % 80 oranında daha dayanıklı olduğunu açıklamıştır.

Bonşu, Trabzon-Erzurum arasındaki nakliyatta Avrupa'daki diğer rakiplerinden daha hafif, dayanıklı ve sürülmesi kolay olan son sistem 'Vepora' adı verilen buharlı arabaların kullanılacağını belirtmiştir. Bu arabalar o dönem için Fransa'da Vebyode tarafından imal edilmekte olup Fransa, Cezayir ve Fransız sömürgelerinde kullanılmaktadır. Ayrıca kullanım amaçlarına ve sipariş sahiplerinin isteklerine göre değişik özelliklere sahip olarak üretilebilmektedir.

Şirketin faaliyete geçmesi için gereken sermaye de raporda belirtilmiştir. Bu bağlamda müteşebbise göre, yolların ve köprülerin inşa ve tamir edilmesi için 1.7 milyon frank; gerekli aletler ve memurlar için de 2.3 milyon frank olmak üzere toplam 4 milyon frank "Trabzon Erzurum İmtidadî Buharlı Nakliyat Anonim Şirketi"nin kurulmasına imkan verecektir. Bu şirketin imtiyazının kendisine verilmesi halinde ise, bir sene içerisinde şirketi teşkil edeceğini; Trabzon-Erzurum arasındaki yol ve köprülerin buharlı arabaların kullanılmasına uygun hale getirileceğini; yolun muhafaza edilmesini sağlamak için yol bekçilerinin tayin ve istihdam edileceğini taahhüt ederek 60 senelik imtiyaz istemiştir. Ayrıca müteşebbis, şirketin yol üzerinde yük ve yolcu taşımaya başladıktan sonra bile mekkâre ve arabaların kullanımının serbest olacağını raporunda belirtmiştir.

Raporda kurulması istenen şirket hakkında da bilgiler verilmiştir. Nitekim, şirketin Türkiye veya Fransa'da kurulabileceği, merkezinin Trabzon'da bulunacağı, Erzurum ve Bayburt'ta birer şube açılacağı, şirketin idare meclisi azasından biri 'general direktör' unvanıyla Trabzon'da ikamet ederek diğer şubeleri teftiş edebileceğini açıklanmıştır. Hükümet tarafından tayin edilen komiserin de Trabzon veya Erzurum'da ikamet etmekte serbest olduğu belirtilmiştir. Şirketin genel müdürünün maiyetinde ise muhasebe, tahrirat memurları, mühendis, makinist, kondüktörler ve yol bekçileri bulunacaktır. Şirket faaliyete başladıktan sonra yol üzerinde 90 adet bekçi istihdam edilecek ve bir bekçi 3.333 metreden sorumlu olacaktır. Her 6.666 metrede bir kulübe yapılacak bir kulübeyi 2 bekçi kullanacaktır. 13.330 metre mesafede de başmühendise bağlı olarak 6 adet gece bekçisi dönüşümlü olarak

TABLO 2
ERZURUM'A İTHALAT

	Kilo	Ton
Trabzon'dan Erzuruma	11073790	11074
Trabzon'dan Van'a	2016016	2016
Transit suretiyle gelip İran'a	5428000	5628
Toplam	18518806	18518

1325 yılında Erzurum'a yapılan ithalatı gösteren Tablo 2'de ise; Trabzon'dan Erzurum'a söz konusu yılda 11.074 tonluk ithalat yapıldığı gösterilmektedir. Bununla beraber Trabzon'dan Van'a 2.016, İran'a ise 5.628 tonluk eşya nakliyatının yapıldığı görülmektedir.

yolu gözetim altında tutacaklardır. Yol hakkında bir nizamname hazırlanacak, yolcular ve nakliyeciler bu nizamnameye göre hareket edeceklerdir. Yollar karla kapanana kadar şirket eşya, yolcu ve posta nakliyatı yapacak, fakat yollarda kar olsa bile posta ve yolcu nakli kesilmeyecektir. Vilayetler tarafından müsaade edildiği takdirde yol üzerindeki karları temizlemek amacıyla ücreti şirket tarafından verilmek şartıyla civar köylerden ameleler istihdam edilecektir. Yolcular için arabalarda birinci ve ikinci mevkiler olacak, ayrıca Müslüman hanımlar için özel bölmeler bulunacaktır. Yol üzerinde arabaların dönmesi için "dönme mahali" (viraj) yapılacaktır. Trabzon, Bayburt ve Erzurum'da arabaların tamiri için birer fabrika meydana getirilecek; her 30 kilometre aralığında bir su ve yakıt deposu bulundurulacak; gerekli olan yerlerde yolcular için dinlenme mekânları yapılacaktır.

Müteşebbis, o dönemdeki nakliye masrafları ve nakliyat faaliyetleri ile kendisinin şirketi kurduktan sonraki dönemde hâsıl olacak farkları karşılaştırmıştır. Buna göre yolcu nakliyatı için kullanılan iki hayvanlık bir arabadan 7 veya 8 lira, üç hayvanlık bir arabadan ise 8, 9 veya 10 lira ücret alındığını, kendilerin kuracağı şirkette ise henüz bir fiyat belirtilmese de büyük oranda indirim yapılarak yolcu ve eşya taşınacağını açıklamıştır. Bunun yanında, Trabzon'dan Erzurum'a eşyanın 22 günde nakledildiği ve yol boyunca yüklerin 40 defadan fazla indirilip kaldırıldığı; bu yüzden, yüklerin kırıldığı veya zayiata uğradığı, kendi şirketlerinin ise yükleri sigorta ettirerek taşıyacağı için böyle zararların telafi edileceği izah edilmiştir. Ayrıca buharlı arabalarla taşımacılığın şimendifer, dar hatlı şimendifer ve tramvaylardan daha düşük fiyata gerçekleştirileceğini belirtmiştir.

Bonşu raporunda, faytoncuların ve arabacıların şirket kurulduktan sonra ziraatla meşgul olabileceklerini veya yol üzerindeki zengin maden yataklarında çalışabileceklerini, dolayısıyla ziraatın ve madenciliğin gelişeceğini belirterek Osmanlı Devleti'nin ve halkın şirketten büyük faydalar sağlayacağını açıklamıştır. Bonşu, projesini Trabzon ve Erzurum valilerine arz ettiği zaman kabul edildiğini, ayrıca bölgedeki Fransız konsolosları ve tüccar tarafından da projesinin destek gördüğünü belirterek kendisine imtiyaz verilmesini istemiştir.

Valinin Layihası

Müteşebbis Bonşu'nun imtiyaz isteğine Erzurum valisi[9] de bir layiha[10] yazmıştır. Bu layihada vali, Trabzon-Erzurum arasında nakliyatın o günkü durumunu ayrıntılarıyla açıklamasının yanı sıra bölgenin güvenliğinin sağlanmasında buharlı arabalardan da istifade edilebileceğini 14 Kasım 1909'da İstanbul'a bildirmiştir. Nitekim valiye göre, Erzurum'un ekonomik olarak gelişmesi için bölgenin bir an önce hızlı vasıtalarla denize bağlanması gerekmektedir. Bunun için bölgeye demir yolu yapılabilir, fakat demir yolunun yapımı 10-15 seneden az sürmeyecektir. Ancak valiye göre, bölgenin iki sene bile yolsuzluğa tahammülü bulunmamaktadır. Ayrıca Erzurum-Trabzon yolunu kullanmak için Van, Bitlis ve İstanbul'dan senelik olarak 7693 kişi mürur tezkiresi ve pasaport almaktadır.[11] Vali, yolcuların dönüşlerinde de mürur tezkiresi ve pasaport aldıkları düşünülürse bu sayının ikiye katlanması gerektiğini belirtmiştir. Bu yolcular, Erzurum'dan Trabzon'a en az iki liraya, Trabzon'dan Erzurum'a ise en az üç liraya seyahat etmektedirler. Kurulacak şirket, bu fiyatların yarısına yolcu taşıyacak olursa senelik 50 bin lira elde edeceği vali tarafından açıklanmaktadır.

Vali, Erzurum-Trabzon yolunun o günkü durumu hakkında da bilgiler vermektedir. Nitekim yolun uzunluğu, yolun bazı kısımlarının bozuk olması, yol üzerinde "hotel" gibi konaklamaya uygun tesisler bulunmaması, yolun kış şartlarında birkaç ay ulaşıma kapalı olmasından dolayı Erzurum'a ulaşmak isteyen yolcuların Kürtün yolunu kullanarak Rusya üzerinden geçmek zorunda olduklarını belirtmiştir. Bunların çözümü, senenin her mevsimi saatte 20 kilometre hızla hareket edebilen buharlı arabaların kullanılması olarak gösterilmiştir. Eğer bu araçlar kullanılırsa Rusya güzergâhını kullanan yolcuların da bu yolu kullanmaya başlayacakları öngörülmüştür.

Layiha, Trabzon'dan Erzurum'a ve oradan Van üzerinden İran'a transit olarak geçen eşyanın senelik miktarını 18.518 ton olarak açıklamaktadır. Rusya, İran transit ticaretini ele geçirmek amacıyla Batum'u Bakü'ye demir yoluyla bağlamış, Bakü-İran arasında posta vapurları işletmeye başlayarak ulaşımı kolaylaştırmış ve Erzurum-Bayezid arasındaki yolun ulaşım için uygun olmaması sebebiyle bölgenin transit nakliyatı düşmüştür. Transit nakliyatının tekrar artması, Erzurum-Bayezid yolunun geçiş için uygun bir hale getirilmesi ve buharlı arabalar sayesinde mümkün olabilecektir. İran'dan ise bölgeye transit surette, senelik 1.245 ton eşya nakledilmektedir. Bölgenin ihracatı ise deri, pastırma, sucuk, keten tohumu, ceviz ve örgü gibi maddelerden ibaret olup, senelik 3.946 tondur. İhracatın düşük olmasının

9 Layihada valinin isminin yazılı olduğu yer çürüdüğü için okunamamaktadır. Fakat 9 Cemaziyelevvel 1327/29 Mayıs 1909 tarihinde Darülfünûn-ı Osmani ve Mekteb-i Mülkiye Müdürü Celal Bey, Erzurum valisi olarak tayin edildiği için layihayı yazan kişi Celal Bey olmalıdır. BOA., DH.MKT. 2825/26.

10 Layiha metni için bkz ; BOA., T.NFİ. 1382/23.

11 1324 (14 Mart 1908-13 Mart 1909) senesinde Erzurum'dan 6152, Van'dan 943, Bitlis'ten 598 adet mürur tezkiresi veya pasaport alınmıştır. A.g.b.

sebebini nakliye araçlarının Trabzon'a boş gitmesi olarak değerlendiren vali, eğer uygun bir ücret alınırsa ihracatın artarak ithalat ile aynı seviyeye ulaşacağını düşünmektedir.

Vali layihasında, Erzurum-Trabzon arasındaki nakliye fiyatlarının değişiklik arz ettiğini; son altı yıl zarfında nakliye bedelinin bir ton için 1077-1950 kuruş arasında değiştiğini belirtmiştir. O sene, bölgenin ithalatı olan 18.518 ton eşya için 288.080 lira nakliye ücreti ödenmiştir. Buharlı arabalar sayesinde bu ücret % 50 ve layihanın yazıldığı 1909 yılı göz önüne alınırsa % 60 oranlarında düşecektir.

Layihadaki önemli konulardan biri de güvenliktir. Nitekim vali, yol üzerinde bekçiler istihdam edilerek yolun güvenliğinin sağlanacağı ve Dördüncü Ordu'nun mühimmatının da buharlı arabalarla taşınabileceğini belirtmektedir.

Vali, buharlı arabalarla taşımacılığa geçildiği takdirde çiftçilerin uygun fiyatla ürünlerini ihraç etme imkânına kavuşacaklarını belirtmiştir. Bunun karşılığında aldıkları para ile ihtiyaçları olan malzemeleri tedarik edeceklerine ve ithalata karşılık ihracattan yarı fiyatta bir nakliye ücreti alınacağına çiftçileri ikna ettiğini layihasında yazmıştır.

Yolun buharlı araba taşımacılığına başlayabilmesi için yapılması gereken masraflar da vali tarafından tekrar belirtilmiştir. Buna göre yolun inşa ve tamiri için takriben 100.000 lira (2.300.000 frank), vasıta bedeli olarak da 74.000 lira (1.700.000 frank), toplam 174.000 lira (4.000.000 frank) masraf gerekmektedir.

Vali, gerekli olan 4.000.000 frankın % 5 hesabıyla faizinin 200.000 frank olduğunu, temettü hissesi ve amortisman bedeli olarak % 10 ayrıldığı takdirde rakamın 600.000 franka ulaşacağını, işletme masrafının ise senelik 1.000.000 frankı geçmeyeceği belirtmektedir. Dolayısıyla şirketin yıllık 1.600.000 frank masrafı olacağını hesap etmiştir. Buna karşılık bölgenin senelik ithalatı 18.518 tondur ve bunun 20.000 tona ulaşacağını ön görmektedir. Ton başına 780 kuruş hesabıyla toplam 156.000 lira nakliye bedeli olacaktır. Ayrıca Trabzon yoluyla Erzurum'a gelenlerin sayısının 20.000 kişiye ulaşacağını, yolculardan şimdiki fiyatın yarısı olan 1.25 kuruş ücret alınacak olursa bundan 25.000 lira hâsıl olacağını, böylece toplam nakliye bedelinin 180.000[12] liraya (4.164.000 frank) ulaşacağını düşünmektedir. Bu hesaba göre, masraflar çıkarıldığı zaman 2.564.000 frank kâra ulaşılacağını izah ederek, bu teşebbüsün ne kadar faydalı bir yatırım olduğunu açıklamıştır.

Vali, Ticaret Odası'nın şirket sermayesinin % 10'unu karşılamayı Mösyö Bonşu'ya taahhüt ettiğini de belirtmiştir. Bunun yanında Vali, Bonşu'nun 60 yıllık süre boyunca buhar kuvveti ile hareket eden başka vasıta nakline müsaade edilmemesi şartıyla imtiyaz istediğini, fakat bu imtiyazın bölgeye demir yolu yapımına bir engel teşkil etmediğinin müteşebbise açıkladığını İstanbul'a bildirilmiştir. Ayrıca Vali, Bonşu'nun gelirin % 10'unun belediyeye

12 İki rakam toplandığında 181.000 lira olmasına rağmen raporda 180.000 lira olarak geçmektedir.

TABLO 3
ERZURUM'DAN İHRACAT

	Kilo	Ton
İran'dan transit suretiyle Avrupa'ya	**1245542**	**1245**
Mahsulat-ı mahalliye ihracatı	**2701000**	**2701**
Toplam	**3946542**	**3946**

Tablo 3'te ise 1325 yılında Erzurum'dan yapılan eşya ihracatı gösterilmiştir. Buna göre İran'dan transit geçiş suretiyle Avrupa'ya ihraç edilen eşya 1.245 ton iken; yerel ürünlerin ihracatı ise 2.701 ton şeklinde gerçekleşmiştir.

terk edilmesini teklif ettiğini ve bu para ile hükümetin uygun göreceği zirai alet ve edevat satın alınarak ziraatın gelişmesinin sağlanabileceğini de belirtmiştir. Ayrıca vali, bu teşebbüssün ülkeye getireceği faydanın yanı sıra müteşebbislere de azami fayda getireceğini düşünerek, Bonşu'dan daha uygun şartlar talep etmek veya başka taliplilerin de bulunmasının mümkün olduğunu İstanbul'a bildirmiştir.

Valinin layihası ile müteşebbisin raporunu karşılaştırdığımızda; valinin güvenliğin sağlanması açısından bu teşebbüsün faaliyete geçmesine vurgu yaptığı göze çarpmaktadır. Dönemin şartları incelendiğinde bölgedeki artan asayiş olaylarına hızlı bir şekilde müdahale etmek ve olası bir Rus tehdidine karşı bölgeye asker sevk etmek açısından valinin buharlı arabaların bu potansiyelinden faydalanmak istemesi gayet doğaldır. Bunun yanında vali demir yolu yapılması çok zor olan bir bölgede buharlı arabalarla nakliyat yapılmasının halk üzerindeki psikolojik etkisini de düşünmüş olmalıdır. Bu bağlamda devletlerin gücünün sahip oldukları teknolojik araçlarla ölçüldüğü bir dönemde valinin bu faktörü göz önüne almış olması gerekir. Her iki belge de buharlı arabalar sayesinde ticaretin olumlu şekilde etkileneceği, ziraatın ve madenciliğin gelişeceği, şirketin kolay bir şekilde kurulabileceği fikirleri yerel yöneticinin ve müteşebbisin vurgu yaptıkları ortak noktalardır.

Sonuç

Kurulması için imtiyaz istenen Trabzon Erzurum İmtidadî Buharlı Nakliyat Anonim Şirketi'nin faaliyete geçmesine, Ticaret ve Nafıa Nezareti tarafından Osmanlı Devleti'ne ait yollar üzerinde otomobil gibi taşıtların kullanılmasının yasak olduğu gerekçesiyle 30 Kasım 1911 tarihinde izin verilmemiştir. Fakat bunun gibi girişimler için bölge valiliklerinin ruhsat verebilecekleri Erzurum vilayetine bildirilmiştir. Ticaret ve Nafıa Nezareti'nin bu teşebbüsse izin vermemesinin nedeni olarak Osmanlı ulaşım altyapısının hazır olmaması ve bölgede yapılması planlanan demir yolunun birinci öncelik olarak göz önüne aldığı söylenebilir. Buradaki diğer önemli bir nokta da, Fransız müteşebbislerin Osmanlı kara yolu ulaşım sektöründe neden söz sahibi olmak istedikleri sorusudur. Bu teşebbüsün ekonomik kârın yanı sıra

siyasî amaçları da olmalıdır. Nitekim İran üzerindeki İngiliz-Rus rekabetine ve Bağdat Demiryolu sayesinde bölgedeki rekabette öne geçen Alman yayılmasına karşı Fransızlar da kara yolu taşımacılığıyla mı dâhil olmak istemişlerdir? Bölgedeki Ermeniler ve aşiretler üzerine Fransızlar kara yolu taşımacılığı sayesinde nüfuz etme niyetinde olabilirler mi? Yoksa Fransızları buraya çeken bölgede var olduğu düşünülen/var olan zengin petrol ve maden yatakları mıdır? Bütün bunlar Fransızların bölgeye yatırım yapması için dikkatlerini buraya çeken faktörler arasında olabilir.

Son olarak böyle bir teşebbüsün yapılmış olması, bölgedeki ticarî potansiyeli göstermesi; Avrupalı müteşebbislerin bölgeye yatırım yapmak istemeleri; Osmanlı Devleti'nin İran transit ticaretine hakim olma düşüncesinden hiçbir zaman vazgeçmemiş olması; bölgeye demir yolu yapımıyla ilgili Ruslarla ihtilaflar olmasına rağmen, bölgenin güvenliğinin sağlanması için diğer bir kara teknolojisi olan buharlı arabalardan faydalanılmak istenmesi açısından son derece önemlidir. Ayrıca rapor, yollarla ilgili modern kelimelerin Türkçede kullanılmaya başlanması ve Osmanlı'da kara taşımacılığı alanında sigorta kavramının oluşması hakkında da ipuçları vermektedir.

Özet: Bu çalışmada Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Ticaret ve Nafıa Nezareti evrakı arasında bulunan, Erzurum-Trabzon arasında buharlı arabalarla eşya, yolcu ve posta nakliyatı yapmak için imtiyaz isteyen Fransız Bonşu'nun bölgede yaptığı saha araştırması sonucu kurmak istediği 'Trabzon Erzurum İmtidadî Buharlı Nakliyat Anonim Şirketi'ne ait proje raporunu incelenmektir. Raporda, bölge yollarının mevcut durumlarına, yolcu ve eşya nakliye kapasitelerine değinilmiştir. Ayrıca imtiyaz isteğini ileten müteşebbisin mevcut yol ve nakliye sorunlarının çözümüne dair önerileri de raporda yer almıştır. Bölgenin Rusya, İran ve Osmanlı Devleti arasındaki ticarette kilit bir rol üstlendiğini hatırlatan müteşebbis, ulaşımın hız kazanmasıyla birlikte Osmanlı Devleti ve tebaasının bundan kazançlı çıkacağını belirtmiştir. İmtiyaz isteği, bölge yetkililerince olumlu karşılanmış ve buharlı araçların sağlayacağı yararlar ayrıntılı olarak valilik layihasında tasvir edilmiştir. Ne var ki proje, çeşitli sebeplerden ötürü hayata geçirilememiştir.

Anahtar sözcükler: imtiyaz isteği, kara yolu, nakliye, taşımacılık, müteşebbis, valilik layihası, Osmanlı Devleti, buharlı araçlar.

Trabzon-Erzurum Permanent Vaporous Transport Co.

Abstract: This study aims to clarify on the report the project of 'Trabzon-Erzurum Permanent Vaporous Transport Co.' prepared by a French man, Mr. Bonşu, in order to get a concession for transportation of goods, passengers and mail with vaporous (steam) vehicles. The project's document can be found in folder of Ministry of Trade and Public Works in Prime Ministry Ottoman Archives, Istanbul. In the report, the current status of regional roads and transportation capacity of passengers and goods has been discussed. Moreover, recommendations for the solution of problems concerning to the existing road and transportation took place in the report of the entrepreneur

who submits requests to the privileges. The French entrepreneur, reminding the region's key role for trade conducted between the Ottoman State, Russia and Iran, has indicated that both the Ottoman State and its subjects will be benefited from the high-speed trade performed through vaporous (steam) vehicles. Concession request has been welcomed by the regional authorities and the benefits of vaporous (steam) vehicles have been described in detail by Governor Pleading. On the other hand, due to some reasons the project could not be executed.

Key words: concession, privileges, road, transport, transportation, French entrepreneur, Governor Pleading, Ottoman State, vaporous vehicles.

Hicaz demiryolu inşaatı.

Hikmet Feridun Es'in Bizi Götürdüğü Âlemler

Ümit UZMAY

Benim gibi 50'li yaşları idrak edenlerin pek iyi bildikleri günümüzde kaybolmuş bir lakırdı vardır; "Avrupa görmüş adam". Almanya'ya işçi göçünün başlamasıyla unutulan bu söz, "mektep medrese görmüş" e denk, idraki, görgüsü yerindedir anlamında kullanılır idi.

Lakırdıyı sarf eden pek de haksız sayılmazdı. Yurtdışına gitmek her babayiğidin harcı değildi. Yeşilköy'den tayyareye (o zamanlar yurtiçi ulaşımda kullanılmazdı) binmek için ya toplumun üst gelir diliminden olacaksın ya da devletin istikbal gördüğü bir bürokrat, teknokrat olacaksın. Bu nedenledir ki Yeşilçam filmleri bu zengindir, bu seçilmiş şahıstır, manasına havaalanı sahnesiyle başlardı.

Hal böyle olunca, vatandaş için seyyah olup şu âlemi gezmemek, Kul Hikmet'in türküsünü aparıp söyleyen İspanyol Salim'in (Salim Dündar) şarkı nakaratından başka bir anlam ifade edemiyordu. Vatandaşın dünyayı görme özlemini fark eden Yeşilçam, Keziban[1] (Hülya Koçyiğit) ve Turist Ömer[2] (Sadri Alışık) dizileriyle seyirciyi salonlara çekmiş, hızını alamayıp Turist Ömer'i uzaya bile yollamıştı.

Avrupa'nın sömürgecilik döneminde nal toplamış Osmanlı Torunları olarak, bilinmez âlemlere yolculuk yapan, ısız adalarda serüvenler yaşayan, seyyahlar hakkında edebiyatımız olmamıştı. Ta ki Hikmet Feridun Es[3] dünyayı

1 Kezban Roma'da (1970), Kezban Paris'te (1971).

2 Turist Ömer (1964), Turist Ömer Dümenciler Kralı (1965), Turist Ömer Almanya'da (1966), Turist Ömer Arabistan'da (1969), Turist Ömer Yamyamlar Arasında (1970), Turist Ömer Boğa Güreşçisi (1970), Turist Ömer Uzay Yolunda (1973).

3 Hikmet Feridun Es: (İstanbul, 1909-1992). İtalyan Lisesi ve İstanbul Erkek Lisesi'nden sonra girdiği Orman Fakültesi'ni bitirmeden 1926'da *Vakit* gazetesinde meslek yaşamına atıldı. *Akşam*, *Hürriyet* gazeteleriyle *Yedigün* ve *Hayat* dergilerinde muhabir, röportaj ve fıkra yazarı, genel yayın müdürü olarak çalıştı, iki yıl süreyle (1946-1948) bulunduğu ABD'de gazetecilik yaptığı gibi Dramatic School'da da öğrenim gördü. Gazeteci olarak dünyanın hemen her yerini dolaştı ve bu gezileri sonucu yaptığı dizi röportajlarla ün kazandı. 1948'de yayımlanmaya başlayan Hürriyet gazetesinin Türkiye'nin en çok satan gazetesi olmasında, özellikle yaptığı Afrika röportajlarıyla etkin rol oynadı. Türkiye'nin ilk kadın savaş muhabiri olan eşi Semiha Feridun Es ile birlikte Kore, Vietnam savaşlarıyla Kongo iç savaşını izledi. War Journalist

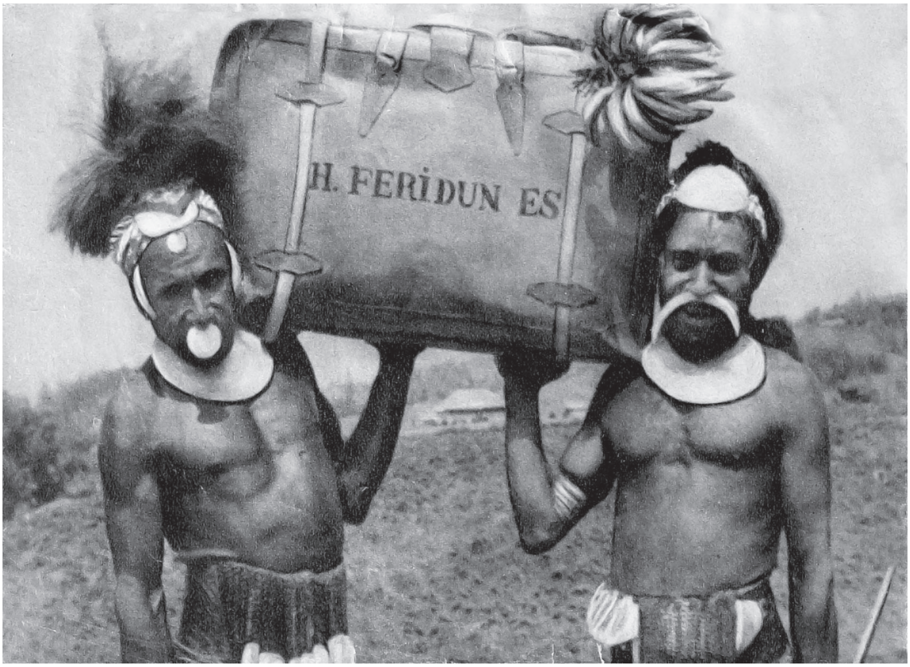

Yeryüzünü adım adım dolaştım. Afrika, Asya, Avrupa, Okyanusya, Amerika, Japonya'dan Patagonya'ya Pampalar'dan, Tibet sınırlarına, Pasifik adalarından Hong Kong batakhanelerine kadar...

dolaşıp bunları tefrika edene kadar.

Bendeki uzak diyarlara gitme arzusunu ateşleyen, ilkokul sıralarında okuduğum, *Hürriyet* gazetesinin kupon karşılığı verdiği Es'in *Pigmeler Arasında* isimli kitabı olmuştu. Şimdilerde kitabın peşine düştüysem de ulaşmak mümkün olmadı. O çocuk kafamdan şunların geçtiğini hatırlıyorum; "*Pigmelerin arasına gidersem, onlarla aynı boyda olduğumdan benim çocuk olduğumu anlayamazlar, orada büyük bir insan gibi yaşayabilirim."*

Hikmet Feridun Es'in "gitme" tutkusunu ateşlediği en az üç dört kuşak olmalı. Hıncal Uluç *Akşam* gazetesindeki röportajında şunları söylüyor. "Çocukluğumuzda televizyon diye bir şey yoktu, biz dünyayı Hikmet Feridun Es'in söyleşileriyle tanıdık. Mesela Bali'yi yazardı; aklımızın köşesinden geçmez. Teğmen Fuat'ın oğlu Hıncal Uluç, Bali'ye nerde gidecek? Ama Hikmet Feridun Es'i okuduğumuzda, Hürriyet'teki fotoğraflarına baktığımızda Bali'ye gitmiş gibi olurduk."[4] Benzeri sözleri, Fikret Otyam'dan Coşkun Aral'a kadar birçok seyyah gazeteci dile getirmiş.

Dünyanın dört bir köşesine gitmiş, bu diyarların çeşit çeşit hallerini okurlarına aktarmış olan Hikmet Feridun Es, *Aşk Tamtamları* kitabının ön

Association'in (Savaş Muhabirleri Derneği) Altın Plaka Ödülü'nü, Seul Kenti'nin Altın Anahtar Ödülü'nü kazandı. 1983'te Burhan Felek Hizmet Ödülü'nü aldı. *Çarşaf* ve *Akbaba* gibi dergilerde gülmece yazıları yazdı. Başlıca eserleri: *Bugün de Diyorlar ki* (röportajlar, 1932), *Aşk Tamtamları* (gezi notları, 1953), *Tanımadığımız Meşhurlar* (2009), *Cinayet Gecesi, İskaramaşa* ve *Kalbimin Kadını* adlı romanları vardır.

4 Gülay Altan, "Gazeteciliği Türkiye'de Herkese Öğretirim", Akşam, Pazar, 2 Ağustos 2009.

sözünde yaptığı işi söyle anlatıyor (kitabın imlasıyla).

Aziz okuyucularım,

Yeryüzünü adım adım dolaştım. Afrika, Asya, Avrupa, Okyanusya, Amerika, Japonya'dan Patagonya'ya Pampalar'dan, Tibet sınırlarına, Pasifik adalarından Hong Kong batakhanelerine kadar...

Bütün bu seyahatlerimde gazetecilikten hiç bir işim gücüm yoktu. Derdim günüm mevzu avcılığı, garip şeyler peşinde koşmaktan ibaretti.

Yeni Guinea ormanları ortasında hâlâ yamyamlık eden kafatası avcıları ile karşılıklı yemek yedim. Yine bu mıntakada aşkı ve fuhuşu ibadetleştiren insanların yaptıkları ve tam tam sesleri arasında bütün gece süren meşhur ayinlerinde bulundum.

"Krizantem kadar yumuşak tenli" diye tarif edilen Uzak Şark kadınlarının, erkeklerle birlikte, kızgın sular içinde anadan, doğma çıplak, hep beraber yıkandıkları, dillere destan Japon hamamlarını gördüm. Bazan hiç umulmadık yerlerde, meselâ Afrika'da vahşi kabileler arasında Türklere rast geldim.

Papua'larda zevcelerini misafirlerine hediye etmeğe kalkan yerlilerle tanıştım. Hattâ bu hediyeleri bizzat bana ve bir arkadaşıma zorla kabul ettirmek isteyenler oldu.

Dünyanın her köşesinde, bir Türk gazeteci olarak, çok defa öyle garip sahnelerle karşılaştım ki, hayretimden nefesim kesilir gibi.[5]

Hikmet Feridun Bey'in hayretinden nefesini kesen sahneler, bizim gibi dünyadan bi haber okuyucuyu haydi haydi soluksuz bırakmaya kâfi gelecektir. Hepsi birbirinden heyecan dolu gezilerinden birinde Hikmet Feridun'un yolu Borneo'ya düşer. *Hayat* mecmuasında, "Saravak cennetinde 11 gün" başlığıyla buyrulan yazı dizisinde Hikmet Feridun "uzun ev"de misafir olur:

"Bir aralık kıyamet kopuyor, zannettim. Dışa-rıda korkunç bir fırtına başlamıştı. O hiç bir şeye boyun eğmezmiş gibi her zaman tabiata karşı meydan okurcasına dimdik duran bambu ağaçları fırtına önünde yerlere kapanmıştı. Ondan sonra, sanki gökyüzünde milyonlarca tonluk bir su haznesinin birdenbire kapakları açılmış gibi inanılmaz bir yağmur başladı. Bangu çıkmıştı. Üstüva Hattının meşhur fırtınası bu rüzgârlar mevsiminde her gece bir kere Rejank Nehri kıyılarını ziyaret eder, civarda ki balta girmemiş ormanlarda dolaşır ve sonra Çin Denizi'ne doğru uzanır gider… Dışarıda fırtına ve yağmur azıttıkça, "Uzunev"in bambu duvarları arasındaki eğlence, dans. şarkı âlemi de coştukça coşuyordu. Fakat bangu, ne kadar gürültülü bir tarzda geldi ise o kadar çabuk uzaklaştı "Uzunev"in önündeki açıklığa çıktığımız zaman hayretler içinde kaldık. Biraz önce bambulara secde ettiren fırtına yerine şimdi yaprak kımıldamıyordu, demin üzerimize tonlarca yağmur

5 Hikmet Feridun Es, *Aşk Tamtamları*, s. 5-6, Çağlayan Yayınevi, Mart 1954, İstanbul.

yağdıran bulutlardan bir çizgi bile kalmamıştı Gökyüzünde yuvarlağa yakın bir ay ve pırıl pırıl yıldızlarla tam bir Hattı Ustüva gecesi Mehtapta Rejank ışıl ışıl akıyor.

Vakit hemen hemen sabaha yaklaştığı için artık yatmak hazırlıkları da başlamıştı. Bir müddet sonra ortaçağ şatolarının merdivenlerinin çekilmesi gibi, heyamolalarla nehre inen tahta köprüyü kaldırdılar Artık düşman kabileleri ve vahşi hayvanlar bize baskın yapamazlar.

"Uzunev"de gece geçiren ilk beyaz insan ben değildim. Kabile arasında teessüs eden âdet mucibince, bütün hatırlı beyazları ağırladıkları gibi bana da bu gece reisin dairesini tahsis edeceklerdi.

Erkekler birer birer "Salamat malam" diyerek ayrıldılar. Dikkat ettim. Müslüman Brunay'lıların ve Malayalıların dilini konuşuyorlar Salamat Arapçadan bize gelen "selâmet", malam da "gece" demek "Salamat malam", hayırlı geceler mânasına.

Artık biz de Salamat malamı öğrendiğimiz için erkeklere hayırlı geceler temenni ettik. Lakin, bayanlardan hiç Salamat malam diyen yoktu!... Yalnız erkekler. Hattâ reis de bizzat gelip benimle Salamat malamlaştı ve çıktı gitti. Nihayet önümüzde bizim eski çarşı hamamlarında olduğu gibi, içinden tokmaklı bir kapı açtılar. Reisin yatak odası. Burası dört, beş odaya tekabül edecek bir salon halinde idi. Bir köşede etrafı cibinliklerle çevrili büyük bir karyola göze çarpıyordu. Ayrıca yerlere yatak makamında bir sürü hasır serilmişti. Bizimle birlikte belki 20-25 genç kadın ve genç kız da yatak odasına girmiş, kapıyı kapatmışlardı. Aralarında tek erkek olmadığı gibi, çıkıp gitmeğe pek de niyetli görünmüyorlardı.

Şaşırmıştım. Bunlarla hep beraber aynı odada mı geceyi geçirecektik? Bir aralık dışarıya süzülüp rehberime sordum.

— Evet... dedi, âdet öyledir. Misafir gelince kabilenin kadınları reisin karısı ile birlikte bu salonda yatarlar. Erkekler de reisle birlikte başka bir salonda... Misafirler kadınların salonunda kalırlar...

Çaresiz tekrar içeriye döndüm. Allah yardımcımız olsun, ne yapalım? Başa gelen çekilir. Yatağımın kenarına geldim. Niyetim soyunup dökünüp karyolaya girmek. Lakin haddiniz varsa soyununuz. Salondaki bütün kadınlar bir kaç sıralı daire şeklinde etrafımda çömelmişler ve gözlerini üzerime dikmişlerdi. Bu vaziyette soyunmağa imkan olmadığı için aralarından bir yol buldum ve halkadan çıktım. Maksadım loşça bir köşeye çekilip orada soyunmaktı. Bu sefer baktım, biraz önce içinden çıktığım halka tekrar sıra sıra etrafıma dolandı. Bir daha yer değiştirdim. Gene halka etrafımda. Bu acayip muhasaradan en büyük kumandan bile kurtulamazdı. Kendi kendime: "Belki hafiften hafife soyunmağa başlarsam giderler" dedim. Evvela gömleğimin düğmelerini çözdüm. Şöyle çıkarıyormuş gibi tehditkarane bi davrandım, Etrafımda hiç bir hareket yok bilakis âdeta hepsi heykelleşmişler, üzerime diktikleri gözlerini kırpmadan bakıyorlar! Lahavle vela kuvvete!. Gömleğimi çıkardım. Aynı hal! Deli olacağım! Lakin başka bir hareket tarzı yoktu. O sıcak gecede elbise ile de yatamazdım ya... Bu 40-50 mütecessis

Yerlilerin vangang ismini verdikleri meşhur çalgıları. Bu odun çerçeve içine konulmuş 7 tane gongdan ibarettir. Bu gongların her biri ayrı tonlarda sesler çıkartmaktadır. Darbukalarla beraber bu gonglar cidden çok garip bir orkestra teşkil ediyor.

göz karşısında soyunduk. Her halde çırılçıplak yaşayan insanlar için, giyimli yaşıyan bir mahlûkun soyunması pek meraklı, ne komik bir şey olmalı ki ben öteberimi çıkardıkça çılgın kahkahalarla birbirlerini yumruklaya yumruklaya, gözlerinden yaşlar boşanırcasına gülüyorlardı. Sıkıntıdan ter içinde kalmıştım her şeyimi bırakarak güle güle kendimi yatağa attım hâlâ kahkahalar devam ediyordu. İtiraf edeyim ki, bir vahşi yatağında iğrenmeden nasıl yatacağımı saatlerden beri düşünüp duruyordum. Halbuki karyolaya değil de, bir çiçek bahçesine girdim zannettim. Dayak'lar çiçekleri döğüp yaptıkları nefis kokulu sularla karyolanın içindeki, üzerine yatacağımız hasırları ıslatmışlardı. Etrafımızdaki cibinlikleri de indirdiler. Odada bir takım ölü ışıklı kandiller yanıyordu. Biraz sonra dört tarafımızı saran beyaz cibinliklerin üzerinde yeryüzünün en acayip sineması başladı, aynı salonda kalacak bütün kadınlar, genç kızlar, âdetleri üzere, anadan doğma yattıkları için, tek parçadan ibaret elbiselerini çıkarıp atmışlardı. Yatmadan önce birbirleriye şakalaşıyorlar, itişip kakışıyorlar, gülüşüyorlar. O derece garip bir gölgeler oyunu ki, Hollywood'da çevrilen, mübalağalı şark haremlerine ait sahneleri solda sıfır bırakıyordu.

Galiba da bugün, bu medeniyet dünyasında yalnız Hollywood rejisörünün kafasında kalan o mübalağlı şark haremlerine ancak Saracak'ta yaşamak kabildir. Şayet erbabı tarafından bir mazhariyet addedilirde ben buna Rejank Nehri kıyılarında tamam 11 gece bol bol eriştim… Hayatımın en

acayip gecesini yaşıyorum."[6]

Yukarda Hikmet Feridun Es "Hayatımın en acayip gecesini yaşıyorum" dese de başına gelen "acayip" durumlar ne bir ne iki…

Kore savaşında muhabirlik yaparken yolu Japonya'nın Atami kentine düşer:

"Atami değil yalnız Japonya'da, bütün yeryüzünde hamamları ile şöhret salmış bir şehirdir. İnsan burada da gönlünün dilediği gibi yıkanamazsa hiçbir yerde yıkanamaz.

Yalnız odada banyoya benzer bir şey olmadığı için kızlara sordum:

— Nerede yıkanacağım?..

Sanki kendilerine ilânı aşk etmişim, yahut izdivaç teklifinde bulunmuşum veya gıcıklanmışlar gibi birdenbire fıkır fıkır güldüler.

Bu heyecana şaşırdım. Biri sordu:

— Husus! banyo hazırlayalım mı?..

İşte bunun üzerine birdenbire hatırıma geldi. Böyle Japon otellerinde, pansiyon-larda Geisha kızlarının bir vazifesi de erkek, müşterileri, küçük hususî hamamlarda birlikte havuza girip köpürte köpürte, oğa oğa yıkamaktır.

Cephe yorgunluğu içinde bu iki tombul Geisha kızının elinde çamaşır gibi yıkanmak istemedim.

— Aman dedim, ben umumî banyoya girerim!,.

Hayal yıkımına uğra-lamışlar gibi: "Peki!.." dediler. Dar etekleri içinde kısacık bebek adımları atarak koşup bana çizgili bir bornoz ile, bir hasır çamaşır sepeti getirdiler.

Umumî banyonun yolunu gösterdiler. Daha sonra bütün Atami hamamlarında gördüğüm gibi, bu banyo en aşağı katta, biri çok büyük, etrafındakileri küçük havuzlardan, ayrıca çeşme vs kurnalardan ibaretti.

Lâkin hamamın soyunacak yerine girince tepemden aşağı bir kazan kaynar su boşaltılmış zannettim.

Yanlışlıkla kadınlar kısmına girmişim!... Hem de öyle bir kadınlar kısmı ki, burada herkes anadan doğma!.. Çırılçıplak!,.

Palas pandıras, ters yüz geri dönerken beni, aşağıya kadar getiren kızlarla karşılaştım.

Telâşıma hayretle bakıyorlardı:

— Aman, dedim, kadınlar kısmına girmişim!..

Biri gülümsedi;

— Hamamın kadınlar kısmı, erkekler kısmı olur mu?.. Girip yıkansanıza...

Bir daha başımı geriye çevirdim. Öyle ya.. Çırılçıplak kadınların içinde, aynî vaziyette erkekler de var...

Birçokları da benim telâş ve bilhassa heyecanımı hayretle süzüyorlardı.

Öyle de kalabalık ki.. Yanımda bir genç kız ve kadın grubu

6 Hikmet Feridun Es, "Vahşi Harem", *Hayat*, 28 Aralık 1956, s 12-13.

soyunmakta…

Yer dar olduğu için, bazen çözüp ayaklarının diplerine bıraktıkları Japon ipeğinden çamaşır-larını almak üzere eğil-dikleri zaman nerede ise insana çarpacaklar!.. İnnallahemaassabirin! [7]

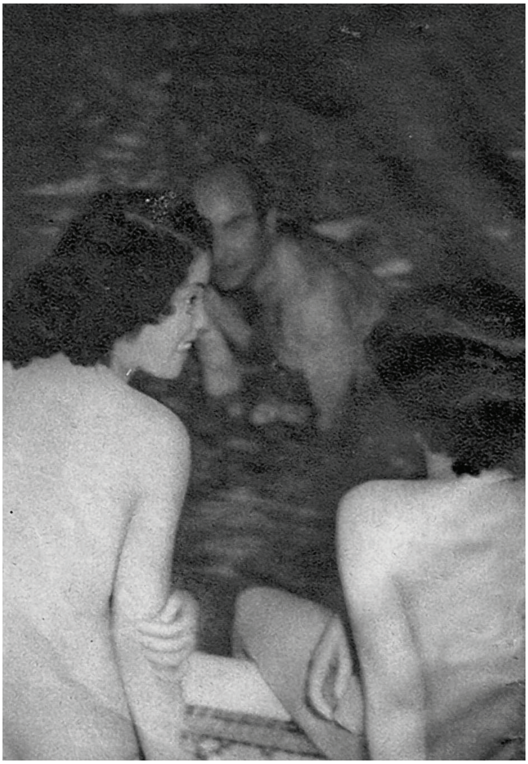

Kadınlarla erkeklerin birlikte girdikleri meşhur Japon hamamlarından bir enstane.

Es, Yeni Gine or-manlarında kendine hedi-ye edilen "taze kakao cildi, göğsü büsbütün gerginleşmiş, iri siyah göz-leriyle insanın tâ gözlerinin içine garip garip bakan kalın dudaklı bir genç kadını" redd etikten sonra şu can alıcı bilgiyi öğrenir:

"-Burada genç bir adam, bir delikanlı için ormandan geçerken yılandan ve nehirdeki tim-sahlardan daha tehlikeli bir mahluk vardır; kadın….

…Geceleri muhtelif köylerin civarında ne aradığı belli olmayan genç kadınlar dolaşıyor.

Bunlara bizdeki pamuk kelimesine çok benzeyen bir kelime ile "Pambuk" diyorlar.

Pambuk, ihtiras nöbeti tutmuş kadın demektir…

İşte annelerin genç oğullarını ormana gönderirken korktukları, endişe ile düşündükleri işte bu Pambuk'lardır."[8]

Hikmet Feridun'u gezileri boyunca, olmadık yerlerde Türklerle karşılaşır. Malaya'da Prens Musa'nın evlilik töreninde karşılaştığı kırmızı beyaz renkli çiçeklerin hikayesini şöyle anlatır.

"Salonun her tarafına kırmızı beyaz renkli "Bunga Turki" denilen çiçekler konulmuş. Bunga Turki'nin mânası "Türk çiçeği"dir. Bizimkilerden çok daha büyük, kırmızı beyaz renkli karanfil. Buna "Türk çiçeği" denilmesinin meraklı bir hikâyesi de var. Bunga Turki, dünyanın bu ucuna, tâ Malaya'ya, İstanbul'dan 1907 senesinde Kadıköylü Miralay Ahmet Bey tarafından getirilmiş ve burada yetiştirilip, memleketin en güzel çiçeği haline

7 Hikmet Feridun Es, *Aşk Tamtamları,* S 10,11, Çağlayan Yayınevi, Mart 1954, İstanbul
8 Age, s. 15.

sokulmuştur. İstanbul'dan acayip bir rüzgârın kendisini tâ buralara kadar attığı Miralay Ahmet Bey, hâlâ çoluğu, çocuğu, torunları ile Kuala Kansar'da yaşıyor."[9]

Es, Kadıköylü Miralay Ahmet Bey'in buralara ulaşmasının ciltler dolduracak, bir roman olacağını söylüyor. Es'in karşılaştığı ilginç simalardan biri de Türk timsah avcısı Osman Aykut'tur, "Gençliği Seylan'da ve Hindistan'da geçmişti. En zengin mihracelerin en samimi dostu idi… Burma'da Rangoon şehrinde geniş ölçüde yakut ticareti yapmıştı. Singapur'da, Cava'da timsah avcılarını teşkilatlandırmış, büyük mikyasta timsah derisi işi yapmıştı. Kendisi de iyi bir timsah avcısı idi… Osman'ı İstanbul'dan böyle Hind'lere, Çinmaçin'lere, timsahların vıcır vıcır kaynaştığı nehir kıyılarına, Okyanusların ötesine atan da büyük bir aşk macerası idi… Hayatından bir değil birbirinden güzel 20 roman çıkabilirdi.

Nitekim başından geçenleri pek meşhur edibimize uzun uzun anlatmış, "üstad bir kalemden çıkan bu roman son senelerde en fazla okunan eser olmuştur"[10] (ne yazık ki Es, bu eserin isimin vermemekte). Es uzak şarkta nereye gitse Osman'ın izine rastlar, en son izi Avustralya'da acı bir şekilde bulur. "Sonradan feci hakikati öğrendim. Osman Aykut, yeni imkânlar aramak için Avustralya'ya gelir. Yeni Gine'de gayet zengin timsah derisi olduğunu işitmişti. Lakin Sydney'de iki kere geçirdiği kalp krizinden sonra bir hastane köşesinde, hiç kimsesiz hayata gözlerini kapamıştı. Zavallı Osman! Dünyanın en renkli insanlarından biri idi.[11]

Es, gezilerinde sadece sosyolojik gözlemler yapmaz siyasi gözlemler de yapar:

Vakit öğleye yakındı. Manama sokakları iyiden iyiye tenhalaşmağa başlamıştı. Baharatçı Ebu Kasım'ın dükkanındaki Amerikan markalı radyo durmadan bangır bangır bağırıyordu :

— Burası Kahire radyosu !... Sevgili dinleyiciler, şimdi Sav-tülarap (Arabın sesi) programına başlıyoruz... Dikkat, dikkat !... Biraz önce Kanal mıntakasında harekât başlamıştır. Siz uzaklarda bulunan aziz Arap kardeşlerimiz bu dakikadan itibaren bizlere yardım etmelisiniz... Muhterem Bahreyn halkı !... Şimdi yalnız size hitap ediyoruz. Bilirsiniz ki Manama adasının şimali şarki sahillerinde büyük petrol tasfiyehaneleri vardır. İlk hareket olmak üzere bu gece bu petrol tasfiyehanelerini berhava edeceksiniz... Allo... Allo!... Bizi işittiniz mi?... Tekrar ediyoruz... Şimali şarki sahillerinde bulunan petrol tasfiyehanelerini berhava edeceksiniz... Şimdilik hayırlı geceler, aziz Arap kardeşlerimiz !...

Radyo susmuştu. O günü Bahreyn adalarında yaşıyan beyaz Avrupalılar kilometrelerce uzaktan, hem de radyo ile sipariş halinde verilen bu sabotaj

9 Hikmet Feridun Es, "Dünyanın Öbür Ucunda", *Hayat,* Sayı: 5, 4 Mayıs 1956, s. 10.
10 Age, s. 21.
11 Age, s 24.

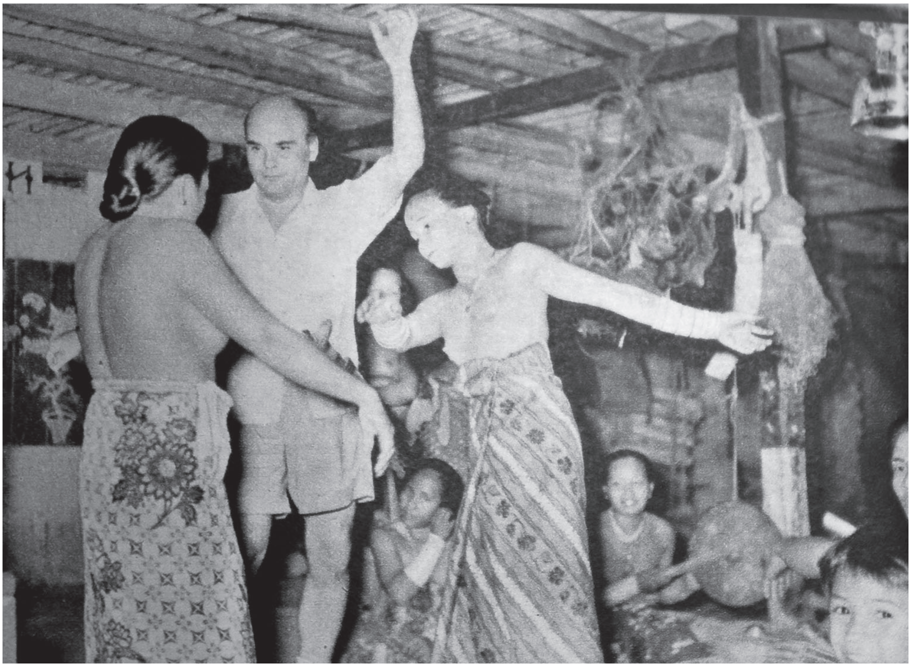

Saravak cennetinde 11 gün misafir kalan Hikmet Feridun, yerlilerin hayatına adım uydurmağa mecbur olmuş, onların dans âyinlerine iştirak edecek derecede yaşayışlarına girmiştir. Dans âyininin yapıldığı uzun evin tavanında bir balık ağı içinde insan kafaları görülmektedir. Halk eski kafatası avcılarıdır. Fakat artık bu âdet tamimiyle tarihe karışmış bulunuyor.

emrine gülümsediler. Lâkin gece yarısı bütün Bahreyn halkı korkunç bir gürültü ile uyandı. Patlamalar birbirini takip ediyordu. Evlerinin pencerelerine koşanlar uzakta, adanın şimali şarki sahillerinde büyük alevlerin semaya doğru yükseldiğini görüyorlardı. Herkes dehşet içinde idi.

Ertesi günü mesele anlaşıldı. Adanın kuzey doğusundaki petrol tasfiyehaneleri meçhul eller tarafından havaya uçurulmuştu. Aynı gün gene baharat çarşısında Kahire radyosunun avaz avaz haykırdığı işitiliyordu :

— Şimdi Savtül-arap (Arabın sesi) programına başlıyoruz. Dikkat, dikkat !... Sevgili dinleyiciler, dün geceki faaliyetinizden haberdarız. Teşekkürler ederiz. Şimdi siz Bahreynli aziz Arap kardeşlerimizin bizi gönüllerinin kulağıyla din-lemelerini rica ederiz. Siz bizden daha iyi bilirsiniz ki Muharrek adasının liman tesisleri epeyce ilerlemiştir. Bu tesisler biz Arap kardeşlerinize karşı kullanılmak üzere yapılmaktadır. Bunları hemen uçurmanız lâzımdır. Bu kutsi cihatta bizlere yardımlarınızı eksik etmeyeceğinizden eminiz. Haydi şimdilik Allahaısmarladık... Hayırlı geceler temenni ederiz.

Bu sefer "Arabın sesi" radyosuna Avrupalı beyazlar gülmemişlerdi. Hattâ liman tesisleri etrafında büyük tertibat alındı. Fakat buna rağmen gece yarısından sonra gene Bahreyn adalarındaki halk korkunç gürültülerle uyandı. Pencerelere koşanlar bir gece evvelki gibi büyük alevlerin göklere yüksel-

Reis ve karıları.

diğini gördüler.

Liman tesisleri yanıyordu !... Süveyş kanalındaki harekât ile beraber Bahreyn adalarında da dünyanın en garip sabotajları başlamıştı. Bunları, Kahire radyosunun meşhur Savtülarap yani "Arabın sesi" servisi idare ediyordu.

Savtülarap, her gün Bahreyn halkına sabotaj direktifleri veriyordu. Bu iş kanal harekâtının devamı müddetince sürüp gitti. İngiltere himayesindeki bir Arap memleketinin bu manzarası hakikaten şaşırtıcı bir şeydi.

Bahreyn'de İngiliz demokrasisi ile Nasır hayranlığı yan yanadır."[12]

Es, Hindistan'da namlı bir falcıya gider:

"…Adam evvelâ avucuma baktı.

— Siz çok gezmiş bir insansınız...

Yalan değildi. Sözlerine devam ediyordu:

— Dünyayı dolaşmışsınız ve dolaşacaksınız da...

— Oldukça tehlikeli bir işiniz var. Her zaman tehlikedesiniz. Yüksek bir yerden düşüp ölebilirsiniz. Tayyareci misiniz, cambaz mısınız?

Gülümsedim:

— Gazeteciyim...

O gülmeden cevap verdi:

— Aynı kapıya çıkar!.

Esprili adamdı. Hem de nükteleri gayet ciddî bir tarzda yapmakta idi.

Devam etti:

— Ölümünüz tabiî şekilde yatakta olmıyacak!..

12 Hikmet Feridun Es, "Bir Yolculuğun Sonu", *Hayat*, Sayı: 35, 7 Haziran 1957, s. 8.

Sırtımda buz gibi bir iskelet eli dolaştığını sandım. Falcının, kapkara, uzun ve kıllı elleri arasında parmaklarım titrer gibi oldu. Eğer tabiî şekilde, yatakta ölürsem adamı tekzib de edemem... Maamafih bu satırları okuyan okuyucularım şahidim olsun... Falcı devamda:

— Elinize çok para geçecek... Büyük imkânlarla karşılaşacaksınız. Lâkin parayı tutmağı bilmiyeceksiniz.

Avucumu kapattı, açtı. Bu hareketi iki kere daha tekrarladıktan sonra elimi gerdi ve:

Hiç çocuğunuz yok...

Doğru!..

Ve olmıyacak da...

Avucumun yarısını kapattı.

İki kere ölüm tehlikesi geçirmişsiniz.

Az daha:

"İşte bunda yanıldınız!.. Yalnız bir kere ölüm tehlikesi atlattım..." diyecektim. Sonra aklıma geldi. Çok küçükken beni Bursa'ya götürmüşler, kaplıca havuzunda az daha boğuluyormuşum. Bir genç kız kurtarmış. Onun için sesimi çıkarmadan dinledim.

— Buradan gidişinizde sizi 7 kral bekliyor. ..

Kahkahalarla gülmek üzere idim. Buna inanmadım. Fakat sonra Bali adasının 7 küçük kralı beni misafir ettiler.

Falcı şöyle devam etti:

— İhtiyarlık zevkini tadamayacaksınız. İhtiyarlayacak kadar ömür hattınız uzun değil!..

İçimden; "Çenen tutulsun!.[13]

Falcıyı, tekzip etmek biz okuyuculara düştüğüne göre vazifemizi yapalım. Eşi ve foto muhabiri Semiha Es yapılan söyleşide, Hikmet Feridun Bey'in son günlerini şöyle anlatıyor;

"O emekli olmadı. Çok hastaydı. Çalışmayı bıraktı. Daha sonra sevgili dostumuz Eser Tutel'in uyarısı ve yardımlarıyla Hikmet'e emekli maaşı bağlandı. Kocamın parayla hiç ilgisi yoktu. Hikmet, gerçekten çok hastaydı. Kan dolaşımı durmuştu. Kalbi, ciğerleri, midesi... Kısaca tüm iç

13 Age, s. 67.

organları hastaydı. Doktorlar, Hikmet'e üç ay ömür biçtiler. Ben onu hastaneye göndermedim. Evde kendim baktım. Ve de 'üç ay yaşamaz' denilen hastayı beş yıl yaşattım. Ayacıkları acımasın diye ona yün patikler örüyordum. 24 saat başucundaydım. Ta ki öldüğü güne kadar..."[14]

Hikmet Feridun Es gazetecilik yaşamı boyunca tam anlamıyla gününün tanığı olmuş, sanat dünyasından daktilo kızlarımıza kadar pek çok konuyu okurlarına o tatlı üslubu ile aktarmıştır. Konumuz "âlemi gezmek" olduğundan biz üstadın sadece gezi yazılarıyla iktifa etmek zorunda kaldık. Meraklısı için Hikmet Feridun Es'in yazıları emsali bulunmaz kaynaklardır. Nitekim Hikmet Feridun Es'in, 1944 yılında, *Akşam* gazetesinde yayınladığı yazılarından Selçuk Karakılıç tarafından derlenen *Tanımadığımız Meşhurlarımız*[15] isimli kitap edebiyat, siyaset, düşün dünyasının önemli şahsiyetlerinin hususi hayatlarını bize aktarıyor.

Özet: Hikmet Feridun Es, 50'li yıllarda Türkiye'de yabancı ülkelerle temasın çok sınırlı, özellikle Afrika ve Okyanusya hakkında bilgilerin kısıtlı olduğu dönemde, basındaki gezi yazılarıyla ilgi çekmiş ve bir kuşağın seyahat merakını gidermiştir. Bu çalışma onun gezi yazıları üzerine bir araştırmadır.

Anahtar Sözcükler: Hikmet Feridun Es, gezi edebiyatı, basın.

Into the Worlds that Hikmet Feridun Es Took Us

Abstract: At a time when foreign relations were underdeveloped and especially information about African and Ocean countries were limited in Turkey in the 1950's, Hikmet Feridun Es became remarkably influential hrough his travel writings published in the Turkish press and impressed the whole generation of the time. This article deals with his writings on the outer world.

Keywords: Hikmet Feridun Es, travel literature, press.

14 Azize Bergin, "O Mavi Gözler Neler Gördü", *Hürriyet,* 8 Mart 2005.

15 Hikmet Feridun Es, *Tanımadığımız Meşhurlarımız,* Ötüken Neşriyat 7, 2009.

Anadolu'nun Keçi Yolları Üzerinde Patikalanan Trekking Hakkında Düşüntülerim

Jak den EXTER*

Türkiye'nin büyük kentlerinde birçoklarının dilinde dolanmaktan bıkmayan bu 'trekking' lafı nereden çıktı yahu? "Bu hafta trekkinge katılır mısın?", "Yeni trekking ayakkabılarımı gördün mü?", "Bu yaz uzun bir trekking yapsak, ne dersin?" gibi cümleleri kentin göbeğinde rahat rahat duyabilirsiniz. Hem sanal hem de gerçek dünyada trekking, doğa sporları ve dağcılık malzemesi satan dükkanların sayısı da hızla artmıştır, son on, on beş yılda. Türk Dil Kurumu'nun *Güncel Türkçe Sözlük* ve *Yazım Kılavuzu*'nda da yavaş yavaş yerini alıyor, hadi hayırlısı.[1]

Yıllar önce yine *Kebikeç* için yazdığım bir makalede 'kuş' kavramı konusunda şuna benzer bir yorum yapmıştım: 'Yol' sözünü duyunca her insanın aklına değişik bir şey gelir. Akıl yapısı, tecrübe, meslek, yaş, kültür, hobi, ideoloji gibi unsurlara göre değişir: Bazı solcuların aklına tek yol olarak hâlâ, devrim, dizi meraklısının aklına da Samanyolu, aşık olanın; yâre yol, bazı dincilerin de tarik. Mühendisin düşündüğü otobandır, muhakkak. Üroloğun aklına da büyük olasılıkla idrar yolları gelir. Büyük kentlerin bir köşesinde yaşayan, hayatının büyük bir kısmını bilgisayar ve toplantı masalarında geçiren benim gibi tiplerin ise aklına çoğu zaman trekking yolları gelir.

Trekking yolları; kırsal kesim ve tabiattan geçen herhangi bir şekilde bir kitaba, not defterine veya GPS'e alınmış, bazen da kırmızı beyaz veya diğer renklerle adım adım belli yerleri işaretlemiş olan patikasız rota, patika ve köy yollarıdır, diyebiliriz. Hiç bir şekilde yazılmamış ve kaydedilmemiş A ve B'yi bağlayan serbest rotalara da trekking rotası denebilir. Otobandan, anayoldan, asfalttan ise trekking yolu olmaz. Uzun yıllar kafile başkanlığı yaptığım Hollanda SNP şirketinin ana sloganı şöyle idi: "Asfaltın bittiği yerde

* Etnolog, Türkolog, NİHA Müdürü. Dâima Seyyah, Eski Dağcı, Yeni Trekkingci. jakdenexter@nihankara.org

1 İşin tuhafı şudur, TDK'nın Güncel Türkçe Sözlük ve Yazım Kılavuzu'nda 'Tre' ile başlayan kelimelerin hepsi haliyle yabancı kökenli, ama yine de 'Trekking' sanal sözlükte yer alıyor, ancak kitap ve CD'sinde yok. Sözlüğe girmiş kelimeler de; tremolit, tren, trençkot, trend, tretuvar, treyler…Vay Türk dili vay.

bizim seyahatlerimiz başlar."

Türkiye'mizde yollar konusunda son zamanlarda büyük bir savaş başlamıştır. Hazır veya hazıra yakın on binlerce trekkinge uygun patika varken ve ufak tefek trekking rotaları açılırken, aynı zamanda binlerce kilometre trekking olanağı yok edilmekte. Bunu yazarken gözlerim nasıl yaşarmasın? Rakımı 2.200 metre civarında olan Sal Yaylası'ndan 600 metre civarında olan Fırtına Vadisi'ne inen ve insanoğlunu 4 saat kadar çamurla boğuşturan, yarı toprak, yarı da Hemşinlilere göre 'düz kaya'larla kaplanmış olan nefis patikayı 90'lı yılların kötü bir devresinde yol yaparak geriye dönülmez bir şekilde bozguna uğratmışlardır. Kullanması çoğu zaman yağmur ve çamurdan dolayı dörtçeker ve traktöre ancak yol veren bu yeni yol yalnız kalmadı. Sal'dan yukarıya giden, Pokut'u, Hazindak'ı, Amlakit'i, Polovit'i ve Apivanak'ı, tâ Kaçkarlar'ın en yüksek yerlerine açan Kavron Geçidi'ne giden patikaların çoğu bozulmuş ve çamur yollara döndürülmüştür. On kereden fazla Hollanda kafileleriyle gerçekleştirdiğim 15 günlük Kaçkar'ın zirvesini de içeren Erzurum-Dumlu-Yeşildere-Rize-Pazar-Çamlıhemşin trekkinginin son kısmını cennetten cehenneme çevirmişler.

Daha kötüsü, rotanın başlangıç noktası olan Dumlu Dağı'nın aşağısında yer alan Yeşildere, Güngörmez Vadisi'nden tâ Şenyuva'ya kadar rakımı düşük olan hemen hemen her kısımdaki patikaları toprak yola ve toprak yolları da asfalta çevirmişler. Yollar yapıldıktan sonra, kamyonlar gelebilir ve yöreye ve tabiata uygun olmayan yapılar yapılabilir ve gerçekten yapılmıştır da. Bazen bu oluşumun olumlu sonuçları da vardır; terk edilmek, yok olmak üzere olan bir yerleşim yerinin canlanması gibi, ama aynı zamanda yok olmaya da yardımcı olabilir. Yol yalnız bir yere gitmeyi değil bir yerden kaçmayı da kolaylaştırır. Yeni açılan köy yolları ve asfaltlar belli başlı yerlerin tabiat turizmi potansiyelini sıfıra düşürmektedir.

Haldun Aydıngün'ün *Cumhuriyet Dergi*'de 1 Ekim 1989 ila 7 Aralık 1991 tarihleri arasında tefrika edilmiş ve daha sonra *Doğa'da Yaşam ve Gezi Notları* adlı kitabında toplanmış güzel ama acı şu gözlemi yer almakta;

> '*Açılan yollarla köylümüz hızla motorlu taşımacılığa geçti. Artık yurdumuzun çok büyük bir bölümünde, dağları katır sırtında ya da yürüyerek aşıp kasabaya ulaşma devri sona erdi. Değişen tarım ekonomisi ve iç göçler yüzünden olsa gerek, yüksek yaylalara çıkıp hayvan otlatanların sayısında da azalma başladı. Bu nedenlerden dolayı dağlarda, belki asırlardır kullanılan pek çok patika kullanılmamaya ve kaybolmaya başladı. Köylüler bütün gün kan ter içinde ulaşacakları yerlere ya motorlu araçlarla gidiyor ya da hiç gitmiyorlar.*' (s. 59)

Türkiye'ye ilk geldiğim 1975'den bu yana birçok yerde bu süreci görebildim. 70'lerin ortasında Afyon-Emirdağı'nda Emirdede Tepesi'nin etekleri yaz aylarında tıklım tıklım doluydu. Emirdağ ve köylerinden gelenler yaya gelmişler. Son bir iki topak ev dedikleri kocaman çadırları kendi gözlerimle gördüm. 90'larda sonradan yapılmış yoldan gittiğimde tek bir arıcı

ve koyun, keçi sürüsü otlatan bir aile ile karşılaştım. Geri kalan halk, arabayla günlük geziye çıkanlar ve piknikçilerdi.

Fakat Haldun Bey'in umudu da var;

'*Önümüzdeki yıllarda, özellikle bu yeni nesilden oluşacak gönüllü ekip çalışmalarıyla, pilot bölgelerde patika oluşturulmasına başlanacağına inancım tam. Bu mutlu gün geldiğinde genç insanlar köylerdeki yaşlılarla konuşacaklar, eski yolları öğrenecekler, en iyi seçenekleri bulabilmek için günlerce arazide dolaşacaklar. Belki NASA'dan alınmış uydu fotoğrafları bile kullanılacak.'* (Age: 61)

Evet, 90'lı yıllardan sonra GPS'ler geldi ve ilk uzun rota açanlardan olan Kate Clow şu anda sadece harita ve tarif değil, Likya Yolu, Sen Pol Yolu ve Kaçkar trekking rotalarında GPS koordinatlarını da vermekte. Çok da lazım olur, çünkü her yerde yol açma, toprak yolu asfalt yapma, yangın koridoru açma, villa yapma ve diğer rota yıpratıcı faaliyetler devam etmekte. Son yıllarda birer hafta olmak üzere Fethiye–Antalya arasında kıvrılan Likya Yolu'nu yürürken kaç kere doğru istikameti zor yakaladık. Bizim Kate, web sitesinde devamlı değişen şeyleri yayımlamak mecburiyetinde ki hiç kimse kaybolmasın.

Atlas dergisinin yayınladığı *Yürüyüş Rotaları Atlası 50 Düş Patikası* kitapçığında onun için mi hiç rota bilgisi verilmiyor? Gösterdiği yer ve fotoğraflar çok güzel ama; nasıl rüyalar gördüm!! Terkos Gölü'nden tut, Belgrad Ormanları, Babadağ, Sülüklügöl, Celil Boğazı, Erfelek Şelaleleri ve tabii ki Verçenik-Kaçkar geçişi ve unutulmaz Deniz Gölü....

Türkiye'nin neresinde olursa olsun bir gün halk gözlerini açtığında, diğer birçok memlekette olduğu gibi hafiften pişman olacak ve ufak tefek patikaların son kalıntılarının korunmasına özen göstermeye başlayacak, bazı yerleri de yeniden altüst edip eskisine benzeyen hale getirmeye bile çalışacaktır. Doğup büyüdüğüm memleketim olan Hollanda'da 60'lı yılların sonu 70'li yılların başında bir çevre grubunun üyeleri olarak birçok olumsuz kırsal kesim reformunu, tabiat düşmanı ve megaloman planları protesto ettik. Köy yollarını güzelim virajlarından eden, modern makinelerin işini engelleyen tüm ağaçları kesen, ufak tarlaları dörtgenleştirip birleştiren zihniyet karşısında küçük, zayıf, tuhaf ve gariban kaldık. Ama 'kravatlı takım' yaşadığımız bugünlerde halkın çoğu ile birlikte o dönemde yapamadıklarından pişmandır ve kendilerini nostaljiye atarak ateş pahasına yaptıklarının bir kısmını geri almak kaygısındadır. Bu arada yüzlerce kilometre trekking yolu yapılmış ve halkın büyük bir kısmı boş zamanını tabiatta değerlendirmek üzere bu patikalara koyulmuştur.

Olayların gelişim süreci farklı olmasına karşın, aynı şey Türkiye'de de yavaş yavaş gözlemlenebilir. Halkın büyük bir kısmının ulaşımının kendi ayakları aracılığıyla olduğu dönemlerde canügönülden tabiata dökülen insanların sayısı bayağı azdı. Trekking'in babası sayılabilen dağcılık 70'lerde de vardı Türkiye'de, ama çoğunluğu doktor ve tıp öğrencisinden oluşan küçük bir elitin elindeydi. Oysa şu anda Türkiye'nin dört bir bucağında büyük ve

Bu satırların yazarı 1994'te Kaçkar zirvesinde Kebikeç'çilerle.

küçük kentlerde onlarca, çoğu hafiften sol eğilimli, fazlasıyla çevreci olmak üzere gruplar yer almaktadır.

Herkes her zaman trekking kelimesini kullanmıyor, hiç kullanmayanlar bile vardır. Yürüyüş de kullanılır gezi de; kır gezisi, tabiat yürüyüşü, doğa yürüyüşü ve son zamanlar bir de 'hiking'. Trekking ve hiking kelimelerinin avantajı tek manalı kavramlar olmalarıdır. Sadece onun için mi meydana gelmiş bu kelimeler? Değil, terim meselesi bundan geniştir, hiç boş ve önemsiz de bir şey değil; trekking ve hiking gibi kelimeleri paradan çok iyi anlayan fırsatçılar 'modern insanı sömürme aleti' olarak da kullanılabilir çünkü. Geziye çıkarken köşeye atılmış bir takım ayakkabıyla ve eski bir kotla yola çıksan olur tabii, ama bu şekilde trekking yapmış olmuyorsun. Trekkinge çıkmanın kıyafet ve malzeme konusuna büyük etkisi vardır. Hemen hemen her şey özel ve dolayısıyla pahalı olmalıdır. Uluslararası, modern bir hava estiren trekking kelimesi sadece bir kelime değildir, kendisine özgü bir dünya, bir imaj yaratır, insanoğlunu daha yüksek bir seviyeye ulaştırır, sıradan insandan ayırır. Çoğu zaman belli başlı, tanınmış, kuvvetli bir imaja sahip bir marka amblemi taşıyan polar, panço, bere, krem, krampon, vibram tabanlı boğazlı ayakkabı, mont, tozluk ve baton… Bunlarsız asla olmaaaaz !!

Elbette ciddi bir dağa çıkmak istersen özel kıyafet ve malzeme gerekir, belli bir noktaya kadar, ama sıradan hafta sonu gezisi için bu kadar donamım, kendini yeni dünyaya göstermeye girmez mi? En kahraman görüntülü erkek kimdir, ve tüm özel kıyafetlere karşın en kadınsı kadın kimdir? En renkli, en en.... Malzeme ve kıyafet pahalı olabilir ama onları giymekle aynı ruha sahip olduğunu göstermiş olursun, kendini rahat hissedersin. Herkes aşağı yukarı aynı malzemeye sahiptir ve herkesle aynı olmak için bu malzemeler gereklidir.

Olaya bir de başkasının gözü ve kalemi ile bakmak açışından,

konuyu toparlayıcı mahiyette bulduğum ve aşağıda alıntıladığım işbu yazı, 20 Şubat 2006 tarihinde Selami Kalay tarafından kaleme alınmış ve www.ankaratrekking.com web sitesinde yayınlanmıştır:

"Merhabalar,

Öncelikle yazacaklarımın dağcılıkla ilgili olarak aldığım temel eğitimin notlarına kendi tecrübelerimi de katarak elde edilmiş bilgiler olduğunu belirtmek isterim. Bu tecrübeler hem benim hem de katıldığım aktivitelerde diğer arkadaşların yaşadıklarından oluşmuştur. Amacım bilebildiklerimi sizlerle paylaşmaktan ibarettir. Temel kavramlar bilindikten sonra, bunların doğada bizzat kendiniz tarafından sınanması gerekmektedir. Tabii ki, herkesin kendi yeteneklerini, fiziksel ve ruhsal gücünün sınırlarını çok iyi tespit etmesi şartıyla (...)

DAĞCILIK: Belirli bir takım ilke ve durumlara bağlı olarak dağlarda yapılan yürüyüş, kampçılık ve tırmanış sporudur. İçerisinde yürüme, taşıma ve tırmanmayı barındırır. Amacı çoğu zaman bir dağın zirvesine ulaşmak olan, yaz ve kış şartlarında, karda, kayada, buzda, taşıma, ulaştırma faaliyetlerini de içeren dolaylı bir yarışmadır. Ancak izleyiciniz yoktur, bir rakibiniz yoktur, rakibiniz ancak kendi yetenekleriniz olabilir.

DAĞCI: Kayada, karda, buzda, doğanın birtakım zorluklarını aşıp, dağcılık malzemeleri ve tekniklerini kullanarak zirveye ulaşan veya ulaşmaya çalışan kimsedir."

Şeklinde isabetli bir tanım yaptıktan sonra yazar, dağcılık çeşitlerinden bahsetmekte daha sonra, kendi tecrübesinden edindiği 'Dağ Yürüyüşlerinde Uygulanacak Bazı Kurallar'ı belirtmektedir:

"a) Zeminle İlgili Olanlar;

• Doğaya en az zararı verecek şekilde patikalardan ve tek sıra halinde yürünür.

• Çıkışlarda diz kilitleme tekniği uygulanarak yü-kün kaslar yerine kemiklere binmesi sağlanır.

• Çarşak (taşlı) zeminde taşa bastıktan sonra, taşın zemine oturduğuna emin olup ondan sonra öbür adım atılır.

• Her adım sağlam atılıp, kaya üzerindeki bir taş parçasına, ağaçlık alanlarda dal parçalarına ve kozalaklar üzerine, altı boşluk olabilecek sık çalı – diken topluluklarına basılmamalıdır.

• Çayırlık zemin kaygan olacağından baton kullanılır.

b) Eğimle İlgili Olanlar;

• İnişlerde botların bağları sıkılaştırılarak ayak ucunun zarar görmesi engellenir.

• Sırt çantaları, çıkışlarda, sırta yapışacak şekilde sıkıştırılır. İnişte omuzlardan biraz gevşetilir.

• Batonlar inişte uzatılır. Yan geçiş ve eğimli alanda dağ tarafı kısa öbür taraf uzatılır. Batonun tutuşu, kol dirsekten 90° açı yapacak

şekilde ayarlanır.
• İnişte, zemin yumuşaksa topuklara basarak, değilse zig–zaglar çizerek ve dağ tarafındaki ayağın dışı, diğer ayağın içine basarak dengeli olunacak. Tam düz basılmayacak.
• Çıkışlarda da aynı yöntem kullanılacak.
• Dik çıkış yapıldığında nabız 140 ve üstü olur çok yorucudur ve 1,5 saat ancak dayanılır. Vücut karbonhidrat yakar.
• İnişlerde denge bozulduğunda oturmak uygundur.
• Zorunlu kalmadıkça atlama, zıplama v.b. hareketler yapılmaz, vücut daima bir ayakla dengede ise öbür ayak hareket eder.”

Daha sonra ‘Yürüyüş Esnası’ hakkında açıklayıcı bilgiler veren yazar; kazalar, kampçılık, kamp malzemeleri ve kişisel malzemelerle ilgili sınanmış tecrübelerini aktarmaktadır. (Bkz. www.ankaratrekking.com)

Ben de trekking konusunda yazmaya karar verince daha çok rota ve yollar hakkında yazmayı düşündüm. Likya yolu ve Sen Pol yolu gibi ‘klasik’ rotalardan başka, yeni açılmış olan Safranbolu-Yenice orman rotaları ile İstiklal yolu hakkında yazmak istiyordum. Ancak yazma sırasında trekking yapan gruplar, bu gruplara üye olan insanlar ve onların fikir ve davranışlarını çok daha ilginç buldum. Likya yolu, Sen Pol yolu gibi trekking yollarını anlatan kitaplar var, trekkingcileri anlatan kaynaklar ise tek tüktür. Bundan bahsetmek görevinin bir kısmı bana düşsün, trekkingciler arasında çok kısa ve eminim ki çok yetersiz bir ilk sosyolojik, antropolojik, psikolojik ve felsefi ‘trekking’ yapayım, ben burada.

Karşılaştığım trekkingcilerin çoğu hafiften sol eğilimli diyebilirim, ama yine de tek tür insan kastetmiyorum. Koklayabildiğim kadarıyla yakından gördüğüm üç beş grupta Ulusalcılar egemendir ama 60’lar, 70’ler ve 80’lerden kalma değişmiş veya değişmemiş, hayal kırıklığına uğramış veya uğramamış her türlü ‘eski kulağı kesikler’ ve ‘eski tüfekler’ mevcuttur. Yeni hayatlarında moda olan Budizm, Ayurveda Yoga ve Şamanizme hayran olanlar var, spor okulunda her türlü alet kullanan veya pilates yapanlar da. Hormonsuz domatese bayılanlardan tut da yeşil çay içene kadar her çeşit âdem içlerinde mevcuttur. Sağ - sol kavramları artık itibarını kaybetmiş, solmuştur ama gene de ara sıra kullansak da olur; tabiat gezisi yapmak her zaman her yerde solcu bir hareket olmalı mı ve olmuş mu? Konuyu fazla açmayarak şunu söyleyebilirim; Hitler’in Almanya’sında tabiat gezisi yapmak bayağı sağ eğilimli bir eylem idi. ‘Sağlıklı bir vücutta sağlıklı bir beyin’ sözü gibi sloganlar kullanarak yapılan doğa sporları, Nazilerin Blut und Boden (Kan ve Toprak) ideolojisinin egemen ırkçı anlayışının kilit taşlarındandı.

Türkiye’de kaç trekkingci var? Yüzde kaçı organizasyona üye? Yılda kaç defa gidiyorlar? Cinsiyet ve yaş dağılımı nasıl? Kaç grup var? Gruplar ne kadar büyük? Aktif üyelerin oranı nasıl? Organizasyonlar açık mı, değil mi? Kimler üye olabilir? Aktif propaganda yapılıyor mu? Yan aktiviteler nelerdir? Çalışan - çalışmayan oranları nedir? Çalışanların meslek dağılımı nasıldır? Trekkingcilerin hepsi (büyük) kentlerde mi yaşar? İletişim nasıl organize

edilir?… gibi onlarca ilginç soru sorulabilir.

Bütün bu soruları yanıtlamak mümkün olsa bile, burada hepsine cevap veremem. Gene de bazı olgulara bakabiliriz. Bunu yaparken fazla kendi yaşayıp gördüklerime dayanmak istemedim, birkaç başka kaynak bulmaya da özen gösterdim.

Ankara'yı örnek alsak önümüze nasıl bir tablo çıkar? Ankara'da sıcak yaz aylarında ve bayram tatillerinde uzaklara, yükseklere ve bazen de ciddi dağlara gidilerek, diğer sezonların her hafta sonu veya her iki haftada bir Ankara'dan bir ve bazen iki günlük trekkingler yapılmaktadır. Gruplar da türlü türlü. Grupların çoğu Facebook'ta yer alıyor, arayıp bulduğum grupların kendilerini tanıtan kısa yazıları ve Aralık 2009 itibariyle 'arkadaş' sayıları şöyledir:

- Explorer Outdoor – 286 arkadaş / üye

Mountaineering - Mountain Climbing - Alpine Trekking, Backpacking & Hiking Mountaneering, Climbing, Rock Climbing. Yurtiçinde ve yurtdışında tırmanış, macera ve kültür turları ile doğa aktiviteleri organizasyonları

- Ankara Anatolya Doğa ve Tur Etkinlikleri – (Anatolya) – 1.087 arkadaş / üye

"Saygın katılımcılarını, monoton şehir yaşamının ağırlığından, zamanla yarışın yarattığı stresten daha ilk adımda kurtulmaya yardımcı olan turlarıyla yaşamınızı giderek bir tutkuya dönüştüreceğini" iddia eden bir grup. Eğer cesaretli olabilirsek 'bütün rüyalarımız gerçek' olabilecekmiş.

- Türk Orienteering Team, Ankara – 9 arkadaş
- Tempo Gezgini – 40 arkadaş

" Her yerde adamımız var….!!! Dost acenta gezgini"

- Ankaratrekking – 2 arkadaş

"Dostluk.. Doğa… Doğayla başbaşa olmak ve yeni doğa severlerle tanışmak."

- Dört Mevsim Doğa Sporları – 500 arkadaş

"Her türlü doğa sporları kapsamında Ankara'mızın doğa güzelliklerini gezip görerek ve araştırarak korumak ve yaygınlaştırmak için çalışmalar yapmak ve bu amaçla faaliyetler düzenlemektir."

- ADOG & ADOG Ankaralı Doğa Gezginleri / Anadolu Doğa Grubu Ortak Platformu - 1269 arkadaş

"Bu platform her ikisinin de kısaltılmış adı ADOG olan Ankaralı Doğa Gezginlerinin sportif kültürel etkinlik organizasyonlarının yanı sıra, Anadolu Doğa grubumuzun insanlık yararına yapmış olduğu etkinliklerden haberdar etmek ve katılımcılardan destek almak gayesiyle kurulmuştur. Hedef dostlarımızla hoşça zaman geçirmek, küresel ısınmaya karşı 'Fidan dikerek' dünyamızın ömrünü uzatmaktır. 'Barış ve Şiddetsizlik' adına ırk ayrımcılığına karşı olan dini ve siyasi düşüncelerinden arınarak 'Doğa' ekseninde buluşmayı amaç edinen insanları bir araya getirmeye çalışıyoruz." denmektedir.

- Binrota.com Gezginler Kulübü – 967 arkadaş

"Binrota, seyahat tutkunlarının bir araya gelebilecekleri, seyahatleri

ile ilgili deneyimlerini, bilgilerini ve önerilerini paylaşabilecekleri bir internet platformu olmasının yanı sıra yurtiçi ve yurtdışında kültür gezileri organize eden bir gezgin portalı."

- Adosev - Ankara Doğa Severler Grubu - 889 arkadaş

Günübirlik geziler (Hiking), trekking (en az 1 gece konaklamalı), rafting, bisiklet turları, yamaç paraşütü, dağcılık faaliyetleri, yurt dışı doğa yürüyüşü organizasyonları (Katmandu - Nepal, Fransa Alpleri vb.)

- Kanyon Doğa Sporları – 1980 – 449 arkadaş
- Dağ ve Bayır Yürüyüşçüleri – 183 arkadaş
- Orman Doğa Sporları – 280 arkadaş
- Zati Erbaş Doğa Okulu – 180 arkadaş "Bilginin eğlenceye tercih edildiği yer."
- Ankara'lı Doğa Sporları Severler – 500 arkadaş

"Doğa sporlarının her çeşidini içimizden çıkacak rehberler eşliğinde yapalım."

- Doğacılar – 43 üye

"Tüm doğacıları; yani eski-yeni tüm ODTÜ Doğa Topluluğu üyelerini ve etkinliklerine katılan herkesi bekliyoruz"

- Geziyolu Gezi ve Etkinlik Grubu – 120 arkadaş

"Geziyolu; Ankara çıkışlı olarak, hafta sonları ve tatil günlerinde veya özel gruplara yönelik olarak kültür ve doğa gezileri yapmaktadır. Anadolu uygarlıkları, günübirlik veya konaklamalı kültür ve doğa gezileri, Kurtuluş Savaşı'nın geçtiği yerler ile dağ ve kamp gezileri özel ilgi alanımız olmaktadır."

- DASK; Doğa Araştırmaları, Sporları ve Kurtarma Derneği - 535 arkadaş

"DASK 1989'da kurulmuştur. Amacı: Üyelerinin ve isteklilerinin doğa sporları yapmalarına olanak sağlayarak, fiziksel ve zihinsel gelişmelerine katkıda bulunmak."

- Ankaratrekking – 3 arkadaş

"Dostluk… Doğa… Doğayla başbaşa olmak ve yeni doğa severlerle tanışmak..."

(Facebook'ta biri 4, öbürü 12 üyesi olan 2 tane Ankara trekking grubu daha vardır.

Memleketin birkaç veya birçok yerinde şubesi olan, yeri belli olmayan veya Ankara dışında bulunan ve aynı zamanda Facebook'ta yer alan bazı diğer grupların künyeleri şöyledir:

- Zirve Dağcılık – Birkaç yerdeki üyelerinin sayısı: Antalya'da 88; İstanbul'da 897 (foto ve film kolu: 280); Selçuk'ta 303; İzmir'de 1170; Ankara'da 323; Tekirdağ'da 142; Gaziantep'te 144 ve Söke'de 212 vb.
- Paradox Dağcılık - Antakya
- Doruk Dağcılık - İzmir - 519 arkadaş
- Düş Yola - Çanakkale - 846 arkadaş

Bu satırların yazarı 2000'de Sarıkız zirvesi - Kazdağı'nda Kebikeç'çilerle

"Sırt çantamı alıp yollara düşmek istiyorum"

- TEDAK (Trabzon Tenis Dağcılık Kayak İhtisas Kulübü) – 427 arkadaş
- Hacılar Erciyes Gençlik Ve Spor Kulübü – 670 arkadaş
- ODAK (Osmangazi Dağcılık Arama Kurtarma) – 1459 arkadaş

"Her türlü doğa sporları kapsamında Bursa'nın ve ülkemizin doğa güzelliklerini gezip görerek, araştırarak korumak ve yaygınlaştırmak için çalışmalar yapmak ve bu amaçla faaliyetler ve eğitimler düzenlemek. Dağcılık ve doğa sporlarını tanıtıp geliştirmek ve gençleri bu spor dalları içinde eğitip, daha sağlıklı bir beden ve ruh yapısına sahip olmalarını sağlamak, çevre bilincini geliştirerek, çevrenin korunmasına katkı sağlamak ve üyeler arasında sevgi, kardeşlik ve dayanışmayı güçlendirmek."

- İzmit Doğa Gezginleri (İZDOGE) - 565 arkadaş

"Kocaeli çevresinde başta doğa yürüyüşü olmak üzere diğer doğa aktiviteleri gerçekleştirerek yeni dostlar ve yeni dostluklar edinerek yaşamı nitelikli zamanlarda -doğada- paylaşmak adına oluşmuş bir birlikteliktir."

- Trekkıng – 400 arkadaş

"Trekking, nedir? Tatilimizi bir trekking grubuna katılarak, çok fazla zaman ve para harcayarak, evimizden ve ailemizden uzakta neden geçiririz?"

- Voyager Team Doğa Aktiviteleri Kulübü, Kocaeli

"Marmara bölgesinin en dinamik doğa aktiviteleri kulübü, Nerede olduğuna aldırmıyorsan kaybolmuş sayılmazsın."

- Duygusal Doğa Sevenler

"… Yediğiniz meyvelerin çekirdeklerini atmayın, bir geziye çıktığınızda uygun yerlere dikin ve doğa sevginiz içinizde değil doğada büyüsün ..."

- Bademler Gezi Grubu

"Bademler, bilinçli yaygaranın doğru adresi"!!

- o Olimpos Dağcılık - Bursa - 230 arkladaş
- o Can Dede ve Doğa Gönüllüleri – 185 arkadaş

Facebook'ta olmayan ama aynı zamanda websitesi olan gruplar da var:

- o Alternatif Trekking - Ankara

Dünyada doğal ortamın bozulmasını durdurabilmek, insanın çevreyle uyumlu bir şekilde yaşayabileceği bir gelecek oluşturmak için bir adım atın. Bize katılın."

Sıradan birkaç yazıya ve çağrı'ya bir göz atalım, sonra da gözden geçirelim:[2]

Explorer'dan;

Haftanın Yürüyüş Rotası: ÇAMLIDERE 11 Ekim 2009 Pazar

Sonbaharı doğada yaşamak için bu pazar günü Çamlıdere'ye gidiyoruz. Bölgeyi saran rengarenk ormanlarda, dağ yollarında ve orman patikalarında yürüyeceğiz. Yürüyüş öncesi bölgedeki bir dağ evinde bir de kahvaltı molamız var.

(...) Program

- Pazar günü sabah saat 07.45'te yola çıkıyoruz

- Sabah Çamlıdere'de Dağevinde kahvaltı ve keyif molamız var

- Kısa bir toparlanma molasından sonra yürüyüşe başlıyoruz

- 14.30 sularında öğle yemeği molamız var

- Öğleden sonra yürüyüşümüze devam edeceğiz

- Yaklaşık 19.00 gibi Ankara'dayız.

(...) Bu hafta yürüyeceğimiz trekking rotamız, engelleyici sağlık problemi olmayan, koşullara uygun giyimi ve botu olan, yürüyüşleri seven bütün katılımcılar için uygundur.

Aktivite Süresi

Bu günübirlik doğa yürüyüşümüz için hedef aktivite süresi, yaklaşık 3-4 saattir. Bu süre yaklaşık saatte bir verilen molaları ve yarım saat süren öğle molasını da içerir.

(...) Getirilmesi Tavsiye Edilen Malzemeler

Sırt Çantası

- Yanınızda getirdiğiniz bütün eşyaları içine alabilecek büyüklükte olmasına dikkat

- Orta boy 40 - 45 lt. civarında olanlar en kullanışlı hacimde olanlar

- Çantaya uygun bir yağmurluk kılıf getirmek genel olarak her yürüyüşte önerilir.

Yürüyüşe Uygun ve Sert Tabanlı Bir Bot

- Sağlığınız için lütfen esnek tabanlı ayakkabılarla arazide uzun süre yürümeyiniz !!

- Yağışlı mevsimlerde botlarda su geçirmezlik de önemli !

Yedek Spor Ayakkabı

- Araç içinde kullanmak veya yedek ayakkabı olarak, yürüyüş sonrası kullanmak üzere araçta bırakmak için

2 Yazıları değiştirmedim, telefon numaralarını kaldırdım ve konu harici bölümleri çıkardım.

Yağmurluk ve Polar Mont
(Hafif ve sıcak tutan giysiler ve soluyabilir yağmurluklar bahar yürüyüşlerinde muhakkak yanımızda bulunmalı.)
(Sentetik giysilerle ve ince katlar halinde giyinmeyi ve aktivite sırasında terlemeyecek kadar üstünüzdekileri inceltmeyi unutmayın.)
Kumanya Paketi: Öğle yemeği için sandviç, kek, meyve suyu v.b. getirebilirsiniz
İçecek
Günübirlik yürüyüşlerde yanınızda ortalama 1.5 - 2 lt. içecek bulundurmalısınız
- İçeceğinizin bir kısmını termosta sıcak içecek olarak da getirebilirsiniz
Fotoğraf Makinesi
Güneş Gözlüğü
-Koruyucu Güneş Kremi ve Nemlendirici
"Doğada hiç bir şekilde çöp bırakmıyoruz, bu nedenle yanınızda getirdiğiniz her şeyin kullanıldıktan sonra geri getirileceğini unutmayın. Küçük bir çöp torbası getirebilir ya da boşalan bir poşeti bu iş için kullanabilirsiniz."

Ve ADOG'tan;

- Spor; Su yürüyüşü, kar yürüyüşü, hiking, trekking, geocaching, amatör dağcılık, kayak, rafting.
- Kültür; yurtiçi geziler (Anadolu uygarlıklarını tanıyalım) Yurtdışı geziler (komşularımızı tanıyalım) organizasyonları,
- Yemekli yemeksiz toplantı, sergi, eğlence, tiyatro, sinema
- Küresel ısınmaya karşı Fidan dikimleri:
** Taşpınar, İncek, ODTÜ, Ankara Hibe toplam 3500 adet*
- Bağışlar;
** Otistik ve Engelliler yararına yapılan gezi, sergi ve bağışlar... (Dünya nüfusunun %20'sinin engelli olduğunu biliyor musunuz?)*
- AB Projesi: Irkçılığa karşı gençliğin şiddetten arındırılması
-Desteklenen projeler: 'Barış ve Şiddetsizlik için Dünya Yürüyüşü'
Bize güvenin ve etkinliklerimize katılın... Ülkemizin ve dünyamızın sorunlarının çözümüne katkıda bulunun...

Sıra ADOSEV'de;

ADOSEV ''Ankara doğa severler" grubu olarak bu konuda duyarlılık gösterelim... İklim değişikliği ve küresel ısınma tahmin edilenden daha hızlı gerçekleşmektedir. Atmosferdeki karbondioksit oranı milyonda 350'yi aşmış durumdadır. Bundan dolayı yeryüzünde yaşamın sürekliliğini sağlayan hassas denge bozulmaktadır ve insan hayatını tehlikeye sokmaktadır. Bu önemli soruna bir çözüm bulmak için, bizim ülkemiz de dahil olmak üzere dünyadaki bütün ülkeler Aralık ayında Kopenhag'da toplanarak görüşmeler yapacak ve sorumluluklarını belirleyeceklerdir.
Hala bir şeyler yapmak için geç kalınmış değil. Bilim adamları tarafından bildirilen karbondioksit oranını tekrar 350'nin altına düşürebiliriz. İşte bunun için dünyaca ünlü bilim adamlarının, yazarların ve girişimcilerin bu önemli hayati konuya tüm dünyanın dikkatini çekmek için oluşturduğu organizasyonda (www.350.org) bizler de yer alacağız.

24 Ekim 2009, Cumartesi günü, uluslararası iklim değişikliği etkinliğine biz de şehrimizden anaokulu çocukları ve aileleri ile katılacağız. Çocuklarımıza yaşanabilir bir dünya bırakmak ve konuyla ilgili farkındalık yaratmak bizim sorumluluğumuz. Bu sorumluluğumuzu yerine getirmek için 24 Ekim'de Eymir Gölü'nde saat 11:00'de bir araya geleceğiz. Çocuklarımızla birlikte dünyanın geleceği için yürüyeceğiz. "İklim değişikliği için önlem alalım" diye geleceği için bugüne seslenen çocuklardan daha etkili bir şey olabilir mi? Çocuklarımıza yaşanabilir bir dünya bırakmak için bu güzel doğa yürüyüşümüze hepiniz davetlisiniz.

Gene ADOG;

Eski yıllardan da hatırlanacağı gibi bazı söylemler bazı kişi ve kurumların veya örgütlerin tekeline girmiş, güzel oldukları halde yanlış anlaşılır korkusuyla dile getirilemez hale gelmişlerdi. 'Barış' ve 'Şiddetsizlik' kavramlarının da böyle bir yanlışa kurban gitmemesini umuyoruz…

ADOG ; hiçbir siyasi parti , kurum veya örgüt ile bağlantısı olmadan, hangi dil, din, ırk ve düşünceden olursa olsun insanları 'Doğa' ekseninde bir araya getirmeye kararlı 'Barışçı' ve 'Şiddete Karşı' tam bağımsız bir STÖ olarak ortaya çıkmış ve aynı kararlılıkta da yoluna devam etmektedir… Bu bağlamda bizler için en önemli ve varoluşumuzun temel nedeni olan 'Fidan dikimi' etkinliğimizi "Barış ve Şiddetsizlik" adına Yozgat-Kolanlı Köyünde gerçekleştireceğiz… ADOG olarak bizler sadece söylemlerimiz ile değil yaptıklarımız ve yaratıklarımız ile övünen bir STÖ'yüz. Adogçakalın

Sevgili ADOG'lular;

Sportif etkinliklerimizde harcadığımız enerjimizi bu yıl Ankara'ya 257 km uzaklıktaki Yozgat'ın şirin mi şirin bir köyünde toplumsal fayda sağlayacak bir alanda "Fidan dikerek" değerlendirmek istiyoruz… Yıllardır kendi köylerini çılgınca yeşillendirme çabası içerisinde olan bu insanlara bizim katkımız ise bu sefer iş gücümüzü ortaya koyarak olacaktır. Küresel ısınmaya karşı dünyamıza verebileceğimiz bir nebze oksijenin yanında, ADOG ruhuna uygun olarak hangi dil, din, ırk ve düşünceden olursa olsun insanların doğa ekseninde bir araya gelerek uzlaşma sağlayabileceğini de gösterebiliriz. Bu yüzden etkinliğimiz herkese açıktır. Fidan dikimi sonrasında bizlere yapılacak doğal ikramları tüketip Ankara'mıza geri döneceğiz… Bu doğal ikramları hak edebilmek için öncelikle çalışmak gerekmektedir… Durumuna göre 3-4 saatlik kesintisiz yoğun bir emek gerektiren fidan dikim işinde çalışamayacak olan kişilerin gelerek başkalarının yerini işgal etmemelerini ve işimizi aksatmamalarını özellikle rica ediyoruz… Toplam katılımcı sayısı 10 bayan 20 erkek olmak üzere maksimum 30 olarak öngörülmüştür.
Emeğimiz karşılığı Köyün ikramı:
Tavuk suyu çorba; Bulgur pilavı üstü köy tavuğu; Topalak (Bulgurla karıştırılarak dövülmüş kuşbaşı etten yapılmış sulu köfte); Köy yoğurdu; Sütlaç. Hepsi doğaldır… Bu etkinliğe katılım ücreti kişibaşı 45 TL dir. (Bu ücrete gidiş dönüş ulaşım, araç içi ikramlar ve köye yönetim tarafından alınacak hediyeler dahildir.)

Temel kuralları değişik bir şekilde anlatan bir yazıya gidelim şimdi:
Yürüyüşte uyulacak temel kurallar:

Doğada yapılan herhangi bir yürüyüşte uyulacak temel kurallardan en önemlisi ekip düzeninin sağlanmasıdır. Bu düzene göre ekip tek sıra halinde yürümelidir. Ekibin en tecrübeli kişisi başa geçer. Ekip başı adı verilen bu kişinin görevi yürüyüş rotasını seçmek, yürüyüş temposunu ayarlamak, molaların sıklığını ve uzunluğunu düzenlemek ve yürüyüş sırasında alınması gereken önemli kararları almaktır. Ekip başının hemen arkasında ekibin en tecrübesiz ya da en yavaş elemanı yer alır. Ekip başının yürüyüş rotasını ve temposunu bu elemana göre ayarlaması böylece daha kolaylaşır. Ekibin en arkasında ise artçı adı verilen en tecrübeli ikinci kişi yer alır. Artçının görevi ise ekipte belirebilecek herhangi bir kopmayı ya da düzensizliği ekip başına iletmek ya da mümkünse bunu gidermektir. Ekibin tek sıra halinde ve bu düzen içinde yürümesi ekip içi birlikteliği, temponun daha iyi ayarlanabilmesini ve bu şekilde vücut enerjisinin düzenli kullanılarak daha uzun yürüyüşler yapılabilmesini sağlar. Ekip içinde haberleşme, gelişigüzel bağırarak değil, söylenecek şeyi herkesin bir önündekine ya da bir arkasındakine söylemesiyle gerçekleştirilir. Bu, özellikle taş düşebilecek, tehlikeli, dar kulvarlardan geçerken yararlı olur. Bağırmadan gerçekleştirilen haberleşme sayesinde, bir ses yankılanmasından bile etkilenebilecek, bağları zayıf taşların düşmesi engellenir.

Yürüyüş sırasında herkesin sırtında küçük bir sırt çantası bulunmalıdır. Sırt çantasının içinde yürüyüşün uzunluğuna göre en az bir litre su, hava koşullarına göre bere, eldiven, yağmurluk ve çeşitli giyecekler, ilk yardım çantası gibi malzemeler bulunmalıdır. Bir doğa yürüyüşü sırasında seçilecek giyecekler yünlü ya da yün-sentetik karışımı olmalıdır. Pamuklu giyecekleri kullanmamakta yarar vardır. Bunun nedeni pamuklu giyeceklerin çabuk ıslanması ve ıslandığında geç kurumasıdır. Çok kalın ve az kat giymek yerine, ince ve çok kat giyilmelidir. Böylece terlendiği zaman soyunup, üşündüğü zaman giyinilerek belli bir vücut sıcaklığı korunmaya çalışılır. Doğada ne üşümek ne de terlemek iyidir. Ayrıca seçilen giyeceklerin düğmeli ya da fermuarlı olmasına dikkat edilmelidir. İnsan, vücut sıcaklığının % 70'ini başından kaybeder. Bu nedenle, gerektiğinde bere giymeyi de ihmal etmemelidir. Kot pantolon yerine kadife ya da yünlü pantolonlar tercih edilmelidir. Kot pantolon vücudu soğuk tutar ve ıslandığında kurumaz. Ayakkabı olarak da postal ya da bot türü ayakkabılar giyilmelidir. Yürüyüş sırasında belli bir tempo yakalanmasına ve nefesin düzenlenmesine çalışılır. Yürüyüş temposu mümkün olduğunca sabit tutulmalıdır. Genelde 50 dakikalık bir yürüyüşten sonra 10 dakikalık uzun bir mola verilmelidir. Çok dik ve zorlu etaplarda yarım saatte bir, 2 dakikalık bir nefes molası da verilebilir. 10 dakikalık uzun molalarda, ekiptekiler gerekli ihtiyaçlarını karşılarlar (su içmek, besin almak, tuvalet, vb.), yorgunluklarını gidermeye çalışırlar. Bu tür molalar sırasında terin soğumaması için gerekli giyeceklerin giyilmesi ihmal edilmemelidir. 2 dakikalık kısa molalarda ise amaç oturmak ve ihtiyaç gidermek değil, sadece nefesi düzenlemektir. Bunun

dışında gelişigüzel mola verilmemelidir, çünkü devamlı durup hareket etmek kişiyi dinlendirmekten çok, fiziksel ve psikolojik konsantrasyonu bozarak daha fazla yorgunluğa neden olur. Yürüyüş sırasında gereksiz iniş-çıkışlardan kaçınmak gerekir. Rota seçimi yapılırken mümkün olduğu kadar az yükseklik kaybetmeye çalışılır. 25 dereceyi geçen eğimlerde, eğimin etkisini azaltmak için zig zag çizerek ilerlemek daha avantajlıdır. Ayrıca yamaç tarafındaki ayak bir miktar yamaca döndürülerek burkulma tehlikesi azaltılır. Özellikle dik yerlerde düşürülebilecek taşlar, arkadaki ekip elemanlarına zarar verebilir. Bu nedenle, taş düşürüldüğü takdirde arkaya 'taş!' diye bağırarak tehlikeyi haber vermek gerekir. Bu uyarıyı alan ekip elemanları ise taşın düşüş yönünü bir an önce anlamaya çalışarak, kendilerine çarpmasını engellemeye çalışırlar. (...) Doğa yürüyüşleri sırasında yörenin çoban köpekleri tedirginlik yaratabilmektedir. Bu tedirginliğin yaşanmaması için mümkünse sürülerden uzak durulmalıdır. Köpeklerle karşılaşıldığı takdirde ise soğukkanlılığı yitirmemek ve kaçmaya çalışmamak gerekir. Ani hareketlerden ve özellikle de köpeğe taş atmaktan kaçınılmalıdır. Bu durumda yapılacak en iyi iş yavaşça yön değiştirip sürünün uzağından geçmektir. (oriontrekking.com'dan)

Biraz tahlil, biraz yorum

Şimdi, grupların tanıtım yazılarında ve diğer yazı ve çağrılarda neler görüyoruz:

- Malzemeye büyük paralar gidecekse, o zaman hafiften bu yeni dünyaya özgü bir dil gerekiyor. Bir malzemeye modern İngilizce bir isim verilince daha değerli olur gibi görünüyor. Aynı zamanda her grupta geçerli olan, içte ve dışta kalanları birbirinden ayırma ruhu esiyor. Sınırı dıştakilere yabancı veya anlam değişikliğine uğratılmış

olan kelimelerle çizmek belki en kuvvetli ve en kolay yoldur. Birbiriyle alakası az olan kişilerin bir kursta, bir gezide veya başka bir etkinlikte bir birlik duygusuna kapılmalarını istiyorsan, üç beş kelimeden oluşan bir gizli dil, bir jargon yarat ki işe yarasın. Onun için bu dünyaya yeni üretilen kelimeler ve İngilizce kelimeler büyük hızla girmekte. Yeni olanlardan birkaç örnek; adogçakalın, turkolik. İngilizce (veya diğer yabancı dilden alınan) terimlerden birkaç örnek; trekking, hiking, polar, panço, krampon, vibram, mont ve baton…

- Sanal dünyanın avantajlarından çok iyi yararlanılır; gruplar güzel siteler ve platformlar yapar, fotoğraf yükler, bir anda yüzlerce kişiye haber ulaştırılır, vb. Birçok olası katılımcı da kolayca birden fazla gruba üye olur ve değişik grupların gezi tekliflerine bakar, katılacağına söz verenlerin isimlerini ayıklar, arkadaş davet eder ve nihayet ona göre neye katılacağına karar verir.
- Birçok grup ticari amaçla kurulmamasına karşın hemen her zaman ortada paralar dönmekte. Turlar, ulaşım, ortak yemek, rehber gibi tüm bu şeyler için para istenebilir. Kâr amacı gütmeyenlerin bir kısmı artan paralardan yılda bir, iki defa bir köyde köylünün verdiği bir yemek karşılığı ağaç diker veya başka bir hayır işi yapar. Doğrudan veya dolaylı yoldan ticari amaçla çalışanlar da var. Bir ofise veya seyahat acentesine bağlı çalışanlar gibi.
- Hemen her grup trekkinge yakın diğer sporları da yapar, ama farklı yönde biraz daha uzaklaşanlar da var: rafting, tennis, yamaç paraşütçülüğü, dağ bisikletçiliği, atçılık, futbol, yurtiçi ve yurtdışı geziler, arama ve kurtarma gibi…
- Birkaç grubun amacı, ifadeleri ve sloganları benim gözümde çok abartılı: Etrafa kara duman saçan eski otobüslerle 100 km kent dışına gidip büyütemeyeceğin birkaç ağaç diksen iklim değişikliğine karşı ne katkın olur? Hiroşima'nın yıldönümünde bir dağın başında 'Bu Dünya Hiroşimaları Bir Daha Görmesin' diye bir pankart açsan, çok mu dikkate alınırsın…
- Ben kent dışına çıktığım zaman doğayı düşünürüm, kuşlara bakarım, kendim için yürürüm. Benim hanım müsaade ederse, kızlarla birlikte, barış ve şiddetsizlik adına mı yürüyeyim? Ne münasebet! Bu gruplardan birine katılmakla, "küreselleşmenin ve teknolojik gelişimin bir sonucu olarak geleneksel yaşam biçimlerinin hızla terk edildiği bu dünyada, insanla doğa arasındaki birlikteliğin devam ettirilmesine ve geliştirilmesine" destekçi mi olmuş oluyorum? O grupla, "doğanın güzelliklerini, yeşili, çiçekleri ağaçları yabanıl yaşam alanlarının güzelliklerini keşfe" çıksam, o zaman da "Dünyada doğal ortamın bozulmasını durdurabilmek, insanın çevreyle uyumlu bir şekilde yaşayabileceği bir gelecek oluşturmak için bir adım" mı atmış oluyorum ve karbondioksit oranını tekrar 350'nin altına mı düşürüyorum? Doğadan, kuştan, çiçekten, börtü böcekten hoşlansam

yetmez mı?

- Ancak bir iş var ki başıboş köpeklere karşı ne yapacağımı hâlâ tam olarak bilmiyorum…

Burada bir ara verelim, insanoğlu ile tuhaf bir ilişkisi olan köpek dediğimiz dört ayaklı hayvana yüzümüzü dönelim, yani vay köpoğlu köpek vay… Eskiden köpekten pek korkmazdım, son zamanlarda ise kırlara 'tam teşekküllü' çıkıyorum; kemerde biber gazı, cepte köpeksavar. Peki bu noktaya nasıl geldim? Korkuya ilk adımımı arkadaşım Ahmet Yüksel'e borçluyum. Canı sağ olasıca, beş kilometre ötede bir havlama duysa paniğe kapılır, gözleri döner, titremeye başlar. Ne yaparsın, bunu birkaç kere yaşadıktan sonra bende de az da olsa korku başladı. Daha sonra yaşanan birkaç olay da bu korkuyu besledi. Şöyle ki, Erciyes eteklerinde gördüğüm çoban köpeklerinin etrafını sardığı ve onlarla başa çıkamayan kadın ve çocuklardan; Erzurum yaylalarında kafilemizden geride kalan ve bir köpek yaklaşınca paniğe kapılıp koşmaya başlayan Hollandalı gence; Bergama hastanesinde tetanos ve kuduz aşısı olmak zorunda kalan o yıllarda 9-10 yaşındaki kızıma kadar. Tam korkuya son adımı da, kimsenin suçu yok, yalnız başında attım. Geçtiğimiz sonbahar, Ankara Gaziosmanpaşa'dan sabah erken saatte şartlı şortlu vaziyette koşmak amacıyla Eymir Gölü'ne uzanan vadiye indim. Aniden her taraftan yavaş yavaş köpekler yaklaşmaya başladı. Onlar da galiba aynı patikalardan dereye inmişlerdi. Şimdi de kentte bulamadıkları yiyeceğin faturasını bana kesmeye hazırlardı. Bir, iki, üç derken sekiz kadar köpek etrafımı sardı. Bu arada yerden bir taş aldım, tek taşla iki kuş vurmayı iyi bilirim de, bakalım iki köpek vurabilecek miyim? Kolumu başımın üstüne doğru atarak tehdit pozisyonuna girdiğim anda köpekler azıcık gerilediler, ama ondan sonra daha önce kaldıkları yerden bana biraz daha yaklaştılar. Hava çok sıcak değildi, ama nedense terlemeye başlamıştım. Taşı atsam mı? Atmasam daha iyi olur gibime geldi, çünkü sekiz köpekten en azından ikisi iri yarı ve beni parçalamaya hazır görünüyordu. Hayatımda daha önce bu kadar korkmuş muydum? O anda bize doğru gelen bir araba gördüm, el sallamaya başladım. Az sonra soluk soluğa arabadaydım. Şoför, "Evet, bazı köpekler çok vahşi, uzaklardan gelen adamlar bunları arabalarından atıp vadiye bırakıyorlar. Köpeklerle dalaşmadan yere yatarsan kurtulursun belki." Dedi.

Köpekle karşı karşıya gelindiğinde ne yapılmalı? Haldun Aydıngün (sayfa 247-248) 'Çoban köpekleri' başlıklı yazısında şöyle diyor:

(...) Sadece çoban köpekleri insana saldırabilmektedir. Bu hayvanlardan zarar görmemek için kullandığımız bazı yöntemleri sıralamak istedik:

1. *Koyun, keçi sürüsü görürseniz yolunuzu değiştirin.*
2. *Yolunuzu değiştiremiyorsanız, bağıra çağıra çobanın yerini tespit edin ve uzaktan bile olsa, selâmlaşın. Çünkü sürüde beyaz beyaz duran yüzlerce koyundan en az biri muhakkak çoban köpeğidir ve sahibiyle dost olduğunuzu görmesinde fayda var.*
3. *Ani bir saldırıya uğrarsanız, hemen çömelin ve ikinci maddeyi uygulayın.*

Bu pasif korunma yöntemlerinin yanında daha aktifleri de mevcut:

a) *Size saldıran köpeğe siz daha şiddetle saldırın (Bir arkadaşımız her seferinde köpekleri kaçırıyordu, bense hiç cesaret edemedim).*
b) *Bir su tabancasına amonyaklı su koyup, köpeğin burnuna sıkın (Hiç uygulamadım. Çok vahşi ve sonuçları belirsiz bir yöntem.*
c) *Köpekle dost olun. (İnanılmaz gibi, ama özellikle bazı hayvanseverler, bunu birkaç saniyede becerebiliyorlar).*

Benim Türkiye'de dolaştığım ilk yıllarında köpeklere karşı şöyle kurallarım vardı:
Ülkenin batısında (Emirdağı hariç) elindeki taşı köpeğe göster, yeter; Orta Anadolu'da o taşı köpeğe at, korkma; Doğu'da hiç taşa girme, ancak güzel yiyecek verirsen, yakanı kurtarırsın.

Ama sevimli köpekler de var, dağda. Arkadaşlarla bir Aralık gününde Fas'ın en yüksek zirvesi olan Toubkal'a çıktığımızda, iki gün kar kış içinde ufacık bir köpek bizimle birlikteydi. Zirve yapıp bizlerle indi ve molalarda patilerini ayaklarımızın üstüne koydu, donmamak için. Ayrıca her iki kızımın da başına gelmiş, kaç kere köpek eşliğinde gezmişler. Türkiye'de turistik bölgelerinde turistsever köpekler bol. Bir köpek, bazen üç beş köpek saatlerce sana takılır, Kapadokya'da olsun, Likya Yolu'nda olsun.

Son defa Haldun Bey'e dönelim ve çok sevdiğimiz Yaylalar Köyü köpeğinin hikayesini dinleyelim (sayfa 248):

Hayvanlara karşı özel bir sevgi duymamakla birlikte, 1983 yılında Kaçkar Dağları'nda rastladığımız bir köpeğin özel bir anısı var. Dağın güney yüzündeki Yaylalar Köyü'nde aramıza karışıveren bu köpeğin sahibi

olmadığını şaşırarak öğrenmiştik. Çok yaşlıydı ve en büyük zevki dağda dolaşan gruplara arkadaşlık etmekti. Son derece gururlu ve tecrübeli davranışları hepimizi etkilemişti. Bütün gün bizle yürüyor, akşam olduğunda kampın biraz uzağında hep ilerlere bakarak duruyordu. Bir kez bile yemeğin hazırlandığı yere bakmamıştı. Ancak biz kendisine bir şeyler götürdüğümüz zaman yiyordu. Zirveye giderken de bizle beraber geldi. Bazı zorlu kaya tırmanışlarını yapamayınca vazgeçeceğini zannettik: ancak başka yerlerden yollar bularak tekrar peşimize takıldı. Sonunda, zirveye beraber vardık ve buna da çok sevindik. Yaklaşık bir hafta sonra, dağın kuzeyindeki Ayder kasabasına vardığımızda bizi bıraktı...

Son yıl Ankara'da faal olan dört farklı grupla, toplam on beş kadar günlük geziye, bir defa kültür ve tabiat turuna, bir defa kayağa gittim ve iki defa da 'ciddi' dağa çıktım. Bu tecrübelerden faydalanarak şu gözlemlerimle yazıma son vereceğim:

- Her grubun bir veya birkaç lideri vardır. Bunun yanında hemen her faaliyete katılan bir çekirdek grup var. Diğerleri az faaliyete katılıyor. Genelde birçok katılımcı gündelik hayattan sıkıldığı için, evde kalmış olmaktan, kendi seçimlerinden, boşanmış olmaktan veya herhangi bir diğer nedenden dolayı hafiften yalnız kalan kimseler için bu gruplar bir aile rolü oynamakta. Aynı zamanda yalnızlığa son vermek isteyenlere ideal bir avlanma sahasıdır; hep beraber hoş bir şey yaparsın. Tabiaattan cesaret alırsın, alternatif çoktur ve istediğin an öne, yana veya geriye gidebilirsin, bir beş on dakika 'biz bize' olabilmek üzere… Ama ailelerde olduğu gibi bu trekking topluluklarında da dedikodu zehirli bir çimentodur ve bazı insanlar (normal toplumda olduğu gibi ekseriyetle kadın tabii) dedikodu çıkmasın diye elinden geleni yapıyor.
- Birçok arkadaşlıklar normal hayatta da devam ediyor ve grubun organize olduğu yemeklerde ve diğer kültürel faaliyetlerde (sergi, film gibi) veya grubun dışında da yaşatılıyor. İstemeden bir kavga ve anlaşmazlık olursa büyük kentte alternatif gruplar boldur ve kendine göre bir grup bulamıyorsan, yenisini kur; kendin pişir kendin ye. Var olan grupların yüzde kaçı lider kavgasından türeyegelmiş, acaba?
- Çoğu üye yüksek öğrenim görmüş, toplumda önemli pozisyonlara sahip insanlardır. Bürokratlar, bankacılar, üniversite mensupları gibi.
- Ara sıra çocuklar katılsa da genellikle katılımcılar 20 – 70 yaşları

arasındadır.

- o Gezici gruplar günlük turlarda bazen bayağı büyük (30 – 40 kişiye kadar) olabilirler, ama hemen her zaman katılımcılar birbirlerini hiç veya çok iyi tanımıyorlarsa bile çok cana yakın davranırlar, iyi geçinirler, kibar kibar konuşurlar, birbirlerine yardımcı olurlar, yemeklerini paylaşırlar, geride kalanı beklerler, kaybolanı arayıp bulmaya çalışırlar, ağlayana mendil verirler, gibi. Bu huzur ve sükûnet, sadece ara sıra çıkan hafif liderlik savaşları ile bozulabilir.
- o Turlara katılan birçok büyük kentli gençler giydikleri kıyafetiyle, taktıkları güneş gözlükleriyle ve konuştukları Türkçeleriyle de bizim Ankara civarında oturan köylülerle karşılaştıklarında benden çok daha 'turist'tirler. "Kentli halk turistleşince her köylü organik olur"… İşte bu da benim lafım. Her atasözünün bir başlangıcı var ve ben de yaşını başını almış biri olarak böyle sözler yaratmayı yavaş yavaş hak etmiş oluyorum.
- o Günübirlik geziler, sabah hareket Ankara'dan ise, bu hareket noktasıyla en çok Kızılcahamam ve civarı (Soğuksu Milli Parkı, Işık Dağı, Emeklidede Tepesi gibi), Bolu tarafına ve Eymir gölüne gidilir. Yarım yıl sık sık katıldıktan sonra tekrarlamalar başlar. Bunun tatlı birkaç tarafı vardır: hem mevsim değişikliği yaşarsın, hem de yolda bazı insanları tanımaya başlarsın. Başta bir çorba veya kavurma için durduğumuz yerlerde çalışanlar gibi. Aaah, Kızılcahamam girişindeki Mevlana Benzinliği… Aynı yere aynı zamanda bir değil, iki, üç trekkingci grup girerse hem dolu, hem de hoş olur. Sadece kırgınlıktan belli bir grupla gitmeyenlerin yüzü asık olabilir o zaman.

Sonuç olarak

Bu makaleyi noktalandırmak çok zor. Hem trekking yollarına gereken ilgiyi gösteremedim, hem de trekkingcilere. Kestirme yoldan gitmekle de belki yolda birilerinin kalbini kırdım, kendilerinden söz etmekle veya tam tersi söz etmemekle. Hayat zor.

İzzet Baysal'ın Bolu ve Abant'ta açtığı her okul ve sağlık tesisinin görkemli bir yerine astırdığı 'On Öğüt' benzeri bir şey mi yapayım, trekkingcilere? Bu trekkingciler öğüt dinler mi? Hem ben kimim ki öğüt vereyim.

Sözgelişi tek bir nokta ile noktalandırmak da çok basit olur. Yazar, ciddi bir işten kaçmış gibi olur, okuyucuyu da hayal kırıklığına uğratır.

Peki, son sözüm şu olsun:

Bu arada ekmek köy ekmeği olmuş, tavuk köy tavuğu, her şey doğal mı doğal, domates hormonsuza geçmiş… Bir gün köy kızlarının hali de mi böyle olacak? Onun için mi kuşkuyla bakıyor trekkingciye, köylü?

Not 1: Hannibal Alp Dağları'ndan bir daha geçmesin!

Not 2: Nerede olduğuna aldırmıyorsan kaybolmuş sayılmazsın…

Not 3: Neyse, yolunuz açık olsun!

Faydalanılan başlıca kaynaklar
(website isimleri yazı içinde yer almaktadır.)

Atlas Keşif Kitaplığı (2009), Yürüyüş Rotaları Atlası: 50 Düş Patikası, Özel Koleksiyon, İstanbul.
Aydıngün, Haldun (1992), Doğada Yaşam ve Gezi Notları, İstanbul.
Clow, Kate (2000), The *Lycean Way,* 1. bas., Buxton, Derbyshire, Upcountry Ltd.
__________(2004), St. Paul Trail, 1. bas., Buxton, Derbyshire, Upcountry Ltd.
__________(2008), The Kaçkar, 1. bas. (yayın yeri ve yayınevi)
__________(2009), Newsletter November, (www.trekkinginturkey.com)
__________(2008), *The Kaçkar, 1. bas., United Kingdom, Upcountry Ltd.*
Dubin, Marc ve Enver Lucas (1989), Tr*ekking in Turkey*, Victoria-Australia: Lonely Planet.
Exter, Jak den (2004), "Türkler ve Kuşlar", Ankara: *Kebikeç*, Sayı: 17, s. 279-287.
TDK (2009), *Güncel Türkçe Sözlük*, www.tdk.gov.tr

Özet: Yeni gelişen, genel anlamda doğa sporlarının, en 'amatör'ü olan doğa yürüyüşünün, modern toplumun doğayla değişen ilişkisinin nasıl yansıması olduğu ve patikalar ile trekking gruplarının sosyolojisi, söylemleri hakkında bir deneme.

Anahtar sözcükler: Doğa sporları, trekking, rotalar, gruplar, sosyoloji, söylem.

On Trackking routes on Anatolian Goat Paths

Abstract: This essay presents some thoughts on the newly evoloving perception of the nature through new kind of relations of the modern society with the nature, the sociology of the tracking groups and their discourses.

Keywords: Nature sports, trackking, routes, groups, sociology, discouses.

"Paris-Texas"tan "Palermo'da Yüzleşme"ye: Zamanın Akışında Wim Wenders Sineması ya da Rock Müzik Eşliğinde "Road Movies"

Ali Sait LİMAN*

Zaman ve mekanı plastik bir malzeme olarak kullanan sinema, doğası gereği hareketli görüntülerden oluşan bir imgeler sistemidir. "Movie" ya da "motion picture" (hareketli resimler) olarak adlandırılması sinemanın hareketle olan ilişkisinden kaynaklanır. Bu bağlamda sinemasal hareketin mecrası ve filmsel bir mekan olarak "yol" birçok filmde karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıdaki bakış açısıyla dünya sinema tarihinden çeşitli örnekler incelendiğinde teması "yol" ve "yolculuk", ana karakterleri "yolcu" olan filmlerde hikayelerin yol ve yolculuk üzerinden anlatıldığını söyleyebiliriz.

Sinemada "yol filmleri" (Road Movies) olarak adlandırılan filmlerin yönetmenlerinden Wim Wenders, gerek sinemasal yolculuğu açısından gerekse filmlerindeki "yol" ve "yolculuğa" dayalı anlatı yapısıyla çağdaş sinemanın önemli temsilcilerindendir. Sinema serüvenine kıtalar/ülkeler arasında seyahat/göç ederek devam eden Wenders'in sinemasını oluşturan en önemli ögelerden biri de "yol"dur.

İkonografisi, mekanları, anlatı yapısı ve ana karakterlerinin yanında, Wenders'in yol filmlerine ve yolculuğa olan tutkusunu filmlerinin isimlerinden ("*Kings of the Road*-Yolun Kralları", "*Alice in den Stadten*-Alice Kentlerde", "Paris-Teksas", "*Until The End Of The World*-Dünyanın Sonuna Kadar") yapım şirketine ("Road Movies") varıncaya kadar sinemasının tüm alanlarında gözlemlemek mümkündür.

Bu çalışmada sinemada yol filmlerinin ustası olarak tanınan Wim Wenders'in filmlerinin biçimsel ve içeriksel yapısını oluşturan ögeler, Wenders sinemasını oluşturan siyasal, toplumsal, sanatsal etkenler ışığında incelenecektir. Bu amaç doğrultusunda, II. Dünya savaşı sonrasından itibaren Wim Wenders'in bir yönetmen olarak genç Alman sineması içindeki konumu da ele alınacaktır. İlerleyen yıllarda ülkesinde ve dünya sinemasında varlığını

* Arş.Gör., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniv., Güzel Sanatlar Fakültesi Sinema-Tv Bölümü.

Wim Wenders

hissettiren Wenders'in sinematografik eğilimleri, kendisini etkileyen filmler, yönetmenler, ülkeler, kavramlar, kurumlar ve sanatsal/toplumsal süreçler ile birlikte araştırma konusu bağlamında incelenecektir.[1]

1. II. Dünya Savaşı Sonrası Almanya'nın Genel Görünümü

1945'te Almanya'da doğan ve 60'ların ikinci yarısından itibaren ilk filmlerini çekmeye başlayan Wenders'in sinemaya dair düşünce, tasarım ve uygulamaları, II. Dünya Savaşı sonrası Almanya'nın yaşadığı siyasal, ekonomik ve toplumsal dönüşümlerin zemininde oluşmaya başlamıştır.

Hitler'in 8 Mayıs 1945'te yeral-tında bir sığınakta intihar etmesinin hemen ardından Alman ordusunun teslim antlaşmasını imzalamasıyla Almanya için yeni bir dönem başlamıştır. ABD, İngiltere, Fransa ve SSCB (Sovyet Rusya) tarafından paylaşılan ve dört farklı yönetim bölgesine ayrılan ülkede devlet işleri, 1949'a kadar antlaşma uyarınca kurulan "Denetim Konseyi" eliyle yürütülmüştür. Ordunun tümüyle yok edildiği, Hitler yanlısı örgütlerin dağıtıldığı, eğitim ve hukuk sisteminin demokratik bir anlayışla yeniden yapılandırılmasının amaçlandığı bu yıllarda temel ekonomik süreçler kesintiye uğramıştır.

1947'den itibaren Batı'daki bölgeler, Batı ülkelerinin siyasal sistemlerine yakınlaştılar ve bu süreçte 1949'da Batı'da Almanya Federal Cumhuriyeti (AFC), Sovyet denetimindeki Doğu'da ise Alman Demokratik Cumhuriyeti (ADC) kuruldu.

Almanya Federal Cumhuriyeti'nde -1963'e kadar süren ve önemli ekonomik-siyasal gelişmelerin yaşandığı "Adenauer" döneminin de katkısıyla-1960'ların ortalarına kadar istikrarlı bir ekonomik büyüme gerçekleştirilmiştir. Bu yıllarda Batı Almanya (AFC) ile ABD ve Avrupa ülkeleri arasında ekonomik ve siyasal bağlar güçlenmiş; AFC, 1954'te tam bağımsızlığına kavuşmuş 1955'te NATO'ya katılmıştır. Willy Brandt'ın Doğu'ya açılma politikalarıyla geçen 70'li yıllarda Doğu Almanya (ADC) ile önemli siyasal ilişkiler kurulmuş, 1973'te iki Almanya (AFC, ADC) Birleşmiş Milletler'e üye olmuştur. Bu yıllardan 1980'lere dek Almanya Federal Cumhuriyeti'nde (Batı Almanya) siyasal iktidar liberal-sosyalist koalisyonlardan oluşmuştur.

1 Bu çalışma Wenders'in kısa-uzun metrajlı konulu sinema filmleri ile sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda yönetmenin televizyon filmlerine (dizi v.b.) ve belgesel filmlerine değinilmeyecektir.

1.1. Batı Almanya Sineması'nın İlk Yılları (1945-1962)

Wim Wenders sinemasını Alman Sineması ya da o yıllardaki adıyla "Genç Alman Sineması" (Junger Deutscher Film) ile birlikte inceleyeceğimiz için bu kuşağın yönetmenlerinin çocukluk dönemlerini kapsayan savaş sonrası Almanya ve Batı Alman sinemasının ilk yılları önemlidir.

1950'lerden itibaren ekonomik açıdan rahatlamaya başlayan, toplumsal ve siyasal alanda bir toparlanma ve yeniden inşa sürecine giren Batı Almanya'da bu yıllarda her alanda "kalkınma" düşüncesini benimseyen bir işleyiş benimsenmiştir. Bu atmosferde yetişen Alman gençliğinde bir tür kimlik arayışının gündeme geldiği 60'lı yıllar; yukarıda belirtilen ve beraberinde yaşamın maddileşmesini de getiren "kalkınma" düşüncesinin sorgulanmasını ve bir anlamda kuşak çatışmasını da gündeme getirmiştir.

Alman olmanın getirdiği tarihsel kimliğin de pekiştirdiği bu çatışma ve bunalım yıllarının izlerini özellikle 60 sonrası genç Alman yönetmenlerinin filmlerinde görmek mümkündür. Wenders ile aynı kuşağın sinemacılarından Alexander Kluge'nin ilk filmi "Düne Veda" (*Abschied von Gestern*-1966) ve Volker Schlöndorff'un 1966'de çektiği Alman tarihinin III.Reich dönemine yönelik eleştirel bir bakış içeren "Genç Törless" (*Der Junge Törless*) filmleri bu anlamda akla gelen örneklerdir.

Wim Wenders'in bu yıllara dair açıklamalarında öncelikle "Amerikan kültürü"ne vurgu yapması yönetmenin daha sonra Amerika'ya göç edip orada bir sinemacı olarak tutunabilmesiyle de ilişkilidir:

"İlk güçlü etki, yabancı kültürlere kapılmak ve başkalarının tarihinde boğulmak oldu. 50'lerin başlarında ve 60'larda da hakim olan Amerikan kültürüydü. (…) Fransa, İtalya ve İngiltere'dekinden çok daha yoğun biçimde.. Ancak Amerikan emperyalizminin etkisi Almanların kendi geçmişleriyle yaşadıkları problemlere dayanıyor. Bu problemleri unutmanın bir yolu da Amerikan emperyalizmini kabul etmek oldu." (Erdoğan, Olcay, Arslan, 2004: 16)

Bağımsızlığına ancak 1950'lerin ortalarında kavuşan Federal Almanya'da bu yıllara kadar üretilen filmlerin savaş sonrası halkın umutlarını diriltmeye ve moralini yerine getirmeye yönelik komedilerle müzikallerden oluştuğunu söyleyebiliriz. Bunda savaş sonrası siyasal koşulların ve sansürün de etkisi olmuştur.

Çocukluk dönemini kapsayan bu yıllarda Wim Wenders sinemayla tanışmış ve ilk izlenimlerini edinmiştir:

"İlk kez sinemaya gittiğim zaman, yanlış bir filme gitmiştim. O zamanlar – artık gittikçe azalıyor- iki film birden gösterirlerdi. Bir 'şişman ve aptal' filmi, saçma bir şekilde 'Dörtnala Giden Cesetlerin Gecesi' filmi ile eşleştirilmişti. Büyükannemle birlikte gitmiştik ve içeri girdiğim zaman 'Cesetlerin Gecesi' başladı. Yedi sekiz yaşlarındaydım ve o günden beri sinema ile korkulu bir ilişkim oldu. O film yıllarca düşlerime girdi. Yani ilk öyküm tam bir tepkiydi." (Künzel, 1986: 13)

Önemli sinemacılarından birçoğu savaş nedeniyle Almanya'dan göç eden Alman sinemasının ilk beş yıllık dönemi ağır bir sansür altındadır.

Bu ortam içinde 1960'lara kadar Alman sinemasının en popüler filmleri ucuz komediler, ikinci sınıf westernler ve polisiyelerdir: "Soylu vahşi bir Kızılderili ile dürüst, adalet sahibi bir Almanın maceralarının anlatıldığı 'Winnetou and Old Shatterland' filmleri ve 'Edgar Wallace' polisiyeleri.. Bu filmler refah düzeyi yükselmeye başlayan Almanya'nın sorunlarından hareket etmektedirler." (Keskin, 1995: 41)

1950'lerde televizyonun yaygınlaşmaya başlaması Alman sinema sektörünü olumsuz etkilemiştir. 1956-1962 yılları arasında Almanya'da televizyon sayısı 700 binden 7.2 milyona çıkmış; sinemada seyirci sayısı ise 800 milyondan 180 milyona düşmüştür (Kaes, 2003: 692).

Seyirci sayısındaki bu düşüşe paralel olarak yıllık film üretimi de 1955'te 128 iken 1959'da 106'ya, 1963'te 63'e düşmüştür (Görücü, 1992: 35). Sinemanın tecimsel anlamda yaşadığı bu olumsuz durumun yeni/genç Alman sinemacıları alternatif yöntemler ve bakış açılarıyla farklı/deneysel çalışmalara yönelttiği söylenebilir.

Alman sinemasının televizyonun etkisiyle içine girdiği bu kriz ve bunalım yıllarında, aralarında Wim Wenders'in de bulunduğu bir grup genç Alman yönetmen, İngiliz Özgür Sinema Hareketi ve Fransız Yeni Dalga akımı filmlerinden de cesaret alarak yeni bir Alman sinemasına giden süreci başlatmışlardır.

1.2. Oberhausen Manifestosu ve Genç Alman Sinemasının İlk Dönemi

28 Şubat 1962'de Oberhausen'de "8. Batı Almanya Kısa Film Günleri"nde yayımlanan "Oberhausen Manifestosu", yaşları 20 ile 30 arasında değişen 26 genç Alman yönetmen tarafından hazırlanan kısa ve oldukça iddialı bir metindir.

"Eski sinema öldü. Bizler yenisine inanıyoruz" sloganıyla, Alman sinemasında bir yenilenme hareketini başlatmayı amaçlayan manifestoda, ticari Alman sinemasının ekonomik temellerinin yok olmasıyla yeni bir sinema anlayışının ortaya çıkacağına, bu noktada sinemaya özgü eski uylaşımlardan bağımsız uluslararası festivallerin ve kısa-deneysel filmlerin itici gücüyle sinemanın ticariliğin baskısından kurtarılacağına vurgu yapılmıştır (1992: 41).

Aralarında Alexander Kluge, Edgar Reitz gibi daha sonra ayakta kalmayı başarabilen yönetmenlerin imzasını taşıyan bu manifesto, Alman yapımcıların genç yönetmenleri yeterince desteklememesinin de etkisiyle kısa dönemde beklenen sonucu vermemiştir. Buna karşın manifestonun da etkisiyle bu dönemde Alman hükümeti tarafından kurulan "Genç Alman Sinema Kurumu" (Kuratorium Junger Deutscher Film), 1966-68 yılları arasında çekilen 20 kadar filme mali destek sağlamıştır (Kaes, 2003: 694). Ayrıca bu yıllardan itibaren üretilen filmlerde Federal Almanya'da bulunan "göçmen ya da "misafir" işçilerin sorunları işlenmeye başlanmıştır (Ulusay, 2008: 184).

Manifestoyu hazırlayan grubun sözcüsü Alexander Kluge, sinemanın

"daha önceleri oldukça sınırlı olan sosyal belgeseller, politik sorular, eğitim sorunları, sanatsal ve filmsel yeniliklerle uğraşacak hale gelmesi" gerektiğini belirterek bu girişimlerinden beklentilerini şöyle sıralamıştır:
1-Federal Almanya'da sinemayı entelektüel izolasyondan kurtarmak,
2-Saf ticari baskıları sinemadan arındırmak,
3-Sinemayı toplumsal görev bilincine erdirmek (Çev. Görücü, 1992: 41-42).

Genç Alman sineması önündeki mali sorunların aşılması amacıyla yeni arayışlara giren yönetmenler, 11 Ekim 1967'de "Manheim Açıklaması"nı, bundan 12 yıl sonra da aralarında Wim Wenders'in de bulunduğu bir grup, "Hamburg Açıklaması"nı yapmışlardır.

Konu seçiminden, sinematografik ögelerin kullanımına kadar oldukça radikal bir tutum sergileyen ilk kuşak (1962-67) yönetmenlerin (Alexander Kluge, Werner Nekes, Jean Marie Straub...) filmlerinde, geçmişte ülkeyi faşist yönetim sistemine götüren anlayışın eleştirisi yapılmış, ayrıca deneysel çalışmalara yer verilmiştir. İçinde bulunduğu kuşağın sinema alanındaki uzlaşımları kırıcı, geleneği reddeden ve bu tavrını "anti film" kavramıyla filmlerine yansıtan Jean Marie Straub ve diğerlerinin sinemaya yaklaşımları, Wenders, Fassbinder, Herzog gibi ikinci kuşak yönetmenlerin filmleriyle yeni bir görünüme kavuşmuştur.

Wenders'in "Genç Alman Sineması adlandırmasının ne anlama geldiği" ile ilgili bir soruya verdiği yanıt yönetmenin bu konudaki düşüncelerini özetler niteliktedir:

"Benim için hiçbir zaman bir anlamı olmadı. Bu daha çok insanları sınıflandırabilmek için, uluslararası basınca uydurulmuş bir nitelemeydi. Ancak, yeni bir Alman yönetmen kuşağının varlığı yadsınamaz." (*Videosinema*, sayı 13: 35)

1.3. Wenders, Fassbinder, Herzog ve Yeni Alman Sineması

"Bugün otuzlarında olan 68 kuşağı ya yıkımlardan geçmiştir ya da onun içindedir; ama hâlâ evinden 2000 ışık yılı uzaktadır" Wim Wenders (Künzel, 1986: 93)

1967'den itibaren Alman devlet televizyonu ve ticari yapımcıların desteğiyle yeni bir üretim sürecine giren Alman sinemasında, kendilerine Alfred Hitchcock, John Ford, Howard Hawks gibi Hollywood ticari sinemasının ünlü yönetmenlerini örnek alan Wenders, Fassbinder, Herzog, savaş sonrası kuşağın sinema alanındaki yeni yüzleridir. Diğer taraftan bu yıllarda sinema alanında ortaya çıkan bir başka eğilim özellikle 70'lerin başlarında yoğunlaşan *-Heimat Film-* 'memleket filmleri' dir:

"Genç yönetmenler için hiçbir şey, arketip Alman türünden, 1930'lardan, 1960'ların başına kadar kesintisiz geleneğiyle taşralı heimat sinemasından daha sinsi değildir. Bu türün Almanya ormanları, manzaraları, görenekleri, mutluluğu ve güvenliğiyle ilgi düzgün, zengin renkli görüntüleri, onlara aldatıcı kitsch bir film gibi görünmekteydi; temalar ve biçimlerin 1930'lardan 1960'lara sürüklenişinden de rahatsız oluyorlardı. Yine de tüm

olumsuz çağrışımlarına -kan ve toprak, taşralık ve kitsch- rağmen bu arketip Alman film türü, genç Alman sinemacılara tekrar tekrar meydan okumaktaydı.” (Kaes, 2003: 695)

Sıradan insanların gündelik yaşama dair umutları, özlemleri ve hayal kırıklıklarını, rahatsız edici ama kendine özgü bir sinemasal üslupla seyirciye sunan Reiner Werner Fassbinder de Wenders gibi 1945 doğumludur. 1969’da ilk filmini çeken Fassbinder, Hamburg doğumlu Hollywood yönetmeni Douglas Sirk’ü kendisine örnek aldı. Filmlerinin melodrama dayalı anlatı yapısını gerçekçi bulan Fassbinder bu eğilimini şöyle gerekçelendirir: “Melodramın ‘gerçekçi’ olmadığını kabul etmiyorum. Herkes çevresinde olan biteni dramatize etme eğilimi taşır. Bunun yanı sıra herkesin kendisini sorgulamaktan kaçınmak için gözardı ettiği ufak tefek korkuları vardır. Melodram tam da bu insanların karşısına dikilir. (…) Beni ilgilendiren tek gerçeklik seyircinin kafasında oluşmuş olandır”(Çeviren Coşkun, 1993: 41)

Fassbinder kendi kuşağının diğer yönetmenleri gibi filmlerinde savaş sonrası Almanya’sının ekonomik gelişme cenderesinde yalnızlaşan insanları, kaybolan insani değerleri ve umutsuzlukları sinemasına yansıtmıştır. Bu anlamda Fassbinder sinemasını 1975 tarihli filminin adıyla yani “Sevgi Arayışı” ile karakterize edersek yanlış olmaz. Brecht etkileri taşıyan bu filmlerde bireyin yaşadığı sorunlar/travmalar aynı zamanda dönemin tarihsel toplumsal yapısının göstergeleridir:

Fassbinder, “1970’lerin bakış açısıyla anladığı ve hissettiği şekliyle Batı Alman sefaletinin giderek daha fazla umutsuz resimlerini verir: Yeniden inşa yıllarında duyguların para hırsına boyun eğmesi (Maria Braun’un Evliliği-1978); oportünist uyum yıllarında her yerde olduğu bilinen yozlaşma (Lola-1981); ve uzaklaştırılması gereken travmatik bir geçmişin akıldan çıkmayan anıları (Veronika Voss’un Gizemi-1981). Filmler geçmişin kolektif bir yadsımasından kaynaklanan çatışmaları gösterir; yok olmayla (Maria Braun’un Evliliği), sinizmle (Lola) ve mutlak boyun eğmeyle (Veronika) biterler.” (2003: 697)

Wenders ve Fassbinder’in yanında 1970’lerin “Yeni Alman Sineması”nda öne çıkan bir başka yönetmen ise, kendine özgü üslubu ve film yapım sürecindeki aykırılıklarıyla akıllarda kalan Werner Herzog’dur. 1942’de Münih’te doğan, ilk senaryosunu 15 yaşında yazan ve asıl adı Werner Stipetic olan Herzog’un annesi Yugoslav asıllıdır (Katz, 1994: 623).

“Alman sinemasının romantik hayalperesti” diye adlandırılan Herzog’un, olabildiğince el değmemiş mekanlarda, oldukça zorlu uğraşlar vererek çektiği filmlerde (Aguirre-Tanrının Gazabı, 1972; Fitzcaraldo, 1980-81; Yeşil Karıncaların Düş Gördüğü Yer, 1984) yeni dünyalı sömürgecilerle eski dünyalı yerliler arasındaki çatışma ve çelişkiler, kendi ifadesiyle “ütopik” bir yaklaşımla seyirciye sunulur:

“Belki de bazı ütopyaları aramaktayım; insan onuru ve saygı için bir alan, baki peyzajlar, henüz varolmayan gezegenler, hayali manzaralar...” (Ertan, 2003: 99)

Bu yıllarda dikkati çeken bir başka olgu ise başta Wenders ve Fassbinder olmak üzere sinemacıların edebiyat alanı ve edebiyatçılarla kurduğu ilişkiler sonucu yapılan uyarlamalardır. Wim Wenders ile yazar Peter Handke arasında “Kalecinin Penaltı Endişesi” (*Die Angst des Tormanns beim Elfmeter*-1972) filmiyle başlayıp “Kızıl Harf” (*Der Scharlachrote Buchstabe*-1972), “Yanlış Hareket” (*Falsche Bewegung*-1975) gibi filmlerle süren işbirliğini buna örnek gösterebiliriz. Peter Handke bu filmlerin ilkinin uyarlandığı romanın yazarı, diğer ikisinin de senaryo yazarıdır.

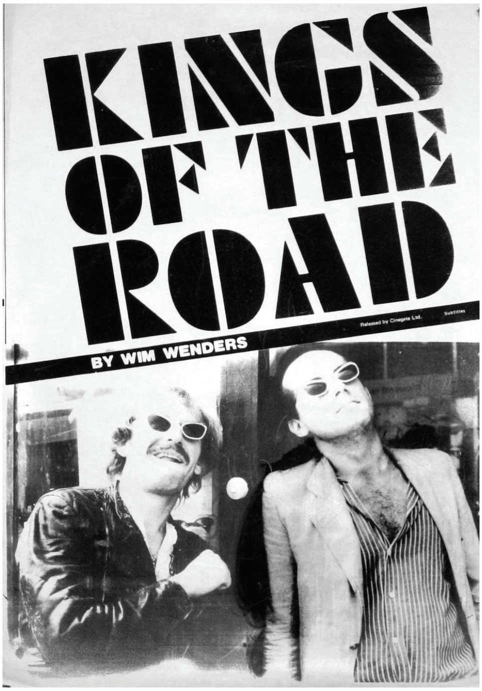

Handke’ye göre “edebiyatın görevi toplumsal koşullandırmayı yıkmak ve kültürün insan ve doğa üstündeki baskısını kaldırmaktır. Ama edebiyatın kendisi de her zaman için kültürün bir parçasıdır ve dolayısıyla kendi içine dönük ve kendine yeniktir. Yazmak, kendi kendini hapsetmek, kendini yaşamdan uzaklaştırmaktır ve bu da bir tür şizofrenidir.” (Aktaran Altınel, 1988: 10)

2. Wim Wenders Sineması

Film şirketi “Road Movies” ile dünyanın farklı köşelerinde uzun yolculuklar yaparak benzer temalar içeren filmlere imza atan Wenders’e ait aşağıdaki ifadeler onun sinemaya, sinemasal anlatıya ve gerçeklikle ilişkisine yönelik ipuçları sunması bakımından önemlidir:

“Kendimi anlatmaya çekinirim. Filmler yaparım iyi hoş, kendime has filmler de yaparım, ama bunlar hiçbir zaman gerçekten kişisel değildir.” Wim Wenders (Künzel, 1986: 126-127)

“Film yapımı..Bazen Sadece bir hayat tarzı olarak kalmalı; yürüyüş yapmak, gazete okumak, notlar almak, araba sürmek, ya da burada bu filmi günden güne çekmek gibi, kendiliğinden gelişen ve öyle sürüp giden yaşam gibi” Wim Wenders (Erdoğan, Olcay, Arslan, 2004: 69)

“Hikayeler, hikayelerdir, yaşam hikayelere gereksinim duymaz, akar gider.” (2004: 117)

2.1. İlk Yıllar, İlk Filmler, Yol ve Rock N’ Roll

“Eğer rock müzik olmasa ben bugün belki avukat olurdum.” Wim

Wenders (Künzel, 1986: 32)

"Yeni filmler müziği çaresiz, değersiz, sakat ve uzaklarda bir şey gibi gösteriyor... Görülecek şeyleri, müzik yapanları, aletleri, sahneyi, çalışmayı, müzik yapmanın zevkini ya da harcanan çabayı, herhalde gösterilmeye değer bulmuyorlar." Wim Wenders (1986: 168)

14 Ağustos 1945'te Almanya'nın Düsseldorf şehrinde doğan Ernst Wilhelm Wenders, cerrah bir babanın oğludur. "Ailesinin koyduğu Wim ismi yetkili kişiler tarafından uygun olmadığı gerekçesiyle reddedildi ve adı kimliğine en uygun isim olan Wilhelm olarak geçirildi." (Derleyen Ertan, 2000: 63)

Münih'teki Film ve Televizyon Yüksek Okulu'na başlayıncaya kadar felsefe, tıp ve resim alanlarında eğitim alan Wenders'in dünya görüşü ve sinemasal düşünceleri, çocukluğunu geçirdiği savaş sonrasının Almanyası ve gençlik dönemini yaşadığı 60'lı yılların Federal Almanya'sının sosyo-kültürel ekonomik ve siyasal atmosferi içinde oluşmuştur.

Wenders'in müziğe karşı yoğun ilgisi ve bunun filmlerindeki yansımaları ya da faşizme olan antipatisi, çocukluk ve gençlik yıllarının izlerini taşır. Ailesinden gizli olarak tutkuyla dinlediği rock müziğe ilk filmlerinden itibaren yer veren Wenders, Bob Dylan'dan Bono'ya U2'dan Rolling Stones'a kadar birçok müzisyen ve müzik grubuyla içiçedir. Farklı gruplarla işbirliği içinde İngiliz ve Amerikan rock müziğini belirli bir tarzda kullanan Wenders, filmlerinde kullandığı özgün müziklerin hazırlanmasında ise genellikle besteci Jurgen Knieper ile çalışmıştır.

Diğer taraftan Wenders filmlerinde müziğin kaynağı olarak kullanılan teyp, müzik dolabı ve benzeri müzik araçları filmlerin görsel yapısı içinde de önemli bir yer tutar:

"Ses kaynakları genellikle perdede görünür: Müzik, dolapları, gramafonlar, televizyon aletleri, teypler..Filmlerin tümünde sürekli olarak duyulan rock müzik filmdeki kişilerin yaşam ilişkilerinin ayrılmaz bir parçasıdır, bir 'yaşam gıdasıdır' ve başoyuncular bu müzikte kendi duygularının ifadesini bulurlar." (Künzel, 1986: 33)

Wenders'in yol filmlerine olan ilgisini güçlendiren ve sinema tarihine geçen "yol" filmleri için bir kilometre taşı sayılan "Easy Rider", aynı zamanda Wenders'in sinemada müzik kullanımına dair düşüncelerine de ışık tutmuştur.

"Wenders'in en sevdiği filmlerden olan 1969 yapımı '*Easy Rider*' onun sinemasını sadece yol filmi olarak değil, tavrı ve müzikleriyle de etkilemiştir (…). İlk dönem filmlerinde daha çok klasik rock müziğine yer veren Wenders, 80'lerin ikinci yarısından bu yana çektiği filmlerde tercihini daha çok alternatif rock'tan yana kullanıyor. Örneğin ilk dönem filmlerinde Chuck Bery, The Kinks gibi isimlerin şarkılarına yer verirken; daha sonraki filmlerinde Nick Cave & The Bad Seeds, U2 gibi grupların parçalarını kullanmaya başladı." (Derleyen: Ertan, 2000: 63).

"Duygu Resimleri" adlı yazısında şimdiki Amerikan filmlerinde bulamadığı duyarlılığı Amerikan müziğinde yakaladığını belirten Wenders'in

eski Amerikan filmleriyle ilgili açıklamaları, sinemasında yakalamaya çalıştığı duygusal atmosferi yansıtmaktadır:

"Çok az sayıdaki istisnalar hariç seyredilebilecek hangi film kaldı ki? Piyasadaki filmlerde insan görmeyi özlüyor: John Ford'un filmlerindeki dostluğu, özeni, ayrıntıları, güveni, ciddiyeti, dinginliği ve insancıllığı özlüyorum. Yapmacık hareketlere zorlanmayan insan yüzlerini, yalnızca bir arka plan olarak görülmeyen doğayı, batıcı ya da komik olmayan duyguları, alaycı da olsa alay etmeyen öyküleri, kendilerini derinliğine değiştiren oyuncuları özlüyorum." (Aktaran Künzel, 1986: 163)

1966'da ünlü Fransız Film okulu IDHEC'de okumak için Paris'e giden Wenders, okula kabul edilmeyince Henry Langlois'nın Cinematheque'indeki film gösterilerinde daha sonra kendisine örnek aldığı Yasujiro Ozu'yu keşfeder. Ozu'nun kendisini etkileyen yönetmenlerin başında geldiğini belirten Wenders bu durumu şöyle açıklamıştır:

"O bana insanın hiç korkmadan etki altında kalabileceğini ve bağlanabileceğini gösterdi, tıpkı bir dili kabul eder gibi (…)Onun öykü anlatma biçimi, tamamen göstermeye dayanıyor. Benim de sinema hakkındaki düşüncem buydu ve birdenbire bu konuda bir gelenek olduğunu anladım." (1986: 36-37)

Wenders Paris'te Hollywood filmlerini de daha yakından ve daha fazla izleme imkanı bulur. Burada izlediği filmlerin sinemasını etkilemediğini savunan Wenders'e göre, "... sinema tarihi, yalnızca film ve resim olarak anımsadığım şey değildir, hiç değildir. Yaptığım filmlerdeki, anlattığım öykülerdeki kurgular, yeni bulduğum şeylerdir. Bunu yaparken Roul Walsh'in aynı şeyi 1932'de yaptığını -ya da benzeri şeyleri- pek anımsamam" (1986: 14)

Wenders'in ilk kısa filmleri Schauplatze (1967), Same Player Shoots Again (1967), hareket-hareketsizlik ilişkilerinin gözlendiği uzun sabit planlardan oluşan filmlerdir. Ancak bu filmlerin o yılların "genç Wenders"inin ruh halini yansıttığını söyleyebiliriz. Wenders bu dönem için şöyle der: "1969 ve 1970'lerin duygusu, birçok insan için büyük bir yanılgı ve kapsamlı bir yoksunluktu... İnsan kendini yalnız iktidarsız ve güçsüz değil, aynı zamanda hareketsiz ve içi boşalmış hissediyordu." (1986: 58)

Edebiyatla ilgili olarak Peter Handke tarafından belirtilen "şizofren"ik yakla-şımın izlerini Wenders'in ilk dönem filmlerinden itibaren gözlememek mümkündür. "Kaleci'nin Penaltı Endişesi" ile ilgili olarak yapılan bir röportajda Wenders filmin ana karakteri 'Bloch'u film yapım tarzı ile ilişkilendirmiştir: "... bazen gerçeklik duygusunu yitiriyor. Şizofrenik değil, ama bu 'günlük şizofreni', bu filmi yapış biçimimizde de var." (Coşkun, 1993: 43-44)

2.2. Yol Filmleri (Road Movies)

"Benim on dakikam üç '**R**' ile ilgili. **R**oad, **R**ock n'roll, **R**elativity. Hepsi kişsel deneyimlerime yönelik. Üzgünüm ama özgürlüğüm vardıysa da fazla abartmadım" Wim Wenders. (Erdoğan, Olcay, Arslan, 2004: 54)

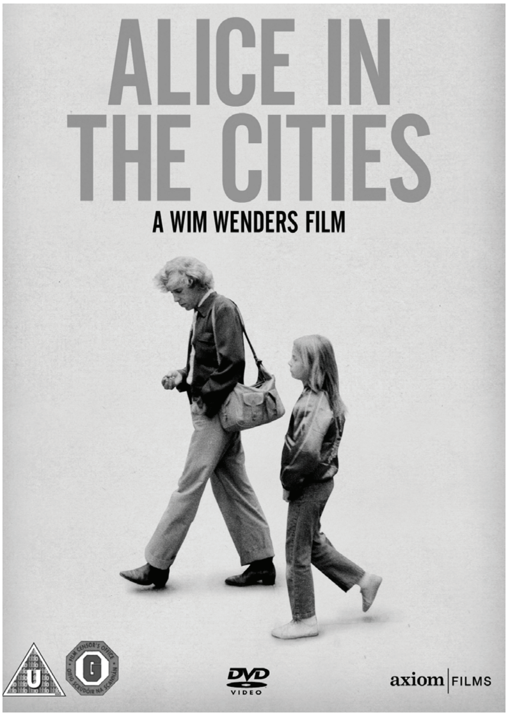

Wenders'e ait "Ten Minutes Older: The Trompet" adlı 2002 yapımı 10 dakikalık kısa film ile ilgili yukarıdaki formülü, Wenders sineması için genelleştirirsek yanlış olmayacaktır. Belirli bir hedefi olmaksızın yollara düşen yalnız, yurtsuz, bunalımlı, 'başarısız', şizofreninin eşiğindeki karakterler; "Kaleci'nin Penaltı Endişesi"(1972), "Alice Kentlerde" (1974), "Yanlış Hareket"(1975), "Zamanın Akışında-Yolun Kralları"(1976), ile başlayıp "Dünyanın Sonuna Kadar"(1991), "Paris-Texas"(1994), "Lisbon Story" (1994) ile devam eden süreçte Wenders filmlerinin ana karakterlerini ve "yol"cularını oluşturmuştur. Bu temalar, karakterler ve çevre tasarımı, Wenders'in ilk filmlerinden itibaren göze çarpar ve filmler arasında bağlantılar kurulmasını sağlar:

"İçerikteki tüm farklılıklara karşın Wenders'in filmlerinin büyük çoğunluğunda aynı üçlemenin görülmesi şaşırtıcıdır: *Kentte Yaz, Kalecinin Penaltı Korkusu, Alis Kentlerde* ve nihayet *Zamanın Akışında* filminde aynı şey görülür. Bu filmlerden her birinin başında kişiler ilkönce bildikleri yerlerde gezinirler. Çelişkiler ancak, seyirci 'kahramanların' yaşadığı coğrafi ve toplumsal çevreyi tanımaya başladıktan sonra ortaya çıkar. Bu çelişkiler, çözümsüz uzlaşmazlıklara yol açar, ancak bu çelişkilerle hesaplaşma, yeni bir başlangıcın olanaklarına kapı açar" (Künzel, 1986: 38)

İletişimsizlik, kendine yabancılaşma, tüketim toplumunda insani değerlerin giderek yok olması, Avrupa kültürünün Amerikanlaşması temalarıyla yüklü bu filmlerde "yol" ve "yolculuk", olay örgüsünün ilerlemesi ve karakterlerin gelişim sürecinde önemli rol oynamaktadır. Ayrıca "Wenders daha sonra birçok filminde yineleyeceği gibi yol ve yolculuk ögelerini bir arayış simgesi olarak kullanır." (Coş, 1996: 33)

Wenders'in yol filmlerinden ilki olan "Alis Kentlerde" (*Alice in den Stadten*-1974) yukarıda belirtilen tema özelliklerini yansıtması bakımından önemli bir örnektir. Filmin bir bölümünü Amerika'da çeken Wenders, savaş sonrası Almanya'da egemen olan Amerikan kültürünü, yolları bir uçakta kesişen iki yalnız ve bunalımlı karakterin birbirleriyle ilişkisi düzleminde

sorgular. ABD hakkında bir röportaj hazırlamaya giden, eşinden ayrılmış 'başarısız' Alman gazeteci Philip Winter, yolda tanıştığı küçük Alice'in ailesini aramak için yeniden yollara düşer.

1975 yapımı "Yanlış Hareket"te (*Falsche Bewegung*) yazar olmak isteyip bu arzusunu gerçekleştirmeyen Wilhelm, annesinin tavsiyesiyle amacına ulaşabilmek, yazabilmek için uzun bir geziye çıkar. Goethe'nin 'Wilhelm Meister'in Çıraklık Yılları" adlı eserinden uyarlanan filmin senaristi Peter Handke'dir.

Wenders'in yol filmleri üçlemesi olarak bilinen filmlerin üçüncüsü 1976 yapımı "Zamanın Akışında-Yolun Kralları" (*Im Lauf Der Zeit-Kings Of The Road*) adlı filmdir. Sinemanın sessiz döneminin ünlü Alman yönetmeni Fritz Lang'a ithaf ettiği filmin konusu sinema ile de ilgilidir. Yalnız yaşadığı karavanıyla kasabaları dolaşan, eski sinema projeksiyon cihazlarının tamir ve bakımını yapan Bruno, yolda karısından ayrıldığı için bunalıma girip intiharı deneyen Robert ile karşılaşır ve ikili sınır kasabaları boyunca yollarına birlikte devam eder. Filmde geçen sinema ile ilgili diyaloglar, geçmişte kasaba sinemalarına film taşıma işleriyle uğraşan Wenders'in, sinemaya dair düşünceleriyle örtüşür. Bu diyaloglardan birinde artık film oynatmayı reddeden sinema sahibi kadın Bruno'ya şöyle der:

"Babam bana: 'Film, görme sanatıdır' demişti. Onun için artık yalnızca bir sömürü olan, insanların gözünde ve kafasında ne kalmışsa onları sömürmeye çalışan bu filmleri göstermiyorum. İnsanların aptalca şeylerle donup uyuşarak dışarı sürüklendiği, her türlü yaşama sevincini yok eden bu filmleri göstermek için hiçbir zorlamayı kabul etmiyorum. Böyle filmlerde insanların kendine ve dünyaya dair her türlü duygusu ölüyor."

Toplumsal yaşama yabancılaşmış, yalnız, güçsüz ve mutsuz karakterlerin boşlukta, boşuna, umutsuzca yer değiştirdiği ve sürekli yol katettiği bu filmlerde tebdil-i mekana rağmen ferahlama gerçekleşmez. Değişen mekanlara ve ortamlara, yeni ilişkilere rağmen üç filmde de karakterlerin yolculukları yeni başlangıçlara taşımaktan çok, yalnızlıklarıyla bunalımlarıyla bir kez daha yüzleştirir onları.

Film yapım çalışmaları da başlıbaşına bir yol ve yolculuk serüveni olan Wenders'in "Berlin Üzerinde Gökyüzü/Arzunun Kanatları"(*Der Himmel Über Berlin/Wings Of Desire*-1987), "Dünyanın Sonuna Kadar"(1991), "*Paris-Texsas*"(1994), "*Lisbon Story*" (1994) gibi filmleri bu anlamda akla gelen diğer örneklerdir.

2.3. Wenders'in Amerikan Rüyası ve Görüntü Dünyasının Kısa Özeti: Paris-Texsas

"İki buçuk yıldan beri burada olmama rağmen kendimi evimde gibi hissetmiyorum ve hiçbir zaman da hissedeceğimi düşünmüyorum. Ama evimde gibi hissetmemek film yapmak için çok iyi bir duygu. Ayrıca Almanya'ya

tamamen yabancılaştığım zaman film yapmak için oraya geri döneceğim. Başka bir ülkeden gelen bir ziyaretçi gibi..” Wim Wenders (Aktaran Görücü ve Atam, 1995, 23)

“Amerikan rüyası daima el altındadır: Bu demektir ki büyük çoğunluk için bir rüya, azınlık için gerçeklik.” Wim Wenders (Erdoğan, Olcay, Arslan, 2004: 19)

“Duygu resimleri, bunlara sinemada çok az rastlanır, bulanık ya da hüzünlü değil, çok berrak ve bilinçli bir tutkuyu yansıtan resimlerdir.” (Aktaran Künzel, 1986: 165)

Almanya’da yakaladığı çıkışın ardından F. Ford Coppola’nın daveti üzerine 1978’den itibaren film çalışmalarını Amerika’da sürdüren Wim Wenders’in filmlerinin görsel yapısı ile anlatı arasında kurulan ilişkide bu dönemden itibaren yeni bir yönelime girilmiştir.

Film yapımının yanında sinema üzerine yazılar da yazan Wenders’in ilk dönemlerinde görüntüye öyküden daha çok önem vermesine karşın daha sonra bu yaklaşımında öyküyü öne çıkaran bir değişiklik yapmıştır. Paris-Texsas’la birlikte görüntülerin filmsel anlatıyı gölgelemeden hikayenin amacına hizmet eden bir yapıda olması gerektiğini savunan Wenders bu düşüncelerini şöyle açıklar:

“Açıkça günümüzdeki büyük tehlike, sinemanın genel olarak gittikçe yaygınlaşan bir eğilim içine girmesidir: Öykü anlatmak yerine görüntülerle etkilemek (…) Aslında ben de bu mesleğe ilk başladığım yıllarda öykülerden kaçınmıştım. Benim için hesaba katılan her şey görüntüydü. Paris-Texas’ı yaparken bir tür açımlamaya sahiptim. Öykünün tıpkı bir nehir gibi olduğunu anlamıştım ve eğer küçük geminizi bu nehrin üzerine koyma riskini alıyor ve bu nehre güveniyorsanız, o zaman gemi sihirli bir şeye doğru yol alabilirdi. Bu noktaya kadar ben sürekli nehir tarafından sürüklenmeyi reddettim. Yanındaki kü-çük gölcüğün yanında kaldım çünkü kendime güvenim yoktu. Ve bu film sayesinde öykülerin orada olduğunu ve bizsiz yapamayacaklarını anladım. O günden itibaren bir şey anlatmak benim sinemaya yaklaşımımda giderek daha güçlü bir hedef haline geldi.” (Wenders, 1998: 97-98)

Daha önceki filmlerinde ve yazılarında, Amerikan emperyalizmi ile ilişkilendirdiği Amerikan kültürünün Avrupadaki ve kendi kuşağı üzerindeki olumsuz etkilerinden söz eden; örneğin “Yolun Kralları”nda filmindeki bir replikte ‘Amerikan kültürü bilinçaltımızı yağma etti’ diyen Wenders’in Amerika’daki sinema serüveninde “Paris-Texsas” önemli bir yer tutar. Daha önce yaptığı filmleri bir tarafa koyup bu filmini ‘ikinci filmim’[2] diye anması, “Paris-Texsas”ın Wenders sineması içindeki yerini ve önemini vurgulamaktadır.

2 “Wim Wenders Paris-Texas’ı bir keresinde biraz da kendini beğenmiş bir biçimde böyle tanımlamıştır. Ama gerçekten de, konu olarak Paris-Texas’ın bundan önce Zamanın Akışında, Yanlış Karar, Amerikalı Arkadaşım gibi filmlerde anlatılan ‘erkek öyküleri’ ile ilgisi yoktur. Yalnız Alis Kentlerde ile bazı paralellikler kurulabilir. Her ikisinde de yalnız ve umutsuz bir adam bir çocukla kurduğu ilişki sonucu yeniden ‘toplumsallaşır’ ve bayağılıklarına dayanamayacağını sandığı topluma yeniden ‘uyum’ sağlar.” (Künzel, 1986: 137-138)

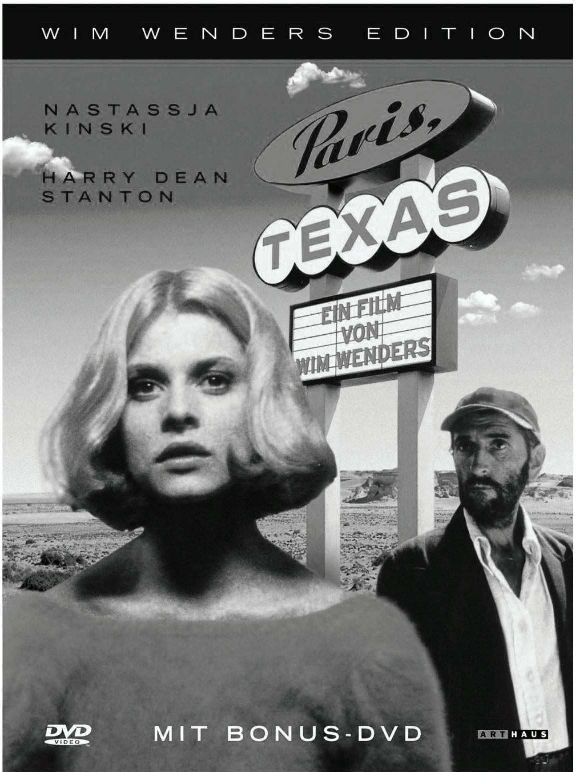

Görüntü yönetmenliğini Wenders'in birçok filminde birlikte çalıştığı Robby Müller'in yaptığı filmde, Wenders'in önceki filmlerine benzer bir yapının yanında Amerika'ya özgü bir görsel atmosfer hakimdir:

"Amerika görüntüler ülkesi.. Görüntü için ülke. Yazı bile burada hiçbir ülkede olmadığı gibi görüntü olayı olmuştur.. Her yerde görüntüler ve işaretler dev tablolar üzerinde, fotograf halinde, resmedilmiş, neon ışıklarında.. Hiçbir yerde göz böylesine meşgul edilmemiş, böylesine hapsedilmemiştir." (Aktaran Erdoğan, Olcay, Arslan, 2004: 21)

'Amerikan Plastik Kültürü'nü yansıtan görüntüleri, yalnız, iletişimsiz, gezgin karak-terleriyle Wenders si-nemasının adeta bir özeti olarak karşımıza çıkan Paris-Texas'ta, Amerika'da yaşayan bir ailenin çözülme süreci, evden kaçan karısını (Jane) bulabilmek için yollara/çöllere düşen adamın hikayesi üzerinden anlatılır.

Bir yol filmi olan Paris-Texas başından sonuna dek, Wenders'in diğer filmlerinde olduğu gibi hüzünlü duygusal resimlerin/mizansenlerin oluşturduğu görüntülerden oluşmuştur. Ancak bu kez peep-show'daki "görüntü" iletişimsizliğin ve yalnızlığın yanında iletişime ve birlikteliğe de aracı olur. Ama filmin sonunda karakterlerin (Travis-Jane) başlangıçtaki "durum"ları değişmez, yolculukları devam eder. Diğer Wenders filmlerinde olduğu gibi, seyirci için de açık uçlu bir sondur bu. Film biter, film karakterlerinin ve hikayenin akışı/yolculuğu seyircinin zihninde devam eder.

Nastassja Kinski'yi 1974'te "Yanlış Hareket" (*Falsche Bewegung*) filmiyle sinemayla tanıştıran Wenders, Paris-Texas'ta 'Jane' rölündeki Kinski'nin yüksek performansının da katkısıyla uluslararası platformdaki yerini sağlamlaştırmıştır.[3]

Filmde Travis'in Jane ile –ya da kendi kendisiyle- "yüzleştiği"

3 Film 1984 Cannes Film Festivalinde en iyi film ödülü olan 'Altın Palmiye'yi kazanmıştır.

peep-show'da karşısındakini göremeyen Jane'dir aslında. Kinski'nin filmin bu sahnesi ile ilgili açıklamaları bir anlamda Wenders'in oyuncu ve mekan kullanımındaki yetkinliğini göstermektedir:

"...Oldukça tuhaftı tabi. İnsan yalnızca kendini görüyor ve kendisiyle konuşuyormuş duygusuna kapılıyor. Ama bu sahneyi böyle filmde görüldüğü gibi çekmemiz çok yararlı oldu, çünkü insan kendini dış dünyadan bütünüyle yalıtılmış hissediyor. Konuştuğum kişiyle karşı karşıya oturmaktan çok daha derin bir iletişim biçimi olduğu duygusuna kapıldım zaman zaman." (Çeviren Dinçel 1985: 91)

Kinski'nin bu oldukça zor sahnede kusursuz oynadığını belirten Wenders, filmin unutulmayan bu görüntülerinin nasıl elde edildiğini şöyle anlatır:

"...Ancak bu sahneleri çekmek oldukça zordu, çünkü aynanın bir yüzü diğer yüzünden iki üç kat daha fazla ışık istiyordu. Bir yığın spot lambası getirdik ve küçük kabin cehenneme döndü. Ayrıca çekimin tamamı bitmeden bu sahnelerin herhangi bir örneğini görmemiz de mümkün değildi. Ama Robby bu riski göze aldı. Oyuncular için de oldukça heyecan verici bir durumdu: Nastassya içerden kamerayı göremiyordu. Tıpkı peep-show'daki gibi yalnızca kendini görüyordu. Sahne sekiz dakika sürüyordu ve bu bizim, kameraya her seferinde yeni bir kaset takmamız demekti... Peep-show'daki son çekim günümüzdü, ertesi gün Houston'a dönmek zorundaydık! Son bölümü çekmeye başlayınca elimizde yalnızca dört kaset kalmıştı ve sahneyi tek bir açıdan çekme dışında olanağımız yoktu. Bütün bunlara ek olarak bir de zaman ve parasal nedenlerle tek bir sözcüğü bile değiştirememe çılgınlığı. Aynı zamanda özellikle Nastassya için çok güç ve çetin bir sahneydi. Üç kere çekimi kesmek zorunda kaldık ve geriye yalnızca tek bir kasetimiz kaldı. Bu kaseti filmde görebilirisiniz. O tek ve son sahnede Nastassya kusursuz oynadı. Nerdeyse komaya giriyordum..." (Aktaran Künzel, 1986: 141-142)

Wim Wenders'in "Avrupa/Amerikan tarzı" diye adlandırdığı film yapım tarzlarının bir potada başarıyla kaynaştırıldığı "Paris-Texas", aynı zamanda yönetmenin 'eski dünya'sı ile 'yeni dünya'sı arasındaki "uyum"un filmidir. Ancak oyuncu ve teknik ekibin performanslarının sonuna kadar zorlandığı bu filmin yapım süreci maddi açıdan da Wenders'i oldukça yormuştur. Wenders bu filmden sonra Amerika'dan ayrılır, Almanya'ya döner:

"Bu aşk/yol filmini gün yüzüne çıkarmak epey zaman aldı. Üç yıl sonra kendimi ve şirketimi (Road Movies) ayakta tutabilmek için bir şeyler yapmak zorunda kaldım..Böylece 'Wings of Desire-Berlin Üzerinde Gökyüzü"nü gerçekleştirdik..'Dünyanın Sonuna Kadar'daki rüya ögeleri büyük ölçüde bu filmden beslenmiştir." (*Antrakt* Sayı 10: 53)

Sonuç

II. Dünya Savaşı sonrası 2. kuşak (Yeni) Alman sinemacıları ile aynı

dönemde ilk filmlerini çeken Wim Wenders'in filmlerinde -bu yıllarda etkisini güçlü biçimde hissettiren- Amerikan kültürünün önemli bir yeri vardır. Ayrıca Wenders'in sinemasal kişiliğinin oluşumunda 68 kuşağı, Genç Alman Sineması, Münih Sinema Okulu, IDHEC, Paris Cinematheque'i, Henry Langlois, Peter Handke, Yasujiro Ozu, Antonioni, Coppola gibi isimler/ yönetmenler/kurumlar ve toplumsal süreçler etkili olmuştur. Müzik üzerine de yazılar yazan ve rock müziği filmlerinde yoğun biçime kullanan Wenders aynı zamanda bir fotograf sanatçısıdır.

Yol filmleriyle ve duygu yüklü sinematografisiyle bir göçmen sinemacı olarak Wim Wenders, 1967'de başladığı sinemasal "yol"culuğuna günümüzde de devam etmektedir. 1990'lara kadar farklı ülkelerde (Almanya, Amerika, Avustralya, Portekiz, Japonya...) yaptığı filmlerdeki öykü, tema, karakter ve görüntü dünyası birbirine benzer yapıdadır. Bu benzerlik özellikle yönetmenin "yol" temalı filmlerinde daha yoğun hissedilir.

Duygusal açıdan içine dönük, umutsuz, gezgin ruhlu karakterlerin rock müzik eşliğinde ve zamanın akışında yaptığı sonu belirsiz yolculuklar bir bakıma Wenders'in kendi iç dünyasına yaptığı bir gezintidir. Filmlerinin kişiselliğini gerçeklikle kurduğu ilişkiyle de pekiştiren Wenders'e göre "Gerçek bir öyküde söyleyecek şeyleriniz vardır, ama formüllere dayanarak bir şey anlatamazsınız, bir şeyleri ancak tekrar edersiniz. Dolayısıyla sinemada bir öykünün varlığına dayanan klasik yaklaşım, bugün gereksinimini duyduğunuz yeni yaklaşım olarak ele alınabilir" (*Antrakt* Sayı 10: 56)

Filmlerinde genel olarak 'zamanın akışına saygılı' bir kurgu anlayışını benimseyen Wenders'in son yıllarda Amerikan ticari sinema uylaşımlarına daha yakın bir tavır sergilediği söylenebilir. Bu da yönetmenin Avrupa (auteur) ile Amerikan (ticari) sineması arasında kalan melez bir yaklaşım ve sinemasal tarz benimsediğini göstermektedir. Bu anlamda "Sırlar Oteli" (*The Million Dolar Hotel*-2000) önemli bir örnektir.

Tamamen ticari sinema kalıplarına uymasa da bu yıllardan itibaren Wenders'in ironik biçimde daha önce karşı koymaya çalıştığı duruma düştüğünü, yani bir anlamda Amerikanlaştığını söyleyebiliriz. Yönetmenin bir söyleşide bu bağlamda aşağıda yer alan görüşleri, Wenders sinemasının seyri hakkında önemli ipuçları vermektedir:

"Bunların hepsi geçmişte kaldı; ben artık 'auteur' bir yönetmen değilim. '*The Million Dolar Hotel*'de biz üç kişilik bir ekiptik; ki bu 'auteur' sinemasının tam zıttı. Ama bu görüş bir şekilde Almanya'da kalakaldı; 'Wenders eski bir auteur yönetmenidir…' Şirketleri birleştirdik çünkü sinema da sürekli değişiyor ve burada insanın karşına çılgınca bir şans çıkıyor, ön saflarda bu devrimde yer almak." (Derleyen Ertan, 2000, 68)

'Amerikan kültürü bilinçaltımızı yağma etti' diyerek ilk dönem filmlerinde, Amerikan kültürünü bireyler arasındaki iletişimsizliği körükleyen, insani değerleri yok eden bir olgu olarak yansıtan Wenders'in şimdi aynı 'yağma'da ön saflarda yer almak istemesi düşündürücüdür. Bu durumda Wenders'in sinemasal yolculuğunda tıpkı filmlerindeki gibi, sonu belirsiz mecralara sürüklenme riskiyle yüzleşebileceğini söyleyebiliriz. "Palermo'da

Yüzleşme"nin seyirciden ilgi görmemesi ve sinema çevrelerinden aldığı olumsuz eleştiriler bu riskin gerçeğe dönüşebileceğini göstermektedir.

Kaynaklar

Arslan, Hamdi vd. (2004), *Bir Wim Wenders Kitabı*, İstanbul, Es Yayınları.
Coş, Nezih (1996), "En İyiler: Wenders ve Kluge", *25. Kare*, Sayı:14, s.33.
Görücü, Bülent ve Atam, Zahit (1995), "Wenders'in Yol Filmleri Üstüne", *Görüntü*, Sayı: 3, s. 20-29.
Ertan, Engin (2000), "Kaybedenler Oteli", *Sinema*, Sayı: 68, s. 61-64.
Ertan, Engin (2003), "Cinnete Yolculuk", *Sinema*, Sayı: 100, s. 99.
Katz, Ephraim (1994), *The Macmillan International Film Encylopedia*, London, Mcmillan.
Handke, Peter (1988), *Kalecinin Penaltı Endişesi*, Çev. Sunja Altınel, İstanbul, Ayrıntı Y..
Kaes, Anton (2003), "Yeni Alman Sineması", Novel-S. Geofrey (der.), Dünya Sinema Tarihi, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
Keskin, Fatih (1995), "Alman Sineması", *25. Kare*, Sayı: 12, s. 41.
Künzel, Uve (1986), *Wim Wenders*, İstanbul, Afa Yayınları.
Ulusay, Nejat (2008), *Melez İmgeler*, Ankara, Dost Kitabevi.
Wenders, Wim (1998), "Wim Wenders'ten Sinema Dersleri", *Sinema*, Sayı: 39, s. 97-99.
"Alexander Kluge-Oberhausen Manifestosunu İmzalayanlar Neler İstiyor?" Çev. Bülent Görücü, Görüntü, Sayı: 2, s. 37-41.
"Üç Alman Yönetmenle Söyleşi: Fassbinder, Wenders, Syberberg", Çev. **Altuğ Coşkun,** *Görüntü*, Sayı: 1, s. 39- 46.
"Wenders'in Görüntüler Dünyası", Çev. Necati Sönmez, *Antrakt*, Sayı: 10, s. 52-57.
"Nasstasja Kinski ile 'Paris Texas' Üstüne", Çev. Sumru Dinçel, *Videosinema*, Sayı: 11, s. 91. "Videoda Bir Yönetmen: Wim Wenders", *Videosinema*, Sayı: 13, s. 35.

Özet: Bu çalışmada Wim Wenders sineması, içinde oluştuğu dönemin tarihsel, politik, kültürel etkenleri ışığında ele alınmıştır. Sinematografisinde önemli bir yer tutan yol filmleri road movies) ve yolculuk temaları Wenders'in ilk filmlerinden günümüze kadar gelmiştir. Yönetmenin bu yaklaşımını ikonografisinden mizansene, karakterlerinden olay örgüsünün gelişimine kadar, filmlerinin biçimsel ve içeriksel yapısında gözlemlemek mümkündür. Bu bağlamda Wim Wenders sinemasını, 'zamanın akışında' ya da boşlukta, rock müzik eşliğinde gezinen; topluma yabancılaşmış, arayış içindeki karakterlerin/yolcuların duyarsızlık, iletişimsizlik ve Amerikan kültürü etkisindeki yollarda/mekanlarda geçen sonu belirsiz hikayelerine ait hüzünlü duygu resimleri olarak özetleyebiliriz.

Anahtar sözcükler: Wim Wenders, Alman Sineması, Yol filmleri, Kütürel Yabancılaşma.

"From 'Paris-Texas' to 'Palermo Shooting':
Wim Wenders Movie in the Course of Time or
'Road Movies' Along With Rock Music"

Abstract: In this study Wim Wenders movie has been examined under the light of historical facts together with political and cultural factors of that time. Road movies and traveling plots which take an important place in the cinematography of Wenders have come until today. It is also possible to observe the director's approach towards the films from the iconography to the scenes, together with characters and development of story line in terms of figural and contextual structure of his films. In that regard we can summarize WimWenders movie as gloomy emotional pictures of ambigious road stories of alienated and undetermined characters/travellers, idling with rock music in the course of time in stolidty and miscommunication with the influence of the American culture.

Key words: Wim Wenders, German Movie, Road Movies, Cultural Alienation.

Hicaz demiryolu inşaatı.

Alıp Başımı Gideceğim Buralardan: Sam Peckinpah'dan Bir Yol Filmi Klasiği "*Bana Onun Kellesini Getirin*"

Orhun YAKIN*

"Alfredo Garcia'yı çektim ve tam olarak nasıl çekmek istediysem öyle çektim. İster iyi ister kötü deyin, beğenin ya da beğenmeyin, o her şeyi ile benim filmim".

Sam Peckinpah'ın her açıdan tam bir 'Peckinpah' filmini ne zaman çekeceği sorusuna verdiği yanıt.

Birçok önemli yönetmenle karşılaştırıldığında David Samuel 'Sam' Peckinpah'ın (1925-1984) yönetmenliğini yaptığı toplam 14 filmin (birçok televizyon dizisini dâhil etmeksizin) göze ve de kulağa doyurucu geldiğini söylemek pek de kolay değil. Bu filmleri kendi içinde değerlendirdiğimizde ise elimizde kalan 6 ya da 7 filmdir diyebiliriz. Ama iç karartan istatistik sonuca karşın Peckinpah çağdaş Amerikan sinemasının kelimenin tam anlamıyla "kült" yönetmenlerinden birisidir. Bu popülerliğin temel nedeni ortaya koyduğu ve halen tam bir resmi oluşturulamamış olan renkli ve oldukça karmaşık kişiliğidir. Bu kişiliğini hem filmlerinin setlerinde hem de özel yaşamında çevresinde bulunanların gözüne olabildiğince sokmuş olan Peckinpah yine bu kişiliği ile kariyerinin ve yaşamının sonuna dek kendisine sadık bir arkadaş/dost grubu oluşturmayı da bilmiştir.

Peckinpah'ın babası dini bütün, tanrı inancı olan bir avukattı. Çok disiplinli ve kanunlara kelimesi kelimesine bağlı bir adamdı ve Peckinpah'ın annesiyle ev yaşamında kimin söz sahibi olması gerektiğine yönelik şiddetli tartışmalar yaşamaktaydı. Bu itiş kakış daha sonra en önemli ve de tartışmalı filmlerinden *Straw Dogs*'da (1971) çözülüp giden bir evliliği anlattığında ortaya çıkacaktır. Hukuk alanından uzak durma isteği iyice ortaya çıktığında babasının belki düzelir ümidiyle kendisini ikide birde ava çıkartması Peckinpah'ın kişiliğinin bölünmeye başlamasına yol açmıştır denilebilir. Entelektüel, zeki, duygusal ve de romantik sayılabilecek bir ruh yapısı oğlunu tam bir erkek gibi yetiştirmek isteyen bir babanın eline tutuşturduğu

* Yrd. Doç Dr. Orhun YAKIN, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Mütercim-Tercümanlık Bölümü.

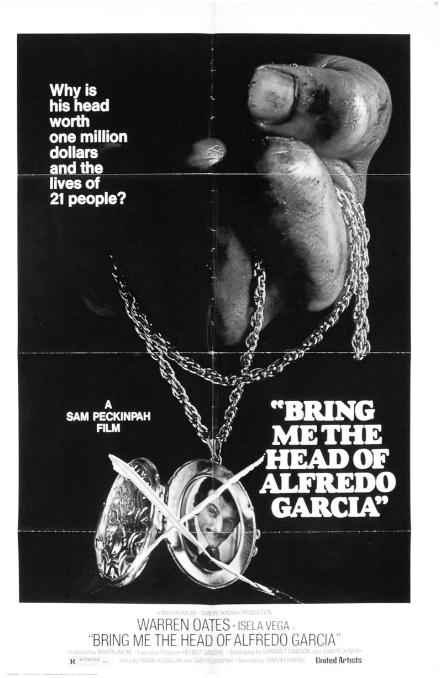

Filmin afişi.

bir tüfek ve avcılığın zorunlu kıldığı şartlarla karşı karşıya geldiğinde bu tür bir kırılmanın yaşanmasında şaşıracak bir şey yoktur diyebiliriz. 18 yaşına girmeden kısa bir süre önce deniz kuvvetlerine yazılan Peckinpah'ın *Full Metal Jacket*'da (Stanley Kubrick, 1987) sergilenen sahnelerden pek de farkı olmayan bir temel eğitimden geçtiğini ve 1945'de Çin'de teslim olan Japon askerlerinin silahsızlandırılarak ülkelerine iadesi işlemlerinde denetleme ve nezaret görevlerinde bulunduğunu belirtmekte fayda var. Her ne kadar bir çarpışmaya katılmamış olsa da savaşın sonunu görmüş olan Peckinpah'ın bu gözlemlerini -acımasızca ve bol miktarda dökülmüş kan- *The Wild Bunch* örneğinde (özellikle son sahne) olduğu gibi yansıttığını görebiliriz. Savaş sonrasında Amerika'ya dönen Peckinpah babasının beklentilerinin tersine üniversitede önce tarih bölümüne daha sonrada ilk karısı olacak Marie Selland'ın etkisiyle ilgi duymaya başladığı tiyatro bölümüne kaydoldu. Ama oyunculuktan ziyade işin mutfak kısmı ile özellikle de yönetmenlikle ilgilenmekteydi. Buradaki çalışmalarında oyuncuların nasıl motive edilmesi gerektiğini ve bir karakterin içine nasıl girilebileceğini öğrendi. İlk çocuğunun doğumu sonrasında düzenli bir işe ihtiyaç duydu ve küçük bir tiyatronun sabit yönetmeni oldu ama mekân sahiplerinin istediği hafif komediler ya da suya sabuna dokunmayan müzikaller yerine genellikle ses getiren ve tartışma yaratan Tennessee Williams ya da William Saroyan gibi yazarların oyunlarını tercih etti. Burada geçirdiği zaman ona aslında yanlış yerde olduğunu kafasındakileri canlandırabilmek için ona gereken sahnenin çok daha büyük olması gerektiğini gösterdi. Ancak büyük beyaz bir perde ona bu olanağı sağlayabilirdi. Ağabeyi Danny'nin desteği ile ilk ciddi işine ünlü yönetmen Don Siegel'in yanında *Riot in Cell Block 11* (1954) filminin diyalog yönetmeni olarak başladı. Siegel aslında Peckinpah için bir rol modeli olmuştu. Dahası, yıllar sonra kokain tutkusu yüzünden iş göremez hale gelen ve Hollywood'da tam manasıyla persona non grata/ istenmeyen adam ilan edilen Peckinpah'ı yardımcı yönetmen olarak işe alıp düzgün bir iş çıkarmasına ön ayak olan ve de bu sayede ölümünden önce son ve de düzgün sayılabilecek bir film daha (*The Osterman Weekend*, 1983) çekmesini sağlayan da Siegel olacaktır. Sinema dünyasındaki ilk 'ciddi' işi Siegel'in kült filmlerinden *Invasion of the Body Snatchers*'ın

(1956) senaryosunun elden geçirilmesi olan Peckinpah buna benzer diğer senaryo düzeltme çalışmaları sayesinde bu metinlerin iç dinamiklerinin nasıl şekillendiğini ve yapıların nasıl oluşturulduğunu ilk elden öğrenme fırsatını da bulmuştu. Daha sonra yine Siegel'in kendisini önermesiyle bir ara geçiş yaptığı televizyon dizisi *Gunsmoke*'da yazdığı orijinal bölümlerin yüksek izleme oranı yakalaması endüstri içindeki yerini oldukça sağlamlaştırmıştı. Bu arada, büyük olasılıkla alkol alışkanlığının da etkisiyle, evliliği 1960'da sona erdi. Peckinpah yönetmenliğini (ve senaryonun bir kısmını) üstlendiği *Major Dundee* (1965) filminin setinde ikinci (ve üçüncü ve de dördüncü) karısı olacak Begonia Palacios'la karşılaştı. İlişkileri, biraz da Peckinpah'ın içinden geçmekte olduğu duygusal ve psikolojik çalkantılara bağlı olarak,

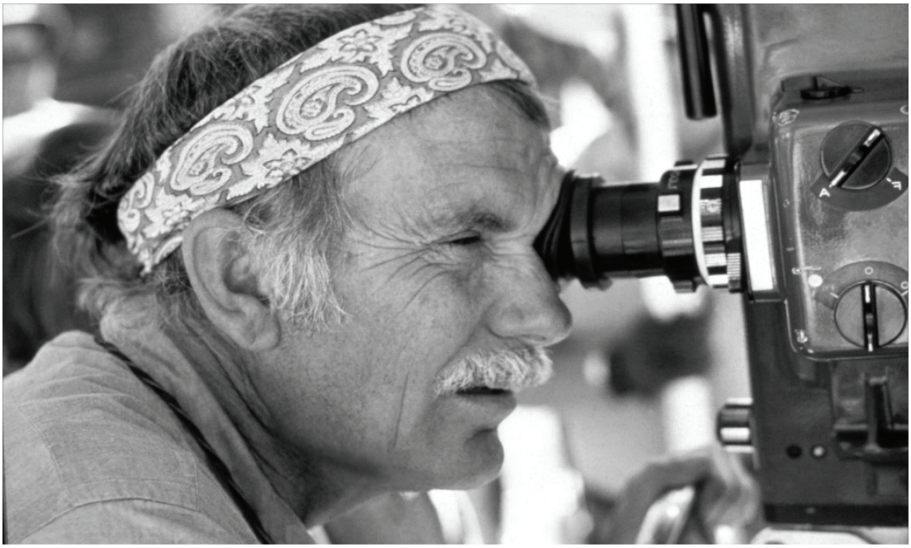

Sam Peckinpah sette.

yıllarca kör topal sürmüştü. Ölüm döşeğinde yanında, kız kardeşi Fern Lea ile birlikte, Begonia'nın bulunması bu fırtınalı ilişkinin sevgilerini tüket(e) mediğinin bir işareti olarak görülebilir.

Peckinpah'ın içki saplantısı ve stüdyo sistemi ile çoğunlukla bu durumdan kaynaklanan tartışmaları ve anlaşmazlıkları kariyerine (ve de gişe hâsılatına) oldukça olumsuz etki yapmıştır. *The Wild Bunch* sonrası kotardığı *The Ballad of Cable Hogue*'un (1970) tanıtımına hiç önem vermeyen Warner Brothers şirketi filmi gişede deyim yerindeyse iki seksen yatırmış, MGM ise *Pat Garrett and Billy the Kid*'i (1973) berbat bir montajla piyasaya sürerek canına okumuştu. Tıpkı bu yazının konusu olan *Bring Me the Head of Alfredo Garcia* ve 1977 tarihli *Cross of Iron*'ın da başına geldiği gibi. Ama nasıl ki alkol Peckinpah için bir alışkanlık hatta tutkuysa yönetmenlik de aynı ölçüde büyük bir tutkuydu. Sırf bu nedenle her gişe başarısızlığının ardından belki de son filmini çekmiş olabileceği korkusu Peckinpah'ı bazen çok inanmasa da bazı projeleri, *The Getaway* (1972) ya da *Convoy* (1978) gibi, sırf ayakta

Özetleyecek Olursak

Sadece İspanyolcada 'patron' anlamına gelen lakabıyla tanınan El Jefe zengin ve de güçlü Meksikalı bir toprak ağası olup genç kızı Teresa'yı hamile bırakarak kayıplara karışan Alfredo Garcia'nın ki bir anlamda Garcia kendisini besleyen eli ısırmıştır çünkü patron onu adeta oğlu gibi sevmekte ve parlak bir gelecek planlamaktadır, kellesini getirene tam 1 milyon dolar ödül vereceğini duyurur. Sözünün eri ve de acımasız bir adam olduğunu öz kızını kalabalık bir grup önünde ciddi biçimde hırpalayıp bir kolunu kırmasından anladığımız El Jefe için durum tam anlamıyla bir onur meselesidir artık.

Haberin yayılmasıyla birçok ödül avcısı Alfredo'yu bulmak için harekete geçer. Aradan geçen aylar boyunca bir sonuç elde edilemez ve El Jefe'nin vurucu gücünden ciddi görünümlü ve takım elbiseli iki eleman (Sappensly ve Quill) Meksiko City'de hem yöneticiliğini yapıp hem de piyano çalarak kıt kanaat geçinmekte olan emekli ordu mensubu Amerikan vatandaşı Bennie'nin piyanist olarak turla gelmiş turistleri kötü şarkılar söyleyerek eğlendirmeye çalıştığı bara gelerek Garcia hakkında bilgi almak isterler. Bennie söz konusu kişinin adını bir yerlerde duymuş gibidir ama net bir bilgisi de yoktur. Ama aslına bakılırsa kendisi hariç herkes Garcia'nın kim olduğunu bilmektedir ama nerede olduğu konusunda bilgileri yoktur. Dertleşmek için yerel bir genelevde çalışan sevgilisi Elita'nın yanına giden Bennie bir başka gerçekle daha karşılaşır: Elita kendisine bir türlü sevgisini doğru dürüst ifade etmemiş olan Bennie'yi bir ara Garcia ile 'aldatmıştır'. Ama Bennie bu itirafı acısını Elita'nın verdiği bir bilgiyle kısa sürede unutacaktır: Garcia geçen hafta içkili araç kullanırken kaza yapmış ve hakkın rahmetine kavuşmuştur. Bennie için bundan daha iyisi Şam'da kayısıdır çünkü artık ödül için yasa dışı yollara sapmaktan kurtulmuştur. Hemen Sappensly ve Quill'in El Jefe'nin diğer bir takım karanlık bağlantılarıyla birlikte kamp kurdukları otele giden Bennie bu karakterle mal tesliminde 10, 000 dolar ve masraflar için de iki yüz dolar karşılığında Garcia'nın kellesini getirmek için anlaşır.

Bennie sevgilisini Garcia'nın mezarını ziyaret etmek için birlikte yola çıkmaya ikna eder. Yolda ilişkilerinin de bir muhasebesini çıkartmaya çalışırlarken Bennie

kalmak için kabul etmeye zorlamıştır. Ama ilginçtir ki sadece para için yaptığı *Convoy*, filmi on bir gün geç teslim etmesi ve bütçesini 5 milyon dolar aşmasına rağmen, Peckinpah'ın kariyerinin gişe açısından en başarılı filmi olmuştur. Ama çekimlerin büyük kısmında yeni edindiği kokain alışkanlığını içkiyle karıştırması yüzünden ortalarda pek görün(e)memesi yüzünden filmin hatırı sayılır bir kısmı setteki eş dost sayesinde çekilmiştir. Bu filmle, son filmi bir Robert Ludlum uyarlaması olan *The Osterman Weekend* (1983) arasında yaklaşık beş sene geçmiştir ve bu son filmde Peckinpah'a mesleğini/tutkusunu sürdürmek için gerekli olan ivmeyi sağlayamayacaktır. Buna rağmen senaryosunu Stephen King'in yazdığı *The Shotgunners* filminin yönetmenlik koltuğu kendisine önerilecektir ama bir kalp krizi bu projenin ve de kendisinin sonunu getirecektir.

Peckinpah belki de İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerikan Western sinemasının en önemli son yönetmenidir. Küçüklüğünde ziyaret ettiği ve üzerinde kalıcı bir etki bırakmış olan büyükbabasına ait Sierra Nevada

hem Elita'ya evlenme teklif eder ve artık fahişelik yapmasına gerek kalmayacağını kendisinin de artık o sefil barda çalışmayacağını söyler. Ama Elita bu vaatlerin üstüne hemen atlamayacak kadar tecrübeli birisidir ve bir biçimde sürüp gitmekte olan düzenlerinin de bozulacağından endişe duymaktadır. Yolda bir mola verdiklerinde yanlarına gelen iki motosikletli (birisi şaşırtıcı ve de ürpertici bir performans sunan Kris Kristofferson) ikiliyi silahla tehdit ederek Elita'ya tecavüz etmek isterler. Bennie garip bir kararsızlık geçirmektedir, nasıl davranması gerektiğinden emin değildir ama Elita adamlara Bennie'ye dokunmamaları karşılığında zorluk çıkartmayacağını söyler ve Kristofferson'la ilerdeki çalılıklara doğru gider. Kristofferson önce oldukça istekliymiş gibi gözükse de sonrasında vazgeçmiş gibi gözükür. Bu arada Bennie sinirlerine hâkim olmayı başarır ve eline geçirdiği tava ile bir punduna getirerek diğer saldırganı etkisizleştirerek silahını alır ve Elita'nın yardımına koşar. Elita ise motorcunun tecavüzden vazgeçmiş ve derin düşüncelere dalmış görünümünden etkilenmiştir ve mesleğinin inceliklerini devreye sokarak adamı bir anlamda teselli etmektedir. Bennie hem Kristofferson'u hem de ayılıp peşinden gelmiş olan diğer motorcuyu vurur. Bennie belki de 'hazır bu fırsat' diye düşünüp Elita'ya esas niyetini açıklar: Garcia'nın mezarını açacak ve kafasını alarak ödül avcılarına para karşılığı satacaktır. Elita önce dehşete kapılır ama kendisini toparlayarak Bennie'yi bu işten vazgeçirmeye ve Meksiko City'e dönüp evlenerek doğru düzgün bir hayat sürdürmesi için ikna etmeye çalışır. Benny geri adam atmaz ama Elita ile Garcia'nın gömülü olduğu kasabanın kilisesinde evlenmeyi kabul eder.

İkili sonunda kasabaya ulaşır ve Garcia'nın eş, dost ve akrabalarının çevresinde toplaştıkları mezarı ziyaret ederler. Aynı günün gecesi gizlice mezarlığa girerler ve Bennie mezarı açmaya başlar. Ama tam tabutu açtığında kimliği belirsiz birileri arkasından saldırarak kafasına bir kürekle vurup bayıltırlar. Bennie ayıldığında berbat bir sahne ile karşılaşır: açtığı mezara yarı yarıya gömülmüş bir durumdadır ve sevgilisi Elita'nın cesedi de yanı başındadır. Dahası, Garcia'nın kellesi de olması gereken yerde değildir. Bennie kasabanın sakinlerinden saldırganların bir station vagon araba kullandıklarını öğrenir. Adamları takip etmeye başlayan Bennie'nin şansı yaver gider ve lastiği patlamış olan arabaya yetişmeyi başarır. Çıkan çatışmada Bennie adamları haklamayı başarırı ve kelleyi geri alır.

bölgesindeki çiftlik onun için "vahşi batı"nın bir sembolü gibiydi ve söz konusu çiftliğin elden çıkışı da onun zihninde ve algılayışında neredeyse batının bir kavram olarak yok olup gitmesine eş değer bir durumdu.

Peckinpah'ın sinema mirası içinde şiddet ve bu şiddetin ifadesi ayrı bir yer tutmaktadır.[1] Bu ifadenin belki de en önemli öğelerinden birisi de -bir Peckinpah icadı olmasa da- ağır çekim kullanımıdır. Peckinpah'ın çok sert geçen çarpışma sahnelerindeki ağır çekim tekniği kendisini diğer yönetmenlerden -bu yöntemin bir stil olarak yerleşmesi, alamet-i farika olması anlamında- çok daha farklı bir noktaya koymaktadır. Bu yöntemi çok hareketli bir montaj ile desteklemesi de -*The Wild Bunch* (1974) örneğinde de görüldüğü gibi- şiddetin estetiği bağlamında ortaya çok değişik -ve daha sonra da denenmesine rağmen, bkz. John Woo- halen tam anlamıyla aşılamadığını

1 Aslında Peckinpah'ın filmlerinde var olan şiddeti artık 'şiddet' diye nitelemek çok da doğru bir değerlendirme olmayacaktır. Yaklaşık son 20 yılın filmlerine genel olarak bakıldığında hem şiddetin düzeyi ve sıklığı hem de akan kanın miktarı göz önüne alındığında yönetmenin takma isminin tamamen dönemsel olduğu sonucuna varabiliriz.

Naylon torbada taşıdığı kellenin yolda bozulmasını engellemek için mola verdiği bir lokantadan bol miktarda buz alarak torbayı takviye ederek yoluna devam eder. Yolda Garcia'nın kellesiyle sanki canlıymış gibi sohbete başlayan Bennie önce onu Elita'nın ölümünden sorumlu tutsa da sonrasında ikisinin de aynı kadını sevmiş olduğu gerçeğini kabullenir.

Bennie'nin yolu Garcia'nın kellesini geri isteyen aile fertleri tarafından kesilir. Aileyi para vererek ikna etmeye çalışırken Bennie'nin yardımına Sappensly ve Quill yetişir. Adres sorma bahanesiyle duran tetikçilerden Sappensly aile fertlerini lafa tutarken Quill arabadan bir makineli tüfek çıkarır ve ailenin neredeyse tamamını mermi manyağı yapar. Ama onun da şansı pek yaver gitmez ve aile fertlerinden birinin kurşunları ile mesleğine ve de yaşamına veda eder. Sappensly ortağının (sevgilisinin) cesedine üzgün bir şekilde bakarken Bennie parasını alıp alamayacağını sorar. Öfkesini yenemeyen Sappensly silahını Bennie'ye çevirir ama yeterince hızlı değildir. Bennie Garcia'nın kellesini tekrar yan koltuğuna koyup ağız dalaşına/dertleşmesine kaldığı yerden devam ederek yola koyulur.

Meksiko City'deki dairesine varan ve biraz da artık iyice artmış gibi gözüken o pis kokuyu da üzerinden atmak için Garcia'nın kellesine bir duş aldıran Bennie ardından 10.000 dolarını almak üzere Max'in kalmakta olduğu otel odasına gider ama orada artık söz konusu paranın kendisi için itici bir güç olmaktan çıktığını fark eder: sonuçta Elita'da bu adamlar ve para yüzünden hayatını kaybetmiştir. Etraf karışır, mermiler havada uçuşur ama Bennie bir biçimde odayı mezbahaya çevirerek aradan sıyrılmayı becerir. Masadan üzerinde El Jefe'nin adresinin bulunduğu kartvizit alan Bennie koliyi adrese elden teslim etmek üzere son kez yola çıkar.

El Jefe adamımızı mekânında krallar gibi karşılar ve içinde söz vermiş olduğu 1 milyon dolar bulunan çantayı Bennie'ye verir. Ama Bennie mutlu değildir, bu kelle uğruna sevgilisi dâhil kaç kişinin hayatını yitirdiğinden söz açar. El Jefe oldukça anlayışlıdır, parayı alıp yoluna gitmesini ve kelleyi de yolda siftinen domuzların önüne atmasını söyler. Artık iyice zıvanadan çıkmış olan Bennie silahını çeker ve salondaki korumalarını haklar ardından silahını El Jefe'ye doğrultur. Ne yapacağına karar vermeye çalışırken başından beri salonda kucağında bebeği ile durumu dehşet ve acı içinde izlemekte olan Teresa gözünü bile kırpmadan ona tetiği çekmesini söyler. Bennie kızın sözünü dinler ve birlikte salondan çıkarlar. Bir yarma teşebbüsü ile sıyrılmaya kalkışan Bennie kapıdan çıkar çıkmasına ama uzaklaşamadan El Jefe'nin makineli tüfek taşıyan adamları tarafından arabasının içinde delik deşik edilir.

düşündüğümüz yapıtlar çıkmasına yol açmıştır. Ama Peckinpah sineması bunlardan mı ibarettir? Hiç şüphesiz öyle değil. Oldukça kendine has bir ahlak anlayışının da bu filmlere egemen olduğunu görmekteyiz. İyi ve kötü kavramlarını o dönem kadar ifade edilmemiş biçimde ele alan Peckinpah'ın ana dertlerinden birinin 'insan denen o muammayı' çözmek olduğunu anlıyoruz ama bunu yaparken -özellikle erkek- karakterlerini olabildiğince büyük (ve aslında çözümsüz) sorunların ortasına koymayı ve 'kötülük' kavramını tüm açıklığıyla sergilemeyi seçiyor. Bu karakterler (iyisi de kötüsü de) olabildiğince 'insan' karakterler ama uzaktan ve de ilk bakışta birçok açıdan dibe vurmuşlar. Bir 'iyi' karakter gözünü kırpmadan yol arkadaşını/yoldaşını yaralandığı ve artık işe yaramayacağı için gözünü kırpmadan öldürürken o dönem kadar dokunulmaya bile kıyılamayan çocuklar neşe içinde bir akrebe işkence edip

yakarak öldürüyorlar. Bu anlamda Peckinpah için dokunulamayacak bir konu, beyaz perdeye taşınamayacak bir görüntü -dönem şartlarında- yok gibidir. İşte bu yaklaşım günümüzün popüler yönetmenlerinden Quentin Tarantino ya da Martin Scorsese'in önünü de açmış, şiddetin perdedeki sunumuna yeni ve bir anlamda kalıcı bir yorum getirmiştir öyle ki Stephen Prince şiddet sineması ve Peckinpah temalı çalışmasında günümüzün çok sert şiddet içeren filmlerinin Peckinpah sinemasının direkt uzantısı olduğunu öne sürmüştür (xv-xvi). Tabii ki Peckinpah'ın western temalı şiddet filmlerinden öncesi vardı ve bu 'öncesi'ni en iyi yansıtan filmler İtalyan yönetmen Sergio Leone'nin "spagetti Western" olarak ('spagetti' sözcüğünün içerdiği aşağılama -en azından bu akımın ilk dönemlerinde- Hollywood ve tutucu western seyircisinin bir kıskançlık ifadesi olarak algılanmalıdır) nitelendirilmiş Dolar Üçlemesini oluşturan *A Fistful Dollars* (Bir Avuç Dolar- 1964), *For A Few Dollars More* (Birkaç Dolar İçin- 1965) ve *The Good, The Bad and the Ugly* (İyi, Kötü ve Çirkin- 1966) filmleridir. Şiddet ve ölüm bazen karikatürize edilerek verilmiş olsa da bu üçlemenin sunduğu yeni tip sadizm ve kan dökümü Amerikan sineması açısından bir milat olarak nitelendirilmelidir. Bu üçlemeyi izleyen, *The Dirty Dozen* (1967), *Bonnie and Clyde* (1967), *In the Heat of the Night* (1967), *The Graduate* (1967), *Midnight Cowboy* (1969), *Easy Rider* (1969), *Rosemary's Baby* (1968), *In Cold Blood* (1967) gibi filmler, hepsi aynı kulvarda olmasa da, Amerikan sinemasının genelde karşısına çıkan temel üç engelin, sorunlu dil kullanımı -özellikle kutsal kabul edilen değerlere yönelik sövgü-, cinselliğin sergilenmesi ve şiddet engellerinin, dönemin sosyal ve siyasal yaşamında meydana gelen büyük değişimlerin de etkisiyle, belli bir noktaya kadar üstesinden gelmeyi başarabilmişlerdi. Böyle bakıldığında Peckinpah 1969'da belki de en çok hatırlanan ve de yorumlanan (*Straw Dogs*'u da (1971) unutmayalım bu arada) *The Wild Bunch*'ı gösterime soktuğunda işte yukarda işaret edilen filmlerin oluşturduğu bir zemin üzerinde hareket ediyordu. Şiddet kavramının beyaz perdedeki yansımaları bir noktaya kadar kabul edilmiş olup seyirci/toplum önüne gelecek bir sonraki deneme için sosyokültürel açıdan da hazırdı. Endüstri de bu yaklaşımın arkasındaydı çünkü bu sahnelerin ve de hikâyelerin iyi kâr getirdiğini görmüştü. Ama *The Wild Bunch*'ı diğerlerinden ayıran, şiddeti ve sonucunu o tarihe kadar rastlanmayan bir düzeyde (ağır çekimi de ekleyerek) sunmasıydı.

Yol Ve (Amerikan) Yol Filmleri Üzerine:

Shoma Chatterji olduça kapsayıcı bir tarif veriyor yol filmleri için: "konunun bir yolculuk esnasında ya da bir taşıt içinde geçtiği film türü". *Film Encyclopedia* (Film Ansiklopedisi) ise bir tarif vermenin kolay olmadığını, hemen her filmin bir biçimde 'yolculuk' çerçevesi içinde yorumlanabileceğini çünkü seyirciye karakterlerin bir noktadan diğerine hareketlerinin gösterildiğini belirtir. Ansiklopedi toplamda, bu filmlerin 'hareketlilik'e yönelik bir saplantıları olduğunu ve bu durumu dramatize ederek yansıtma-ya çalıştıklarını, karakterlerin ise, aşağıda da tekrar belirtileceği gibi, sadece coğrafi sınırlar arasında gidip gelmediğini aynı zamanda ahlaki değerler

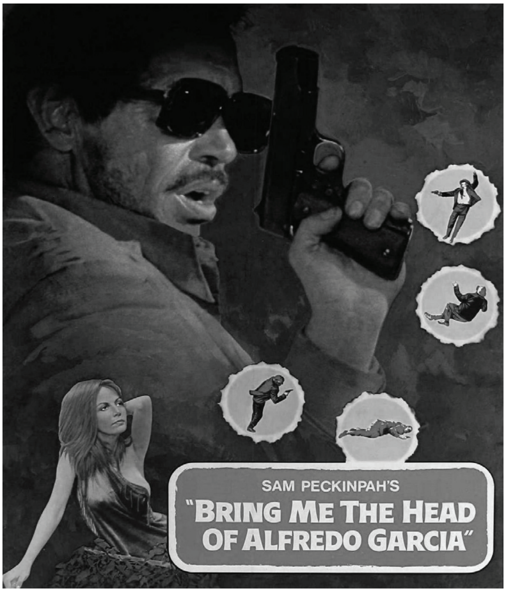

ve kavramlar arasında da yolculuklarını sürdürdüğünü (ve de tamamladığını) ekler. Ama ülkedeki araba kültürünün egemenliği tam olarak ilan etmesinden önce, örneğin 1850'lerde, altının bulunmasıyla başlayan ve de yayılan 'batıya gidiş' hareketi yol kavramını Amerikan göçmenlerinin zihninde zenginlik ve maceranın bir göstereni olarak işlemiştir. Bu bağlamda Sam North'un da belirttiği gibi Charlie Chaplin'in *The Gold Rush*'ını da (Altına Hücum) bir yol filmi olarak sınıflandırmak mümkündür. Seyirciler o işsiz güçsüz, yoksul ve köksüz serserinin maceralarına gülmekle beraber o hiç bitmeyecekmiş gibi gözüken yoksulluğun ve yolun kendilerinden hiç de uzak olmadığını anlamaktaydılar. Genel bir bakışla yol filmlerinin Amerikan sinemasının ayrılmaz türlerinden irisi olduğunu söyleyebiliriz. Bu konumunu belki de İkinci Savaş sonrasında özellikle bir yükseliş devrine girmiş olan Amerikan araba endüstrisinin ve bu endüstrinin en çok etkilediği genç nüfus ve kültürlerinin en yoğun biçimde yansımasını bulduğu bir alan olmasıyla kazanmıştır sözünü ettiğimiz tür. Yol üzerinde yoğunlaşmaktan ziyade hareketlilik üzerinde durmuş olan *The Wild One* ve *Rebel Without a Cause* bu türün Amerika'daki doğuşunda rol oynamışlardır denilebilir.[2] Yine ilk dönem örnekleri arasında sayılabilecek 1945 tarihli Edgar G. Ulmer'ın *Detour*'unu da bu akışa dahil etmekte fayda var. New York'tan Los Angeles'a otostop yapan bir kulüp piyanistinin başına gelenleri dönemin -ve de yapımcı firmanın- zorlu koşullarında perdeye yansıtan bu özünde kara film ana teması ve yan konuları ile yol filmleri altın listesinde yer almayı hak etmektedir. Ingmar Bergman'ın *Wild Strawberries* (1957) ve Federico Fellini'nin *La Strada*'sı (1954) Avrupa sinemasının üst düzey yol filmi örnekleri arasında sayılmalıdır.[3] Özellikle

2 Aslında türün Amerikan sineması bağlamında 'doğumu' D. W. Griffith'in filmlerinde, kameranın bir arabaya yüklenebileceğinin görülmesi ve *Gazap Üzümleri*'nde bu kolaylığın bir adım ileriye götürülmesiyle (araba camlarından çekilen manzara görüntüleri, yollara dökülmüş insanlar vd.) ve sonrasında 40'lı ve 50'li yılların kara filmler döneminde arabanın oldukça klostrofobik bir sunumu ile devam etmiştir. Özellikle bu yıllar Amerika özelinde 'yol'un zevk ve heyecan verici bir unsur olmaktan uzak, belirsizlik ve tehlikelerle dolu bir unsur olarak algılandığı ve bu ruh halinin belki de modern dönem yol filmlerinin babası sayılabilecek *Easy Rider*'e miras kaldığını söylemek mümkündür.

3 Avrupa sinemasından iki örneği daha araya sıkıştırmalıyız: Bergman'dan çoktandır bir klasik olarak kabul edilen *The Seventh Seal* (1957) ve Luis Bunuel'den *Subida al Cielo* (*Mexican Bus Ride*, 1951). Bu örnekler yolculuğu, çoğunlukla kişiler üzerinde değil de toplumsal sorunlar/konular üzerinde yoğunlaşmayı seçen, akışı bölümler halinde düzenleyip sanki bir hac ziyareti

Amerikan sineması çerçevesinde "Yol Filmleri" türü oldukça geniş bir alanı kaplamaktadır. Oz Büyücüsü'nden (*The Wizard of Oz*, 1939) Frank Capra'nın *It Happened One Night*'ına (1934), *The Searchers*'a ve *Thelma ve Louise*'e (Thelma & Louise, 1991), *Five Easy Pieces*'dan (1970) *2001: A Space Odyssey*'a ve *Bonnie and Clyde*'a (1967), Steven Spielberg'in sinema dünyasına ilk ciddi adımı olan *The Duel*'dan (1971) ve yine dev projelerden önce çektiği *The Sugarland Express*'e (1974) ve *The Cannonball Run*'a (1981) oradan -özellikle Steppenwolf'un filmden sonra uluslararası bir marş haline gelecek olan *Born to be Wild* şarkısının katkısıyla da iyice güçlenen- *Easy Rider*'a (1969) ve de *Apocalypse Now*'a oradan *Vanishing Point* ve *Two-Lane Blacktop* gibi (ikisi de 1971 yılından) türün klasikleri arasında sayılan filmlere oradan da *Badlands*'e ve *Natural Born Killers*'a ve çok daha yakın tarihli *Death Proof*'a ve de *The Brown Bunny*'e ve de Lynch'in gerçeküstü bir yolculuğu anlattığı *Wild at Heart*'ına (1990) kadar uzanan çok geniş bir yelpaze söz konusudur. Tabii daha da gerilere gidecek olursak yolumuz -Amerika'da Jack Kerouac'ın *On the Road*'unu (*Yolda*, 1957) ve Yeni Gazetecilik Akımı'nın en önemli temsilcilerinden Tom Wolfe'nin LSD katkılı bir Amerika gezisini anlattığı *The Electric Kool-Aid Acid Test*'i geride bıraktıktan sonra– Joseph Conrad'ın *Heart of Darkness*'ına, Herman Melville'in efsanevi öyküsü *Moby Dick*'e (1851) ya da Miguel de Cervantes'in ilk modern roman olarak nitelendirilen *Don Kişot*'una (1605-1615) ve oradan da Homer'in *Odyssey*'sine kadar çıkacaktır. İlk dönem Amerikan yol filmleri genel olarak, Western filmlerinde olduğu gibi, yeni yerler keşfetmek ya da sınırların daha da genişletilmesi ve henüz inşa halinde olan bir ulusal kimlik çalışmasının parçaları olarak görülebilir (Klosterman, 2008). Zaten şu ya da bu nedenle doğu kıyısından batı tarafına doğru gerçekleştirilen -tıpkı en yakın tarihli örnek olarak verilebilecek *The Book of Eli*'da görüldüğü gibi çok farklı nedenlerle de olsa-yolculuklar çok uzun süre bu türün gönderme yaptığı ya da ele aldığı hikâyelerin temellerini oluşturmuştur. Ama yukarıda adını geçirdiğimiz *Easy Rider*'ın bir "ters" örnek oluşturduğunu ve ana karakterlerin batıdan doğuya yöneldiklerini de ve bir anlamda Amerika'yı tersten keşfe çıktıklarını da unutmamak gerekir.[4] Karakterler açısından yol filmlerinin içerdiği çatışma hali ağırlıklı olarak karakterin iç dünyasını bağlar. Bir noktaya kadar bu iç çatışmanın söz konusu toplumun ya da yaşanan zamanın içinden geçmekte olduğu büyük ölçekli çatışmanın bir yansıması

havasında vermektedir. *Mexican Bus Ride*'dan söz açılmışken; bu yazının çerçevesini çok da genişletmemek adına bu genel tanıtımda Latin Amerika çıkışlı yol filmlerine -ki sayıları oldukça fazladır- yer vermemeyi tercih ettim.

4 Öyle ki filmin sonu da oldukça terstir: Amerika'da her şeyin mümkün ve sınırsız olduğu düşüncesi ya da ideali tamamen geçersiz olup, görünen her şey sahtedir. Filmin ana karakterleri özgür Amerika'yı (ya da özlemini çektikleri her neyse) aramaya çıkarlar ama bir türlü bulamazlar. Filmin tanıtım cümlesi "a man went looking for America… and couldn't find it anywhere/Amerika'yı bulmak için yola çıktı… ama hiçbir yerde bulamadı" filmin iyi bir özeti olarak da değerlendirilebilir. Karakterlerin buldukları sadece hayal kırıklığı, öfke ve zamansız denilebilecek ölümdür. Yol filmleri arasında -sonu itibariyle- en ümitsiz/her şey boş mesajı taşıyan örneklerden birisidir *Easy Rider* ama aynı zamanda yol filmi denince akla ilk önce Amerikan sinemasının gelme nedenidir de.

olabileceğini söylemek de mümkündür. Ne de olsa söz konusu ana karakter/birey bir vakum içinde değildir ve o noktaya olumlu ya da olumsuz bir takım deneyimler sonucu gelmiştir. Bu açıdan yol filmlerinin *Alman Aydınlanması* döneminde, 1800'lü yılların başında ortaya çıkan (hatta bu dönemi bir anlamda başlatan) ve genellikle ana karakterin belli bir zaman diliminde içinden geçtiği birçok duygusal ya da fiziksel değişimin aktarıldığı *Bildungsroman* (rüştün ispatı) türü ile ilişkilendirilmiş olması çok da yadırgatıcı olmasa gerek. Ana karakterin bir anlamda 'ateşle imtihanı' sonucu vardığı noktanın anlatımı ile yol filmlerinin genel yaklaşımı arasındaki paralellik dikkat çekicidir. Yol filminin tek derdi adı ve yeri belli bir coğrafi bölgede A noktasından B noktasına gitmek/varmaktan ibaret olmadığı gibi illaki bir arabayla, trenle ya da uçakla yapılması da gerekmemektedir. Taşıtlar çeşitlilik gösterdiği gibi sonuçta yürüyerek de yolculuğa çıkabilir, *The Swimmer*'da olduğu gibi (Frank Perry, 1968) arada -size nedense bir garip davranan- eşinizin dostunuzun havuzlarından yüzerek geçebilir ve sonuçta hedefinize ulaşabilirsiniz. Ama genel olarak bir noktadan diğerine gitmek için başlasa da yolculuk bir noktada fiziksel anlamını 'yolda bırakır' ve bir başka biçimde ve bağlamda sürmeye devam eder. En önemli noktalardan biri yolculuğun sürdüğü yolu/yolları ve bireyi çevreleyen (özellikle Amerikan coğrafyası açısından) uçsuz bucaksız doğanın ve bu resimde yer alan tanıdık simgelerin/işaretlerin (yol tabelaları, moteller, benzin istasyonları gibi) net bir biçimde gösterilmesidir. Kameranın en önemli işlevlerinden -ve de görevlerinden- biri de olabildiğince içeriden dışarıya bakmasıdır. Bu kullanım seyirciyi de bir biçimde öykünün bir parçası yapmaya yönelik olup kendisini adeta yoldaymış gibi hissetmesini sağlama amacı da gütmektedir. Hızlı sayılabilecek bir montaj da hareket halinde olma duygusunun aktarılması amacına hizmet eder ve bu amaca yönelik desteğini de belli bir temponun altına düşmeyen arka plan müzikten alır. Müziğin bu (genellikle) yüksek temposu artık neredeyse arabasıyla bir bütün haline gelmiş olan karakterin/karakterlerin teknolojinin sağlamış olduğu gücü kullanırken yaşadıklarını/hissettiklerini aktarmanın yollarından biri olarak çıkmaktadır karşımıza.

Bazı yol filmlerinde ise, *Smokey and Bandit* (1977) örneğinde olduğu gibi, sadece yola çıkmış olmak için ya da "maksat hareket olsun" düşüncesiyle yola düşüldüğünü de görürüz. Walter Hill'in varoluşçu bir macera filmi olarak nitelendirilebilecek filmi *The Driver* çok yetenekli bir sürücü, soygun ve de kovalamaca sahneleri içerse de toplamda bir yol filmi olarak nitelendirilemez. 1955'ten kalma *Gas-Oil* ilk bakışta bir kamyoncu filmi gibi gözükse de dönemin sosyo-politik koşullarında yaşama anlam katma mücadelesinin anlatıldığı bir yol filmi olduğunu görebiliriz. Bir başka önemli olabilecek nokta da bu filmlerde çoğu zaman gösterilmeyen/görülmeyenin görüleni bir başka boyuta taşıyabilmesi açısından bir anlık sessizliğin ya da hareketsizliğin diğer film türlerinde görülen hareketlilikten çok daha fazla şey ifade edebiliyor olmasıdır. Yani, hissedilebilen şey söylenen/gösterilen şeylerden daha önemli hale gelmektedir. Yol filmlerinin bir diğer ortak sayılabilecek

noktası da ahlaki değerlerden pek de nasibini almamış bireylerin arabaları içinde toplumsal yapıya ve 'dışarıdaki' dünyanın yaratmış olduğu sınırlara karşı verdiği mücadeleyi ve duruşunu tasvir etmeye çalışmasıdır.[5] Ama bu tasvir genellikle ani, beklenmeyen ve muğlak bir biçimde sona ermektedir. O ana kadar duyduğumuz, gördüğümüz ve de anladığımızı sandığımız hemen her şey garip bir eksiklik ve boşluk hissiyle aniden bitmektedir. O özlü sözün pek de anlamsız olmadığını düşünmeye başlarız böylesi durumlarda: "ömür biter, yol bitmez".[6] Yol filmlerinin büyük kısmının açık uçlu denebilecek şekilde bitmesini tek bir açıklamaya sığdırmak çok da kolay bir iş olmamakla beraber yol filmleri bize kendimizle ilgili bir şeyler söylemeye çalışır, aslında perdedeki yolculuk içimize, kendimizi tanımaya yönelik bir yolculuktur diyebiliriz: bir noktaya varmak amacı ve de planı ile yola çıkarız ama yolda kontrolümüz dışında ya da kaderin araya girmesiyle başka yollara sapabiliriz ve planımız (tabii sonumuz da) alt üst olabilir. Ama sonuçta bu durum hayat dediğimiz sürecin bir yansıması değil midir? Bu açıdan baktığımızda, yukarıda da belirttiğimiz gibi, bir yol filminde önemli olan -özellikle 70'lerin başında çekilmiş filmler söz konusu olduğunda- arabanın ya da, *The Searchers*'da olduğu gibi atların ve diğer araçların modeli ya da varlığı değil yolculuğun bizatihi kendisidir.[7] Hatta bir adım daha ileriye giderek 'yol'un bile her zaman gerekmediğini söyleyebiliriz. Yol aynı zamanda kişinin nasıl bir malzemeden yapıldığını (istese de istemese de) gördüğü bir arenadır.[8] Bazen uzaklara gitmek

---

5 David Lynch'in yakın tarihli *Lost Highway*'ini (Kayıp Otoban, 1997) ve David Cronenberg'in *Crash*'ini (Çarpışma, 1996) bu bağlamda değerlendirilebilir. *Crash* yeterli düzeyde yol ve de araba içerse de yol filmi türünün bir örneği olarak gösterilemez çünkü bu iki (temel) öğe yol bağlantılı bir şeyler anlatmaktan ziyade çok şeritli yollar ve adeta hapishane görüntüsü veren çok katlı beton bloklarla çevrili bireylerin bastırılmış cinsellikleri ve saplantıları üzerinde yoğunlaşmayı seçmiştir.

6 Bu yaklaşım için Takashi Kitano'nun belki de en önemli filmi olarak nitelendirebileceğimiz *Sonatine*'yi (1993) örnek olarak verebiliriz. Yola çıkışın görülebilir nedenleri vardır ama sonrası, yani o kişileri bir arada tutan nedenler, bir takım ideallerin varlığı ya da yokluğu, oldukça muğlak bırakılmıştır. Peki ya yola (tatile?) çıkan gangsterler nasıl bir ruh hali içindedirler? Filmin yanıtı seyircinin ruhunu karartacak kadar karanlıktır. Karakterler ciddi biçimde sıkılmaktadırlar ve birçoğumuza çocukça gelecek şekilde vakit geçirmeye çalışmakta, bir anlamda içten bir patlamayı önlemeye gayret etmektedirler. Ama sonuç - ki yol kenarına çekilmiş bir arabanın içinde verilir- sözcüğün tam anlamıyla ümitsizlik ve çaresizliktir.

7 Belki tam bu noktada Charles Naughton'ın ilk ve son filmi *The Night of the Hunter*'ı da (1955) anmalıyız. Belki temel derdi farklı olsa da iki küçük çocuğun peşlerine takılmış, niyeti hiç de iyi olmayan, aklını parayla bozmuş dinsel fanatik Harry Powell'dan (Robert Mitchum) Ohio nehri boyunca küçük bir botun içinde kaçmaya çalışmalarını da yol filmi sınıflamasına dâhil edip yolun ve de kullanılan aracın klasik yaklaşımdan farklı olduğunu belirtmekle yetinelim.

8 Bu yaklaşıma verebileceğimiz en iyi örneklerden biri de hazmı oldukça zor ama 70'li yılların o 'her şey mümkün' havası içinde kotarılmış *Deliverance* (John Boorman, 1972) olmalıdır kanısındayız. Döneminde bir çok ülkede yaş sınırı ile gösterilen filmde uygarlıktan, karılarından ve çocuklarından biraz olsun uzaklaşıp hem yakında yatağı değişecek olan Cahuawassee Nehri'ni görmek hem de o gerilerde kalmış 'gerçek yaşam'a dalmak isteyen dört arkadaşın yol boyunca yaşadıklarını anlatan film özellikle kimlik bulma ve doğanın insanoğlu ile pek de iyi ilişkiler içinde olmadığını seyircinin adeta yüzüne çarpmakta olup birden fazla izlemeyi hak etmektedir.

bazen de koşulların zorlamasıyla yola çıkmak durumunda kalan karakterlerin yol boyunca o ana kadar farkında olmadıkları bir kararlılık ve cesarete sahip olduklarını görmeleri yol filmlerinin bir diğer özelliğidir. Ama diğer taraftan bu cesarete sahip, özgürlük peşinde koşanların karşısına dikilen, her fırsatta sorun çıkaran bir kanun adamı da (*Electra Glide in Blue*, 1972) yol filmlerinin bir diğer önemli unsurudur. Yolun sonu çoğu zaman çıkmaz sokaktır, geçici bir 'özgürlük' anının ve sarhoşluğunun bedeli (*Thelma ve Louise*'de olduğu gibi) genellikle çok ağır ödenir.

The whole underside of our society has always been violence and stil is. Churches, laws-everybody seems to think that man is a no savage. But he's only an animal. A meat-eating, talking animal. Recognize it. He also has grace and love and beauty. But don't say me we're not violent./ ***Toplumumuzun temelinde hep şiddet vardı, halen de var. Kiliseler, kanunlar- insanoğlu barbar değildir diyorlar. Ama bir hayvandan başka bir şey değil. Et obur, konuşabilen bir hayvan. Bunu böyle bilmek gerek. Ama aynı zamanda erdemi, güzelliği ve sevgisi de var. Ama bana vahşi olmadığımız masalını okumayın.***

Peki, bu genel tanıtım içinde *Bring Me the Head of Alfredo Garcia*/ Bana Onun Kellesini Getirin (bundan sonra metin içinde BOKG) nasıl bir yer kaplamaktadır? Yol filmleri üzerine kafa yormuş birçok yazar ve de kaynak bu filmi yol filmleri listelerine dâhil etmemektedirler. Bunun iki temel nedeni olduğu söylenebilir: birincisi bu film Sam Peckinpah'ın filmografisindeki en sorunlu, tartışmalı ve belki de en az seyredilmiş olanıdır. Birçok eleştirmen ya da sinema tarihçisi için film Peckinpah'ın sanatsal (ve de kişisel) çöküşünün iyice netleştiği, alkol ve uyuşturucu tüketiminin zirve yaptığı ve yönetmenin özellikle film setinde ne yaptığının bile farkında olmadığı bir dönemi gösterdiğini savunur. İkinci neden ise bu filmin yukarıda detaylarına girmeye çalıştığımız yol filmlerinin genel özelliklerine pek de uymayan bir yapısının ve (Sam Peckinpah/Frank Kowalski ve Gordon T. Dawson'ın kalemlerinden çıkmış) öyküsünün olmasıdır. Söz konusu öyküyü ana hatlarını kaybetmeden ve ileride sunulacak yorumları görsel açıdan desteklemesi amacıyla genişletilmiş bir tümbakış (sinopsis) şeklinde sunmanın faydalı olacağını düşünüyoruz.

Film 1974 yılında sinemalarda gösterime girdiğinde hem seyircilerden hem de eleştirmenlerden oldukça ağır eleştiriler almıştı. Filmin öyküsü sadece yol üzerinde yoğunlaşmıyor, Western, romantizm ve macera tarzlarına da göz kırpıyor. Hatta biraz daha ileriye giderek -özellikle filmin adını göz önüne aldığımızda- yönetmenin ilk ve son korku filmi denemesi olduğunu bile söyleyebiliriz. Ama bunu -yakın dönem korku filmlerini hatırladığımızda- gözümüze sokmak yerine üst düzey bir (gotik?) atmosfer yaratarak yapıyor, öyle ki belki de en önemli sahnelerden birisi olan kellenin kesilmesini ve sonrasında kelleyi hiç görmüyoruz bile. Tekrar soğutmak (ve kokusunu azaltmak) için duşun altına koyduğu ve birkaç buz kalıbıyla desteklediği an gözüken saç parçasını saymazsak, 'kelle' hep gittikçe lekesi büyümekte olan bir bez torbada ve sürekli bir sinek saldırısı altında, Nennie'nin elinin altında

gösterilmektedir.

Film boyunca Elita'nın sevgisinin ve de sadakatinin koşullara göre biraz değişkenlik gösterdiğini görüyoruz ama bize bir *Straw Dogs*'u hediye etmiş Peckinpah için çok da şaşırtıcı değil, yönetmenin kadınlara yaklaşımı üzerine çok sayıda makale ya da tez yazılabilir. Film yol filmi kategorisine en çok yaklaştığı anlarda bile, yani Benny'nin arabasında hedefine doğru ilerlerken yanındaki koltukta kendisine eşlik eden torbanın içindeki Alfredo'nun kellesi ile girdiği muhabbet, alışılagelmiş 'yolda olma' durumunu ve genellikle önde oturan iki arkadaşın konuşmalarını gösteren klasik sahnelerle bir anlamda dalga geçilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Benny karakterinin (belki de kariyerinin en iyi rolünde Warren Oates) o dönem Sam Peckinpah'ını (hem fiziksel hem psikolojik açılardan) yansıttığı konusunda bir fikir birliği olduğu söylenebilir. Yolculuk boyunca gittikçe daha fazla kirlenen beyaz takım elbise, neredeyse hiç çıkarılmayan büyük güneş gözlükleri ve birçok sahnenin ayrılmaz parçası olan içki şişeleri bu kanıyı destekler niteliktedir. Aslında Oates'in -ki Peckinpah'ın adını ölümsüz yönetmenler listesine geçiren *The Wild Bunch*'da da rol almıştır- film setinde tam bir terör estiren yönetmeni (ki bu tutum sadece *BOKG* ile sınırlı değildir) bir anlamda tiye aldığını, karikatürize ettiğini söyleyebiliriz. Bennie karakteri aslında bir karşı kahramandan da (anti-hero) beter durumdadır ama Oates'in acı bir mizah duygusuyla yoğurduğu performansı bu karakterle duygudaşlık kurmamızı sağlar. Peckinpah -zaman zaman saçma/absurd düzeyine varan- mizah duygusunu sıklıkla sergiler, bunlar arasında belki de en akılda kalanı (kendi başına olağanüstü bir saçma mizah örneği olan Bennie'nin Garcia'nın kellesi ile kurduğu yol arkadaşlığını listenin dışında tutarsak) Benny'nin ödülünü almak için otel odasına geldiğinde kendisini içeride üzerinde iç çamaşırı ile koltuğuna oturmuş, pantolonu ayak bileklerine inmiş şekilde elinde kapağında Richard Nixon'ın resmi olan *Time* dergisini okurken iki sarışın kadına pedikür yaptırmakta olan ama gömlek, kravat ve ceketi üzerinde bir gangster ile karşılaştığı sahnedir.

Yol filmi hikâyelerin temel koşullarından birisi de ana karakter(ler) in yola çıkış nedenlerinin-ne kadar tutarsız ya da saçma görünürse görünsün-olabildiğince net verilmesidir. Yukarıda da açıklamaya çalıştığımız gibi, yola herkes çıkabilir ama çıkış nedeninin 'netliği' seyirci açısından önemlidir. Özellikle iki kahramanlı yol filmlerinde bu özellik iyice önem kazanmaktadır, çünkü seyirci yol boyunca değişecek/aklanacak ve bir anlamda 'gerçeği' bulacak kahramana belli bir duygusal yatırım yapmak ihtiyacı içindedir ve tüm bu süreç hikâyeyi de sürükleyen son kertede de filmi seyredilir kılan şeydir. Zaten, yapısı gereği, yol filmleri sıkışık alanları (arabanın içi) ve az sayıda karakteri içerdiğinden sonuna gelindiğinde amaca da ulaşılmış (ya da ulaşılamamış) olmasının açık ve net bir biçimde gösterilmesi gerekmektedir. Bu sağlanamazsa, filmin akması için gerekli olan dramatik tansiyon yakalanamamış demektir. BOKG'de görünürde bir neden (hatta intikam motifini de eklersek iki neden) vardır, filmin yaklaşık yarısına kadar iki yolcudan

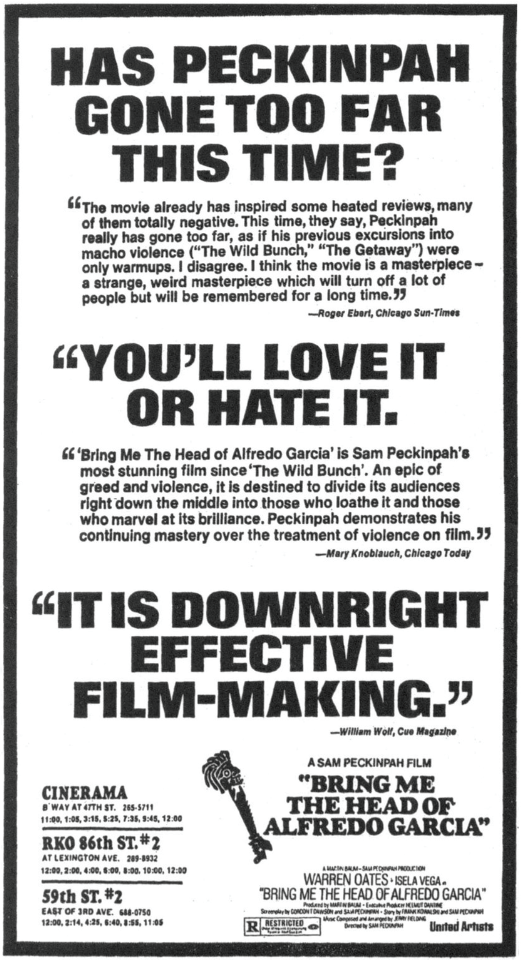

Dönem reklamlarından örnek.

bahsetmek de mümkündür ama sonrasında hem ikinci yolcu/ arkadaş değişecektir hem de filmin sonu itibariyle ana kahramanın motivasyonunun arkasındaki nedenler. Bu açıdan baktığımızda her ne kadar başlangıçta Benny'nin yolculuğunun temel derdi para olsa da -Elita'nın mezarı açıp Garcia'nın kellesini alması- bu durum kısa sürede kendi iç dünyasına yaptığı bir yolculuğa dönüşür. Bu yolculuğun bir noktaya kadar bir 'intikam' yolculuğu olduğunu da söyleyebiliriz. Ama bu yolculuk aynı zamanda bir 'kendini ispatlama' yolculuğudur da. Benny filmin başlarında işverenleriyle görüşmeye geldiğinde[9] onlardan neden Garcia'nın peşinde olduklarını öğrenmek ister. Ne de olsa söz konusu kişi 'bir arkadaşının arkadaşı'dır. Grubun lideri 'sana ne, sonuçta derdin para değil mi yani?' diye kendisini terslediğinde 'evet ama dolaylı olarak, başka şeyler de var, mesela sağ kalmak gibi' yanıtını verir. Odadaki grubun ikinci önemli kişisi izlenimini uyandıran karakter patrona dönerek '*a loser*/baştan mağlup' yorumunu yapar. Benny bu yorumdan hiç hoşlanmaz ama altta kalmamak için verdiği yanıt aynı zamanda hikâyenin kalanına yönelik önemli bir ipucunu da bize iletir: '*nobody loses all the time*/hiç kimse her zaman mağlup olmaz."[10] Ama bu çıkışı patronu pek de etkilememiştir.

9 Belki bir ilginç rastlantı ama Benny odaya girdiğinde kendisinden otele geldiğinde verilen 'başvuru numarası'nı söylemesi istenir. Numara 11'dir: 'Şans numaram' der Benny. Peckinpah'ın yönetmen olarak çektiği filmlere baktığımızda (televizyon dizileri ve 1965 tarihli adının yazılmadığı *Glory Guys* hariç) bu filminin 11. sinema filmi olduğunu görürüz.

10 '*Loser*' ifadesi özellikle Amerikan İngilizcesi açısından '*cool*' kadar sorunlu bir sözcüktür. 'Kaybetmeye mahkûm, kaybeden, beceriksiz, zavallı, başarısız, hayatı kaymış, özgüveni olmayan, yenilmiş, ezik, bedbaht hatta tutunamayan' gibi birçok yakın anlamı içermesi özellikle film altyazı çevirilerinde bir takım sorunlara yol açmaktadır. Önerilerimiz ya '*umutsuz vaka*' ya da – buradaki bağlama (söyleyen, söylenen ve geçtiği ortam) daha çok uyduğunu düşündüğümüz ama hem 'ağırlığı' hem de devamında kullanılmasının getireceği dil zorlukları açısından tercih

Önce gevrekçe güler ardından da odadan çıkmadan önce masraflar için 5.000 dolar isteyen Benny'e 'sana yeter de artar bile' tavrıyla 200 dolar verdirir. Bu da yetmezmiş gibi sadece dört günü olduğunu ve ortalıkta görülmezse kendisini ziyaret edeceklerini de ekler.[11] Bu noktaya kadar Benny'nin (ve Elita hariç hemen herkesin) tek derdi paradır ki zaten Peckinpah'ın dertlerinden birisi de paranın insanı tepeden tırnağa bozabilme potansiyelidir. Filmin neredeyse baştan aşağı kara tonunun bir nedeni de budur diyebiliriz. Para, filmin özetinde de vermeye çalıştığımız gibi, filmin bütün karakterlerini yok edecektir. Para yüzünden Benny bir insanı insan yaptığını düşündüğümüz birçok ahlaki prensibi yerle bir edecektir. Tıpkı iki motorcunun cesetlerini geride bırakıp hızla olay yerinden uzaklaşırlarken yolda Elita'ya niyetinin ne olduğunu net bir biçimde açıkladığı ve işverenlerine kanıt olarak Garcia'nın kellesini götüreceğini söylediğinde kadının kapıldığı dehşete gösterdiği tepkide olduğu gibi. Bu sahnede Benny'nin -10.000 dolar gibi bir rakamın etkisiyle- etik ve inanç gibi kavramları ciddi biçimde geride bıraktığını görürüz. Artık geri dönülmez bir yoldadır ve Rubicon'u geçmiştir:

Don't give me that crap. There's nothing sacred about a hole in the ground or a man in it… Or you. Or me. Listen, the church cuts off the feet, fingers, any other Goddamn thing from the saints, don't they? Well, what the hell, Alfredo's our Saint. He's a saint of our money. And I'm gonna borrow a piece of him./Duygu sömürüsü yapma! Yerin altına açılmış bir deliğin ya da orada yatan adamın, senin, benim hiçbir kutsal yanı yok! Dinle, kilise azizlerin ayaklarını, parmaklarını kesip almıyor mu? Alfredo'da bizim azizimiz. Paramızın azizi! Ve ondan küçük bir parçayı ödünç alacağım.[12]

Para her daim her şeye hâkimdir, öyle ki belki de en düşünülmemesi gereken noktada bile karakterlerin davranışının bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Filmin sonunda Benny artık işverenini de öldürmüştür ve hızla olay yerinden uzaklaşması gerekmektedir. Emin olamayız, ama büyük olasılıkla artık o noktadan sonra pek gidecek yeri kalmadığının da farkındadır. Bu sıkışık duruma rağmen kapıdan çıkmadan önce sanki son anda

edemediğimiz- doğuştan şansız olma anlamında kullanımı olan '*götten doğmuş*' olacaktır.

11 Bu mekânın iç görüntüsü ve karakterlerin diziliş ve de davranış biçimlerinin David Lynch'in en tartışmalı -belki de en önemli- filmlerinden *Blue Velvet*'da (1986) ana karakterlerin bir araya geldiği ve Dean Stockwell'in palyaço makyajlı eşcinsel kıyafetinde Roy Orbison'un meşhur şarkısı *In Dreams*'i söyler gibi yaptığı randevu evinin iç dekorasyonuna ilham vermiş olabileceğini de göz önünde tutmak gerekir diye düşünüyoruz.

12 Bu noktadan itibaren Türkçe çeviri, filmin MGM şirketince 2005 tarihinde piyasaya sürülmüş DVD versiyonundaki altyazılardan alınmıştır. Ama açıklanması gereken bir takım noktalar olduğunu düşünüyoruz. DVD'inin arka kapağındaki bilgiden diskteki altyazı seçeneklerinin (Amerikan baskısı) İngilizce, Fransızca ve İspanyolca olduğunu görüyoruz. Avrupa versiyonunda ise (Amazon.co.uk mağazasına göre) altyazılar Fransızca, Yunanca, İtalyanca ve İspanyolcadan oluşmaktadır. Bu yazı için kullandığımız kopya içindeki İngilizce altyazının varlığı nedeniyle çok büyük bir olasılıkla Amerikan versiyonunun bir kopyasıdır ama her iki bölge DVD'lerinde de Türkçe altyazı bulunmamaktadır. Buradan elimizdeki kopyanın altyazısının bağımsız bir çevirmen(ler?) tarafından kotarılmış olabileceği sonucuna varıyoruz. Çeviriye, filme ülkemizde daha sonra ulaşacakların da aynı versiyonu bulma olasılığının yüksek olması nedeniyle, bir altyazı birlikteliği oluşturma adına müdahalede bulunmuyoruz.

aklına gelmişçesine döner ve El Jefe'nin cesedinin yanında donup kalmış olan kâhyaya sert bir bakış atarak para çantasını da alır ve salonu terk eder. Belki de halen o noktada bir çıkış yolu olabileceğini samimi olarak düşünmektedir. Söz konusu para tabii ki 'boş ver, lanet olsun, bırak kalsın' denilebilecek bir miktar değildir ve hiç şüphesiz Benny parayı son sentine kadar hak etmiştir. Yine de, o noktada, içeriye her an dalabilecek çok sayıda silahlı adamın karşısında neredeyse hiç şansı olamayacak birinin daha farklı davranması gerekirdi diye düşünebiliriz. Dahası, salonda kıyıma başlamadan hemen önce o paranın belki de sevdiği tek insan dâhil birçok kişinin ölümüne neden olduğunu söyleyen birisi için bu gerçekten anlaşılması zor bir davranış olarak karşımıza çıkmakta.

Peckinpah'ın hiçbir filminde, ya da çok az sayıda başka filmde bu düzeyde -belki Abel Ferrara'nın bize göre baş eseri *Bad Lieutenant*'ı (1992) hariç tutulabilir- yıkıcı bir ahlak anlayışı ve aynı zamanda şüpheci bir fırsatçılığın su-nuluşuna rastlamak mümkün olabilir. Ama Benny bir şeylerin sonuna doğru gittiğinin farkındaymış gibi de davranmaktadır. Kısa bir soluklanma molası verdikleri kasabadan ayrılmadan önce Elita'ya söylediklerinden de bunu görmemiz mümkündür:

*I got a chance… a ticket, we're not gonna miss it! There ain't no more chan*ces./
Elime bir şans geçti ve bunu kaçırmayacağım! Bundan başka şansımız yok.

Bu ifade her ne kadar birçok şeyi açıklıyor gibi gözükse de yol filmi hikâyelerin temel koşullarından birisi de ana karakter(ler)in yola çıkış nedenlerinin -ne kadar tutarsız ya da saçma görünürse görünsün- olabildiğince net verilmesidir. Benny'nin 'kurtuluş' (*redemption*: kefaret, ıslah olma) için son çare olarak gördüğü Garcia'nın kellesini bulmak ve getirmek için çıktığı yol baştan sona acı ve ölümle doludur. Hikayede Benny için belki de tek kurtuluş/arınma ümidi olan Elita sonuçta Benny'nin ihtirası ve gözü dönmüşlüğü yüzünden ölür. Bu ölüm aslında Benny'nin yolculuğunun da sonuna gelmiş olduğunu göstermektedir. Sevgilisini eski sevgilisinin başsız bedeninin yatmakta olduğu tabutun içine koyarak olay yerini terk eden Benny aslında bir anlamda kendisini de mezara gömmüştür. Zaten kısa aralıklarla gördüğümüz Garcia'nın siyah beyaz resminin garip bir biçimde Benny'i andırması, sonrasında Benny'nin kesik başla -tabii ki akli dengesinin artık pek yerinde olmamasıyla da bağlantılı olarak sürdürdüğü diyalog bize bu yolculuğun sadece bir ödül için yapılan bir av olmadığı izlenimi ver-mektedir. Dahası, Benny mezarı kazıp tabutu açtığında -ki filmin ilk bir saati henüz dolmuştur- içinde yatmakta olan Garcia'nın yüzünü örten tülü kaldırıp baktığı sahne ve hemen sonrası ipuçlarıyla yüklüdür. Benny'nin bakmakta olduğu yüzü görmeyiz ama ekranı tümüyle kaplayan kendi yüzündeki ifade bir çeşit şok, gerginlik ve neredeyse donup kalma karışımı bir ifadedir. Geçirdiği tereddüt sonrasında çukurdan çıkıp gideceğini bekleriz ama Benny kararlıdır, yerden yola çıkmadan önce şehir pazarından aldığı büyük palayı alır, tekrar tabutun kapağını açar aynı tereddüdü bir kez daha geçirir. Tam palasını havaya kaldırmak üzeredir ki kafasına inen bir kürek darbesi ile kendinden geçer. Mezarlık sahnesi ve Benny'nin geçirdiği tereddüt bize içinde bulunduğu ruhsal ve ahlaksal tükenmişliğin ulaştığı son noktayı

El Jefe

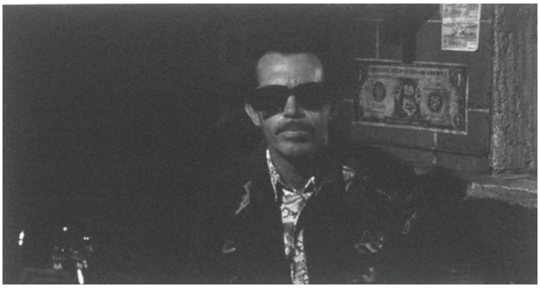

Benny piyanosunun başında.

göstermesi açısından önem taşımaktadır. Aslında tabutu açıp Garcia'nın yüzünü gördüğünde 'yolculuk' bitmiş durumdadır. Sonrasında -Elita ile birlikte gömüldüğü Garcai'nın mezarından son anda kurtulmayı başararak- yapacağı (geriye doğru) yolculuk kelleyi bulmak ve işverenlerine götürmek için olsa bile arabayı süren adam aslında ruhunu çoktan Garcia'nın mezarında bırakmış birisidir. Yolun geri kalan kısmında (El Jeffe'nin mekânında gerçekleşecek son çatışma sahnesi ve öncesinde Benny'nin iki tecavüzcü motosikletliyi hakladığı sahne de dâhil olmak üzere) sunulan şiddet o tarihe kadar Peckinpah'a haklı bir ün kazandırmış olan yüksek dozda ve ağır çekimle harmanlanmış şiddet dozunun oldukça altında olacaktır. Peckinpah'ın bu yola sapmasının ardındaki temel nedenin seyirciyi bü-yük olasılıkla ana karakterin (diğer yan ve kötü karakterleri de dâhil edebiliriz) içinde bu-lunduğu çıkmaz ve özellikle de yaşamakta olduğu ahlaki çöküntü üzerinde yoğunlaştırmak olduğu söylenebilir.

Benny'nin talihsiz Garcia'nın kellesini bir torba içinde tekrar ele geçirdiği ve yanındaki koltuğun üzerine fırlatıp atarak koyduğu 76. dakikadan itibaren BOKG 'bir benzeri daha olmayan yol filmi' unvanını kazanmaya aday olacaktır. Adrenalin seviyesi üst düzeye çıkan Benny yoldaşı ile ilk ilişkisini toz toprak içindeki yolda önüne çıkan hayvan sürüsünün içine dalmamak için aniden fren yaptığında koltuğun ön kısmına yuvarlandığında kurar. Torbayı tekrar koltuğa koyduğunda kullandığı "kusura bakma Al" ifadesi alaycı olsa da aradaki buz kırılmıştır artık. Ama torbayı sert bir hareketle düzeltip 'kusura bakma!" demesinden de henüz Al'e karşı öfkesinin sürmekte olduğunu da anlarız. Yol boyunca rahatsızlık vermeyi sürdürecek olan sinek sürüsü de ilk kez bu noktada sahneye çıkacaktır. Artık vakit geçirme adına sohbet zamanı gelmiştir. Benny'nin kıskançlığı sürmektedir ve yol akıp giderken bilmeden aynı kadını paylaştığı Garcia'dan öfkesini çıkarmaya çalışmaktadır:

"*What's so special about you anyway, huh?*/Seni bu kadar özel yapan şey nedir?

"*You got something valuable inside, huh?*/İçinde değerli bir şey mi var?

Filmin tek duygusal sahnesi Benny ve Elita piknikte.

Benny ve 'Al' yolda.

"*Aw, come on, Al, cop it out, baby, you got jewels in your ears? Diamonds up your nose?*/Hadi, Al, nedir? Kulaklarında mücevher mi var? Burnunda elmas mı var?
"*Son of a bitch. It wasn't worth it, baby. It wasn't worth 'er and I'll be damned if she's not keeping the best part o' you company*./Orospu çocuğu! Buna değmezdi, bebeğim. Değmezdi. Ve, eminim sen de onu çok istemiştin.
"You low life bastard!"/ "Seni, adi piç kurusu!"

Soluklanmak için yol üstündeki gariban bir kasabada durduğunda bile öfkesi henüz geçmemiştir. Arabadan çıkıp etrafına bakarken ilk sözü "*Three days and three nights, huh? I hope you enjoyed her… I did*/ Üç gün ve üç gece. Umarım eğlenmişsindir. Ben eğlendim." olacaktır.

Küçük bir kafedeki masaya oturmadan önce camdan içeri bakıp "Hell, it wasn't your fault, I know that. But we're going to find out. You and me./ Bu, senin hatan değildi. Biliyorum. Ama her şeyi öğreneceğiz. Sen ve ben." demesi de artık kendisiyle (ve Garcia ile) bir çeşit barış yaptığını gösterecektir bize. Kellenin sıcakta kokmasını ve sinek istilasını biraz olsun önleyebilmek için mola yerinden aldığı buzu torbanın içine koyan Bennie yoluna devam eder.[13] Tepesinde kızgın güneş, iki yanından akmaya devam eden Meksika panoraması eşliğinde bir şişe içkinin desteğiyle yoluna devam etmeye çalışan Bennie içkisini yol arkadaşına da ikram etmeyi ihmal etmez ve şişenin bir kısmını 'başından aşağı' boca eder: "Have a drink, pal!/Bir içki iç, dostum". Bu sahnelerin tamamına yakın bir bölümünü yol filmlerinin adı konmamış kuralı gereği ya arka koltuğa ya da ön camın tamamını içine alacak şekilde yerleştirilmiş kameraların sağladığı açılardan izleriz.

Yolu rahmetlinin aile fertleri tarafından kesilen Benny bu badireden de şansının ve işverenlerinin desteği ile sıyrılmasını bilir ama yolun o noktası bu hesaplaşmadan sonra adeta bir mezarlığa dönmüş ve ailenin en yaşlı

13 Yakın tarihli bir başka üstün yapım, *The Three Burials of Melquiades Estrada* (*Üç Defin*, Tommy Lee Jones, 2005), Meksika sınırları içinde bir Amerikalının yanında taşımak zorunda olduğu bir cesedi hedefine ulaştırıncaya kadar çürümesini engelleme çabasını oldukça farklı ama bize göre oldukça yoğun bir Peckinpah etkisiyle anlatmıştı.

üyesi hariç kim var kim yoksa yolun sonuna gelmiştir. Filmin son kısmında Bennie'yi, detaylarını görmediğimiz ama kısa sürdüğünü tahmin ettiğimiz bir uçak yolculuğu ile, kiraladığı bir arabayla El Jefe'nin malikanesine yaklaşırken görürüz. Artık yolun sonuna gelinmiştir, Bennie durumu Garcia'ya da açıklar: "*There's a guardhouse coming up. Somebody's waiting for us. Take it easy, Al/* Önümüzde bir nizamiye var. Birileri bizi bekliyor. Sakin, Al."

El Jefe beklediği haberi aldığında çok sevinir hatta mutluluğu katlanır çünkü kızı doğum yapmış ve bağrına basacağı bir erkek torunu olmuştur. Hemen parayı Bennie'ye teslim ederek mekânı terk etmesini ister. Ama Bennie için geride bıraktığı yolun ve yaşamakta olduğu saçma ve de vahşi dünyanın halen bir anlamı olmalıdır: "Sixteen people are dead because of Him… and you. And me. And one of 'em was a damn good friend of mine!/ On altı kişi, senin yüzünden öldü. Senin ve onun. Ve benim. Ve bir tanesi de, benim çok iyi arkadaşımdı!"

İçeride her şey bittikten sonra El Jefe'in kızını izleyerek olay yerinden ayrılmaya hazırlanırken Benny dostunu orada bırakmayı düşünmemektedir. Bir şeylerin sonuna geldiğini anlarcasına bir yüz ifadesiyle torbayı masadan alır:

"Come on, Al, we're going home."/"Hadi Al, eve dönüyoruz."

Ama Peckinpah'ın dünyasında genellikle kazanan ve 'evine dönebilen' bulunmamaktadır. Kaderinizi (ya da cezanızı) erkek gibi kabullenmeniz gerekmektedir. Tam bir western tutkunu olan Peckinpah, bu dünyada zamanı oldukça kısıtlı (anti) kahramanların davranışlarına çok ilgi duyan, ama o bir dönemin Western geleneklerinin ya da davranış kalıplarının ve de etiğinin yitip gittiğinden de (bkz. *The Wild Bunch*) haberdardı. İşte bu farkındalık Peckinpah'ın öyküsünü klasik western döneminde geçirmek istemeyişinin belki de en önemli nedeni olabilir çünkü büyük olasılıkla yukarıda vermeye çalıştığımız ayrıntıların önemli bir kısmı, özellikle Bennie/Alfredo ilişkisi ve yolda hızla giden arabaların yarattığı zamanın akıp gidişi, perdeye hakkıyla yansıtılamayacaktı.

Peckinpah'ın her şeyiyle baştan sona sahiplendiği tek film olan BOKG'de anlatılan yolculuğun fiziksel kısmının tamamına yakını açık havada ve parlak, acımasız Meksika güneşi altında geçmesine rağmen son derece karanlık, sert ve ümitsiz bir filmdir. Ana karakter bir anlamda içine hapsolduğu o neredeyse hiç ışığın girmediği (Bennie güneş gözlüklerini odasında yatarken bile çıkarmamaya meyillidir) dünyadan sadece tek bir çıkış yolu olduğunu kavradığı anda tam bir nihilist ve varoluşçu karaktere dönüşür. Hayal kurmanın anlamı ve de faydası yoktur ama bu durumun kavranışı aynı zamanda bir öfke (ve intikam) krizine de yol açacaktır. Yukarıda bu filmin Peckinpah'ın belki de en kişisel ve yönetmen olarak en özgür filmi olduğunu belirtmiştik. Yolun Bennie (ve öyküye karışan, El Jefe'nin kızı ve bebeği hariç, hemen herkes) için bitmesi Peckinpah'ın içinde bulunduğu o çok yoğun yokçuluk (hiççilik) duygusunun açık bir yansıması olduğunu da eklemeliyiz. Film aynı zamanda, özellikle Benny'nin Al'le kurduğu arkadaşlık

Eşcinsel paralı katiller.

İntikam.

çerçevesinde, üst düzey bir kara mizah örneği olarak da karşımıza çıkmaktadır. Diğer örnekler arasında öykünün başlarında Bennie'nin sabah uyandığında külotunun içinde kasıkbiti bulması ve komodinin üzerinde duran içkiyi üstüne dökerek kurtulmaya çalışması ya da Garcia'nın ailesi Bennie'nin yolunu kestiğinde yardımına gelen vurucu tim üyeleriyle birlikte toplam on kişinin bir kellenin başında toplanmış olmaları ve bu da yetmezmiş gibi tam o sırada yoldan geçmekte olan bir tur otobüsündeki turistlerin bir şeyin farkına varmaksızın neşeyle etrafı fotoğraflamaları ve yoldaki grubun da onlara selam vermesi sayılabilir.

Yol filmlerinin -tıpkı kült filmler gibi ama zaten çok sayıda yol filmi aynı zamanda kült filmlerdir de- sınırlı sayılabilecek bir seyirci kitlesi tarafından seyredilmiş olması (imdb.com sitesinin gişe ölçüm raporları bu konuda oldukça ayrıntılı bilgi vermektedir) bu tarzın olabildiğince mainstream/anaakım/popüler sinemadan uzak olduğunu da göstermektedir. Tabii bu durum birçok tanınmış oyuncunun, yazarın ve de yönetmenin bu tarzda film üretmesini engellememiş, az sayıda da olsa düzgün gişe yapmış (o tarihte 'yol filmi' olarak algılanmamış) ve sinema sanatı açısından hak ettiği övgüyü almış yol filmleri de seyircisiyle buluşmayı sürdürmüştür. Sonuç olarak BOKG, yol filmleri gibi sinema dünyasının en nevi şahsına münhasır türünün bir örneği olarak değerlendirilse de -ki birçok kaynak için bu söz konusu değil- hem kategori üstü bir yol filmi olma hem de türün artık klasikleşmiş örnekleri arasında yer alan filmlere neredeyse hiç benzememesi ile ayrı bir yere sahiptir. Yol filmleri, yapısı gereği, diğer bütün film türleri ile yakın ilişkide olup duruma göre tüm o türlerden destek almaktadır ve bunun belki de en iyi yansımalarından birini BOKG'de görmekteyiz. Dahası, yönetmen Peckinpah'ın -sonradan birkaç film daha çekmiş olsa da- bir biçimde, hem olumlu hem olumsuz anlamda- kariyerinin sonu olarak kabul edilen bir çalışma olarak nitelendirilmesi de sinema tarihi adına önemli nottur. Gerçekten de, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Peckinpah'ın sonraki çalışmaları aslında bu filmi ile artık sanat yolunun sonuna gelmiş olduğunu gösteriyor

bize. Çevresine, film yapımcılarına ve belki de en çok kendisine kızgın bir adam olan Peckinpah BOKG ile bu kızgınlığını, bıkkınlığını gösterebilmek için son kez yolculuğa çıkıyor ve bek-lenebileceği gibi ortada sağ kalan yok.

Özet: Sam Peckinpah (1925-1984) Amerikan savaş sonrası sinemasının en aykırı ve sonraki nesilleri etkileyen yönetmenlerinden birisidir. Stüdyo sistemi içinden gelmesine rağmen eline geçen her fırsatta söz konusu sistemin sınırları dışında filmler çekmeye çalışmış ve başarabildikleri ile kendine has bir çeşit alt-tür yaratmayı ve imzasını silinmeyecek şekilde atmasını bilmiştir. Kendi ifadesi ile 'en bağımsız' filmi olan *Bana Onun Kellesini Getirin* (1974) yönetmenin belki de en çok eleştirilen ve değeri en geç anlaşılan filmi olma özelliği taşımaktadır. Genel olarak 'yol filmi' kapsamında ele alınmamış, daha çok bir 'intikam' ya da 'kaçıp kovalamaca soslu macera' filmleri kategorilerinde değerlendirilmiştir. Oysa bir 'kült' film olmasının dışında bu yapım birçok alt metin okumalarının yapılabileceği, o tarihe kadar çekilmiş olan tipik yol filmlerinden ana kahramanı ve konusu itibariyle ciddi biçimde ayrılan ama bir taraftan da söz konusu türün özelliklerini kullanmayı ihmal etmeden tam manasıyla yol filmi olabilmeyi becermiş bir çalışmadır da. Bu makale filmi ait olduğu bu tür çerçevesinde detaylı bir şekilde irdelemeyi ve söz konusu türün özelliklerinin anlatıya nasıl yedirildiğini göstermeyi amaçlamaktadır.

Kaynaklar

Anderson, M. Jeffrey, "Bring Me the Head of Alfredo Garcia" http://www.combustiblecelluloid.com/classic/bringmehe.shtml

Axmaker, Sean, Living Room Road Trips, MSN Movies, http://movies.msn.com/movies/moviesfeature/dvd/road-trips/

Chatterji, Shoma, "Diaries of the Road", The Sunday Tribune (Spectrum), January 14, 2007 http://www.tribuneindia.com/2007/20070114/spectrum/main7.htm

Corcoran, John, "Bring Me the Head of Alfredo Garcia, Review", http://www.wildsound-filmmaking-feedback-events.com/bring_me_the_head_of_alfredo_garcia.html

Farr, John, The Best Road Movies, The Huntington Post, May 19, 2009 http://www.huffingtonpost.com/john-farr/to-celebrate-spring-the-b_b_177810.html

Fuller, Graham, (July 2006), Interview Magazine, "Shots in the Dark: What Today's Road Movies Say About the Changing Landscape of the American Psyche?"

"Interview with Jason Woods: 100 Road Movies", Electric Sheep: A Deviant View of Cinema, May 2007
http://www.electricsheepmagazine.co.uk/features/2007/07/01/interview-with-jason-wood-100-road-movies/

Jonnythelivebird, """The Death of the Road Movie", Cinemaroll, May 8, 2009
http://cinemaroll.com/cinemarolling/the-death-of-the-road-movie/

Klosterman, Chuck, (2009), "Road Movies", Telegraph, 02/04/2009,
http://www.telegraph.co.uk/culture/film/starsandstories/5093609/Road-movies-motion-pictures.html

Klosterman, Chuck, "What's the Difference between a Road Movie and a Movie That Just Happens to Have Roads in it?". The Believer Magazine (2003-2009)
http://www.believermag.com/issues/200803/?read=article_klosterman

Laderman, David, (2002), Driving Visions: Exploring the Road Movie, Austin: University of Texas Press.

McBride, Jason, "Failed State… of Mind", 19 April 2009, http://www.seattleonthehill.com/section/culture/181

North, Sam, "The Road Movie, parts 1 & 2", 2009, http://www.hackwriters.com/roadone.htm

Prince, Stephen (ed.), (2000), Screening Violence, New Jersey: Rutgers University Press

Prince, Stephen, (1998), Sam Peckinpah and the Rise of Ultraviolent Movies, Austin: University of Texas Press.

Road Movies: Iconography, Style, and Themes
http://www.filmreference.com/encyclopedia/Independent-Film-Road-Movies/Road-Movies-ICONOGRAPHY-STYLE-AND-THEMES.html

"Road Movies", http://www.filmsite.org/roadfilms.html, written and edited by Tim Dirks
Johnson, Heater, "Road Movies", March 30, 2007

Sandhu, Sukhdev, "Sam Peckinpah's re-released classic film Bring Me The Head of Alfredo Garcia is riveting if unlikable", 29 December, 2008

Sargeant, Jack and Stephanie Watson (eds.), (1999) Lost Highways: An

Illustrated History of Road Movies, London: Creation Books

Schirmer Encyclopedia of Film, (2006), "Road Movies", David Laderman, pp. 417-421, Schirmer Reference

Seydor, Paul, (1980), Peckinpah: The Western Films, Chicago: University of Illinois Press.

Shijun, Yin, "The Symbolic Meaning of Road in European Movie" http://www.euroculturemaster.org/pdf/shijun.pdf

The Agitation of the Mind, Sam Peckinpah in his Own Words, 2009 http://misterneil.blogspot.com/2009/12/sam-peckinpah-in-his-own-words.html

Thrasyvoulou, Costas, "Nobody loses all the time: Bring Me the Head of Alfredo Garcia", http://therushmorefilmsociety.wordpress.com/2009/09/11/nobody-loses-all-the-time-bring-me-the-head-of-alfredo-garcia-sam-peckinpah-1974/

http://www.telegraph.co.uk/culture/culturecritics/sukhdevsandhu/4014923/Bring-Me-the-Head-of-Alfredo-Garcia-review.html

http://noordinaryfool.com/2009/01/11/alfredogarcia/, "Bring Me the Head of Alfredo Garcia: a film review"

http://fergusonreviews.wordpress.com/2008/01/24/bring-me-the-head-of-alfredo-garcia/

http://www.greencine.com/static/primers/road.jsp

http://www.lib.berkeley.edu/MRC/roadmovies.html

Anahtar sözcükler: Sam Peckinpah, Yol Filmleri, Amerikan Yol Filmleri, Şiddet, Kefaret, Bana Onun Kellesini Getirin, Meksika.

What The Hell Am I Doing In This Place: A Road Movie Classic From Sam Peckinpah "*Bring Me The Head Of Alfredo Garcia*"

Abstract: Sam Peckinpah (1925-1984) is one of the most influential and controversial film makers of the post World War II American cinema. Even though he achieved fame through studio system, Peckinpah used every opportunity to make movies outside the boundaries of Hollywood industry and by doing so created a style and genre of its own. *Bring me the Head of Alfredo Garcia* (1974) is, in his own words,

was the most personal and independent film he had ever managed to produce without the restrictions imposed on him by any movie giants located in Los Angeles. It is also probably the least understood and heavily criticized Peckinpah movie, more than his other well known shockers like *Straw Dogs* or *The Wild Bunch.* This particular movie is not usually analyzed within the road movie genre but rather examined within the context of 'revenge and adventure' flicks. Yet, despite being a 'cult' movie, it is rather a curious example of a road movie which does not contain usual types and characters of the genre but still functions as one with its multiple sub-texts. This article will try to analyze this movie strictly within the road movie genre and also try to single out those characteristics which are embedded into its structure.

Key words: Sam Peckinpah, Road Movies, American Road Movies, Violence, Redemption, Bring me the Head of Alfredo Garcia, Mexico.

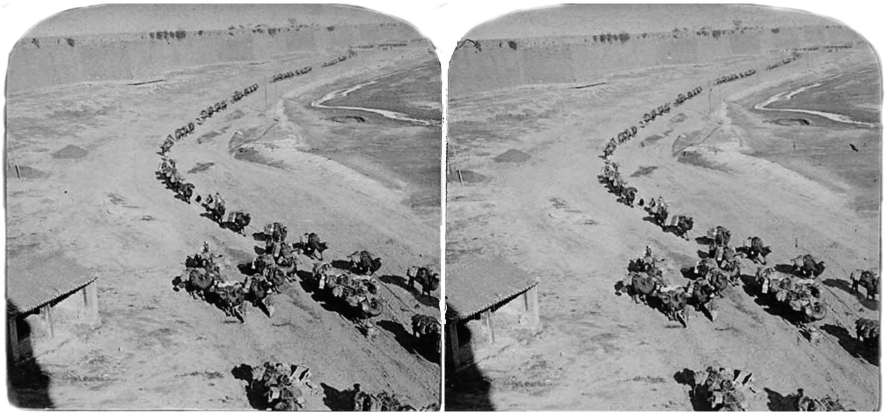

1901'de Pekin'e giden bir deve kervanı.

Anadolu'da kervan.

1908'de Mısır'da, çölde bir kervan.

Seyahatin Temeli, Kutsanan Metnin Şefâati: Evliya Çelebi'nin Rüyası Üzerine Bir Üslup Çalışması

İrfan KARAKOÇ

Evliya Çelebi, geniş bir coğrafyayı içine alan on ciltlik seyahatnâmesinde, Osmanlı nesir geleneğine ait belirli yazım tarzlarını kullanmakla birlikte, özgün/nevi şahsına münhasır bir üslup yaratmıştır. Bu "özgün" üslup, *Seyahatnâme*'nin birçok bölümünde anlatılan konuya, kişiye, betimlenen yer ve olaya göre değişiklikler/çeşitlilikler göstermektedir. İşte bu değişiklikler ve üslup çeşitlemeleri, okuru düşünen bir "anlatıcı/yazar"ın varlığını da hissettirmektedir. "Bir Üslûp Ustası Olarak Evliya Çelebi" adlı yazısında *Seyahatnâme*'nin karakteristik özelliğini veren şehir tasvirlerini inceleyerek, Evliya Çelebi'nin metne edebî anlatımı nasıl kazandırdığı üzerinde duran Nuran Tezcan, yazarın özgün üslubunun temel özelliklerini şöyle özetler:

17. yüzyıl, Osmanlı düzyazısının, düşüncenin ikinci planda kalıp söz sanatlarının yoğunlaştığı, bu anlamda anlatım dengesinin ters oranda değiştiği bir yüzyıldır. Pek çok eser okumuş olduğu bilinen ve anlaşılan Evliya Çelebi, Osmanlı yazınının düzyazı anlatım üslubuna son derece vakıftır; eserinde gerek halk dili anlatım özelliklerini, gerekse yüksek sınıf yazı dili özelliklerini kullanır. Söz sanatlarını Seyahatnâme'nin amacı doğru[l]tusunda ve anlatılmak istenen düşüncenin hizmetinde kullanarak, kendi kişiliğinden ve anlatım yeteneğinden gelen bir ustalıkla işler. Evliya Çelebi, konuşma diliyle yazı dilinin ustaca birleştiği özgün bir üslup yaratır. Bu üslup, Evliya'nın kaleminde özgün olan, taklit edilemeyen bir üsluptur. (231)

Umberto Eco, *Yorum ve Aşırı Yorum* adlı kitabında, bir metnin yorumlanma biçimlerini açıklarken üç kavramdan söz eder: Okurun niyeti (Intentio lectoris), yazarın niyeti (Intentio autoris) ve metnin niyeti (Intentio operis), (33, 55, 77). "Metni ne yapıp edip kendi amacına hizmet eder şekle sokan" (Rorty'den aktaran Eco 35) okurun veya yorumcunun niyetinin yanı sıra, bir üçüncü olasılığın olduğunu belirten Eco, kitabında metnin "göstergeleri"nin dönemlere, kültürlere, okurun bilgisine ve birikimine göre değişebileceğini ispatlamaya çalışır. Böylelikle "yazarın niyetlerinden

bağımsız olarak, metnin ne söylediğini bulmayı amaç[lamak]" (74), yani metinden hareketle eleştiri yapmak metnin gizli yönlerini açığa çıkaracaktır. Eco'nun yorum üzerine bu düşünceleri, elbette metin dışındaki bütün eleştiri verilerini yok saymayı gerektirmemektedir. Metnin niyetiyle ilgili bu kavramsallaştırma; sadece geleneksel şerh ve tahlil yöntemleri uygulanan "klasik" metinlerde, daha iyi bir okuma pratiği açısından kullanılarak farklı bir bakış sağlayabilir.

Seyahatnâme üzerine yapılan alışılagelmiş yorumlarda eserin, tarihî bilgiler veren ve "görülen şeyler"in anlatıldığı bir seyahat kitabı olmasının yanında, yazarın değil "anlatıcının" konuştuğu ve birçok kurgusal özellik taşıyan "kurmaca" bir yapıt olduğu ısrarla göz ardı edilmiştir. Dolayısıyla bu "okuma" yanlışlığının sonucunda *Seyahatnâme*'ye "ihtiyatla" yaklaşılması önerilmiş (!), Çelebi'nin eserin bazı yerlerinde "uydurduğu" (!) söylenmiştir. Aslında tam da bu noktada üslup araştırmaları devreye girmekte, eserin edebî değerinin belirlenmesi, Çelebi'nin nasıl bir kurguyla *Seyahatnâme*'yi yazdığı sorusunun çözümünde gizlenmektedir.

Evliya Çelebi, seyahatnâmesinde birçok olay, şehir, kişi ve hatıradan bahsetmiş, bu bahis ve anlatımların arasında da bazı "rüya" metinlerine yer vermiştir. Bu rüya metinleri, eserin bütünü içerisinde hem edebî anlatım hem de biçim açısından dikkate değer bazı özellikler göstermekte, bu özellikler de esere ayrı bir "değer" katmaktadır.

Bu çalışmada, Evliya Çelebi'nin on ciltlik kapsamlı eserinde, üslup ve biçim yönünden önemli özellikler gösteren "rüya" metinlerinden ilki üzerinde durulacak, bu bölümün üslup özellikleri, bir nevi "yakın okuma"yla ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Evliya Çelebi denildiğinde ilk akla gelen ve sıklıkla anlatılan bu ünlü rüya *Seyahatnâme*'nin birinci cildinin (Cild-i evvel min-seyâhat-nâme) başında yer alır. Rüya metninin incelemesine geçmeden önce, eserin nasıl başlatıldığına dikkat etmek inceleme açısından yararlı olacaktır. *Seyahatnâme*'nin ilk satırları Arapça duayla başlar. İlk bakışta klasik bir başlangıcı andıran bu duanın en önemli özelliği, Çelebi'nin öyküleme tekniğine girişinin de bir işaretçisi olmasıdır. Çünkü dua, istediklerini elde etmiş, seyahatler yapmış yani birkaç satır sonra anlatacağı rüyanın gerçekleştiğini görmüş bir anlatıcının sözlerini içermektedir:

Güvendiğimiz ve [ondan] medet umduğumuz Allah'ın adıyla. Allah'a şükürler olsun ki, beni yüce insanlara itaat etme ve seyahat yapma imkân ve şerefine nâil kıldı. Ve benim kutsal yerleri ziyaret etmeme imkân verdi. Bu yerleri inşa eden kâinatın en şereflisi, mevcudatın [yaratılmışların] en kâmili [olgunu], mihrabın önderi ve en güzel Arapça'yı konuşan peygamber efendimize salat ve selam olsun. Ve bu selamlar onun iyi ve temiz nesline, ondan sonra gelenlerin de üzerine olsun. (1: 9)[1]

Bu duadan sonra, Osmanlı klasik metinlerinin bir çoğunda yer alan, padişaha övgü satırları gelir. IV. Murat'tan geriye doğru Fatih Sultan

1 Arapça duanın çevirisini Ahmed Simîn Bey yapmıştır. Kendisine teşekkür ederim.

Mehmet'e kadar yapılan Türkçe hayır duasından sonra gelen cümleler, eserin asıl başladığı kısımdır: "Amma bu müsveddâtımıza şürû' itdiğimiz mahalde hıdmeti şerifiyle şeref-yâb olduğumuz pâdişâh-ı cem-cenâb fâtih-i Bağdâd-ı Behişt-âbâd Sultân Murâd Hân Gâzî tâbe serâhu gark-ı garîk-i rahmet ola" (1: 9).

Fakat öyküleme bir sonraki satırda kendisini hissettirir: "Anların zamân-ı saltanatlarında Hicret-i Nebevî'nin sene 1041 târihinde piyâdece Belde-i Tayibe ya'ni Mahmiye-i Kostantıniyye etraflarında…" (1: 9).

Evliya, duadan hemen sonra rüyayı anlatmamış, araya başka bir bölüm yerleştirmiştir. Bu, anlatacağı rüyaya hazırlık olması ve okuyucuyu metne adapte edebilmesi için dünyayı, kutsal yerleri dolaşmayı nasıl karşı koyulmaz bir istekle arzuladığını gösteren bir bölüm olacaktır. Bu bölümde yazar, İstanbul'u gezerken büyük bir seyahat düşüncesini hayal eder. Bu hayalin gerçekleşmesi aynı zamanda onun anne, baba, üstad ve kardeş kahırlarından [sorumluluklarından] kurtulmasını da sağlayacaktır. Bu nedenlerle Evliya "[d]ünyada sıhhat-i beden, seyâhat-i tâm, âhır nefesde îmân" (1: 9) için Allah'a dua eder, daha doğrusu o zamanlar böyle dua ettiğini anlatır. Yavaş yavaş rüyanın anlatılacağı bölüme yaklaşılırken, yazarın seyahat isteğinin arttığını gösteren satırların okuyucu üzerinde etkisi de artar. Çelebi buradaki anlatımıyla, okuyucuya seyahatten başka hiçbir şeyi düşünmediğini göstermek istemektedir adeta. Anlatıcıya göre, o sürekli dervişlerle konuşmakta, yedi iklimin ve yeryüzünün dört bucağının özelliklerini duyduğunda cân u gönülden seyahati talep etmekte; kutsal yerlere Mısır, Şam, Mekke ve Medine'ye gitmek, orada peygamberin kabrine yüz sürmeyi arzulamaktadır. Bu cümlelerdeki kelime seçimi de dikkat çekicidir: derviş-i dil-rişân [gönlü yaralı dervişler], zâr ü giryân [ağlayıp, inleyerek], serseri, nâlân [inleyerek] (1: 9) gibi kelimeleri özellikle kullanan Çelebi, böylece sabırsızlık halini daha vurgulu ifade edecektir.

Metnin bu bölümüne kadar anlatıcının 1. tekil şahıs olduğu görülür. Başından geçenleri ilk ağızdan aktaran Çelebi, rüyayı anlatmaya başladığında 3. tekil şahıs olan "o" zamiriyle okuyucuya kahramanını şu şekilde tanıtır:

Hikmet-i Hudâ sebeb-i seyâhat ve geşt [ü] güzâr-ı vilâyet olan [,] mahlas-ı hakîr-i fakîr ve dâ'i-i kesîrü't-taksîr seyyâh-ı 'âlem, ve nedîm-i âdem, Evliyâ-yı bî-riyâ b. Dervîş Muhammed Zıllî dâ'imâ ed'iye-i me'sûre-i istihâreye tâlib ve müdâvim ve ensiye-i mevfûre-i müşerrefeye râgıb ve mülâzım olup, [….] (1: 9).

Anlatıcının, kitabın kahramanı olan Evliya'yı böyle tanıtmasının çok basit bir sebebi vardır aslında. Metindeki bu kullanımla hem aşırı tevazu altında övünen, gururlanan bir yazarı (Allah'ın hikmetiyle dünyayı dolaşan, insanların dostu, kusurları olsa da riyasız bir seyyah) hem de birazdan rüya öyküsünü anlatmaya başlayacak bir anlatıcıyı bir arada verme imkânı elde edilmiştir.

Rüyanın anlatıldığı kısma gelene kadar Evliya Çelebi sürekli rüyayı rasyonalize etmeye, onu inanca ait unsurlarla da olsa bir temele bağlamaya

çalışmaktadır. Çünkü böyle müjdeci, hayırlı ve sevindirici bir rüya, yazara göre ancak büyük ve samimi bir arzuyla, susuzluktan yanan birinin suya özlemi gibi bir özlemle görülebilir. Ayrıca rüyanın görüldüğü gecenin İslâm inancında mübarek sayılan Muharrem ayındaki Aşure gecesi olması da bu bağlamda anlamlıdır. Bu isteğin yanında Çelebi yani öykünün kahramanı, istihareye[2] yatmadan önce onun gerekliliklerini de yerine getirmiş bir çok dualar etmiştir: "Hikmet-i Rabbânî ve hidâyet-i Yezdânî, sûre-i kerîm-i Furkâniyye ve âyât-i 'azîme-i Kur'âniyye berekâtiyle dil-i çeşm-i 'alîl Cenâb-ı Hazret-i Celîl tarafından istimdâd taleb idüp…" (1: 9).

Bu dualardan sonra anlatıcı rüyayı anlatmaya başlar. Rüya kısaca şöyledir: Evliya, Eminönü'ndeki Yemiş İskelesi yakınında eski bir cami olan Ahi Çelebi Camisi'nde, minberin dibinde oturmaktadır. Birden kapı açılır ve caminin içi nurdan bir cemaatle doluverir. Hayret ve hayranlık içinde olup biteni seyreden Evliya, gelip yanına oturan zata kim olduğunu sorar. Aldığı cevap heyecan vericidir: "Aşere-i Mübeşşere'den okçuların pîri Sa'd ibni Ebu Vakkas". Evliya, camiyi nura boğan cemaatin kim olduğunu merak eder. Ebu Vakkas; ön saftakilerin peygamberlerin, arka saftakilerin ise evliyaların ruhları olduğunu söyler. Ashabın [peygamberin arkadaşlarının], muhacirînin [Medine'ye hicret edenlerin] ve bütün Kerbelâ şehitlerinin ruhları da oradadır. Mihrabın sağında oturanlar Hazreti Ebubekir ve Ömer, solunda oturanlar ise Hazreti Osman ve Ali'dir. Mihrabın önünde Veysel-i Karâni, müezzinlerin piri Bilâl-i Habeşi ise caminin solunda duvar dibinde oturmaktadır. Daha sonra kanlı elbiseleriyle Hz. Hamza ve bütün şehitlerin ruhları gelir. Evliya niçin orada bulundukların sorduğunda, Ebu Vakkas; Azak yakınlarındaki İslâm askerlerine ve Tatar Han'a yardım için peygamberin önderliğinde geldiklerini belirtir ve birazdan peygamberin yanında İmam Hasan, İmam Hüseyin, on iki imamlar ve geri kalan Aşere-i Mübeşşere'nin [yaşarken cennetle müjdelenmiş on sahabenin] de geleceğini söyler. Daha sonra Sa'd ibni Ebu Vakkas Evliya'ya, Hz. Bilal ile birlikte müezzinlik yapmasını, namazın bitiminde peygamberin yanına gidip şefaat dilemesini tembihler. O anda içeriye nurdan bir şimşek gibi peygamber girer, her taraf aydınlanır. Namaz kılınır. Evliya peygamberin elini öpüp, "Şefaat Ya Resulullah" diyeceği yerde "Seyahat Ya Resulullah" der. Bunun üzerine peygamber gülümseyerek, ona şefaat ettiğini ve seyahatine izin verdiğini söyler. Daha sonra Evliya, oradaki ruhların ellerini teker teker öper, herkes dışarı çıkar. Ebu Vakkas Evliya'nın beline kendi sadağını sarar, onun için dua eder ve camiden dışarı çıkar.

Burada kısaca aktarılan rüya, aslında birçok yönden "büyüleyici", etkileyici bir üslupla anlatılmıştır. Rüyanın anlatımı sırasında kullanılan öyküleme, sahneleri ve hareketleri betimleme tekniği gerçekten çok başarılı ve etkileyicidir. Özellikle metnin bu kısmının sadeleştirildiğinde bile etkileyiciliğini kaybetmemesi, Evliya Çelebi'nin özgün bir anlatıma sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki rüyanın

2 istihâre: bir işin hayırlı olup olmayacağını anlamak üzere abdest alıp, duâ edip uykuya yatma (Devellioğlu 456).

anlatımında kullanılan üslup oldukça sinematografiktir. Çelebi rüyayı anlatırken, okuyucunun açıkça hissettiği gerilimi, merak duygusunu dikkatli ve titiz bir teknikle kurgulamıştır. Okuyucu sahneleri, sekansları adeta sinema perdesinde izliyormuş gibi bir izlenime kapılır. Bu metin sinema ve tiyatro terimleriyle yorumlandığında Evliya'nın başarısı daha kolay anlaşılabilir: Örneğin rüyadaki karakterler, onların yüz ifadeleri, betimlenişleri, hareketleri tamamen sahne yaratma tekniklerine uygundur. Askerlerin camiye girişi bu tekniği ilk hissettiren bölümdür. Çelebi "Menamımda hakîr kendümi ol câmide gördüm" (1: 9) dedikten sonra şu cümleyle hareket halindeki insanları başarıyla betimler ve sinema perdesini açar:

"*Derhâl câmi'in kapusı küşâde olup pür-silâh 'asker ile câmi'-i münevverin içi nûr-ı münevver-i cemâ'at-i kesireyle mâlâ-mâl olup salât-ı fecrin sünnetin edâ idüp salâvât-ı şerifeye meşgul oldılar*" (1: 9).

İki buçuk satırlık bu cümle hareket, ses, ışık gibi sinematografik öğelerin birbirlerine kusursuzca eklenmesini başarıyla vermektedir. İçeriye acele ile giren "pür-silâh" askerlerin silah şakırtıları, sabah namazı vaktinin yarı karanlık ortamında, kutsal bir kaynaktan aydınlanan caminin tekrar ışık kümeleriyle dolması, namazlarını kılıp dualar mırıldanan insanların çıkardıkları sesler "büyüleyici" bir ortamı sahnelendirme anlatımıdır.

Aynı biçimde peygamberin içeriye girişi, sabah namazının ilk bölümünü kılışı, Çelebi'ye müezzinliğe başlamasını söylemesi, vücudunun, yüzünün betimlenmesi, hareketlerinin anlatımı ve bu anlatımlardaki büyülenmişlik, sahnelerin metne dikkat çekici bir tarzla yerleştirilmesinin önemli kanıtlarıdır:

Anı gördüm, câmi' içi nûr iken nûrın 'alâ nûr olunca cümle Sahabe-i Kirâm [ve] ervâh-ı enbiyâ ve evliyâ ayağ üzre hazır durdılar. Sa'âdetle Hazret-i Risâlet yeşil 'alemi dibinde, yüzinde nikâbıyla, elinde asâsıyla, belinde kılıcıyla, sağında İmâm Hasan ve solında İmâm Hüseyn ile zâhir olunca mübârek sağ pây-i şerîflerin câmi'-i münevver içre b'ism-i ilâh ile koyup mübarek vech-i şerîfinden burkaın küşâde kılup "Esselamü 'aleyk yâ ümmetî" buyurdılar.

Metinde, "zaman" ve "mekân" duygusunun nasıl verildiği üzerinde de durmak gerekir. Anlatının bir rüya metni olmasından dolayı, kronolojik zamanın kesintiye uğraması gayet doğal olmakla birlikte, bu durumu başarıyla verebilmek oldukça güçtür. Çelebi tasavvufta, özellikle tarikat terimleri arasında önemli bir yer tutan "bast-ı zaman" ve "tayy-i mekân" kavramlarını kullanarak bu güçlüğü de yenmiş görünmektedir. Kısaca zamanın genişlemesi ve "zaman içinde zaman" olarak tanımlanabilecek "bast-ı zaman" ve mekânın sınırlarından kurtulmak, bir anda başka bir yerde ya da aynı anda iki veya daha fazla yerde bulunmak olarak açıklanabilecek "tayy-i mekân" terimleri, "keramet sahibi şeyhler ile gavs ve kutupların" (Pala 456) sırrına ulaştıklarına inanılan önemli bir "hal"in göstergesidir. Peygamber ve ashabının yaklaşık bin sene sonraki bir zamana ve uzak bir ülkeye yaptıkları bu doğa üstü yolcululuğun sonucunda camide olanlar, bunların gözlemlenmesi ve olayların

akışı iyi bir kurgu anlayışıyla verilmiştir. Rüyadaki olay örgüsü (plot) ise devingen, sürekli hareketi içeren bir yapı göstermektedir: Askerlerin içeri girişi, Evliya'nın Ebu Vakkas'la konuşması, onun içerdekileri tanıtması, peygamberin içeriye girişi, kılınan namaz, peygamberin elinin öpülmesi ve ondan "şefaat/seyahat" dilenilmesi, içerdekilerin tek tek elinin öpülmesi ve Ebu Vakkas'ın duası birbirini takip eden olaylar zincirinin birer halkasını oluşturur. Olay örgüsündeki bu devingenlik biçim olarak da sağlanmıştır. Bu bölümde yoğun fiil kullanımı, kısa cümlelerle kesintiye uğratılan anlatım "derhal", "heman" gibi kelimelerin sıklığı bu hareketliliği sağlayan unsurlardır.

Rüyada Evliya'ya bir nevi rehberlik eden ve onu peygamberin yanına götüren kişinin Sa'd ibni Ebu Vakkas olması da tesadüf değildir. Ebu Vakkas peygambere ilk biat [peygamberliğini kabul] edenlerdendir. Fakat onun İslâm'a girişi ilginç bir biçimde, rüyayla olmuştur:

Müslüman olmadan önce rüyamda, kendimi hiç bir şeyi göremediğim karanlık bir yerde gördüm. Bu arada ay doğdu ve ben onun aydınlığına tabi oldum. Benden önce bu aya kimlerin uymuş olduğuna bakıyordum. Onlar, Zeyd b. Harise, Ali b. Ebî Talib ve Ebû Bekir'di. Onlara ne kadar zamandan beri burada olduklarını sorduğumda, onlar; "Bir saat kadardır" dediler. Araştırdığımda öğrendim ki, Resûlullah gizlice İslâm'a davette bulunmaktadır. Ona Ecyad tepesi taraflarında rastladım. İkindi namazını kılıyordu. Orada İslâm'ı kabul ettim. Benden önce bu kimselerden başkası imân etmemişti (İbnül-Esir, *Üsdül-Gâbe*, II, 368'den aktaran http://lutfi.has.tripod.com/sahabe.htm)

Sahabelerin hayatına ve İslâm tarihine vâkıf olan Evliya Çelebi, bu bilgisini ustalıkla kullanmış, önemli başka bir rüya metniyle kendi rüya metnini adeta güçlendirerek bir tür "metinlerarasılık" yapmıştır. Rüyanın sonunda Ebu Vakkas'ın sadağını çıkarıp Evliya'nın beline bağlaması da İslâm tarihinde onun iyi bir ok atıcısı olarak bilinmesinin yanında Araplar içerisinde "Allah yolunda ilk ok atan kimse" olmasındandır (İbn Sa'd, *Tabakâtül-Kübrâ* 139-140'dan aktaran, http://lutfi.has.tripod.com/sahabe.htm).

Evliya Çelebi anlattığı bu rüyada kendisine başta peygamber, sonra camide bulunan bütün ruhların dua ettiğini söyler. Fakat metin açısından en önemli dua ve nasihat rüyada kendisine rehberlik eden Ebu Vakkas'ındır:

Yürü sehm [ü] kavs ile gazâ eyle ve Allâh'ın hıfz-ı emânında ol ve müjde olsun sana bu meclisde ne kadar ervâh ile görüşüp dest-i şeriflerin bûs itdinse cümlesini ziyaret itmek müyesser olup seyyâh-ı 'âlem ve ferîd-i âdem olursun. Ammâ geşt [ü] güzâr itdiğin memâlik-i mahrûsaları ve kılâ'-ı büldânları ve âsâr-ı 'acîbe ve gârîbeleri ve her diyârın memdûhât, sanâyi'ât, me'kûlât [u] meşrûbâtını ve 'arz-ı beledî ve tûl-ı nehârların tahrîr idüp bu seyr-i garîbe ile ve benim silâhımla 'amel idüp dünya ve âhıret oğlum ol, tarîk-i hakkı elden koma, gıll u gışdan berî ol, nân u nemek hakkın gözle, yâr-ı sâdık ol, yaramazlarla yâr olma, iyilerden iyilik öğren. (1: 11)

Yazarın metinde Ebu Vakkas'a kendisi ve seyahati hakkında böyle kuşatıcı bir dua ettirmesi, nasihatler verdirmesi yine İslâm tarihiyle ilgili bir

ayrıntıdan dolayıdır. İslâm tarihi kaynakları peygamberin Ebu Vakkas için şöyle bir dua ettiğini anlatır: "Allah'ım! Sa'd dua ettiği zaman onun duasını kabul et" (İbnül-Esir, *Üsdül-Gâbe*, II: 366-369 ve Ibn Sa'd III: 139'dan aktaran http://lutfi.has.tripod.com/sahabe.htm). Böylece Çelebi okuyucuya, kendisi için yapılan duanın kabul edileceğini/edildiğini göstermek istemiştir.

Tam bu noktada şu soru sorulabilir: *Seyahatnâme*'nin en önemli bölümlerinden birini oluşturarak eserin başında yer alan, seyahate peygamberin dilinden izin verilen bu rüyanın kurgulanma sebebi nedir? Bu bölüm esere ne kazandırmaktadır? Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, İslâm inancına göre peygamberin içinde bulunduğu rüya hayırlı ve sahih [doğru] bir rüyadır. Yani o rüyada geçen olayların hepsi gerçekleşecektir. Bu bilginin farkında olan Evliya Çelebi, böyle bir rüyayı eserin başında kurgulayarak, on cilt tutan eserindeki bilgi ve olayların gerçekliğini kanıtlamak, kutsal bir olaya dayandırmak istemektedir. Bunu yaparken de rüyanın "beyne'n-nevm ve'l-yakaza"da yani "uyku ile uyanıklık arasında" görüldüğünü belirtmeyi unutmaz. Böylelikle bu önemli olayın metni düşle gerçeklik arasına yerleştirilmiş, okuyucuda rüyanın yaşanmış olabileceğine dair hisler daha da kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır. Yine dualarının Allah tarafından kabul edilmesi "kesin" olan bir sahabeye, seyahatin ve eserin tümüyle ilgili dua ettirilmesi de aynı gerçekliği sağlamaya yöneliktir. Bu bağlamda metindeki diyaloglara da dikkat etmek gerekir. Evliya Çelebi, anlattığı rüyada iki kişiyle konuşmuştur. Bunlardan ilki yaşarken cennetle müjdelenen on kişiden biri olan Sa'd ibni Ebu Vakkas, diğeri ise İslâm peygamberidir. Ebu Vakkas'ın Evliya'yla Türkçe, peygamberin ise Arapça konuşması bu noktada ilginç bir ayrıntı gibi durur. Aslında bu ayrıntı, yine yazarın "gerçeklik" kaygısından ileri gelmektedir. Peygamberin Arapça konuşarak metnin gerçeklik duygusunu pekiştirmesi, özellikle sinemada kullanılan önemli bir seslendirme ve karakter yaratma tekniğini hatırlatır. Herhangi bir yabancı filmin seslendirilmesinde veya bir filmde yabancı karakterlerin canlandırılmasında, o karakterlerin kendi dilinde konuşmaları ve bunun alt yazıyla izlendiği dile çevrilmesi veya kendi dilleri dışında bir dil konuşuluyorsa aksanlı bir dille seslendirilmesi, filmin gerçeklik hissini artırmak amacıyla yapılmaktadır. Çelebi'nin böyle bir kurgu düşünmesinin sebebi de peygamberin gerçekliğini daha da vurgulamak ve okuyucudaki inandırıcılığını artırmak olmalıdır.

Evliya Çelebi, kurguladığı bu rüyanın bütün etkileyiciliğine rağmen bir kurmaca olduğunu[3] göstermek ister gibi metnin iki yerinde, Bertolt Brecht'in *Epik Tiyatro*'da kullandığı tekniği hatırlatacak şekilde illüzyonu kırmıştır. Yani okuyucu metinle etkileşime geçtiği, metnin büyüsüne kapıldığı anlarda onun her şeye rağmen bir kurmaca olduğunu bu cümlelerle anlayacaktır. Bunlardan birincisi, rüyanın başında askerlerin camiye girdikleri sırada anlatıcının birden kendisinin minberin dibinde olduğunu fark ettiği sahnedir: "Meğer hakîr minber dibinde sâkin olup…" (1: 9). Diğeri ise Evliya'nın Bilâl-i Habeşî'yle birlikte müezzinlik yaptığı andan sonraki sahnedir. Burada

3 Kuşkusuz burada tartışılan nokta, rüyanın gerçekten görülüp görülmediği değildir.

anlatıcı, duyduğu şaşkınlık ve sevinçten dolayı "uykudan uyanacakmış gibi" olduğunu anlatırken, aynı zamanda okuyucuya yazılanların reel bir zamanda değil, bir "rüya"da geçtiğini hatırlatır gibidir: "Bilâl-i Habeşî ile müselsel müezzinlik hıdmetinde olup ba'de'd-duâ bir tevhîd-i sultânî olmışdır kim 'aşk-ı ilâhî ile mest [ü] medhûş olup gûyâ hâbdan bîdâr idim" (1: 10).

Ele aldığımız metnin anlatım ritmi de, üzerinde durulması gereken önemli üslup özelliklerinden birini oluşturur. Rüya anlatılırken, öykülenen sahnelerin "gerilim"i hep göz önünde bulundurulmuş, yine sinema teknikleriyle söyleyecek olursak vurucu duyguya hazırlama, gerilimin tırmandırılması ve doruk noktası başarıyla kurgulanmıştır.

Görüldüğü gibi, Evliya Çelebi kendi özgün üslubunu oluştururken, metin yazma teknikleri üzerinde düşünmüş, bunları yazdığı metinde dikkatle uygulamaya çalışmıştır. Bu da Çelebi'nin üslubunun taklit edilemezliğini ve eserinin orijinalliğini bir kez daha kanıtlamakta, onun metin üzerinde düşünen bir "yazar" olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

Brecht, Bertolt, *Epik Tiyatro*. Çev. Kâmuran Şipal. İstanbul: Cem Yayınevi, 1990.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2000.

Eco, Umberto, *Yorum ve Aşırı Yorum*. İstanbul: Can Yayınları, 2003.

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*. Haz. Orhan Şaik Gökyay. C. I. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.

Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: L&M Yayınları, 2003.

Tezcan, Nuran, "Bir Üslup Ustası Olarak Evliya Çelebi", *Evliya Çelebi ve Seyahatnâme*. Haz. Nuran Tezcan ve Kadir Atlansoy. Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, 2002. 231-243.

http://lutfi.has.tripod.com/sahabe.htm

Özet: Evliya Çelebi, geniş bir coğrafyayı içine alan on ciltlik seyahatnâmesinde, Osmanlı nesir geleneğine ait belirli yazım tarzlarını kullanmakla birlikte, özgün/nevi şahsına münhasır bir üslup yaratmıştır. Bu "özgün" üslup *Seyahatnâme*'nin birçok bölümünde, anlatılan konuya, kişiye, betimlenen yer ve olaya göre değişiklikler/çeşitlilikler göstermektedir. İşte bu değişiklikler ve üslup çeşitlemeleri, okuru düşünen bir "anlatıcı/yazar"ın varlığını da hissettirmektedir. Çelebi, seyahatnâmesinde olaylardan, şehirlerden, kişi ve hatıralardan bahsetmiş, bu bahis ve anlatımların arasında da bazı "rüya" metinlerine yer vermiştir. Bu rüya metinleri, eserin bütünü içerisinde hem edebî anlatım hem de biçim açısından dikkate değer bazı özellikler göstermekte, bu özellikler de esere ayrı bir "değer" katmaktadır. Bu çalışmada, *Seyahatnâme*'de yer alan ve üslup ve biçim yönünden önemli özellikler gösteren "rüya" metinlerinin ilki üzerinde durulacak, bu bölümün üslup özellikleri bir nevi "yakın okuma"yla ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar sözcükler: *Seyahatnâme*, rüya, metnin niyeti, üslup, realizm.

The Roots of Travel, The Intercession of the Blessed Text: A Study of Form on the Dream of Evliya Çelebi

Abstract: Evliya Çelebi, in his ten volume travelogue that covers a vast geography, besides using certain styles of the Ottoman prose tradition, created a distinctive/*sui generis* style. This distinctive style, throughout the *Seyahatnâme*, varies according to the topic, person, place, or occasion that is being described. These variations in style imply the existence of a "narrator/author" who is taking the reader into consideration. Çelebi, in his travelogue, writes about people cities, memories, occasions, and, in between these, places "dreams". These dreams, within the unity of the work, are literarily and formally significant, and add "value" to it. In this article, the first of these dreams which have important stylistic and formal features will be analyzed and, through "close reading", the stylistic characteristics of this part will be shown.

Key words: *Seyahatnâme*, dream, *intentio operis*, style, realism.

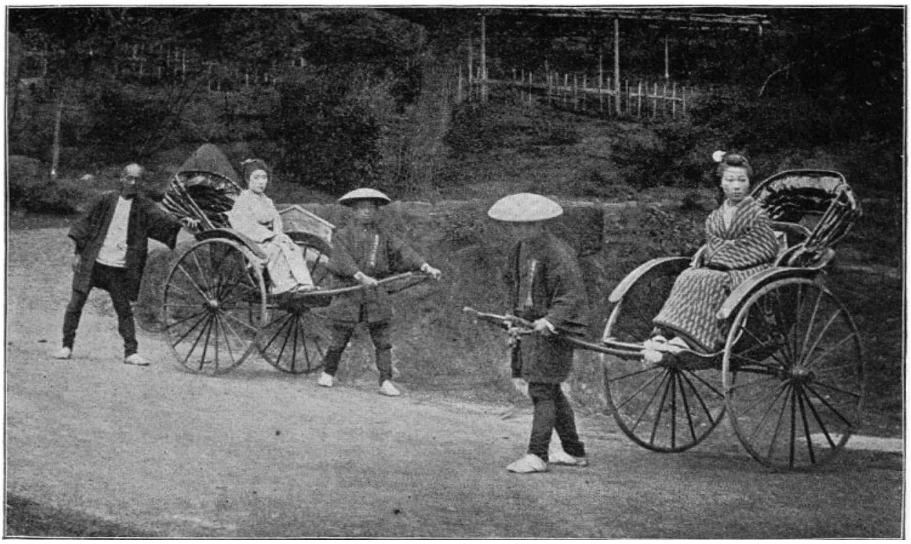

Japon Çekçeği - 1897

Hindistan'da Bisiklet Dolmuş

Seyahatnâme'de Hikâye Tekniği Üzerine

Seda UYANIK

"Bir edebiyat eserini gerçek olarak ele almak, gerçeğe de edebiyata da hakarettir".

Vladimir Nabokov

17. yüzyılda yazılmış on ciltlik bir eser olan Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'si, Evliya'nın seyahatlerini, bu seyahatlere ilişkin gözlemlerini, kişisel değerlendirmelerini farklı üslubu ile anlatması bakımından büyük önem taşımaktadır. Evliya'nın "farklı üslup" özelliğine dikkat çekerken bu ifadenin birden fazla içeriğinin bulunduğunu da belirtmek gerekir. Çünkü *Seyahatnâme*'de birçok anlatı türü bir arada kullanılmıştır ve Evliya'nın üslubunu farklı yapan da eserdeki bu türler arası geçiştir. Eserde tarihe, coğrafyaya ve kültüre ilişkin önemli bilgiler bulunsa da bu bilgiler doğrudan esere aktarılmamış; gerek dil, gerekse de üslup bakımından işlenerek ve şehrengiz, kaside, mesnevi, sitayiş, letaifname, mersiye, fıkra, hiciv, tahkiye, masal, destan, hikâye gibi türlerle beslenerek özgün ve renkli bir anlatıma dönüştürülmüştür. Bu bağlamda Robert Dankoff'un, "Bir Edebiyat Anıtı Olarak Evliya Çelebi *Seyahatnâme*'si" adlı makalesindeki yorumları eserdeki anlatı konusunu açımlamak doğrultusunda belirleyicidir. Dankoff, *Seyahatnâme*'deki anlatının rolüne değinerek, Evliya'nın bilgilendirmek kadar eğlendirmeyi de amaçladığını, bu nedenle de rakamları şişirmekten, başka bakımlardan ciddi olan seyahat öyküsünü abartmalarla, mizahi fıkralarla, uydurma masallarla, daha başka kurmacalarla ya da süslenmiş gerçeklerle renklendirmekten hiç çekinmediğini dile getirmekte ve şunları söylemektedir:

[Anlatıların] bazıları, çok üst düzeyde inceltilmiş anlatılardır. Bu da, bu anlatıların bir edebiyat duyarlığı ve hevesi taşıdığını, zevkleri incelmiş bir Osmanlı okur kitlesine seslendiğini gösterir. Evliya'nın bazı olayları anlatışı, standart Osmanlı tarihçileriyle karşılaştırıldığında onun, insanlık dramını nasıl abarttığını, anlatıyı yerel diller kullanarak nasıl renklendirdiğini, savaş betimlemesinde nasıl destan tarzına başvurduğunu ve anlatıyı başından sonuna kadar kişisel havasıyla nasıl hafiflettiğini görebiliriz. (245)

Dolayısıyla *Seyahatnâme*'yi yalnızca ansiklopedik bir kaynak olarak değerlendirmenin sınırlayıcı bir nitelik taşıdığı görülmektedir. Çünkü *Seyahatnâme*, içerdiği konular ne olursa olsun bir edebiyat eseridir. Bu doğrultuda Evliya'nın anlattığı seyahatlerin, başından geçen olayların, aktardığı bilgilerin, onun kendine özgü estetik anlayışı ile bir yaratım sürecinden geçtiğini söyleyebilmek mümkündür.

Eserde, anlatının sadece Evliya'nın gözlemlerine dayanmadığı, menkıbelerin, kendisinin başka kaynaklardan aktardığı bilgilerin, bizzat kurguladığı ve kendi yaşam deneyimi ile şekillendirdiği hikâyelerin de seyahat anlatısı içerisinde bir bütün oluşturduğu görülmektedir ki bu durum aynı zamanda Evliya'nın taşıdığı edebî kaygıları ortaya koyan, eserdeki çok katmanlı yapının bir göstergesidir. Bu çalışmada bir edebî eser olarak ele aldığımız *Seyahatnâme*'de, bahsettiğimiz çok katmanlı yapının önemli parçalarından biri olan, Evliya'nın anlatısını nasıl şekillendirdiğini ortaya koyması bakımından önem taşıyan, ilginç, ibret alınması gereken bir hikâyeye dayanan ve "Mine'l-acâib ü garâib" gibi başlıklar altında okura sunulan bazı bölümler metin merkezli olarak incelenecek ve Evliya Çelebi'nin hikâye tekniği değerlendirilecektir.

Çeşitli Acayiplikler ve Bir Hikâye Karakteri Olarak Evliya Çelebi

Evliya garip, sıra dışı bulduğu bir olayı, bir âdeti, bir ritüeli, bir insan ya da insan topluluğunu *Seyahatnâme*'de sıklıkla geçen "acâib ü garâib" bölümlerinde anlatmaktadır. Bu bölümlerde Evliya, anlatacağı konuyu; yer, olay örgüsü, atmosfer, karakterler, zaman, toplumsal ortam ve kendi bakış açısı ile hikâye ederek sunar. Böylelikle anlatısını monotonluktan uzaklaştırarak daha renkli ve ilgi çekici hâle getirir. Evliya'nın anlatısını bir hikâye tekniği ile nasıl şekillendirdiğini görebilmek için, bu "acâib ü garâib" bölümlerine daha yakından bakmak yerinde olacaktır.

Seyahatnâme'nin üçüncü cildinde Evliya, "Ve min âsâr-ı hikmet-i sun'-ı İlâhî garîbe-i acîbe Silâhdâr Kara Murtezâ Paşa" (Tanrı'nın hikmeti olarak yarattığı eserlerinden tuhaf ve garip Silahdar Kara Murtaza Paşa) başlıklı bölümde fil doğuran bir kızın hikâyesini anlatmaktadır. Bu olağanüstülükler içeren hikâyede birçok yadırgatıcı unsur bir arada kullanılarak anlatıda merak ögesi hep üst seviyede tutulmaktadır. Fakat bu olağanüstülükler; mekân, zaman, ayrıntılı betimlemeler, özellikle de çeşitli ölçüler ve sayılarla birlikte verilerek hikâyede inandırıcılık etkisi yaratılmaya çalışılmıştır. Yani Evliya, hikâyede insanların yaşamını anlatmasının yanı sıra olay içinde olay kurgulamakta ve diğer olaylarla bağlantı kurmakta iken, bir taraftan da gerçeklik duygusu yaratmak için sürekli sayı, ölçü vermek gayreti içerisindedir. Hikâyede olayın geçtiği zaman 1059 senesi, yer Sivas'tır. Sivas valisi Silahtar Kara Murtaza Paşa, Turhal yakınlarında bir köyden dertlerini anlatmaya gelen köylüler, Paşa'nın sohbet arkadaşları, kız, fil ve Evliya Çelebi ise hikâyenin karakterleri olarak anlatıda yer almaktadırlar. İlk bölüm köylülerin, Paşa'nın huzuruna yanlarında getirdikleri kutu içinde yatan; kulakları, dudakları, hortumu, gözleri, dört ayağı ve kuyruğu ayrıntılı olarak betimlenen ölü fil yavrusu ile çıkıp şikâyette bulundukları sahne ile başlamakta; ardından bu bölüm ile anlatılacak olan diğer bölümler arasındaki ilişki geçmişe dönüşlerle sağlanmakta ve böylelikle geçişler arasında nedensellik bağları kurulmaktadır. Köylerinin yakınından geçmekte olan filleri görmeye çalışan köy ahalisinin içerisindeki bakire kız, bir anda hortumu ile kızı kavrayan fil ve sonrasında olanlar bakire kız karakterinin ağzından şu şekilde verilmiştir:

"Sultânım, üç sene mukaddem Hind pâdişâhından Sultân İbrâhîm Hân'a iki fîl hedâyâ giderken bizim Turhal sahrâsında meks etmişler. Biz dahi beş on kız gökçek

bir yere gelüp arabalara binüp seyrine vardık. İşte yakın geldik, 'İnin arabalardan' deyü giderken yanımdaki hâtûnlar, 'Allah, bu ne ulu hayvân olur!' deyü söyleşirler. Ben de 'A ana, kanı fîl?' deyü ileri vardım. Beş direk üstünde bir kara dam gördüm. Bir direği sallayup kımıldardı. 'Anne kanı fîlcik?' deyü ileri vardım. Hemâm cümle âdemler 'Bire bire kız, ileri varma!' derken anı gördüm, ol kara büyük dam yürüyüp bir şey beni kapup hevâya kaldırup bir karanlık ıssı yerde kaldım. 'Meded hây!' deyü feryâd edüp dörd yanıma çıblaklandım. Elim ayağım ısıcak ete yapışırdı. Bir sâ'atden sonra anı gördüm, beni bir şey alup taşra aydınlığa bırakdı. Aklım başımdan gidüp üç sâ'at cânsız yatdım. Beni alup eve götürmüşler. Anı bilirim kim günden güne karnım şişüp üç yıldan bu fîlcüğezi doğurdum. (128)

Bu pasajda dikkati çeken ilk nokta diyalogların anlatı üzerindeki etkisidir. Köylülerin ve bakire kız karakterinin yerel söyleyiş ile konuşturulması, diyaloglara başvurulması atmosfere hem inandırıcılık hem de canlılık katmıştır. İkinci olarak Sivas'ta bir fil ile karşılaşma olasılığının çok düşük olduğu düşünülerek, filin Hint padişahından Sultan İbrahim'e hediye edildiği söylenmekte ve olaydaki nedensellik bağı açıklanmaktadır. Yine bakire kızın önce fille temasta bulunup sonra da hamile kalması ile olayda neden-sonuç ilişkisinin çizgisel bir zaman izlediği görülmektedir. "Çıblaklanmak", "sıcak ete yapışmak" gibi örtük göndermeler de olaya cinsel bir içerik katmaktadırlar. Buna ek olarak bakire bir kız ile bir fil arasında kurulan bu fantastik kurgudaki cinsel içeriğin açıklanamadığı, betimlenemediği nokta da kızın aklının başından giderek kendinden geçmesi de anlatıcının bilinçli bir seçimidir. Olay örgüsünün zirve yaptığı bu olağanüstü sahnenin devamının boş bırakılarak anlatıl(a)maması, kızın bilinç kaybı ile açıklanmıştır. Nitekim cinsel temasın anlatıldığı bu sahnede karanlık ve aydınlık zıtlığından yararlanılarak kızın fil ile temasta olduğu anlarda, "ol kara büyük dam" (fil), "bir karanlık ıssı yer" gibi kara ve karanlık ile ilgili imajlar kullanılmış, kızın filden uzaklaştığı anlarda ise görsel imaj olarak aydınlık seçilmiştir: "Beni bir şey alup taşra aydınlığa bırakdı". Temas anında seçilen karanlık –kızdaki bilinç kaybı gibi– olayın olağanüstülüğünü ve gizemini, Evliya'nın deyişiyle acayipliğini ve garipliğini kuvvetlendiren bir öge olarak anlatıya yerleştirilmiştir. Ayrıca sahnede kullanılan diğer imajlar da anlatı tekniği açısından dikkat çekicidir. Sahnede "Elim ayağım ısıcak ete yapışırdı" cümlesinde ısı veya kızın karnının şişmesi bedensel imaj olarak kullanılırken, "kapup hevâya kaldırup", "aldu [...] bırakdı" gibi görsel imajlarla da anlatının ritmi hızlandırılmaktadır.

"Ve min âsâr-ı hikmet-i sun'-ı İlâhî garîbe-i acîbe Silâhdâr Kara Murtezâ Paşa" başlıklı bölümde Evliya Çelebi karakteri de diğer ana karakterlerden biri olarak anlatıda önemli bir işlev göstermektedir. Olayların düğüm noktasında Evliya'ya başvurulur. Köylüler, bakire kızdan doğan fil yavrusunu öldüren ebe ve subaşını şikâyete gidip dertlerini anlattıktan sonra Silahtar Kara Murtaza Paşa, bu olayı çözme işini Evliya'ya verir. Evliya ise hikâyenin temasına uygun bir şekilde tepki vermektedir. Hikâyede hem bir anlatıcı hem de bir karakter olarak Evliya, olayı Allah'ın hikmeti olarak yorumlar. Evliya, Silahtar Kara Murtaza Paşa'ya kendisini görevlendirmesi karşılığında şunları söylemektedir: " 'Bu kabâhatı edenin hakkından gel, buyurdunuz. Bunu eden Fâ'il-i Muhtâr Rabbü'l-âlemîndir.

Hikmet-i sun'un izhâr için böyle etmiş. Ben kimin hakkından geleyim, benim sultânım. Bu sırrı keşf-i râz etmeniz, cemî'i dünyâda 'Âl-i Osmân vilâyetinde avratlar fîl doğururmuş', deyü dâsitân-ı dûstân olur. Hemân bu da'vâya ığmâz-ı ayn edin' dedim" (128). Yani Evliya bu olayın sebebinin istediğini yapmakta serbest olan Allah olduğunu, onun kudretinin böyle ortaya çıktığını, bu durumun hakkından gelemeyeceğini söylemekte ve bu durumun ortaya çıkması hâlinde tüm dünyada, Osmanlı'da kadınlar fil doğurur şeklinde şöhretli bir hikâyeye yol açacağı uyarısında bulunmaktadır. Hikâyedeki temayı belirleyen bu düşüncenin yansımaları, hikâyenin sonunda, değer yargıları ile anlatıya dâhil olan anlatıcının cümlelerinde de görülmektedir: Evliya, "*İnnellâhe alâ külli şey'in kadîr.*[1] Fâ'il-i Muhtâr Allah'ın irâdet-i ezeliyyesi böyle te'alluk etmişdi kim fîl ol bâkireyi yudup karnında üç sâ'at durmağıla duhter-ı nâ-şükûfte hâmile kalup andan bir fîlcüğez müştak oldu. *Yef'alullâhu mâ yeşâ'*[2] *bi-kudretihi ve yehkümü mâ yürîd bi-izzetihi*[3] *elâ lehu'l-hulku ve'l-emru*[4] âyeti cemî'i hikmetîne delîl [u] burhândır" (128) diyerek "Allah'ın gücü her şeye kâdirdir" düşüncesini ortaya koymakta ve kendi bakış açısını, inançlarını, öğretisini anlatmak için bu olağanüstü hikâyenin kurgusundan yararlanmaktadır.

Diğer yandan hikâyede toplumsal ortama ilişkin unsurlar da kurgu açısından işlevseldir. Ölü fil yavrusunu görünce Paşa'nın sohbet arkadaşlarının yorumları bu duruma örnek olarak verilebilir. Musâhiblerden biri Paşa'ya ölü fili Sultan Mehmet'e hediye olarak göndermesini teklif edip "Bu dünyâ duralı bir pâdişâh-ı selâtin-i selefe eyle hedâyâ göndermemiş olaydı" derken, bir başka kişi "Şu ma'sûm fîli boğan anadan on bin guruş ve doğurandan ve vâlideyninden kırk elli bin guruş alun!" demektedir. Hikâyenin sonunda ise Murtaza Paşa yetmiş kişinin hepsini zincire vurdurup hapsetmiş, yirmi günde hepsinden yirmi bin kuruş almış ve fil yavrusunu tuzlayıp İstanbul'a gönderirim diye saklamıştır. Burada Evliya'nın, Paşa ve sohbet arkadaşlarının olayı göz ardı ederek kendi sosyal statülerini ve maddi yönü düşünmelerini, halktan haksız yere para almalarını anlatması ile –her ne kadar tarafsız gibi görünse de– bu tutuma karşı üstü kapalı bir eleştiri yönelttiği görülmektedir. Bu dolayımda da Paşa'nın kendi çıkar ilişkilerini gözeten bir karakter olarak çizildiğini söyleyebilmek mümkündür.

Seyahatnâme'nin yedinci cildinde "Temâşâ-yı garîbe-i kâr-ı Kalmık" (Kalmıkların acayip işlerine bakış) başlığını taşıyan bir diğer "acâib ü garâib" hikâyesinde ise yamyam bir kabile olan Kalmıklar anlatılmaktadır. Bu anlatımda da fantastik ögeler kullanılmaktadır. Örneğin iki yüz ya da üç yüz yıl yaşayan Kalmık kabilesine mensup bazı kişilerden, insanları atlarıyla birlikte kapıp, havadan yere bırakarak paramparça eden, cüsseleri iki fil ve iki deve vücudu kadar olup kanatları birer fersah yer tutan ukab kuşlarından, bahçelerindeki kuvvet veren meyvelerden yiyip beş yüz yıl yaşayan kadınlardan ve olağanüstü cinsel güç kazanan erkeklerden bahsedilmektedir. Dankoff, "Evliya Çelebi ve *Seyahatnâme*'si

1 *Kur'ân*, Bakara 20 "... Muhakkak ki Allah her şeye kâdirdir"

2 *Kur'ân*, İbrâhim 27 "Allah dilediğini yapar..."

3 *Kur'ân*, Mâide 1 "Allah dileiğine hükmeder..."

4 *Kur'ân*, A'râf 54 "Bilesiniz ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur... "

Işığında Osmanlı Toplum Hayatı" adlı makalesinde, "Genel olarak bakıldığında, abartmalı tarzına bir müsamaha gösterdikten sonra, temel vazife olarak seçtiği tasvir işini yaparken Evliya'nın düşündüğü şeyi söylediğinin varsay[ılabileceğini]" (280) ileri sürmektedir. Yazarın bahsettiği tasvirler ve diyaloglar bu bölümde de önemli bir yer teşkil etmektedirler. Bu açıdan, kendi şahlarının oğlunun ölüsünü pişirip yerlerken Kalmıklarla Evliya arasında geçen diyaloglar, hikâyede bir parodi düzlemi oluşturulması bakımından örnek gösterilebilir: "'Gel pâdişâhımızın oğludur. Sen de yemiş ol' dediler. Hakîr eyittim: 'Ya âdem eti yenir mi?' [...] acı değil mi' dedim. Bir kart Kalmık eyitti: 'Acıdır sen yeme, eğer lezzetin bilmek istersen bir avredi bir kerre öp, gör ne kadar lezîzdir. Eğer âdem etin yersen lezzetinden hayât-ı câvidân bulup bizim gibi çok yaşarsın' dediler" (325). Bu konuşmaların sonrasında Kalmıkların leşi yiyişlerinin tasvirine geçilmektedir: "Ve ol sâ'at bu âdem leşi kebâbını kırk elli nefer Kalmıklar yediler ve yağların yüzlerine ve gözlerine ve vücûdlarına sürüp kemiklerin yere gömdüler. Acîb ü garîb temâşâdır" (325). Diğer acayip karşılanan durum ise kabilenin sadece kendi şahlarını kutsal saymaları ve tanrı, peygamber, cennet, cehennemi bilmemeleridir. Evliya, Kalmıkların bu tavırlarını bahsederken yine kendi inancı doğrultusunda "Allah saklasın" ara sözünü kullanmaktadır. Evliya bir yandan vakanüvislik özelliği gösterirken bir yandan da kendi anlatısını mevcut anlatıya dâhil ederek kurgulamaya geçmektedir. Her ne kadar hikâyede hareketleriyle, konuşmalarıyla Kalmık kabilesinin âdetleri anlatılıyor görünse de Evliya, gördüklerini kendi bakış açısı ve yaşam deneyimiyle yorumladığı için anlatıda Kalmıklardan çok Evliya'nın kendi portresinin göründüğü söylenebilir. Bu portreyi ortaya koyabilmek için de Evliya, karşısındaki karakterlere kendini anlattırmakta, diyaloglarda kendi değer yargılarını sürekli olarak tekrar etmekte, karşılaştığı acayip durum karşısında kendi yorumunu dile getirmektedir. Dolayısıyla Evliya Çelebi'nin, anlatıdaki Evliya Çelebi karakterini bu yollarla oluşturduğunu söyleyebilmek mümkündür.

Evliya'nın anlatı tekniğinde değinilmesi gereken bir diğer özellik de betimlemelerinde klişe ve kalıp ifadelere de başvurmasıdır. Evliya, kutsal bir mekânı, bir mimari yapıyı ya da güzel bir kadını anlatırken Osmanlı edebî geleneğine ait söz varlığına da başvurabilmektedir. Örneğin "Hikmet-i garâib ü acâ'ib der-nakl-i Kalmık ve kavm-i Noğay" (Noğay kavmi ve Kalmıkların acayip ve tuhaf hikmetlerinin anlatılışı) başlıklı bölümde Kalmıkların kutsal mekânlarındaki bir tılsım, kabelerindeki bir huri şu sözlerle anlatılmaktadır: "Pencereden içeri bakup bir pençe-i âfitâb melek-manzar ve perî-peyker ve bir dürr-i nâ-şüküfte bir duhter-i pâkize-ahter bânû-veş ve hûr-veş bir kız oturur kim geysûlarının her târı şeb-i târdan nişân verirmiş ve her hâllerinin her dânesi hâl-i hâşimîden oy verirmiş. Hakkâk desti değmemiş ve dâmenine aslâ hâr ilişmemiş bir mehtâb-sıfat bânû oturmuş görünüp bu hûrî peykeri görenin aklı perişân olur" (327). Bu ifadede görülen "pençe-i âfitâb melek-manzar", "perî-peyker", "dürr-i nâ-şüküfte", "duhter-i pâkize-ahter", "bânû-veş ve hûr-veş", "mehtâb-sıfat bânû" gibi birçok kalıp söz kullanılmıştır. Fakat burada önemli olan nokta Evliya'nın bu kalıp sözleri, ölümden sonra yeniden dünyaya gelineceği düşüncesini benimsemiş, Allah'a inanmayan, Güney Rusya'da yaşayan ve insan yiyen, ilkel Kalmık kabilesinin kutsal mabetlerindeki periyi

betimlerken kullanmasıdır. Yani Evliya aynı klişe ve kalıp ifadeleri hep aynı şeyi değil, farklı bağlamlarda, farklı şeyler anlatmak için kullanmaktadır.

Evliya'nın anlatı tekniğine bakıldığında mizahi unsurlara da sıklıkla yer verdiği görülmektedir. Bu bağlamda "Hikâyet-i sergüzeşt-i latîfe-i acîbe" (Güldürecek acayip maceranın hikâyesi) adlı bölüme bakılabilir. Bölüm, Çerkez bir kişinin evinde konuk olan, aralarında Evliya'nın da bulunduğu gruba yaptığı bir tuhaflık hakkındadır. Çerkez, konuklarının önüne bal, peynir ve darı lapasından oluşan bir sofra kurar ve "Balı yeyin helâl olsun. Atam cânına değsin" (285) der. Evliya ise nasıl yediklerini ve yerken neyle karşılaştıklarını mizahi bir dil kullanarak şöyle anlatmaktadır: "Biz dahi Mânoğlu hapsinden çıkmış gibi def'-i cû etmeğe bala eyle girişdik ki ellerimizin varup gelmesine göz ermez. Ammâ pek acâ'ib kılları çok, bal kıllarını ağzımızdan çıkarup sofraya kılları kodukça Çerkez eydir: 'Aşan bu bal benim babası balıdır' " (285). Hikâyede asıl tuhaflık ise Evliya'nın Çerkezce konuşabilen birine, adama yedikleri balın ne balı olduğunu sordurmasıyla ortaya çıkmaktadır. Çerkezin Evliya'ya aktarılan sözleri şöyledir:

"Geçen aylarda babası ölmüş. İşte taşra havlısındaki büyük ağacın dalına babasın leşin sandûk ile komuş. Bal arıları babasının siki ve taşağı ve budu arasında arılar bal yapmış. Size mahabbeten babası taşağı kıllarıyla balı getirmiş. Kıllarun çıkarup balın yersiz. Arı boku yeyeceğinize karı boku yeyin" deyüp Alî Cân (Çerkezle konuşup Evliya'ya aktaran kişi) taşra çıkınca hemân hakîr kusa kusa ciğerim taşra çıkayazup taşra çıkdım. "Bre meded kâfir gidi, bize ne reng etdi" diye söğerken anı gördüm. [...] Bir acîb ü garîb derd-i serimiz etdi. (286)

Olay örgüsünde de görülen argoyu da içine alan mizahi unsurlar, hikâyeye eğlenceli bir doku kazandırmaktadır. Olayın, dikkat çekici hâle gelmesi ve daha etkili ifade edilmesi için kullanılan mizahi ton, aynı zamanda Evliya'nın edebî anlayışındaki özgürlüğe, anlatısında tekdüzeliğin kırılmasına işaret etmektedir. Hikâyenin önemli özelliklerinden biri de esprinin, satır aralarında, anlatının ayrıntıları arasında gizlenmesi ve sırası gelince de söylenerek etkinin artırılmasıdır. Hikâyenin başında "Balı yeyin helâl olsun. Atam cânına değsin" (285) ifadesiyle bir "baba" figürünün konulması da rastlantısal değildir. Çünkü ilerleyen bölümlerde ölü babanın üzerinde arıların yaptıkları bal, hikâyede mizahın kaynağı olarak seçilmiştir. Hikâyedeki bu çıkış noktası, sonrasında grubun bala nasıl giriştikleri, içinden bulup çıkardıkları şeylere rağmen duruma anlam verememeleri gibi sahnelerle birleştirilerek merak ve güldürü unsuru sürekli yukarıya çekilmektedir. Burada mizahın anlatıyı besleyen bir özellik olarak kullanıldığı söylenebilir.

Sonuç olarak, Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sindeki "acâib ü garâib" bölümlerindeki teknik özelliklerin ve kullanılan üslubun anlatıda önemli bir yer teşkil ettiği söylenebilir. Ele alınan bölümlerde aktarılan olaylarda kurmacanın oldukça etkili olduğu gözlemlenmiştir. Bu tavrın nedenini açıklayan Dankoff, "Evliya Çelebi ve *Seyahatnâme*'si Işığında Osmanlı Toplum Hayatı"nda Evliya'nın bir şey öyleymiş gibi davrandığını çünkü onun eksiksiz olmasını istediğini veya bilgisizliğini itiraf etmek istemediğini söylemekte ve "Zor olan soru okuyucuları ne derece aldatmak istediğidir" (280) diyerek Evliya'nın anlatısında yarattığı yanılsama duygusuna işaret etmektedir ki bu yanılsama anlatıyı daha da ilginç

kılan bir teknik olarak kendini göstermektedir. Hikâyelerde tutarlığı sağlamak adına, gerçeküstü atmosferin içinde dahi gerçekliğe göndermede bulunan ögeler kullanılmakta, böylelikle anlatıda gerçek ile kurgu arasında yer alan bir estetik anlayış kendini göstermektedir. Bütün bu değerlendirmelerin ışığında Evliya'nın, acayip, olağanüstü hikâyelerinde kurduğu ana anlatı çerçeveleri, alt bölümler, betimlemeler, olaylar arasında sürekli olarak gözettiği nedensellik bağları, hikâyelerinin organik bütünlüğüne yerleştirdiği mekânlar, olay örgüsü, karakterler, seçtiği dil ve imajlar ile çok katmanlı bir anlatı tekniği kullanarak kendi bakış açısını hikâyelerden yansıttığını söylemek mümkündür.

Kaynaklar

Dankoff, Robert. "Bir Edebiyat Anıtı Olarak Evliya Çelebi Seyahatnâme'si". *Türk Edebiyatı Tarihi*. 2. Cilt. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.

______. "Evliya Çelebi ve Seyahatnâme'si Işığında Osmanlı Toplum Hayatı". *Türkler Ansiklopedisi* 10 (2002): 268-291.

Evliya Çelebi. "Hikâyet-i sergüzeşt-i latîfe-i acîbe". *Seyahatnâme.* 7. Cilt. Haz. Yücel Dağlı, Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003: 285-286.

______. "Hikmet-i garâib ü acâ'ib der-nakl-i Kalmık ve kavm-i Noğay". *Seyahatnâme*. 7. Cilt. Haz. Yücel Dağlı, Robert Dankoff , Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003: 327.

______. "Temâşâ-yı garîbe-i kâr-ı Kalmık". *Seyahatnâme*. 7. Cilt: Haz. Yücel Dağlı, Robert Dankoff , Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003: 324-325.

______. "Ve min âsâr ı hikmet i sun' ı İlâhî garîbe i acîbe Silâhdâr Kara Murtezâ Paşa". *Seyahatnâme*. 3. Cilt. Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999: 129-130.

Nabokov, Vladimir. "Good Readers and Bad Readers". *Lectures on Literature.* Ithaca: Cornell University Press, 1980

Özet: Evliya Çelebi'nin, *Seyahatnâme* adlı eseri sadece seyahat gözlemlerine dayanmamakta, eserde çok katmanlı bir yapının göstergesi olan birçok anlatı türü bir arada kullanılmaktadır. Evliya Çelebi'nin eserde bir olayı ya da gözlemini aktarırken kurmacaya sıklıkla başvurduğu görülmektedir. Yazarın öne çıkardığı üslubu ve hikâyeleştirmeye verdiği önem *Seyahatnâme*'nin içerdiği konular ne olursa olsun bir edebiyat eseri niteliği taşıdığını göstermektedir. Bu doğrultuda Evliya'nın eserde aktardıklarının onun kendine özgü estetik anlayışı ile bir yaratım sürecinden geçtiğini söyleyebilmek mümkündür. Özellikle de *Seyahatnâme*'de Evliya'nın garip, sıra dışı bulduğu bir olayı, bir âdeti, bir ritüeli, bir insan ya da insan topluluğunu anlattığı "acâib ü garâib" başlıklı bölümler yazarın taşıdığı edebî kaygının işaretlerindendir. Bu bölümlerde Evliya, anlattığı hikâyeyi yer, olay örgüsü, atmosfer, karakterler, zaman, toplumsal ortam gibi ögelerle zenginleştirmektedir. Bu çalışmada 17. yüzyılda yazılmış bir eser olan Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinde Evliya'nın anlatısını nasıl şekillendirdiğini ortaya koyması bakımından önem taşıyan, ilginç,

ibret alınması gereken bir hikâyeye dayanan ve "Mine'l-acâib ü garâib" gibi başlıklar altında okura sunulan bazı bölümler metin merkezli olarak incelenecek ve Evliya Çelebi'nin hikâye tekniği değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, hikâye tekniği, acâib ü garâib

Narration Technique of Evliya Celebi's *Seyahatnâme*

Abstract: Evliya Celebi's travel book entitled with *Seyahatnâme* does not only focus on his observations but also many narration styles employed together that sign the usage of multi-level structures in the work. It is commonly noticed that Evliya Celebi has used inventive fiction in telling his memories. The style he brings forward and his giving importance to make a story out of something reveal that *Seyahatnâme* carries the character of a literature work no matter what kind of subjects it includes. In that case, it is probable to say that Evliya Celebi's stories in his book are the mixture of his own aesthetic style and ability of imagination. Especially, the sections named "acâib ü garâib" where Evliya Celebi narrates an event he finds interesting and unusual or a tradition, a ritual or community are signers of his literal concern. In these parts, he enriches the story with such elements like place, plot, atmosphere, characters, period, and social environment. In this study, it is attempted to examine some sections presented to the reader with the titles "Mine'l-acâib ü garâib" which is very significant in terms of displaying his technique in shaping his narration and also based on very interesting story from that lessons should be drawn in *Seyahatnâme* written in 17th century.

Key Words: Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, narration technique, acâib ü garâib

Seyahatnâme'nin Dünyasına Aralanan Kapı: *Çağının Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi*

Hilal AYDIN

Öğrenim yaşamım boyunca Evliyâ Çelebi hakkında verilen bilgiler, bu büyük seyyah ve yazar hakkında kafamda iki tür imaj oluşturmuştu: At üstünde dünyayı dolaşan ve gezip gördüğü yerler hakkında bilgi veren bir seyyah ile, uydurduğu hikâyeleri ballandıra ballandıra anlatan bir eski masal dedesi. Evliyâ Çelebi ve Türk edebiyatının tartışmasız en büyük yapıtlarından biri olan *Seyahatnâme* hakkındaki yetersiz, bulanık ve çelişkili bilgi kırıntılarının yol açtığı ilgisizlik; Bilkent Üniversitesi'nde Dr. Nuran Tezcan'dan aldığım "Evliyâ Çelebi ve *Seyahatnâme*" dersinde Evliyâ'nın kendisiyle tanışmamla birlikte yerini şaşkınlık, hayranlık ve heyecana bıraktı. Doğrusu üç yüz yıl ötesinden seslenen böylesine özgün, çarpıcı bir yapıtın varlığını bu kadar geç fark etmek, bütün bu duyguların yanı sıra utancı da beraberinde getirdi diyebilirim. Neyse ki gelecek kuşakların okul kitaplarındaki yüzeysel değerlendirmelerin ötesine geçebilmelerinin, böylesi bir geleneğin zenginliğini, renkliliğini, sıra dışılığını görebilmelerinin yolunu açan eylemlerden biri "Uluslararası Evliyâ Çelebi ve *Seyahatnâme*: Çağının Sıradışı Yazarı ve Eseri Sempozyumu" adıyla 3-5 Nisan 2008 tarihinde Bilkent Üniversitesi'nde gerçekleştirildi. Sempozyumda yurt içi ve yurt dışından gelen çok sayıda akademisyen ve araştırmacı tarafından sunulan bildiriler, Nuran Tezcan'ın titiz çalışmaları ve Sabri Koz'un editörlüğüyle *Çağının Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi* adıyla Yapı Kredi Yayınları tarafından 2009 yılında yayımlandı.

Kitapta yer alan yazılarda iki ana yaklaşımın varlığı gözlemlenebilir. İlki *Seyahatnâme*'nin içerdiği bilgilerin denetlenmesi ve dil araştırmaları gibi değişik alanlarda yararlanılacak bir kaynak olarak alımlanıp buna göre değerlendirilmesi; ikincisi ise *Seyahatnâme*'nin bir edebiyat yapıtı olarak yapısal özelliklerinin, yazarının ve içinde yaşadığı toplumun düşünce dünyasının çözümlenmeye çalışılması. *Seyahatnâme* üzerine şimdiye kadar yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak ilk yaklaşımın izinden gittiğini belirtmekte yarar var. Ancak son yıllarda yapıtın edebî niteliğine ve yapısal özelliklerine

ilişkin incelemelerin varlığı ve alana getirdiği yeni sorunsallar dikkati çekiyor. Bu nedenle kitabın tanıtımına yönelik sınırlı değerlendirmelerimi, söz konusu iki ana yaklaşım temelinde sınıflandıracağım.

Kitapta Nuran Tezcan'ın "Sunuş" yazısını, araştırmalarında *Seyahatnâme*'ye özel bir önem vermiş olan uzman isimlerin açış konuşmaları izliyor. İlk olarak Halil İnalcık, *Seyahatnâme*'nin geçirdiği onca yayım aşamasına karşın, hâlen geliştirilmeye ihtiyacı olduğunu belirterek aslında araştırmacıların henüz yolun başında olduklarını hatırlatıyor. İnalcık, Evliyâ'nın kendine özel bir dil kullandığını vurgulayarak, bu özel dilin yeterince anlaşılamamasının, *Seyahatnâme*'nin analizinde yanlış yorumlara yol açtığını söylüyor. Evliyâ'nın söz konusu dili yanında, eserini hakkıyla anlamak için gözetilmesi gereken diğer bir noktanın, onun musahiblik mesleği olduğuna dikkat çekiliyor. Sayın İnalcık'ın, tartışılmaya devam eden *Seyahatnâme*'nin yazılış nedenine ilişkin savı ise Evliyâ'nın kendinden sonraki nedimler için bir kılavuz hazırlama niyetiyle yapıtını kaleme almış olması. Ancak *Seyahatnâme* gibi Osmanlı-Türk edebiyatının sıradışı yapıtlarından birinin ortaya çıkmasında Evliyâ'nın müsahip kökenli olmasının büyük bir rolü olmakla birlikte, son derece kompleks görünümlü böylesine bir metnin yalnızca kılavuzluk ereğiyle yazılmış olması okur açısından düşündürücüdür.

İnalcık'ın ardından Eylül 2008 tarihinde yitirdiğimiz değerli bilim insanı Metin And, bugüne kadar tiyatro, minyatür gibi araştırma yaptığı her alanda karşısına Evliyâ Çelebi ve yapıtının çıktığını belirterek *Seyahatnâme*'nin kapsamlılığı ve kaynak olma niteliği hakkında fikir veriyor. Örneğin And, Karagöz oyunu hakkındaki ilk bilgilere *Seyahatnâme*'den ulaşılabildiğini dile getiriyor. Ayrıca günümüzde de tartışılan İslam'daki tasvir yasağıyla ilgili *Seyahatnâme*'de anlatılan bir olayı örnek göstererek aslında böyle bir yasağın söz konusu olmadığını ileri sürüyor. Ancak sanata ilişkin bu bakış açısının toplumun farklı düzeylerinde farklı karşılıklar bulduğu bilinmektedir. Dolayısıyla *Seyahatnâme*'de yansıtılan ya da kurgulanan bakış açısının Osmanlı'ya ait genel bir tavrı ortaya koymaktan çok, Evliyâ'nın da benimsediği anlaşılan, sanat karşısındaki katı tutumun dışındaki açık görüşlü anlayışı sergilediği düşünülebilir.

Son olarak Enis Batur, Evliyâ Çelebi'yi Batılı çağdaşlarıyla bir arada düşünme taraftarı olduğunu ortaya koyuyor. *Seyahatnâme*'nin tarih, coğrafya kitabı, siyasal belge, doğa kılavuzu ve daha nice türü içine aldığını söyleyen yazar, bütün bu farklı türlerin "görünmez bütünlük kaygısı" (22) etrafında birleştiğini dile getiriyor. "Görünmez bütünlük kaygısı"ndan anlaşılan ise *Seyahatnâme*'nin ilk bakışta dağınık ve parça parça gibi görünse de, okudukça anlaşıldığı üzere kendi içinde bir bütünlüğe ve düzene sahip olmasıdır. Kitapta yer alan pek çok bildiride bu özelliğe değinilmiştir.

Seyahatnâme'nin dünyasına genel bir giriş niteliği gösteren bu yazılardan sonra daha özgül konuların irdelendiği bildiri metinlerine geçebiliriz:

"Evliyâ Çelebi'de Yunan-Roma Dünyası" başlıklı ilk bildiride Tansu

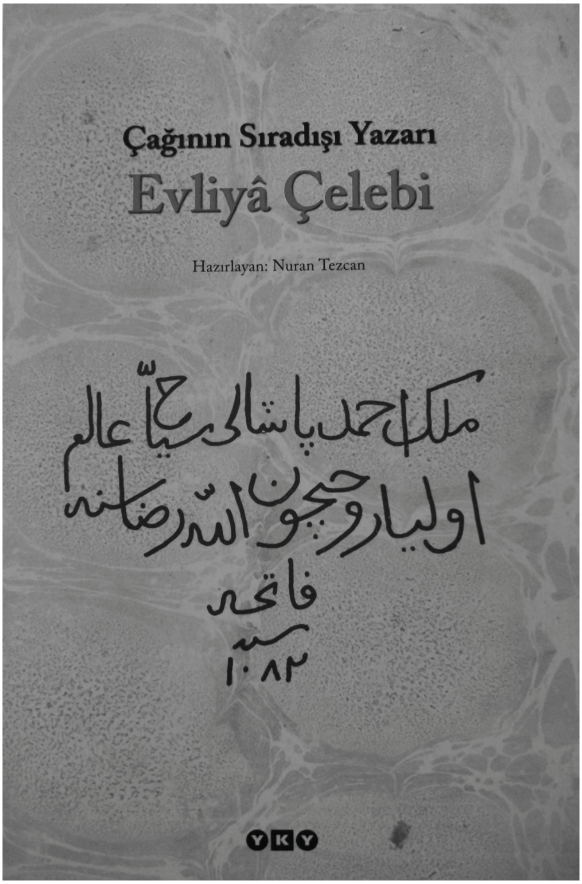

Açık, Eskiçağ'dan yazılı ya da sözlü aktarımla geçen *Seyahatnâme*'deki ögelerin saptanması üzerinde durarak, günümüzde Yunan Roma kültürleriyle ilgili tarih öğretimiyle karşılaştırınca Evliyâ-nın geçmiş tasarımının "basit" olarak görülmesinin doğru olmayacağını vurguluyor ve çarpıcı bir soruyu da gündeme getiriyor: Evliyâ aynı ögeyi *Seyahatnâme*'nin farklı yerlerinde neden farklı yorumluyor? Cervantes gibi mizah mı yapmaya çalışıyor; özensiz mi davranıyor; yoksa henüz yazılı bilincin kurallarının oluşmaması nedeniyle sözlü kültüre bağlı yaratıcılık mı devreye giriyor? Tansu Açık bu önemli sorunun yanıtını diğer araştırmacılara bırakıyor.

"*Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*'nden Türk Halk Edebiyatı Üzerine Notlar" başlığını taşıyan yazısıyla M. Sabri Koz, yapıtı halk edebiyatı türlerini belirlemede kaynak olarak gösterirken, *Seyahatnâme*'nin bir edebiyat metni olduğuna değinen Münteha Gül Akmaz da, "*Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*'nde Söz, Düşünce ve Yazma Aktarımı" başlıklı bildirisinde aktarım türleri ve yapılarının belirlenmesiyle Evliyâ'nın sunduğu aktarım olanaklarının zenginliğini göstermeyi amaçlıyor. Sonuç kısmına gelindiğindeyse bildirinin başında amaçlanan "Evliyâ'nın söz üretkenliğinin gözlemlenmesi"nin yerini, *Seyahatnâme*'nin 2. cildinden yola çıkılarak "17. yüzyılda kullanılan aktarım kalıplarının ortaya konulm[ası]"nın (48) aldığını, dolayısıyla yöntemsel bir sorun olduğunu görüyoruz.

Harekeli yazılışlardan yola çıkarak *Seyahatnâme*'nin yeni yayımını gözden geçiren Musa Duman, "*Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*'ndeki Harekeli Yazılışların Değerlendirilmesi Üzerine" başlıklı yazısında, Türkçe harfli yeni yayımda hareke farkları görülemeyeceği için, bu yayımın fonetik araştırmalardaki yetersizliği üzerinde durarak araştırmacıları uyarıyor.

Fatih Kemik, "*Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*'ndeki Halk Etimolojisi

Örnekleri Üzerine" başlıklı bildirisinde *Seyahatnâme*'nin önemli bir özelliği olan halk etimolojisini ele alıyor. Kemik, *Seyahatnâme*'deki örneklerin Evliyâ'nın "yerlileştirme" çabasının sonucu olduğu görüşünü savunurken, ulaşılan sonuçlar içinde bilimsel açıdan doğruluk taşıyanlar olduğu gibi, Evliyâ'nın kimi sözcüklerde dilde var olan halk etimolojisi yöntemini ustaca kullanarak kendine özgü etimolojiler yaptığını ve hatta ses benzerliğinden hareketle de etimolojiler yapabildiğini belirtiyor.

Halk etimolojisi dışında Evliyâ'nın dilci niteliğinin altını çizen "16. yy'da Arap Harfleriyle Yazılmış Almanca Dini ve Dünyevi Metinler ile Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâmesi'ndeki Almanca Örnekler-Bir Karşılaştırma" başlıklı bildiride de Claudia Römer, *Seyahatnâme*'de yer alan Almanca örnekleriyle yine Arap harfleriyle bir Avrupalı tarafından yazılmış elyazmasındaki örnekleri karşılaştırıyor. Dil çalışmalarıyla ilgili diğer bir bildiri olan "Evliyâ Çelebi'de Moğolca'dan Alınmış Sözcükler" başlıklı yazısında Claus Schönig ise *Seyahatnâme*'nin, içerdiği Moğolcadan alınma sözcükler açısından kaynaklığına dikkat çekiyor.

"*Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*'nde Büyü" başlıklı bildirisiyle Jean-Louis Bacque-Grammont, *Seyahatnâme*'de anlatılan büyü konusunun sınıflandırılması ve kapsamının belirlenmesi üzerinde duruyor. *Seyahatnâme*'nin 7. cildinde Viyana'daki bir hastanede gözlemlenen üç cerrahi olayın anlatımını ele alan "Evliyâ Çelebi'nin Viyana'dan Aktardığı Cerrahiye İlişkin Üç Gözlem" başlıklı yazısıyla Zafer Önler ise bu yolla Evliyâ'nın ayrıntılı gözlemlerinin gerçekliğine işaret ediyor.

Öte yandan *Seyahatnâme*'nin yayım süreçlerinde önemli rol oynayan ve Ağustos 2009 tarihinde genç yaşta aramızdan ayrılan Yücel Dağlı, "*Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*'ndeki İstanbul Esnaf Alayı" başlıklı yazısında 1683 yılında IV. Murat'ın fermanıyla yapılan esnaf alayının Evliyâ Çelebi tarafından nasıl anlatıldığını, surnamelerdeki minyatürlerle bir arada gösteriyor. Evliyâ'nın esnaf alayını sözcüklerle resmettiğinin altını çizerek *Seyahatnâme*'nin anlatı gücünün yorumlamasına olanak tanıyor.

Mehmet Aydın da, "*Seyahatnâme*'deki Yazıcıoğulları ile İlgili Bilgiler Üzerine" başlıklı bildirisinde Evliyâ'nın Yazıcıoğulları hakkında verdiği kimi yanlış bilgilerden yola çıkıp, yazarın bazen yapıtında adını anmamış olsa da yararlandığı kaynakların izini sürerek, *Seyahatnâme*'nin yanlışlar içeren bir tarih metni değil, diğer metinlerle ilişki hâlinde bulunan bir edebî metin olduğunu dile getiriyor.

Feridun M. Emecen de *Seyahatnâme*'yi kaynak olarak kullanan araştırmacılardan. Emecen, "Askerî Dönüşüm Çağında Evliyâ Çelebi ve Ateşli Silahlar" başlıklı bildirisinde, ateşli silahların tarih sürecinde yol açtığı değişimlere vurgu yaparak *Seyahatnâme*'ye askerî teknikler ve ateşli silahların kullanımı açısından bakmayı denerken; "*Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*'nin Yazılış Hikâyesi" başlığıyla *Seyahatnâme*'nin neden, nasıl ve nerede yazıldığına yanıt arayan Seyit Ali Kahraman, özellikle yapıtın yazılış nedeni olarak yine yapıtın kendisinde aktarılan rüya hikâyesini referans göstererek,

Seyahatnâme'de anlatılan olayların kurmaca olabilirliğini göz ardı edip yapıtı yalnızca biyografi düzleminde yorumluyor.

Priscilla Mary Işın, "Evliyâ Çelebi'nin Diliyle 17. Yüzyıl Yiyecek Manzaraları" başlıklı yazısında Osmanlı'daki alt ve üst sınıfların yemek kültüründen, yiyecek üretimi ve ticaretine, yemekle ilgili geleneklerden, yiyecek eşyalarına, ziraatten yemekle ilgili dini inanışlara kadar çeşitli açılardan *Seyahatnâme*'de işlenen yemek konusunu ele alıyor ve bu bakımdan yapıtın en geniş kapsamlı kaynak olduğunu belirtiyor. Ersu Pekin ise bir başka kültüre, müzik kültürüne eğiliyor. "Evliyâ Çelebi Müzik Değişiminin Neresinde?" başlıklı yazısında 17. yüzyılda değişime uğrayan İstanbul'daki müzik kültürünün *Seyahatnâme*'deki yansımalarını paylaşıyor okurla.

Kitabın en ilginç bildirilerinden biri Caroline Finkel'e ait. Finkel, "Evliyâ Çelebi'nin Toynak İzinde: Yazıdan Yola, Parşömenden Patikaya" başlıklı yazısında, çağdaş Osmanlı tarihçilerinin zaman üzerinde fazlasıyla durup mekânı geri plana ittiklerini söyleyerek, Evliyâ'nın at sırtında geçtiği güzergâhlardan biri olan İstanbul-İzmir arası yolu, yıllar sonra bir grup bilim insanıyla ve aynı yöntemle, yani at sırtında katetme projesinin ayrıntıları ve hedeflerini anlatıyor. İlk bakışta getirileri, yüzyıllara bağlı değişim göz önünde tutulduğunda kuşku uyandıran bu yöntem, Robert Dankoff tarafından ileri sürülen Evliyâ'nın kırsal alan betimlemelerinin daha çok klişe bir anlatıma dayandığı görüşünü âdeta geçersiz kılıyor.

Finkel gibi Evliyâ'nın izinden giden Machiel Kiel de, "Machiel Kiel'in Balkanlar'da Evliyâ Çelebi ile Geçen Kırk Yılı" başlıklı bildirisinde *Seyahatnâme*'nin ciddi bir tarihî kaynak olarak kullanılmasını eleştirmekle birlikte Evliyâ'nın "gösterişli bir yalancı" (237) da olmadığını söylemekte, seyyahın Balkanlar'daki rotasını bizzat izleyerek, yapıtta anlatılanların gerçekliği ve abartılı yönlerini gözler önüne sermektedir. Yine kaynak güvenilirliği açısından konuya yaklaşan "*Seyahatnâme*'deki Gerçek ve Kurmaca Yolculuklar: 8. Kitaptan Bazı Örnekler" başlıklı yazısıyla Pierre A. MacKay, Evliyâ'nın yaklaşık yedi aylık Yunanistan yolculuğundan hareketle kurmaca olan ve olmayan bölümleri ayırt edebilmeyi sağlayan çeşitli ölçütler üzerinde duruyor.

Seyahatnâme'nin Kutsal topraklarla ilgili kaynak özelliğini konu edinen ilk yazı Evliyâ'nın Hac yolculuğunu anlatırken hangi kaynaklardan ne ölçüde yararlandığını tartışan, "Evliyâ Çelebi'nin Hac Ziyareti ve *Seyahatnâme*'nin Hac Bölümüne Kaynaklık Etmesi Bakımından Menazilü'l-Hacc ve Menâsikü'l-Hacc Kitapları" başlığıyla Nurettin Gemici'ye, ikincisi ise "Evliyâ Çelebi ve Kudüs'teki Kutsal Yerler" başlıklı yazısıyla *Seyahatnâme*'de Kudüs'ün anlatımı ve Evliyâ'nın Kudüs'teki Hıristiyan ziyaretgâhlarına yaklaşımı konularını irdeleyen Gisela Procházka-Eisl'e ait. Eisl'in özellikle Evliyâ'nın bu yaklaşımıyla ilgili ulaştığı sonuç, onun Hıristiyanlara yönelik dönemin bazı genel ifadelerini kullanmakla birlikte, Avrupalılara ait Kudüs seyahatnâmeleriyle karşılaştırıldığında anlatımda çok daha doğal ve tarafsız bir tutum sergilemiş olması açısından dikkat çekici.

Evliyâ'nın anlattığı yerleri bizzat takip etmektense başka metinlerle karşılaştıran bir çalışma ise İbrahim Sezgin'in "Evliyâ Çelebi'nin Gelibolu Üzerine Verdiği Bilgilerin Arşiv Belgeleri ile Karşılaştırılması" başlıklı bildirisi. Bunun yanında Ferah Hüseyn, "*Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*'nde Demirkapı Derbendi", Mustafa Tupev ise "Evliyâ Çelebi'nin Anlatımıyla Ayıntab (Antep)" başlıklı metinleriyle söz konusu şehirlere ilişkin *Seyahatnâme*'de verilen bilgileri ve betimlemeleri aktarıyorlar.

Son olarak "*Seyahatnâme*'de Kitabeler ve Evliyâ'nın Hattat ve Hakkaklığı Hakkında" başlıklı bildiride Mehmet Tütüncü, Evliyâ'nın hattat ve hakkak kimliklerinden söz ederek seyahati sırasında bazı mimari yapıların üzerine bıraktığı yazı ve işaretler üzerinde duruyor. Yıkılan Uyvar kalesindeki kitabenin bir tıpkı kopyası dışında şu ana kadar Evliyâ'ya ait izlerden yalnızca dört tanesinin bulunmuş olduğunu belirten Tütüncü, Karaman'daki bir camide keşfettiği duvar yazısının Evliyâ'ya ait olduğunu çeşitli kanıtlarla destekleyerek söz konusu sayının beşe çıkarılması gerektiğini savunuyor.

Bu çalışmaların ardından *Seyahatnâme*'nin öncelikle bir edebiyat yapıtı olarak okunması çabalarına gelecek olursak; kitapta bu yaklaşımdaki bildirilerin beraberinde getirdikleri yeni yorum olanakları hemen göze çarpmaktadır.

Nuran Tezcan, *Seyahatnâme*'yi yazıldığı dönem koşulları içinde tekrar gözden geçirmemizi sağlayan "17. Yüzyıl Osmanlı Türk Edebiyatı ve *Seyahatnâme*" başlıklı yazısına, *Seyahatnâme*'nin yazılış nedeni, Evliyâ'nın seyyah ve edebiyatçı kimlikleri ile ilgili henüz yanıtlanamayan bazı sorulara karşı araştırmacıların üzerinde durmaları gereken önermeler ortaya koyarak başlıyor. Ardından *Seyahatnâme*'nin en az kendisi kadar ilginç olan bulunuş öyküsüne değinen Tezcan, şiirden düz yazıya doğru bir yönelimin başladığı ve yeni bir gerçekçiliğe doğru ilk adımların atıldığı 17. yüzyıla ait bu büyük yapıtı, aynı dönemde oldukça sanatlı bir üslupla yazılan "şair" Nâbi'nin *Tuhfetü'l-Harameyn* adlı seyahatnâmesiyle karşılaştırarak; birinin şiire yaslandığı için edebiyat ürünü, diğerinin ise değişen gerçeklik algısı ve "inşa" anlayışını aşan düz yazı anlatımdaki ustalığına karşın yalnızca kaynak alınacak bir seyahatnâme metni olarak görülmesini eleştiriyor. Tezcan'ın bu yazısı *Seyahatnâme'nin* kalıplaşmış bakış açılarıyla ele alınmasının yetersizliğini vurguluyor.

Seyahatnâme'yi 17. yüzyıl düz yazı geleneğinin türlerini kullanan ancak tek bir türe indirgenemeyen eşsiz bir yapıt sayan Mine Mengi de, "*Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*'nde Bir Üslup Özelliği Olarak Türler Arasılık" başlığını taşıyan bildirisinde Evliyâ'nın bu türlere uygun üslupları benimseyip sistemli şekilde bir araya getirdiğini ileri sürüyor.

Yapıta edebî metin olarak yaklaşan diğer bir çalışma olan "Bir Anlatı Ustası Seyyahla Asırlar Arası Seyahat" başlıklı bildiride Günil Özlem Ayaydın-Cebe, *Seyahatnâme*'de kullanılan anlatı tekniğine farklı metinleri içine alan karşılaştırmalı bir bakış açısıyla yoğunlaşıyor. Ayaydın-Cebe, kaynaklarda rastlamadığı bir anlatı tekniği olarak Evliyâ'nın *Seyahatnâme* içinde yarattığı

beklentiyi, örnek vererek açıklıyor. Ayrıca Evliyâ'nın kullandığı, kurmaca metinlerdeki olabilirlik ilkesiyle ilişkili dolaysız anlatım, geriye dönüşler ve diyalog yaratma tekniklerine de dikkati çekiyor. Ancak kanımca burada kullanılan bu teknikleri, özellikle de 20. yüzyıldan sonra yaygınlaşan dolaysız anlatımı, farklı alternatifler arasından amaca yönelik birer seçim olarak mı; yoksa 17. yüzyıl edebiyat koşullarının günümüzden farklı ve sınırlı olanaklarının uygulanması olarak mı görmek gerektiği tartışmalıdır. Bildirinin en çarpıcı kısımlarından biri, yazarın *Seyahatnâme* ile Osmanlı geleneği içindeki tarih metinlerini, yazarların üslubu ve anlatım teknikleri açısından karşılaştırmasıdır. Bu karşılaştırmanın sonucu *Seyahatnâme* ile tarih metinlerinin üzerinde yükseldikleri ortak bir geleneğin varlığına işaret ediyor ve Evliyâ'nın hangi açılardan farklılıklar sergilediğini daha açık görmeyi sağlıyor. Bu farklılıklara örnek olarak Evliyâ'nın anlatıma kattığı kişisel deneyimler ve ironik yaklaşımı gösteriliyor. Bildirinin son bölümünde bu kez Evliyâ Çelebi'nin *Seyahatnâmesi* ile Osmanlı dönemindeki diğer bazı seyahatnâme ve seferatnameler karşılaştırıldığında Evliyâ, karakter yaratımındaki başarısıyla farklı konumlandırılabilmekte. Bir bildiri sınırlılığı içinde dile getirilen bu son derece önemli karşılaştırmalar ve *Seyahatnâme*'nin kendinden sonraki metinlerle ilişkisine değinilen kısımlar daha hacimli çalışmalar için bir başlangıç niteliğinde.

Biri 17. yüzyılda, diğeri 20. yüzyıldan günümüze yapıt veren iki yazar arasındaki benzerlik üzerinde duran Alphan Akgül'ün, "Evliyâ Çelebi ve İhsan Oktay Anar'ın Ortak Üslubu: Fantastik mi, Keramet mi?" başlıklı bildirisi ise, kitabın günümüz edebiyatına uzanan belki de tek bildirisi olması açısından ilgi uyandırıcı. Bunda Evliyâ'ya yakınlığı her fırsatta vurgulanan, son yıllarda öne çıkan İhsan Oktay Anar gibi bir yazarı ele almasının payı büyük. Bildiride iki yazar arasındaki benzerliğin temel noktası her ikisinin de seküler ve dini okunabilmeleri olarak açıklanıyor. Akgül, seküler okumanın neden-sonuç ilişkisi ve mantıksal çıkarımdan kaynağını alırken, dini okumanın ise bunları önemsemediğini; keramet, mucize vb.ye dayandığını belirtiyor. Yazar, *Seyahatnâme*'nin hakkıyla değerlendirilememesinin ya da "fantastik-komedi" türü içinde gösterilmesinin nedeninin onun "bağlamından koparılıp" "bütünüyle seküler bir mantıkla" (50) yorumlanması olduğunu seçtiği örneklerle göstermeye çalışıyor. Seküler ve dini okuma olarak ayrıştırılan bu ikiliğin özellikleri farklı adlandırma ve okuma denemelerine açıktır aslında. Bu tespiti bazı bildirilerde de görüldüğü gibi yazılı ve sözlü kültür/bilinç farkına ya da değişik gerçekçilik yaklaşımlarının sunduğu ikiliklere dayandırabilmek olanaklı. Dolayısıyla önemli olan değişik adlandırmalarla farkındalığın ortaya konulabileceği söz konusu bu tespitin kendisinden çok, bunun nereye yerleştirileceği ve biri roman, diğeri ise (tartışmalar devam etmekle birlikte) melez bir tür olarak kabul gören yapıtlar üreten iki yazar arasındaki zamansal, altyapısal, türsel ve ereksel farkın nasıl yorumlanacağıdır. Ayrıca örneklerden biri olan Gülabi Ağa Hikâyesi'nin ancak dini bir okumayla komik nitelemesinin dışına çıkacağını ve tasavvufi bir alegori olarak okunabileceğini

vurgulayan Akgül'ün, ironik üslubu göz ardı eden bu savının her iki yazardaki diğer anlatılarla doğrulanıp doğrulanamayacağı kendisinin de sonuç kısmında değindiği üzere sorgulanmalıdır. Nitekim Alphan Akgül son satırlarında, bildirisinin nihai bir sonuç ortaya koymaktan çok, tartışma ortamı yaratmak amacında olduğunu dile getirmektedir. Bu açıdan bildirinin amacına ulaştığı söylenebilir.

Çalışmalarıyla günümüz *Seyahatnâme* araştırmalarında çığır açmış olan Prof. Dr. Robert Dankoff, yapıtta anlatılanların gerçekliğini sorgulamakla birlikte ihmal edilen konunun yapıtın yapısı olduğunu vurguluyor. Yazar olarak Evliyâ'nın ve yapıtın yazıldığı ortamın bakış açısını temel aldığı "Ayıp Değil" başlıklı bildiri metninde, "ayıp" kavramının Evliyâ tarafından hangi açılardan kullanıldığını gösteren Dankoff, bu sözcüğün bazı âdetler karşısında Evliyâ'nın tutumunu yansıtması ve onun zihninin nasıl işlediğini göstermesi bakımından önemini gündeme getiriyor. Ayrıca bu kavram bağlamında verdiği örnekler aracılığıyla kadına bakış konusuna da kısaca eğiliyor.

Seyahatnâme'nin bir edebiyat metni olduğu önkabulünden yola çıkan Arzu Erekli de "*Seyahatnâme*'de 'Öteki'ne Bakış" başlıklı bildirisinde yapıttaki Raab Savaşı ve Viyana bölümlerini temel alarak Batı ve Batılı'ya ilişkin anlatılanların gerçekliğini değil, ama niteliğini, "öteki'ne bakış" ifadesiyle örnekler üzerinden tartışmaya açıyor. Batı'nın Doğu için yaptığı tekdüze değerlendirme ve önyargıları Doğu'nun da benzer biçimde Batı'ya karşı uyguladığını gösteren bildiri, bir yandan bu genel eğilimi gözler önüne sererken, diğer yandan Erekli'nin işaret ettiği gibi Evliyâ'nın bu tutum karşısında zaman zaman kendi görüşlerini belirterek Osmanlı'yı eleştirdiğini de ortaya koyma amacı taşıyor.

Bütün bu değerlendirmelerin de gösterdiği gibi *Çağının Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi* kitabı, sadece *Seyahatnâme* üzerine çalışan araştırmacılar için değil, Evliyâ Çelebi ve yapıtını daha yakından tanımak isteyen meraklı okurlar için de önemli bir kaynak olarak literatürdeki yerini almıştır.

Çağının Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi. Haz. Nuran Tezcan, ed. M. Sabri Koz. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.